

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984, LET XXI, UDK 3, YU ISSN 0040-3688

1-2

IZ VSEBINE

Leo Fabris: Karijera mednarodnih modnarstev 25-67

Ivan Šarota: Problematika družbene opaznosti in materialni status

S. Harnik, B. Hrbeznik, D. Štegnik, M. Kovčič: Mogoče stanje —
za ali proti?

Fuad Muhić: O muslimanskem nacionalizmu

Zvezka Milnar: Družbena spoznalnost in vodenje v podjetjih

Radmila Kera: Hrabrijski kulturni muzej, 1970-1979: svoje mesto
v slovenski kulturi

Avstrijska družbena ekološka ekologija — na vprašanja o ljud-
skih dejavnostih: U. Gencer, H. B. Lutz, P. Kluck, M. Jäger, F. Adam, H. Totz
D. H. J. et.

Baroprena v tujih zdravilnih dozirah — preprečevanje napak: S. Jogan
B. J. et. et al., M. Kucan, K. Vrabec, D. Štegnik, B. Markič, V. Štrec-
elj, M. Ribičič

Simon Arns: Nova pesnica in starj. teološki doktrinski zorn. (zast.)

TEORIJA IN PRAKSA

1984

1-2

revija za družbena vprašanja, let. XXI, št. 1-2, str. 1-192,
Ljubljana, januar-februar 1984, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovno organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

IVO FABINC: Kam gre mednarodni monetarni sklad? 3

ČLANKI, RAZPRAVE

IVAN BERNIK: Problematika družbene neenakosti v marksistični teoriji 9

A. BARBIČ, F. HRIBERNIK, D. Kladnik, M. KOVAČIČ: Mešane kmetije – da ali ne? 23

FUAD MUHIĆ: O muslimanskem nacionalizmu 44

AKTUALNI INTERVJU

ZDRAVKO MLINAR: Dialektika spoznavanja in spreminjanja 55

SOOČANJA

KIRN ANDREJ: Najavljeni križarski pohod »svete jeze in svete hudobije« v slovenski kulturi 74

SEDANJI TRENUTEK JUGOSLOVANSKE SOCIOLOGIJE

Zapis uredništva 83

JOŽE GORIČAR: V stikih med središči odločanja in sociološko znanostjo je (še) praznina 84

RADOMIR D. LUKIČ: Sociologija med obrambo statusa quo in »kritiko vsega obstoječega« 85

PETER KLINAR: Prehod sociologije iz akademske vede v množično poklicno dejavnost 88

MOJCA JOGAN: Pluralizem in notranja diferenciacija v jugoslovanski sociologiji 92

FRANE ADAM: Za večjo avtonomijo in profesionalizacijo sociologije 95

NIKO TOŠ: O oscilacijah v jugoslovanski sociologiji in družbi 99

DIMITRIJ RUPEL: Odprta politika ne more shajati brez sociologije 104

OKROGLA MIZA

SAVIN JOGAN: Zapis k razpravi o položaju in vlogi zveznega zbora 108

ELA ULRIH-ATENA: Uresničevanje ustavne zasnove zveznega zbora 111

MILAN KUČAN: Vloga zveznega zbora ter enotnost razrednega in nacionalnega 118

ANTON VRATUŠA: Med iluzijami in stvarnostjo 128

CIRIL RIBIČIČ: Volitve so podrejene uresničevanju delegatskega sistema 132

SAVIN JOGAN: Uresničevanje delegatske osnove zveznega zbora

BOŠTJAN MARKIČ: Zvezni zbor, SZDL in vloga strokovnosti 140

VALERIJA ŠKERBEC: O vplivu družbenopolitičnih organizacij v zveznem zboru 144

MIHA RIBARIČ: Zvezni zbor in izvršilni organi v federaciji 148

POGLEDI, KOMENTARJI

IVO MARENK: Kmetje in zveza komunistov 151

PRIMOŽ JUŽNIČ: Tuja znanstvena in strokovna literatura 155

NIKOLA KRSTIČ: Obzorja podružbljanja zdravstvene dejavnosti 160

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI

DUŠAN PIREC: Kolektivna opora na lastne sile in njene razsežnosti 167

NA PREVOD

STEVEN ROSE: Nova desnica in stari biološki determinizem 176

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

FRANC GRAD: Volitve v delegatskem sistemu 186

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 189

AVTORSKI SINOPSIS 191

PRILOGA: Kazalo letnika XX

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. XXI, št. 1-2, str. 1-192,
Ljubljana, januar-februar 1984

CONTENTS

EDITORIAL

IVO FABINC: What are the Trends of the International Monetary Fund? 3

ARTICLES, DISCUSSIONS

IVAN BERNIK: Problems of Social Inequality in Marxist Theory 9
 A. BARBIĆ, F. HRIBERNIK, D. KLDAPNIK, M. KOVACIĆ: Mixed Farms - Yes or No? 23
 FUAD MUHIC: On Moslem Nationalism 44

THE INTERVIEW

ZDRAVKO MLINAR: The Dialectics of Cognition and Mutation 55

CONFRONTATIONS

ANDREJ KIRN: The Announced Crusade of "Holy Wrath and Holy Ill-Will" in Slovene Culture 74

THE PRESENT MOMENT OF YUGOSLAV SOCIOLOGY

Editorial Notes 83
 JOŽE GORIČAR: There is still a Void in the Relations between the Centres of Decision-making and Science of Sociology 84
 RADOMIR D. LUKIĆ: Sociology amidst the Defence of the Status Quo and the "Criticism of the Existing" 85
 PETER KLINAR: Sociology and Its Transition from an Academic Science to Mass Vocational Activity 88
 MACA JOGAN: Pluralism and Internal Differentiation in Yugoslav Sociology 92
 FRANE ADAM: For Wider Autonomy and Professionalisation of Sociology 95
 NIKO TOŠ: On Oscillations in Yugoslav Sociology and Society 99
 DIMITRIJ RUPEL: Overt Politics Can not Exist without Sociology 104

THE ROUND TABLE

SAVIN JOGAN: Notes to the Discussion on the Status and Role of the Federal Chamber 108
 ELA ULRIH-ATENA: The Implementation of the Constitutional Conception of the Federal Chamber 111
 MILAN KUČAN: The Role of the Federal Chamber and the Unity of the Class and National Aspects 118
 ANTON VRATUŠA: Between Illusions and Reality 128
 CIRIL RIBIČIĆ: Elections are Submitted to the Realization of the Delegate System 132
 SAVIN JOGAN: The Implementation of the Delegate Base of the Federal Chamber 137
 BOŠTJAN MARKIČ: Federal Chamber, Socialist Alliance of Working People and the Role of Proficiency 140
 VALERIJA ŠKERBEC: The Influence of Socio-political Organizations in the Federal Chamber 144
 MIHA RIBARIĆ: The Federal Chamber and the Executive Bodies in Federation 148

VIEWS, COMMENTS

IVO MARENK: Farmers and the League of Communists 151
 PRIMOŽ JUŽNIČ: Foreign Scientific and Professional Literature 155
 NIKOLA KRSTIĆ: Horizons of the Socialization of Medical Care Activity 160

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

DUŠAN PIREC: Collective Reliance on Its Own Forces and Its Dimensions 167

THE TRANSLATION

STEVEN ROSE: The New Right and the Old Biological Determinism 176

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS

FRANC GRAD: Elections in Delegate System 186
 BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 189
 AUTHORS' SYNOPSIS 191
 SUPPLEMENT: INDEX of Volume XX.

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

ИВО ФАБИНЦ: Какое направление Международного валютного фонда? 3

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

ИВАН БЕРНИК: Проблемы общественного неравенства в марксистской теории 9
 АНА БАРБИЧ, ФРАНЦ ХРИБЕРНИК, ДРАГО КЛАДНИК, МАТИЯ КОВАЧИЧ: Смешанные (неспециализированные) хозяйства - да или нет? 23
 ФУАД МУХИЧ: О мусульманском национализме 44

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

ЗДРАВКО МЛИНАР: Диалектика познания и изменений 55

КОНФРОНТАЦИИ

АНДРЕЙ КИРН: Объявление крестового похода „святого гнева и святой вражды“ в словенской культуре 75

ДАННЫЙ МОМЕНТ ЮГОСЛАВСКОЙ СОЦИОЛОГИИ

Запис редакции 83
 ИОЖЕ ГОРИЧАР: В соотношениях между центрами принятия решений и социологической наукой еще пуста 84
 РАДОМИР Д. ЛУКИЧ: Социология между защитой статуса quo и „критикой всего существующего“ 85
 ПЕТЕР КЛИНАР: Переход социологии из академичной науки в массовую профессиональную деятельность 88
 МАЦА ЙОГАН: Плюрализм или дифференциация в югославской социологии 92
 ФРАНЕ АДАМ: Большие автономии и профессионализация в социологии 95
 НИКО ТОШ: Осцилляции в Югославянской социологии и обществе 99
 ДИМИТРИЙ РУПЕЛ: Открытая политика не может обойтись без социологии 104

КРУГЛЫЙ СТОЛ

САВИН ЙОГАН: Запис к обсуждению положения и роли федеративной палаты 108
 ЭЛА УЛРИХ-АТЕНА: Осуществление конституционной концепции федеративной палаты 111
 МИЛАН КУЧАН: Роль федеративной палаты и единство классового и национального 118
 АНТОН ВРАТУША: Между иллюзиями и действительностью 128
 ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Выборы подчинены осуществлению делегатской системы 132
 САВИН ЙОГАН: Осуществление делегатской основы федеративной палаты 137
 БОШТЈАН МАРКИЧ: Федеративная палата, Социалистический союз трудового народа и роль специальности 140
 ВАЛЕРИЯ ШКЕРБЕЦ: О влиянии общественно-политических организаций в федеративной палате 144
 МИХА РИБАРИЧ: Федеративная палата и исполнительные органы в федерации 148

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

ИВО МАРЕК: Крестьянство и союз коммунистов 151
 ПРИМОЖ ЮЖНИЧ: Иностранная и специальная литература 155
 НИКОЛА КРСТИЧ: Кругозор обобществления здравоохранения 160

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

ДУШАН ПИРЕЦ: Коллективное рассчитывание на собственные силы и его измерения 167

НАШ ПЕРЕВОД

СТИВЕН РОСЕ: Новое правое крыло и старый биологический детерминизм 176

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

ФРАНЦ ГРАД: Выборы в делегатской системе 186
 Библиография книг и статей 189
 Авторские синопсисы 191
 Приложение: Индекс статей опубликованных в журнале в 1983 г.

IVO FABINC

Kam gre mednarodni monetarni sklad?

Tudi življenje mednarodnih teles je razburljivo. Za togimi pročelji, posutimi z okrašenimi načeli, kipi stvarnost, polna nasprotij in protislovij, bije se boj za ohranitev ali spremembno odnosov, položajev, ureditev. Porajajo se krize, ozdravitve ali pa odmiranje, brez odra, v tišini, najhujše kar lahko doleti mednarodno organizacijo.

Mednarodni monetarni sklad – stara ustanova – je že dolgo v krizi. Pred več kot desetimi leti mu je njegov mentor zadal usodni udarec. Komaj ga je preživel. Svet tega ni pozabil: to je bil konec navidez mirnega sožitja in začetek krize. Vsekakor gospodarske, pa ne le te.

In to je čas, v katerem se je ta, nekoč vsaj navzven pohlevna mednarodna ekonomska organizacija, vedno bolj odkrivala kot vrhunski, avtoritativni nadnacionalni kontrolor s prišivki mednarodnega kapitala. Kot nosilec in varuh bolj ekonomskih dogem kot resnic. Mednarodno ministristvo ekonomske misli, ka-li? Ne le radikalizirana levica, ampak tudi mednarodno javno mnenje, uporablja hujše, nelepe izraze, ko govori o današnjem skladu. Neupravičeno?

Jugoslavija je že ves čas članica sklada. Pri svojem revolucionarnem skoku iz blokiranega razvoja in iskanju svoje poti iz blokovskih pritiskov, je bila za Jugoslavijo veza z Organizacijo združenih narodov in njenimi institucijami skoraj izraz vere in zaupanja v bodočnost osvobojenega sveta.

Veliko vode je preteklo od skladove mladosti. V krogu UNCTAD in neuvršenih je bilo od tedaj izrečenih veliko resnih, premišljenih kritik o delovanju mednarodnih ekonomskih organizacij ter mnogo pomislov o upravičenosti besede »mednarodni« v organizacijah, ki ne delujejo temu nazivu ustrezno. Rodili so se mnogi razumni predlogi.

Pa vendar, ob teh tako ali drugače poimenovanih reformah, tudi sklada, so Jugoslavija in tudi druge neuvrščene države še vedno nastopale kot članice organizacije, ki niso zadovoljne z delom »svoje« organizacije. V tem je bila tudi vera, da je možno na ta način premostiti naraščajoče težave in preprečiti bližajočo se ekonomsko politično nevihto. Tudi izvirni koncept nove mednarodne ekonomske ureditve ni prestopil teh okvirov.

Vendar se je prav v času, ko smo vedno bolj ugotavljali neučinkovitost UNCTADA in vedno manj upali na možnost za organizirani dialog med Severom in Jugom, začela mašinerija sklada vedno bolj očitno oddaljevati od interesov velikega dela svojega članstva.

Doživljali smo postopno spreminjanje funkcije sklada od izrazito monetarne v kontrolno-finančno ustanovo. Ne le monetarna politika uravnovešenja plačilne bilance, temveč celotna ekonomska politika, pa družbenoekonomski razvoj in, hoteli ali ne, tudi družbena ureditev so bili postopoma – kot v neki čudni veliki centripetalni mašini – pritegnjeni v orbito interesov sklada. Vsem tistim, ki jim odnos s skladom ni poklic, se je iskanje in razumevanje ekonomske resnice v tem odnosu spreminjalo v doživetje osebnosti iz Kafkovih del.

Ne, rekli bodo, to so morda vendar le vtisi potratnih množic in držav, ki še živijo v evforiji političnega osvobajanja in ki še ne razumejo »pravega« življenja v obstoječi ureditvi. Dogodki zadnjega leta – da ne bi rekli zadnjih let – pa vendar ne dopuščajo tako poenostavljenih izogibanj. Zato tudi vprašanja iz naslova ne zastavljajo več samo »ponižani in razžaljeni« ali nevedni, temveč veliko držav, institucij in posameznikov, ki želijo ohraniti svet.

Poglejmo le tri ocene sklada, ki izhajajo iz teoretičnih zasnov in prevladujejo v njegovi strategiji – in ki so deležne kritike.

a) Sklad je z majhnimi spremembami ohranil temeljno ekonomsko logiciranje iz relativno mirnega povojnega obdobja. Skuša ga z očitnim neuspehom uveljaviti v bistveno spremenjenih in zaostrenih svetovnih gospodarskih razmerah. To dežele v razvoju občutijo zelo konkretno kot težke pogoje, ki jih zastavlja sklad, ko vstopajo z njim v intenzivnejše finančne odnose, to je strahovana tretja stopnja povezave s skladom. Zato je tudi t. i. »conditionality« osrednje področje delovanja sklada, ki je deležno ostrih kritik.

b) Sklad je svojo ekonomsko logiko gradil za potrebe usklajevanja monetarne politike razvitih držav in za odpravljanje predvsem kratkoročnih težav v plačilni bilanci. Površno prenašanje te logike na plačilnobilančne in finančne težave dežel v razvoju ni le teoretično nedopustno, temveč je tudi nujno neučinkovito, ker zanemarja omejevalne predpostavke, na katerih temelji izvirni model sklada. Nasprotno, ob spremenjenih pogojih, ob težkih strukturnih in razvojnih vprašanih model deluje kontraproduktivno.

c) Cela ekonomska logika sklada je zgrajena na zaupanju v moč ekonomske politike, da spreminja odnose in procese v »destabiliziranih« gospodarskih razmerah; uresničevanje s skladom »dogovorjene« politike naj bi bil samo po sebi porok za ekonomski uspeh; skratka uresničevanje koncepta in modela sklada je prava pot za premostitev težav.

Zato aparat sklada v globini svoje duše ne prenaša stabilizacijskih programov, ki se v katerikoli točki ne ujemajo z njegovim konceptom urejanja gospodarskih in družbenih odnosov; njemu so – če bolj točno

pogledamo – takšni programi odveč, lahko postanejo celo škodljivi. V tem smislu vnaša sklad dualizem v sleherno državo, v kateri je njegov vpliv velik in kjer mora postopoma izrivati konkurenčne koncepte urejanja gospodarstva.

V resnici pa vsak program odpravljanja globljih gospodarskih motenj zahteva resno mobilizacijo vseh človeških in materialnih sil, vseh organiziranih človeških »subjektivnih« dejavnikov, ne le političnih strank, temveč vseh delavcev, institucij, pa tudi političnih sil.

Sklad je zato sam s seboj v navzkrižju. Zagrizena vera v moč ekonomske politike ga v praksi vodi do iskanja družbenoekonomskih rešitev, ki sprejemajo to vero. Različne etatistične rešitve so zato skladu – kljub priseganju na pomen ekonomskih zakonitosti – bližje kot npr. neko samoupravno organizirano gospodarstvo ali pa celo družba.

Ta železna logika pa pripelje sklad v nasprotje tudi z razglašeno politiko liberalizacije odnosov s tujino, s svetim načelom odprtosti gospodarstva. Prav zdajšnja ostra ekonomska politika, s katero želi sklad zagotoviti odplačilo dolgov prezadolženih držav, ovira ne le odvečni, temveč tudi prepotrebni uvoz teh držav. Pospeševanje njihovega izvoza, po drugi strani, ob nesorazmerno visokih transferjih kapitala iz manj razvitih v razvite dežele, zaostrojuje konkurenčni boj na svetovnih tržiščih preko normalne meje, kar spodbuja – upravičeno ali ne – t. i. novi protekcionizem v razvitih državah, tudi v najmočnejših. Svet svobodnih tokov ni več niti iluzija. Svetovno gospodarstvo je vse manj povezano, medtem ko eksplozija proizvodnih sil išče izhod v njegovi vsestranski povezanosti.

Od novega protekcionizma pa je potem le še korak do tega, da se delo sklada sploh ne more proučevati samo s stališča dežel v razvoju in njihovih razvojnih zapletov. Mednarodni monetarni sklad se kot tista zagonetna bitja, ki ne želijo videti, slišati ali govoriti, brez volje in moči vljudno zaustavlja pred monetarnimi politikami močnih držav, ki spreminjajo pravila finančne igre v svetu in ki ga avanturistično porivajo v popolnoma neznano smer.

Če se do nerazumnosti povečuje pretok kapitala iz nerazvitih v nekatere razvite države, pa dosega tudi prenos kapitala mogočne razsežnosti, npr. iz zaostajajoče Zahodne Evrope na drugo polovico zahodne poloble. Dogodki na trgih denarja, kapitala in vrednostnih papirjev v zadnjem desetletju, še posebej pa v zadnjih časih, podirajo vse spoštljive predstave zmedenih ekonomistov o ravnovesju iz šolskih knjig ali iz lepo urejenih modelov. Mednarodni finančni sistem je popolnoma ušel idejnemu, še bolj pa operativnemu nadzoru sklada.

Kakšen svet paradoksov! Medtem ko je v najbolj uspešnih deželah, ki odplačujejo dolgove, npr. Latinske Amerike, bliskovito padel življenjski standard, je leto 1983 proglašeno kot enkratno, v zgodovini najbolj uspešno leto za večino svetovnih borz vrednostnih papirjev. Medtem ko se v nerazvitem svetu razglašajo vrednote, kot so varčevanje, skromnost in

zategovanje pasu, se v močnih državah kot nikoli prej razkošno bohotijo proračunski baloni. Nedotakljiva doktrina gospodarske stabilizacije se izgublja v splošnem gospodarskem neredu.

Če že ne beda, pa se je strah zaradi negotovosti jutrišnjega dneva prikradel med široke množice našega planeta. Disciplino vsekakor, pravijo, ampak za revne. To je ponavljanje znanih zgodovinskih lekcij o poslušnosti in brezupnem delu za drugega.

Pa vendar ne bomò vsega zla tega sveta pripisali skladi? Prav zagotovo ne. Razpravljamo pa o delu mednarodne organizacije, ki s svojo politiko soustvarja – hotela ali ne – zloveščo napetost v svetovnem finančnem sistemu. Če bi imeli – hipotetično – med nami stratega neke prav tako hipotetične svetovne revolucije, bi sedanjo politiko sklada moral razumeti kot izredno uspešno podporo svojim nakanam.

Zato tudi marsikatera puščica jeze in nezadovoljstva prileti v dvorišče sklada, čeprav bi morala zadeti še kakšno drugo tarčo. Ni prijetno biti strelovod; res pa je tudi, da je človek ali institucija večkrat v takem položaju po svoji krivdi. Vprašanje, zastavljeno v naslovu, je še vedno dobronamerno. Že s svojim obstojem daje vsaj možnost za alternativni položaj sklada v sodobnem svetu.

Z vseh strani sveta dežujejo zahtevki za spremembo mednarodnega finančnega sistema, za drugačno ravnanje sklada, za preverjanje starih ocen in zarjavelih receptov.

V svetovni javnosti še odzvanjajo sklepi konference na najvišji ravni 28 latinskoameriških držav v Quitu, da je potrebno popolnoma drugače obravnavati probleme zadolžitve dežel v razvoju in ustvariti pogoje za vračanje dolgov, za prilagajanje mehanizma odplačil realnim finančnim možnostim dolžnika. Če se znajdetaj skupaj deželi, kot sta Čile in Kuba, potem je skladi dejansko uspelo spraviti na edino možni skupni imenovalec tako raznovrstne interese dežel izmučenega kontinenta!

Pa tudi v Commonwealthu se – ob izolaciji nekdanje metropole – razrašča nezadovoljstvo, izraženo na lanskoletnem poznojesenskem srečanju, in potrjuje zahteva za nujni sklic mednarodne finančne konference. Nove Zelandije in njenih predlogov se spominjamo še s VI. UNCTADA v Beogradu. Indija pa se je tako in tako kot voditeljica neuvrščenih v sedanjem mandatnem obdobju že aktivno mobilizirala ob prvih pripravah na sklic te konference, ob upoštevanju sklepov konference neuvrščenih na vrhu v New Delhiju lani.

Kdo pa bi sploh še našteval posamične polemike, odpore in zategovanje, ki se pojavljajo na vseh kontinentih Juga, od Argentine in njenega enostranskega moratorija do težav v Nigeriji in filipinskih zapletov.

Novi toni pa se vrstijo celo v kongresni razpravi ZDA ob zvišanju sredstev sklada. Opozarjajo na soodgovornost mednarodne bančne mreže za razmere v mednarodnih finančah in na neučinkovito strategijo, katere jedro je konzervativna politika sklada.

Bivši premieri so lani na Dunaju vzdignili glas proti finančnemu sistemu.

Protestna mnenja se vrstijo ob odtoku milijard zahodnoevropskega kapitala v ZDA tudi zaradi drastičnih razlik v nacionalnih monetarnih politikah. Sledi dolg seznam osebnosti, funkcionarjev, mislecev, ki opozarjajo, kritizirajo, predlagajo.

Sklad lahko s svojim dosedanjim ravnanjem pride samo še v večje težave. Celo za vzdrževanje svoje likvidnosti bi rabil nekakšen supersklad. Bistveno pa je, da mehanizem povsem odreka poslušnost. Pogubno je opiranje sklada na svetovno prakso bank in močnih administracij. Improvizirani mednarodni finančni »sistem«, ki se je leta 1982 rodil po dogodkih v Mehiki in ki ima v svojem temelju »gasilsko« filozofijo in skrivanje glave v pesek, zmanjšuje zaupanje v sklad in odriva možnost za njegovo regeneriranje v nedoločeno prihodnost.

Sklad ima možnost, da ne potone, le če mu bodo razvoj dogodkov in sile v njem dopustile, da postane resnično mednarodna denarna ustanova v sistemu OZN. Torej ne zagovornik teh ali onih interesov, temveč skupna ustanova nastajajoče mednarodne skupnosti.

Naj povemo, da so tudi nerazviti končali v povojnem obdobju težko šolo. Za nami so časi, ko je bil razvoj povezan s poseganjem v tujo blagajno. Izkušnje so izostrile razumevanje za koncept naslonitve na lastne sile, ki pomeni izbiro lastne razvojne poti in uresničevanje dosegljivih ciljev z mobilizacijo vseh zmogljivosti. Razvojni program se prepleta z dinamično zasnovano stabilizacijo in z mednarodnim sodelovanjem, tudi finančnim. Vendar ne zato da bi v vlogi molzne krave skrbeli samo za odplačevanje dolgov, temveč da bi razumno izrabljali tudi tuja sredstva za lastni razvoj, še bolj pa da bi oblikovali nov aktivni koncept vrednostnih ciljev, odgovornosti, strategij in politik nerazvitih v novih razmerah.

Torej ne izolacija, temveč sodelovanje. Sodelovanje, vendar brez neprikritih ali prikritih oblik pritiskov in izkoriščanja. Vsekakor učinkovitost, vendar ne za druge. Medsebojno razumevanje, vendar brez zlovesčega pokroviteljstva. Razmere zahtevajo pravilno presojo lastnih in tujih napak, odveč pa je vsako enostransko flagelantstvo, skoraj mazohistično bičanje samega sebe. Ni upravičeno vsiljevati teze, da so za sedanje dolgove krive le države v razvoju. Pozabljena pa sta dvomljivo obnašanje mednarodnih bank ob poplavi naftnih dolarjev in njihov poznejši zbehan umik iz igre. Spomnimo se posledic malvinske vojne za Latinsko Ameriko in na poskuse spreminjanja čez noč pravil obnašanja, na potiskanje sveta v gospodarsko agonijo in na zdaj že tako široko kritično analizirano politiko visokih obrestnih mer za dolžnike v nerazvitih deželah, na večkrat oderuške pogoje odplačevanja dolgov. Skladu je vse to znano, njegove vodilne sile si zatiskajo oči pred stvarnostjo, skrivajo se za formalizme obveznosti, ne čutijo dovolj drsenja navzdol ali ga ne želijo videti.

Nestvarno bi bilo pričakovati, da se bodo stvari same od sebe spremenile, recimo, zaradi navdiha nenadne zavzetosti za človeštvo. Bolj ver-

jetno je, da se bo boj sil, mnenj, stališč, interesov nadaljeval. Tudi preskok v obdobje iskrenih globalnih pogajanj še ni blizu, celo za neiskrena pogajanja ni pripravljenosti.

V tem trenutku bi bila upravičena svetovna finančna konferenca, ki bi razkrila vso bedo in lažni blišč – ki niti ni blišč – sedanjih svetovnih finančnih razmer, ki bi spodbudila neokostenelo znanstveno in strokovno misel, da poišče korenine sedanjih težav in ponudi osnovo za njihovo premagovanje. Svež veter bi zavel v svetu, če bi sklad postal živahen motor te konference in ne njen zaviralni dejavnik, če bi se z vrhov kontrolnih funkcij spremenjen vrnil na poljane mednarodnega denarnega in finančnega gospodarjenja.

V razvitih zahodnih državah, še posebno v finančnih krogih, bi že morali spoznati, da je 800 milijard dolarjev dolga, ki ga imajo dežele v razvoju, v resnici dolgoročna naložba vanje. Ta naložba lahko postane celo vir prihodkov, le če obe strani prekineta stare finančne in kreditne odnose, se opreta na trajne skupne interese in na nov način dolgoročno uredita obstoječe finančne obveznosti. Tako bi se odprle dopolnilne poti za prenos finančnih sredstev pa tudi za prenos tehnologije in drugih razvojnih dejavnikov v dežele v razvoju.

Tudi naši specifični odnosi s skladom potekajo prav v teh tokovih mednarodnega ekonomskega in političnega življenja. Ob upoštevanju svojega stabilizacijskega programa razvijamo dvostranske, večstranske in univerzalne odnose, ki se ujemajo s težnjami naprednih sil, in vidimo možnosti za svoj obstoj ter razvoj le v drugačni, plemenitejši ureditvi sveta.

Problematika družbene neenakosti v marksistični teoriji

Prvi, skoraj samoumevni korak pri analizi marksističnega razumevanja družbene neenakosti naj bi bil popis tistih odlomkov oziroma stavkov, v katerih se Marx in Engels eksplicitno ukvarjata s problematiko družbene neenakosti. Kot kaže relevantna literatura, pa bi bil takšen analitični postopek le ponavljanje že opravljenega dela. Povrh vsega se Marx in Engels le redko in nesistematično dotikata vprašanja distributivne družbene neenakosti (tj. neenake porazdelitve družbenih dobrin). Zaradi tega S. Vrcan ugotavlja, da klasična marksistična literatura dopušča sklep, »da ta problem (družbena neenakost, op. I. B.) sploh ne pripada dejanskemu krogu tistih problemov, ki jih je prav marksizem postavil v središče svoje teoretične in praktične pozornosti«, čeprav je hkrati »očitno, da je ta problem neizogiben za takšno misel, kot je bila Marxova« (Vrcan, 1974:124–125). Protislovje, ki ga poudarja S. Vrcan, pa razločno opozarja na to, da se analize marksističnega razumevanja družbene neenakosti ne sme omejiti le na posamezne ugotovitve Marxa in Engelsa, ampak da je nujno upoštevati tudi tekste, ki niso neposredno povezani s problematiko družbene neenakosti.

To opozorilo bomo skušali v tejle analizi v čim večji meri upoštevati, pozornost pa bomo osredotočili predvsem na dvoje vprašanj. Zanimalo nas bo, s katerimi pojmi, ugotovitvami in domnevami se povezuje marksistično preučevanje družbene neenakosti; torej vprašanje o mestu problematike družbene neenakosti v marksistični teoriji. Hkrati bomo skušali ugotoviti, katerim aspektom (razsežnostim) družbene neenakosti namenja marksizem posebno pozornost. To vprašanje je pomembno zaradi pogostih trditev, da je za marksizem ključnega pomena ekonomska razsežnost neenakosti (glej npr. Goričar, 1972: 41).

Distribucija produktov in distribucija produkcijskih instrumentov

Najsplošnejše značilnosti marksističnega razumevanja družbene neenakosti bomo skušali razbrati v Marxovi analizi odnosov med produk-

cijo, konsumpcijo, distribucijo in menjavo (Uvod v Očrte). V tem tekstu sta z našega vidika pomembni predvsem dve ugotovitvi. Prva ugotovitev poudarja, da so produkcija, distribucija, menjava in konsumpcija »členi neke totalnosti, (da so) različnosti znotraj enotnosti« (Marx, 1968 a: 32). Druga ugotovitev pa precizira odnos med produkcijo in distribucijo: »Distribucija je sama produkt produkcije ... tudi po obliki, ko pa določeni način deleža pri produkciji določa posebne oblike distribucije, obliko, v kateri je kdo udeležen pri distribuciji« (Marx, 1968 a: 27).

Pomen prve od navedenih ugotovitev je zlasti v tem, da opredeljuje mesto distribucijskih procesov v materialno-produkcijski praksi. Na eni strani poudarja »relativno samostojnost« sfere distribucije (oziroma družbene neenakosti, kajti distribucija določa razmerje, v katerem je posameznik deležen produktov), na drugi strani pa poudarja, da je sfera distribucije določena s celoto, ki jo sestavljajo sfere produkcije v širšem pomenu. Pri obravnavi distribucije je torej treba upoštevati specifičnost »družbenih zakonov« (glej Marx, 1968 a: 19), ki jo določajo, hkrati pa je ni mogoče obravnavati ločeno od produkcije, menjave in konsumpcije.

Pri tem pa ne gre spregledati Marxovega opozorila, da imajo takšne opredelitve status »razumnih abstrakcij«. To pomeni, da so le začetek teoretskega raziskovanja ter izhodišče za oblikovanje vsebinsko bogatejših pojmov. Poleg tega je treba upoštevati, da ima Marx v svoji analizi v mislih le materialno produkcijo, s tem pa tudi distribucijo materialnih dobrin. Ker materialna produkcija ni edina družbena praksa, se postavlja vprašanje, kakšen pomen ima Marxova analiza za razumevanje »nematerialnih« družbenih praks, to je politične in ideološke družbene prakse. Glede na naš raziskovalni cilj je mogoče vprašanje postaviti še določneje: Ali »pripada« politični in ideološki družbeni praksi določena distribucija »produktov«, ter če pripada, v kolikšni meri lahko Marxovo opredelitev distribucije materialnih dobrin razumemo kot paradigmo za razumevanje distribucije v »nematerialnih« družbenih praksah? Toda preden se lotimo te problematike, smo dolžni osvetliti odnos med družbeno neenakostjo in razrednostjo, kot ga nakazuje Marxova analiza v Uvodu v Očrte.

Pri tem si lahko pomagamo z Althusserjevo oznako Marxove analize v Uvodu: »Za razdelitvijo uporabne vrednosti se kaže neka druga razdelitev – razdelitev ljudi, ki so vključeni v proces proizvodnje, v družbene razrede« (Althusser, 1975: 173). Kaj v Marxovi analizi upravičuje trditev, da distribucija produktov pravzaprav zakriva (ali pa predpostavlja) razporeditev ljudi v razrede? V obravnavanem Marxovem tekstu ni najti eksplicitne analize odnosa med distribucijo (družbeno neenakostjo) in razrednostjo, vendar pa tekst jasno nakazuje možne smeri analize. S tega vidika je ključnega pomena naslednja ugotovitev: »Toda preden je distribucija distribucija produktov, je: 1. distribucija produkcijskih instrumentov in 2. kar je nadaljnja opredelitev istega odnosa, distribucija članov družbe med različne vrste produkcije.« (Marx, 1968 a: 29). Temeljna determinanta družbenih razredov pa je – kot poudarja Lenin (1950: 206)

v svoji opredelitvi razredov – prav določen način distribucije produkcijskih instrumentov (sredstev), in sicer takšen način, pri katerem dejanska kontrola nad produkcijskimi sredstvi pripada le delu družbene populacije. Takšna razporeditev produkcijskih sredstev omogoča, da si ena skupina ljudi (tista, ki produkcijska sredstva kontrolira) prisvaja delo druge skupine ljudi. Marxov citat potemtakem nedvoumno nakazuje determiniranost družbene neenakosti z razrednimi razlikami.

Da bi nekoliko podrobneje osvetlili naravo odnosa med razrednostjo in družbeno neenakostjo, kaže ponoviti nekaj ključnih ugotovitev marksistične teorije razredov. Kot izhodišče lahko služi že navedeni Marxov stavek, v katerem je poudarjeno, da je distribucija produkcijskih instrumentov tista, ki razvršča posameznike v družbene razrede, oziroma da posamezniki »tvorijo« razrede le kot nosilci določenih produkcijskih instrumentov. Očitno je, da »gre za osebe tu samo toliko, kolikor so posebljene ekonomskih kategorij, nosilci določenih razrednih odnosov in interesov« (Marx, 1961: 12). Družbeni razredi torej niso empirične skupine posameznikov in razredne problematike ni mogoče reducirati na problematiko interpersonalnih odnosov (Poulantzas, 1978b: 16; Kerševan, 1980:37), pač pa so produkcijski odnosi tisti, ki določajo različne razredne položaje in s tem razvrščajo posameznike v razrede. Glede na odnos do produkcijskih sredstev »vsebujejo« produkcijski odnosi v vseh razrednih družbah dvoje položajev. En položaj določa odnos med lastnikom in produkcijskimi sredstvi (delovnimi sredstvi in predmeti dela), drugega pa odnos med neposrednim proizvajalcem in produkcijskimi sredstvi, pri čemer imajo lastniki »dejansko kontrolo nad sredstvi za proizvodnjo in tako eksploatirajo neposredne delavce s tem, da si na razne načine prisvajajo presežno delo« (Poulantzas, 1978b: 17). Razlika v odnosu do produkcijskih sredstev je torej v tem, da enemu položaju pripada dejanska kontrola nad produkcijskimi sredstvi (ekonomska lastnina), medtem ko je drugemu položaju ta kontrola »odvzeta«.

S tem, ko smo omenili eksploatacijo (prisvajanje tujega presežnega dela) kot neposredno »posledico« različnih mest v produkcijskih odnosih, smo nakazali, da je obravnava odnosov med razredi dejansko sestavni del obravnave strukturalne določenosti razredov. Zdaj se nam samo po sebi zastavlja vprašanje, kakšne implikacije ima teza, da je eksploatacija temeljna značilnost odnosov med razredi. To vprašanje je posebej zanimivo tudi zato, ker se v marksistični literaturi vse bolj uveljavlja stališče, da je prav »teorija eksploatacije« najpomembnejša ločnica med marksističnim in nemarksističnim razumevanjem razredov in družbene strukture sploh (v tem smislu, da slednja ne vključujejo problematike eksploatacije). V marksizmu torej ne moremo govoriti o razredih, ne da bi upoštevali odnos eksploatacije; eksploatacija ni nekaj, kar »spremlja« pojav družbenih razredov, ampak je nujno »vgrajena« v (različne) razredne položaje. Isto misel lahko izrazimo z Leninovimi termimi: prisvajanje tujega (presežnega) dela je nujna posledica različnih odnosov do

produkcijskih sredstev, hkrati pa je prisvajanje tujega presežnega dela nujni pogoj (ohranjanja) različnih odnosov do produkcijskih sredstev. Skratka: »Razredni odnos se . . . udejanja, vzpostavlja in reproducira skozi izkoriščanje, torej skozi razredni boj«. (Kerševan, 1980: 129).

Tako široko pojmovanje razrednega boja, kot ga nakazujejo navedene ugotovitve, je mogoče utemeljiti z dejstvom, da proces eksploatacije vedno vključuje določeno nasprotovanje tistih, ki se jim »odtjuje« presežno delo. V tem primeru razredni boj vključuje celoto procesov, ki so povezani s proizvajanjem in odvzemanjem (prisvajanjem) presežne vrednosti. To pa tudi pomeni, da razredni boj ne kaže le na odkrita nasprotja med razredi, ampak na najrazličnejše možne položaje v odnosih med razredi.

Takšno razlago razrednega boja je mogoče podkrepiti in dopolniti tudi z Leninovo opredelitvijo razredov; natančneje – z doslej še neupoštevanimi elementi Leninove opredelitve, kot so vloga v družbeni organizaciji dela, način pridobivanja ter velikost deleža družbenega bogastva. Te elemente moremo povezati z dosedanjo obravnavo na sledeči način: Proces eksploatacije lahko poteka le tedaj, ko razredoma pripada različna vloga v družbeni organizaciji dela. Lastništvo oziroma dejanska kontrola produkcijskih sredstev ne zagotavljata sama po sebi prisvajanja tujega presežnega dela, ampak ju mora neizogibno spremljati takšna razporeditev vlog v organizaciji dela, kjer lastnikom produkcijskih sredstev pripada – neposredno ali pa posredno – funkcija organiziranja produkcijskega procesa. Očitno je torej, da je odnos do produkcijskih sredstev (lastništvo produkcijskih sredstev) le ena – čeprav temeljna – od determinant razrednih položajev. Proces eksploatacije (specifična diferenciacija vlog v družbeni organizaciji dela je njegov »sestavni del«) pa nujno vodi k temu, da sta razreda deležna neenakih deležev družbenega bogastva, ter da te deleže pridobivata na različne načine. V razrednih družbah je neenaka distribucija družbenih dobrih posledica (rezultat) procesa eksploatacije.

Leninova opredelitev na ta način neposredno sugerira sklep, da je družbena neenakost rezultat procesa eksploatacije, torej odnosov med razredi. V marksistični literaturi je to stališče tako široko sprejeto (Npr.: »Marksizem odkriva temeljne izvore družbene neenakosti v razredni strukturi družbe« [Klinar, 1979: 13]; »Družbene neenakosti niso nič drugega kot rezultat delovanja družbenih razredov na agense, tj. delovanje objektivnih mest, ki jih ti zasedajo . . . [Poulantzas, 1978 b: 16]), da komaj zasluži posebno pozornost. Sprejemljivo je tako za tiste, ki v marksistični družbeni teoriji vidijo predvsem teorijo neenakosti (družbene neenakosti se kažejo kot povzetek, koncentriran izraz razrednih razlik), kot tudi za tiste, ki sodijo prav nasprotno (ker je družbena neenakost le rezultat, posledica globljih vzrokov, v marksistični teoriji ne more biti deležna posebne obravnave). Ti dve skrajni poziciji pa lahko zameglita racionalno jedro ugotovitve o družbenih neenakostih kot rezultatu razredne eksploatacije, če ne upoštevata, da je družbena neenakost

(oziroma procesi distribucije) »člen neke totalnosti«. Razumevanje družbene neenakosti kot rezultata ne sme pomeniti negacije vloge družbene neenakosti v reprodukciji določenega načina produkcije.

K takšnemu sklepanju nas usmerja tudi Leninova definicija. Odnos med razredi (eksploatacija) ne določa le kvantitativnega deleža družbenega bogastva, ki pripada posameznemu razredu, ampak najprej in predvsem načine pridobivanja družbenega bogastva. Načini pridobivanja so posledica različnih mest v produkcijskih odnosih (različnega odnosa do produkcijskih sredstev), hkrati pa nujno služijo reprodukciji teh mest. To trditev morejo ilustrirati Marxovi stavki, ki se nanašajo na oblike distribucije v kapitalističnem produkcijskem načinu: »Obresti in profit kot obliki distribucije, ki imata za predpostavko kapital kot produkcijski agens, sta prav tako *načina reprodukcije* kapitala« (Marx, 1968 a: 27, podč. I. B.). Rezultat (način distribucije) se torej nujno »vrača« k svojemu izvoru kot neizogiben pogoj za njegovo reprodukcijo.

Kvantitativno plat družbene neenakosti (velikost deleža) je mogoče misliti le prek načina distribucije. Ni velikost deleža družbenega bogastva tista, ki bi določala način distribucije, ampak je prav nasprotno – različni načini distribucije (npr. profit, zemljiška renta in mezda v kapitalizmu) določajo različne (neenake) deleže družbenega bogastva. S tega vidika si razporeditve neenakih deležev družbenega bogastva ni mogoče predstavljati kot kontinuirano lestvico, ki se razteza od najnižjega do najvišjega deleža. Kontinuum je le navidezen, saj ga »razbijajo«, členijo načini distribucije. Glede na to, da so načini distribucije tudi sami determinirani, lahko damo prejšnji trditvi splošnejšo obliko: v vsako distribucijo družbenega bogastva (produktov) so »vpisane« razredne razlike.

Zdaj že lahko povzamemo obravnavo odnosa med razrednimi razlikami in družbeno neenakostjo v nekaj sklepe. Analiza nas je pripeljala do ugotovitve, da je družbena neenakost »rezultat delovanja družbenih razredov na agense«, če rezultata ne razumemo kot enostavnega izraza (odseva) odnosov med razredi. Pojmovanje neenakosti kot rezultata ne more izključevati upoštevanja – uporabili bomo termine, ki jih marksizem pri analizi strukture družbenih formacij tradicionalno uporablja – »relativne samostojnosti« in »povratnega vpliva« družbenih neenakosti. Brez upoštevanja relativne samostojnosti družbene neenakosti ni mogoče razumeti njenega mesta in vloge (mislimo tako na kvalitativni kot kvantitativni vidik neenakosti) v reprodukciji razrednih odnosov oziroma objektivnih razrednih položajev. Analiza je nadalje pokazala, da je »delovanje razredov«, ki rezultira v družbeni neenakosti, identično s procesom eksploatacije in oziroma razrednega boja. S tem, da smo eksploatacijo opredelili kot kompleksno celoto procesov, ki so povezani s proizvodnjem in »odtujevanjem« presežnega dela (in ki vedno vključujejo nasprotja), smo že nakazali, da je družbena neenakost rezultat kompleksne celote različnih dejavnikov; celote, ki izključuje sleherno možnost enostavne linearne vzročnosti.

Če si priključimo v spomin opredelitev pojmov distribucija produktov oziroma družbena neenakost, ki sta bili predmet naše pozornosti na začetku ter z njima povezano tezo, da je distribucijo treba misliti kot element reprodukcije materialno-produkcijske prakse, potem pomena sedanje analize ni težko razumeti. Analiza »primata« razrednih razlik nad neenakostjo dodaja izhodiščni opredelitvi nove vsebine in jo s tem korenito transformira. Kjer je bil prej govor o produkciji, se zdaj razodevajo produkcijski odnosi oziroma odnosi med razredi, distribucija se zdaj kaže kot razmerje med različnimi načini distribucije itd. Družbena neenakost (distribucija) zdaj ni le element reprodukcije materialno-produkcijske prakse, ampak element reprodukcije razredov, ki »sodelujejo« v materialno-produkcijski praksi. Skratka, na mesto običajnih pojmov so stopili novi, miselno konkretniji. Šele s tem smo se (vsaj delno) približali specifično marksistični problematiki, kajti Marxova zasluga ni – kot ugotavlja Althusser – v tem, »da je pokazal primat proizvodnje (to je na svoj način storil tudi že Ricardo), ampak da je spremenil pojem proizvodnje, s tem, da mu je pripisal povsem drugačen predmet, kot je bil predmet, ki ga mu daje stari pojem« (Althusser, 1975: 176).

Neenakost v politični moči in razredna oblast

Da bi se lahko lotili teme, ki jo nakazuje naslov razdelka, se moramo vrniti k vprašanju, ki smo ga postavili v zvezi z običajni značilnostmi materialno-produkcijske prakse. Tedaj nas je zanimalo, v kolikšni meri lahko Marxovo opredelitev distribucije materialnih dobrin razumemo kot paradigmo za razumevanje distribucije v »nematerialnih« družbenih praksah. Preučevanje neenakosti v politični moči (oziroma distribucije politične moči) kot aspekta politične družbene prakse ne dopušča, da bi ostali zgolj pri vprašanju, ampak zahteva, da preverimo paradigmatsko vrednost dosedanje analize družbene neenakosti, ki je bila omejena le na materialno-produkcijsko prakso. Pri tem kaže poudariti, da vprašanje o paradigmatski vrednosti materialno-produkcijske prakse izključuje možnost, da bi »nematerialni« družbeni praksi (politično in ideološko) reducirati le na odsev ali pa posnetek materialne prakse.

Prav zaradi specifičnosti politične in ideološke družbene prakse nas bo še posebej zanimalo, na kakšen način se v teh dveh praksah »udejanja« primat razrednih razlik nad družbeno neenakostjo. V dosednji analizi tega primata, ki je bila omejena na materialno-produkcijsko prakso, smo molče domnevali, da se razredi »pojavi« le na področju materialne proizvodnje oziroma ekonomije. S tem smo seveda tudi pojem razrednega boja omejili na razredni boj na področju ekonomije, hkrati pa smo poudarjali nujnost takšne razširitve pojma razrednega boja, ki bi mogel zajeti vse procese, povezane s proizvodnjo presežne vrednosti in z njenim »odtujevanjem« od neposrednih proizvajalcev. Tako pojmovanje razred-

nega boja pa nujno implicira dejstvo, da reprodukcija razredov (razrednih položajev) v ekonomski sferi ni neodvisna od »zunajekonomskih« dejavnikov. Potemtakem razreda ne določa, kot bi bilo mogoče soditi po vsebini prejšnjega razdelka, le njegovo mesto v produkcijskih odnosih ampak »njegovo mesto v celokupnosti družbene prakse, tj. njegovo mesto v celokupnosti družbene delitve dela, kar vključuje politične in ideološke odnose« (Poulantzas, 1978 b: 12).

Če politično družbeno prakso razumemo kot prakso, ki »proizvaja« in preoblikuje družbene odnose (glej Kerševan, 1975: 62), potem se raziskovanje politične prakse povezuje predvsem z vprašanjem, na kakšen način, s kakšnimi sredstvi in v kakšnih odnosih »se proizvaja« učinkovanje na družbene odnose. Nas mora v tej zvezi posebej zanimati, kakšno vlogo in mesto ima v tem procesu »distribucija moči v družbi«.

Vprašanje o politični praksi in s tem tudi o politični moči lahko preciziramo, če ga povežemo s procesom eksploatacije. Iz teze, da proces eksploatacije vključuje vse dejavnosti, ki so povezane s proizvodnjem in »odtujevanjem« presežnega dela, izhaja, da so v ta proces neizogibno vključene tudi politične dejavnosti. Cilj teh dejavnosti je v razredni družbi v zadnji konsekvenci takšno »preoblikovanje« družbenih odnosov, ki omogočajo reprodukcijo procesa eksploatacije. To pa pomeni, da vprašanja politične prakse (vključno z vprašanjem distribucije moči) ni mogoče obravnavati brez upoštevanja razredov in razrednega boja. Zaradi tega lahko dosedanje oznake političnega dopolnimo z naslednjo opredelitvijo: »Politika – to je vse tisto, kar je povezano s politično oblastjo določenega razreda, pa tudi z uresničevanjem te oblasti, z bojem za njeno pridobitev in ohranjanje« (Bauman, 1969: 217).

Ta opredelitev nas že približuje osrednji problematiki marksistične teorije politike, namreč problematiki politične oblasti oziroma politične dominacije. S tema dvema pojmomoma se običajno (v tem smislu, da je to pojmovanje v marksizmu dokaj široko sprejeto) misli »pravno sankcioniranje določenih ekonomskih odnosov, z drugimi besedami, zagotavljanje ekonomske dominacije«, oziroma to, »da določen ekonomski sistem zagotavlja država« (Wesolowski, 1980: 16, 24). Navedeno pojmovanje ni toliko zanimivo samo po sebi kot zaradi nekaterih vprašanj, ki jih implicira. Med njimi so najpomembnejša tista vprašanja, ki se vežejo na odnos med politično in ekonomsko razredno dominacijo. Stališče, ki ga izraža Wesolowski, namreč, da politična dominacija zgolj »sankcionira« in »zagotavlja« ekonomsko dominacijo, se močno približuje tistim pojmovanjem, ki v političnem vidijo le izraz (»privesek«) ekonomskega in s tem tudi izključujejo možnost neskladja med ekonomsko in politično razredno dominacijo. Takšna koncepcija tudi bolj ali manj onemogoča razumevanje politike kot (relativno) samostojnega dejavnika v reprodukciji (pa tudi v nereprodukciji) določenih odnosov eksploatacije.

Kot nasprotje takšnim stališčem, ki lahko vodijo v nedopustne poenostavitve, se zdi pomembna Poulantzasova ugotovitev, da se pojem oblasti

(pri čemer misli tako na politično kot ekonomsko in ideološko oblast) nanaša na »tisti povsem določen tip družbenih odnosov, ki ga označuje razredni ‚spopad‘ razredni boj, torej odnose na določenem področju, znotraj katerega je zmožnost enega (razreda, op. I. B.), da v svoji praksi realizira lastne interese, v nasprotju z zmožnostjo – ali interesi – drugih razredov« (Poulantzas, 1978 a: 101). Politična oblast je torej zmožnost kakega razreda, da vsiljuje »življenjske pogoje svojega razreda... družbi za uravnavajoči zakon« (Marx, Engels, 1971: 602), udejanja pa se v razrednem boju v sferi politike. Sfero političnega potemtakem konstituira boj za uveljavitev razrednih političnih interesov; boj, ki se izraža v dominaciji enega razrednega (političnega) interesa nad drugimi interesi.

S tega vidika kaže presojati tudi vlogo države pri »zagotavljanju določenega ekonomskega sistema«. Državi (državnim aparatom – represivnim, ideološkim in ekonomskim) ne pripada zmožnost »zagotavljanja« določenih produkcijskih odnosov sama po sebi, ampak je ta zmožnost vedno rezultat odnosov med razredi. Natančneje: »Te funkcije (državnih aparatov, op. I. B.) so odvisne od državne oblasti, ki je vtisnjena v samo strukturo teh aparatov, tj. od razredov in delov razreda, ki zavzemajo teren politične dominacije« (Poulantzas, 1978 b: 27).

Če te ugotovitve vzamemo kot vsebinski okvir za preučevanje neenakosti v politični moči, potem se nujno soočimo z dejstvom, da marksistična teorija politike ne vključuje – vsaj eksplicitno – pojma neenakosti v politični moči oziroma distribucije politične moči. Možna bi bila sicer trditev, da pojmovna para politično dominantni/podrejeni oziroma vladajoči/vladani razred kažeta na določeno neenakost v politični moči, vendar pa bi takšna trditev v celoti spregledala, da marksistična pojma dominacije in oblasti kažeta predvsem na kvalitativno različne možnosti posameznih razredov, da uresničijo svoje politične interese, ne pa (zgolj) na »različno stopnjo sodelovanja pri upravljanju političnih zadev«. Skratka, marksistična teorija, kot kaže dosedanja obravnava, ne vključuje problema neenakosti v politični moči v strogem pomenu besede, pač pa upošteva predvsem kvalitativno različne položaje razredov glede na politično oblast oziroma dominacijo, pri čemer je oblast razumljena kot »rezultat« odnosov (boja) med razredi.

Te ugotovitve nam vsaj na prvi pogled onemogočajo nadaljnjo analizo oziroma jo omejujejo le na problematiko politične oblasti. Vendar pa je pri tem treba upoštevati, da doslej nismo obravnavali tistih klasičnih – zlasti Marxovih – tekstov, ki so namenjeni konkretni analizi posameznih političnih dogajanj. Med njimi ima z vidika naše obravnave posebno mesto Marxovo raziskovanje tega, »kako je razredni boj v Franciji ustvaril okoliščine in razmere« (Marx, 1967: 448), ki so vodile k pomembnim transformacijam v politični strukturi. Eden od ključnih rezultatov tega razrednega boja je – kot ugotavlja Marx v Osemnajstem brumairu Ludvika Bonaparta – v tem, da buržoazija »priznava, da ji njen lastni interes veleva, da jo je treba rešiti nevarnosti samovladanja... da je

treba, če naj se ohrani njena družbena moč nepoškodovana, zlomiti njeno politično moč« (Marx, 1967: 505). Ta stavek – če ga seveda beremo v povezavi s celotno analizo v Osemnajstem brumairu – kaže na razsežnost v marksističnem preučevanju politike, ki je v našem tekstu doslej nismo upoštevali. Kaže namreč, da se politična dominacija določenega razreda udejanja v različnih konfiguracijah politične moči, torej v različnih možnostih posameznih »političnih subjektov«, da neposredno uveljavijo svoje cilje in interese glede upravljanja političnih zadev. Distribucija moči ni nujno izomorfna – kot jasno kaže citirani Marxov stavek – z odnosom med politično vladajočim (dominantnim) in podrejenim razredom, saj lahko razpolagajo z določeno politično močjo tudi deli podrejenega (nevladajočega) razreda ter kategorije, ki neposredno ne pripadajo vladajočemu razredu (npr. v kapitalizmu birokracija in tehnokracija). Po drugi strani pa razporeditev politične moči ni naključna; celotna Marxova analiza v Osemnajstem brumairu kaže, da »okolščine in razmere«, ki jih ustvarja (v določenem času in prostoru) razredni boj, določajo moč posameznih »političnih subjektov«. »Politični subjekti« pa niso le razredi – kot smo že nakazali –, ampak tudi deli razredov (razredne frakcije, družbene kategorije, skupine, itd.), pa tudi posamezniki. S tega vidika je indikativna Marxova misel iz Osemnajstega brumaira, da se je Francija izognila despotstvu enega samega razreda, toda zapadla despotstvu enega samega individua (Marx, 1967: 559).

Marksistična analiza razredne politične oblasti torej ne izključuje preučevanja distribucije politične moči in njenih nosilcev, ampak ga dejansko izrecno omogoča oziroma celo zahteva. Vendar pa ne gre spregledati, da gre za dve različni ravni analize političnih procesov, pri čemer se mora preučevanje politične moči nujno opirati na spoznanja o strukturi politične oblasti. S tega vidika je analiza distribucije moči podrejena analizi razredne politične oblasti. Marksistična teorija torej »gleda« distribucijo politične moči (neenakost v politični moči) skozi optiko problematike razredne oblasti oziroma razredne dominacije podrejenosti. Takšno gledanje razkriva v empirično določljivih kontinuumih (»lestvicah«) politične moči specifične kvalitativne zareze oziroma prelome. Empirične neenakosti v politični moči je mogoče »videti« le tedaj, če kvantitativno analizo podredimo kvalitativni.

Te ugotovitve nakazujejo tudi odgovor na vprašanja o paradigmatiski vrednosti analize ekonomskih neenakosti ter o pomenu teze o primatu razrednih razlik nad družbeno neenakostjo, ki smo ju postavili na začetku razdelka. Če je obravnava pokazala, da marksistična teorija tudi pri preučevanju porazdelitve politične moči postavlja v ospredje odnose med razredi (politična dominacija in politična moč sta rezultat razrednega boja, razredna politična dominacija določa okvire distribucije politične moči itd.), to seveda ne pomeni, da sta procesa, ki določata distribucijo ekonomskih dobrin in politične moči, identična. Politična moč in njena porazdelitev se (glede na odnose v ekonomski sferi) »proizvaja« v speci-

fičnih odnosih in s specifičnimi sredstvi. (Marxova analiza v Osemnajstem brumairu kaže na izredno raznolikost sredstev od ideoloških do sredstev fizične prisile.) Paradigmatskega pomena analize ekonomskih neenakosti torej ne gre precenjevati v tolikšni meri, da bi se zanemarilo specifične razlike med distribucijo ekonomskih dobrin in politične moči.

To kaže upoštevati tudi pri razumevanju »povratnega vpliva« distribucije politične moči. Tudi te distribucije ni mogoče razumeti zgolj kot rezultat oziroma posledico določenih procesov, ampak predvsem kot »člen neke totalnosti«. Distribucijo politične moči je treba motriti kot člen v reprodukciji določenega političnega procesa, torej kot člen v reprodukciji določenih razrednih položajev v območju politike (političnega). To tudi pomeni, da politična moč neposredno ne zagotavlja ohranjanja določenih produkcijskih odnosov; to funkcijo opravlja le s pomočjo svoje vloge v reprodukciji določene strukture razredne politične oblasti.

Prestizna neenakost in ideološka dominacija

V skladu z razlikovanjem treh družbenih praks se moramo zdaj lotiti še »ideološke neenakosti«. Prvo vprašanje zbuja sama sintagma »ideološka neenakost«, saj njena neobičajnost zahteva pojasnilo o njeni teoretski smiselnosti. Izhodišče za odgovor kaže iskati v pogosto citiranem mestu iz Nemške ideologije: »Individui, ki sestavljajo vladajoči razred, ... vladajo poleg drugega torej tudi kot misleči, kot producenti misli, urejajo produkcijo in distribucijo misli svojega časa...« (Marx, Engels; 1971 a: 57). Vsebina citiranega stavka vsaj načeloma dopušča možnost (o tem pričata pojma produkcija in distribucija) uporabe »ekonomske« paradigme za analizo duhovne produkcije; dopušča torej tudi obstoj določene »ideološke neenakosti«. S tem seveda nismo še ničesar rekli o specifičnosti te neenakosti, ampak smo le vzpostavili formalne možnosti za postavitve takšnega vprašanja. Hkrati pa citirani stavek jasno razpira še drugo razsežnost – »produkcija misli« je vedno določena z odnosi med razredi, To pa pomeni, da »ideološke neenakosti« ne moremo preučevati ločeno od razrednih razlik.

Po tem, ko smo nakazali splošne okvire obravnave družbene neenakosti, ki »pripada« sferi ideologije, smo dolžni določiti vsebino samega pojma ideologija. Zavedajoč se razlik pri marksističnem razumevanju ideologije, ki pa v tem tekstu ne morejo biti osvetljene, se bomo oprli na razumevanje, ki v ideologiji vodi takšno sestavino družbene strukture, ki jo sestavlja »celota relativne koherentnosti različnih predstav, vrednot in verovanj« (Poulantzas 1978 a: 207). Te predstave, vrednote, itd. izražajo »način, kako oni (tj. ljudje, op. I. B.) žive svoj odnos do svojih pogojev eksistence« (Althusser, 1971: 217). V ideologiji se torej ne »razodevajo« realni pogoji eksistence ljudi, ampak odnos do teh pogojev (zaradi tega je – kot poudarja Althusser – ideološka predstava nujno imaginarna pred-

stava realnega sveta), hkrati pa ima ideologija vselej materialno eksistenco, kar se kaže v tem, »da so ideje materialna dejanja, vključena v materialne prakse, ki jih urejajo sami materialni rituali, te pa določa materialni ideološki aparat« (Althusser, 1980: 71). Dodati velja le še to, da imamo opravka z izrazito abstraktno opredelitvijo, ki posebej ne upošteva diferenciacije ideologije (posameznih »oblik« ideologije), niti ne načanja vprašanja o »specifičnih zgodovinskih oblikah« ideologije.

Nadaljnjo obravnavo moramo torej opreti na ugotovitev, da »ideološke neenakosti« temelje na določenem »doživljanju« odnosov do objektivnih možnosti človeške eksistence. S tem smo se nekoliko razločneje približali problematiki družbenega prestiža, to je problematiki vrednotenja družbenih vlog posameznikov ali družbenih skupin in njihovega razporejanja v vertikalni strukturi družbe (glej Klinar, 1979: 69). V teoretski perspektivi, ki jo začrtuje sprejeta opredelitev ideologije, odloča o distribuciji prestiža »način kako ljudje dane družbe in sredine doživljajo svoj položaj v družbi, svoje eksistenčne razmere, različno objektivno obstoječe družbene razlike« (Kerševan, 1980: 41). To »doživljanje« vključuje izbor določenih družbenih značilnosti ter vrednotenje družbenih vlog, skupin, itd. glede na »stopnjo posedovanja« teh značilnosti, kar slednjič rezultira v predstavi o določeni hierarhiji družbenega prestiža.

S tem, da smo neenakosti v družbenem prestižu določili status »ideoloških neenakosti«, smo skušali opozoriti predvsem na to, da so te neenakosti rezultat specifične »predelave« objektivnega sveta. To pa pomeni, da neenakosti v prestižu (družbenem statusu) niso odsev objektivnih družbenih (razrednih) odnosov, ampak ideološka (torej imaginarna) predstava teh odnosov.

Temu orisu problematike »ideološke neenakosti« moramo – kot nas je opozoril že stavek iz Nemške ideologije – nujno postaviti vprašanje o odnosu med to problematiko in marksistično razredno teorijo. To si bomo skušali olajšati z upoštevanjem naslednje ugotovitve; »Eden od zelo važnih rezultatov dolgotrajne propagande vladajoče ideologije je tako imenovana prestižna slojevitost, oziroma takšno diferenciranje spoštovanja... ki postavlja na vrh lestvice ugleda ljudi iz vladajočega razreda...« (Bauman, 1969: 303.) Za našo obravnavo je sestavek zanimiv (to ne pomeni, da je nesporen) zaradi dveh sestavin: ker eksplicitno nakazuje vlogo vladajočega razreda pri oblikovanju »prestižne slojevitosti«, in ker delovanje ideologije pojasnjuje s propagando. Če je zveza vladajoči razred – vladajoča ideologija – najvišji položaji na lestvici prestiža stimulaturna podlaga za nadaljnjo obravnavo, pa je povezava ideologija-propaganda vredna upoštevanja predvsem zaradi (potencialnih) teoretskih pomanjkljivosti. Slednja povezava nas namreč lahko kaj hitro približa stališču, da je (vladajoča) ideologija le bolj ali manj zavestna prevara, s pomočjo katere si vladajoči razred zagotavlja vsestransko dominacijo nad podrejenim razredom. S tem pa se v celoti zanemari dejstvo, da se tudi vladajoči razred (kot družbeni subjekt) konstituira z ideologijo.

Ideologija namreč ni izmislek vladajočega razreda, ampak rezultat objektivnega družbenega procesa, ki zadeva tako vladajoči kot podrejeni razred. Prav zato je posebej pomembno vprašanje o razrednih funkcijah prestižne neenakosti ter o dejavnikih njenega oblikovanja.

Ko je govor o funkciji neenakosti v prestižu, mislimo na njeno vlogo pri sankcioniranju in krepitvi ekonomske in politične dominacije. (Glej Wesolowski, 1980: 22.) Ideološka dominacija, ki se (med drugim) izraža v določeni hierarhiji prestiža, ni »okras« dominantnih pozicij na drugih področjih, ampak nujni pogoj reprodukcije (ohranjanja) teh pozicij, Prestižna neenakost torej praviloma »služi stabilizaciji in legitimizaciji neenakosti (ekonomskih in političnih, op. I. B.) – s tem, da uporabi pojmovanje o družbeni pravičnosti za obrambo obstoječih razrednih privilegijev« (Parkin, 1971: 44). Položaj dominantnega razreda bo toliko bolj stabilen, kolikor bolj bodo razredni odnosi (oziroma odnosi eksploatacije) prikriti z določeno prestižno neenakostjo, torej kolikor bolj bodo ljudje zaznavali svoje položaje kot neizogibne ali celo zaželene. Še enkrat pa velja poudariti, da so razredni odnosi »prikriti« tako za izkoriščevalski kot izkoriščani razred.

Z dejavniki oblikovanja prestižne neenakosti pa mislim predvsem na dejstvo, da je pogoj za vzpostavitev in ohranjanje ideološke dominacije razpolaganje s sredstvi za duhovno produkcijo (glej Marx, Engels; 1971: 57). Pri tem spet ne mislimo zgolj na lastništvo »sredstev za propagando«, ampak na hegemonijo nad razvejano mrežo državnih ideoloških aparatov, ki »z ideologijo«, torej na nerepresiven način uravnavajo ravnanje in doživljanje posameznikov (glej: Althusser, 1980: 50 in dalje). Brez učinkovitega delovanja ideoloških aparatov »v interesu« ekonomsko in politično dominantnega razreda ni mogoča njegova ideološka dominacija, kar pa po drugi plati pomeni, da ni možna reprodukcija njegove ekonomske in politične dominantnosti.

Funkcija prestižne neenakosti in način njenega udejanjanja tudi omogočata, da razumemo, zakaj se prestižna neenakost oblikuje na podlagi takšnega odbiranja relevantnih družbenih značilnosti in takšnega njihovega vrednotenja, ki pripadnike dominantnega razreda »obdari« z največjim prestižem. S tega vidika je distribucija prestiža zunanji znak oziroma indikator učinkovitosti ideološke dominacije.

Obravnava odnosa med dominantno ideologijo in prestižno neenakostjo kaže na vključenost ideologije v ohranjanje/spreminjanje odnosov razredne eksploatacije. Pogoj za to vključenost pa sta »relativna samostojnost« in specifičnost ideološke instance. Hkrati s tem obravnava dopušča še drugo ugotovitev: pri uveljavljanju in funkcioniranju dominantne ideologije vedno prihaja do določenih nasprotovanj, ki so locirana v položajih »podrejenega« razreda (čeprav se ta nasprotovanja ne javljajo nujno v obliki »nedominantne« ideologije). Z drugimi besedami: »Boj za reprodukcijo vladajoče ideologije ni nikoli sklenjen, pač pa je nenehno obnavljajoč se boj, ki je vselej podrejen razrednemu boju«. (Althusser,

1980: 86). Ugotovitev, da so tudi odnosi v območju ideologije določeni z odnosi med razredi (kar pomeni, da se dominantna ideologija konstituira in ohranja v specifičnem ideološkem razrednem boju, in da torej ni odsev razrednih odnosov na kakšnem drugem družbenem nivoju), ima neizogibne posledice tudi za razumevanje prestižne neenakosti. V tem kontekstu se zdi pomembna Baumanova ugotovitev, da (ideološke) predstave dejanske razredne strukture (ki se materializirajo v določeni distribuciji prestiža), izražajo »aktualno stanje ideološkega boja« (Bauman, 1969: 307). To pomeni, da moramo tudi pri preučevanju »ideološke neenakosti« upoštevati primat razrednih razlik nad družbeno neenakostjo. Seveda pa se ta premoč uresničuje – kot smo skušali pokazati v tem razdelku – na specifičen način ter s specifičnimi učinki, kar loči »ideološko neenakost« od neenakosti, ki pripada drugima družbenima praksama.

Obravnava »ideološke neenakosti« nam slednjič omogoča tudi zavrnitev stališč (ki so celo med marksisti dokaj pogosta), namreč, da marksistična teorija ne vključuje problematike prestižne neenakosti, ali pa, da vsaj »ne opaža pomembne razlike med materialnimi in simbolnimi aspekti neenakosti« (Parkin, 1971: 18). Ta (zmotna) stališča so nedvomno vsaj delno povezana z dejstvom, da marksistična teorija podreja preučevanje prestižne neenakosti preučevanju razredne ideološke dominacije ter na ta način – vsaj na videz – zakriva navzočnost in pomen te problematike. Vendar pa »podrejenost« ne pomeni marginalizacije problematike prestižne neenakosti, temveč zahtevo, da se to problematiko preučuje kot prvo procesa reprodukcije razredne ideološke dominacije. Prek te povezave pa je preučevanje prestižne neenakosti nujen sestavni del preučevanja reprodukcije družbe kot celote.

Sklepne opombe

Pričujoča obravnava marksističnega razumevanja družbene neenakosti je bila – kot smo to predvideli že na začetku – omejena predvsem na dve vprašanji: na vprašanje o mestu problematike družbene neenakosti v marksistični teoriji ter na vprašanje o razsežnostih neenakosti, ki jim marksizem namenja posebno pozornost. V zvezi s prvim vprašanjem je ključnega pomena ugotovitev, da je v marksistični teoriji analiza družbene neenakosti »podrejena« analizi odnosov med razredi. Podrejenost ne pomeni, da marksizem preučuje družbeno neenakost le kot rezultat procesov razrednega izkoriščanja, ampak da jo hkrati upošteva tudi kot pomemben element reprodukcijskih razrednih odnosov. Ta ugotovitev pojasnjuje, zakaj v Klasičnih marksističnih tekstih skoraj ni najti eksplicitnih analiz družbene neenakosti, hkrati pa se marksistično teorijo često označuje kot eno od vidnejših (in vplivnejših) razlag družbene neenakosti. Naša obravnava kaže, da ni smotno govoriti o marksistični teoriji neenakosti, pač pa o tem, da marksistična teorija razredov (razrednega boja) vključuje tudi problematiko družbene neenakosti.

Ugotovitev, da je problematika družbene neenakosti sestavina marksistične analize razrednih odnosov, ni pomembna samo za pojasnitev ekonomskih neenakosti (oziroma neenakosti na področju materialno-produkcijske prakse), temveč tudi za pojasnitev neenakosti v politični moči ter prestižne neenakosti. To seveda ne pomeni, da je pri analizi »nematerialnih« neenakosti mogoče uporabiti enake postopke kot pri analizi ekonomskih neenakosti; ti dve razsežnosti neenakosti sta rezultat specifičnih procesov in zaradi tega imata tudi specifično vlogo pri reprodukciji razrednih odnosov.

Ob teh ugotovitvah pa se odpirajo nova vprašanja, še zlasti vprašanje, o povezanosti med posameznimi razsežnostmi neenakosti (s tem pa tudi vprašanje o dominantni razsežnosti neenakosti). Kompetentna razprava o tem vprašanju bi bila mogoča le ob upoštevanju marksističnega pojmovanja družbenih formacij, kajti le v okviru analize posamezne formacije (kot specifične povezave in transformacije družbenih praks) je mogoče razpravljati o povezanosti med dimenzijami neenakosti ter o možni dominaciji ene razsežnosti neenakosti nad drugima. To bi zahtevalo bistveno razširitev ter konkretizacijo analize, pri čemer bi rezultati dosedanje analize služili predvsem kot splošna izhodišča in domneve.

Citirana literatura

- Althusser, L.
 1971 Za Marksa, Beograd.
 1980 Ideologija in ideološki aparati države; v Althusser in sod., Ideologija in estetski učinek, Ljubljana.
 1957 Kako čitati Kapital, Zagreb.
 Bauman, Z.
 1969 Marksistična teorija društva, Beograd.
 Goričar, J.
 1972 Neki teorijski pogledi na socialnu stratifikacijo u Jugoslaviji, Marksističke sveske 1-2 (I).
 Kerševan, M.
 1975 Religija kot družbeni pojav, Ljubljana.
 1980 Razredna analiza in marksistična družbena teorija, Ljubljana.
 Klinar, P.
 1979 Poglavlja iz razredne in slojevske strukture družbe, Ljubljana.
 Lenin, V. I.
 1950 Velika pobuda; v Izbrana dela, Ljubljana.
 Marx, K.
 1961 Kapital, prvi zvezek, Ljubljana.
 1967 Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta; v MEID III, Ljubljana.
 1968 a Uvod v očrte; v MEID IV, Ljubljana.
 Marx, K. in Engels, F.
 1971 Manifest komunistične stranke; v MEID II, Ljubljana.
 1971 a Nemška ideologija; v MEID II, Ljubljana.
 Parkin, F.
 1971 Class inequality and political order, New York.
 Poulantzas, N.
 1978 a Politička vlast i društvene klase, Beograd.
 1978 b Klase u savremenom kapitalizmu, Beograd.
 Vrcan, S.
 1974 Društvene nejednakosti i moderno društvo, Zagreb.
 Wesolowski, W.
 1980 Marksova teorija klasne dominacije; pokušaj sistematizacije, Marksizam u svetu 8 (VII).

Mešane kmetije – da ali ne?

Vprašanje je zgolj retorično, saj nanj enostavno ni moč odgovoriti z »da« ali »ne«. Pač pa velja pojav širše strokovno osvetliti, da bi se tako v obravnavanju mešanih kmetij kot tudi v oblikovanju konkretnih politik do kombiniranja kmetovanja z drugimi dejavnostmi izognili enostranskim interpretacijam in neustreznim političnim rešitvam. Zato ni zgolj nakučje, da mešanim kmetijam že dalj časa namenja posebno pozornost večina evropskih dežel, pa tudi Japonska, Kanada in Združene države Amerike. Preučujejo jih agrarni ekonomisti, ruralni sociologi, socialni geografi, marsikje pa so tudi predmet posebnih statističnih raziskovanj.

Ker so mešane kmetije svetovni pojav, značilen tako za razvite dežele kot za dežele tretjega sveta (čeprav so vzroki zanje bistveno drugačni v pogojih nizke ekonomske razvitosti kot v pogojih industrijsko visoko razvitih kapitalističnih družb), si bomo najprej ogledali nekaj splošnih značilnosti tega pojava.

1. *Opredeleževanje mešanih kmetij*

Za družino ali gospodinjstvo, ki pridobiva dohodek iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti, se je pri nas nekako uveljavil izraz mešana kmetija, čeprav se pogosto uporablja tudi izraz mešano gospodinjstvo, redkeje izraz dopolnilna kmetija. V svetu, natančneje, v strokovnih krogih, ki uporabljajo pretežno angleški jezik, pa največkrat naletimo na izraze kot so delna kmetija (part-time farm, part-time farming), večstranska dejavnost kmečkih družin (multiple job farm families, pluriactive farms). Vendar velja poudariti, da v nobenem primeru ne gre za enotno kategorijo, saj je mešane kmetije ali gospodinjstva nujno razločevati po vrsti kriterijev. Osnovni kriterij je nedvomno delež dohodka iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti v skupnem dohodku gospodinjstva. Dodatni in pojasnjujoči kriteriji pa so površina obdelovalne zemlje, vrsta kmetijske proizvodnje, strojna opremljenost, število in stratifikacijska struktura članov, ki se v okviru gospodinjstva ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo oz. so zaposleni zunaj kmetijstva – da naštejemo le nekatere.

OECD (The Organization for Economic Cooperation and Development) je že pred približno dvema desetletjema uvedla v vseh deželah – članicah razločevanje mešanih kmetij po deležu v skupnem dohodku gospodinjstva na mešane kmetije tipa 1 in mešane kmetije tipa 2, ker se ekonomsko različno obnašata. Medtem ko se tip 1 (dohodek od kmetijstva je večji kot od nekmetijskih dejavnosti) usmerja v povečanje produk-

tivnosti, pa sta za tip 2 (nekmetska dejavnost predstavlja večji delež dohodka gospodinjstva) hektarski donos in rentabilnost kmetije manj pomembna.

V mnogih deželah še vedno kot mešana opredeljujejo samo tista kmečka gospodinjstva, katerih večji delež dohodka izvira iz nekmetskih dejavnosti. Če pa takšna kmetija pridobiva polovico ali več dohodka iz kmetijstva, je opredeljena, oz. natančneje, je bila še v začetku sedemdesetih let opredeljena kot čista kmetija (Krašovec, 1965). Prikazano pojmovanje premalo upošteva dejstvo, da se v svetu večja število tistih, ki jim je zaposlitev zunaj kmetije sicer glavna dejavnost, vendar tudi kmetijska dejavnost njihovih gospodinjstev ni zanemarljiva. Ob tem velja poudariti, da ne gre vedno le za čisti ekonomski učinek kmetovanja, temveč tudi za sociološke in psihološke dejavnike, ki stimulirajo mnoge člane kmečkih gospodinjstev, ki se zaposlijo v nekmetskih dejavnostih, da še naprej živijo v okviru svojega matičnega kmečkega gospodinjstva in seveda tudi prispevajo svoj delež k njegovi večji ekonomski učinkovitosti.

Povsem drugačno podobo in seveda tudi klasifikacijo pa dobimo v primeru, če kot enote analize ne upoštevamo kmečke družine oziroma gospodinjstva, temveč njene posamezne člane. Z vidika glavne ali celo edine poklicne aktivnosti posameznih članov kmečkih družin lahko v isti družini naletimo na čiste kmete (ukvarjajo se samo s kmetijstvom), na popolne nekmete (zaposleni so zunaj kmetije ali pa se v okviru kmečkega gospodinjstva ukvarjajo samo z nekmetsko aktivnostjo) in na različno intenzivno povezanost nekmetske s kmetijsko dejavnostjo (kmetje-delavci, polkmetje, polproletarci). Intenzivnost te povezanosti je opredeljena najmanj z dvema kriterijema, to sta količina dela, ki se opravlja na kmetiji, in stopnja odgovornosti v delovanju in vodenju kmetije. Medtem ko se družinski člani, ki pridobivajo dohodek (pretežno) zunaj kmetijstva, pa dejansko odgovornost (najsi bo ta formalno priznana ali ne) za kmetijo prevzame tisti član družine, ki dela samo na kmetiji. Ker ima večina mešanih kmetij najmanj enega člana vezanega zgolj na kmetovanje, ta tudi vodi kmetijo in hkrati opravlja večino dela. Sicer pa postaja kmetovanje na družinskih kmetijah tudi pri nas (ob monokulturni tržni usmerjenosti in ob vse večji mehaniziranosti proizvodnje) vse bolj delovno področje enega samega družinskega člana.

2. Relativna stabilnost kategorije mešanih kmetij

Majhni kmetje, katerih posestvo ni zagotavljalo preživetja številnih družinskih članov, so predstavljali pomemben vir delovne sile v gospodarstvu klasičnega kapitalizma. V večini primerov so bili pripravljene delati za nižje mezde ne le zato, ker so bili manj oziroma sploh nekvalificirani, temveč tudi zato, ker niso bili prostorsko mobilni kot armada drugih delavcev, ker so bili vezani na dom in zemljo in so bili prisiljeni prevze-

mati dela, ki so bila čim bližje njihovim domovom. Razlogi, ki so lastnike majhnih kmetij silili v dvojno aktivnost, so v večini predelov razvitega industrijskega sveta izgubili na teži ali so celo odpadli, družbeno-ekonomska kategorija mešanih kmetij pa se v glavnem zmanjšuje. Nasprotno, v razvitih deželah se je v zadnjih desetih, petnajstih letih celo povečala. Kako pojasniti ta pojav?

Nedvomno še vedno, čeprav v zmanjšanem obsegu, delujejo ekonomski razlogi. Zaposlitev nekaterih članov družine zunaj kmetije v nekaterih primerih sicer pomeni popolno opustitev kmetovanja, v drugih primerih pa kombinacijo dveh zaposlitev. Tako je na primer za Združene države Amerike v sedemdesetih letih značilno nadaljevanje trenda zmanjševanja skupnega števila kmetij, posebej majhnih (Tauber, 1982: 82). Kljub temu je po podatkih istega avtorja med kmetijami z najnižjim dohodkom od kmetijstva veliko število mešanih kmetij, na katerih čisti dohodek od kmetijstva predstavlja le šestino vsega dohodka. Dohodki iz nekmetijskih dejavnosti so po podatkih za 1974. leto večji od dohodkov iz kmetijstva za vse kmetije, katerih letna prodaja kmetijskih proizvodov ne dosega 10.000 US \$. Kombinacija dohodka iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti je izredno razširjena in šele v skupini, ko dohodek od prodaje kmetijskih proizvodov preseže 20.000 US \$ letno, predstavlja dohodek od kmetijstva najmanj tri četrtine skupnega dohodka družine.

Zlasti zadnji podatek opozarja na dejstvo, da so dohodki iz nekmetijskih dejavnosti zanimivi za člane kmečkih gospodinjev zaradi drugih, ne zgolj ali celo sploh ne zaradi ekonomskih motivov. Na individualnem nivoju gre brez dvoma za primere drugačnih interesov, zaradi katerih se posamezni člani kmečkih družin usposabljaajo za druge poklice in se tudi zaposlujejo v drugih dejavnostih. Mnogi med njimi zaradi tega ne spreminijo kraja bivanja in ostajajo v bolj ali manj tesnih stikih tudi s kmetijstvom. Seveda jim ni težko ostati na deželi tudi zaradi dobrih komunikacijskih povezav z urbaniziranimi območji ali celo zaradi možnosti, da najdejo ustrezno zaposlitev v samem kraju bivanja ali v njegovi neposredni bližini. Ljudi zadržuje na podeželju tudi vedno bolj razvita infrastruktura, ki dohiteva, in v najbolj razvitih deželah celo prehiteva infrastrukturo vsaj siromašnejših predelov velikih mest. Temu se pridružujejo tudi ekološki motivi, ki marsikje že povzročajo odliv mestnih prebivalcev na podeželje, predvsem pa tam zadržujejo matično populacijo. Tako imigracije na podeželje kot odliv prebivalcev podeželja iz kmetijstva v druge dejavnosti pa ne pomenita nujno odtujenosti teh ljudi od kmetijstva, temveč lahko celo bolj ali manj tesno povezavo, ki se odraža v večanju števila mešanih kmetij.

Kot ilustracijo teze o stabilnosti oziroma smeri spreminjanja kategorije mešanih kmetij navajamo nekaj primerov, posredovanih na mednarodnem seminarju o mešanih kmetijah, ki ga je organizirala Slovenska akademija znanosti in umetnosti pod vodstvom dr. Staneta Krašovca v juniju 1981. leta.

R. Bollman, predstavnik kanadskega urada za statistiko, razvršča kmetije po številu dni, ki jih kmet (gospodar) porabi za zaposlitev zunaj kmetije, v tri kategorije: (1) sploh ne dela zunaj kmetije, (2) zunaj kmetije je zaposlen od 1 do 228 dni, (3) zunaj kmetije je zaposlen 228 dni ali več. Na podlagi podatkov za leta 1966, 1971 in 1976 avtor ugotavlja, da je število tako opredeljenih kmetij v Kanadi izredno stabilno. Tako se v omenjenih letih število čistih kmetij giblje med 61,5 do 66,4 odstotka; število kmetij, katerih gospodarji delajo zunaj kmetije od 1 do 228 dni letno, sega od 21,0 do 27,8 odstotka; število kmetij, katerih gospodarji so zaposleni zunaj kmetije, pa zajame od 10,7 do 12,9 odstotka kmetij. Hkrati avtor ugotavlja, da je za približno polovico mešanih kmetij v Kanadi značilno, da njihovi lastniki (gospodarji) niso polno zaposleni zunaj kmetije in da hkrati njihovih kmetij ni moč opredeliti kot življenjsko sposobnih (Bollman, 1982: 40).

Italijanska sociologinja Cavazzani ugotavlja, da se v italijanski strokovni in kmetijski javnosti, kot tudi v javni administraciji uveljavlja prepričanje, da so mešane kmetije strukturna značilnost italijanske družbe in ne prehodni pojav. Kot ilustracijo navaja ocene Pieronija iz Urbino univerze, po katerih je na italijanskem jugu od skupnega števila vseh kmetij 63,7 odstotka mešanih kmetij, na severozahodu je mešanih kmetij 44,1 odstotka in v centralnem severovzhodnem delu 40,6 odstotka. Ta ocena temelji na upoštevanju nekmetijskih aktivnosti družine in ne gospodarja (Cavazzani, 1982: 51).

Po naglem večanju števila mešanih kmetij najbolj izstopa Japonska. V tej deželi tradicija dvojne zaposlitve članov kmečkih gospodinjestev sega daleč v preteklost (v sredino 19. stoletja in še dalj nazaj). Po podatkih za leto 1980 je med vsemi kmečkimi gospodinjstvi samo še 13,4 odstotka čistih kmetij in kar 86,6 odstotka mešanih kmetij, medtem ko podatki za leto 1950 izkazujejo še vsakih polovico (Kada, 1981).

Za Jugoslavijo velja, da je v družbenem sektorju 16 odstotkov obdelovalnih površin, čista kmetijska posestva jih imajo v lasti kakih 28 odstotkov. Večina zemlje, okrog tretjine, pa odpade na gospodinjstva, ki jim je postalo kmetijstvo dopolnilni poklic. Približno 10 odstotkov obdelovalnih površin imajo nekmetje, ostareli ljudje pa približno 14 odstotkov (Dolgoročni program razvoja agroindustrijske proizvodnje, 1982: 5). To sicer niso podatki o številu mešanih kmetij, vendar kljub temu kažejo, da mešane kmetije po številu precej prednjačijo pred čistimi kmetijami. Preden pa takšne podatke ovrednotimo kot neugodne ali ugodne, je potrebno postaviti kriterije (ne)ugodnosti in nato natančno preučiti stanje v posameznih tipih zasebnih kmečkih gospodinjestev kot tudi v družbenem sektorju. Šele na osnovi takšne analize bo namreč možno ovrednotiti realnost zastavljenih ciljev dolgoročnega razvoja na področju zemljiške strukture in izdelati strategije za njihovo uresničitev.

Prikazani in tudi mnogi drugi podatki o številu mešanih kmečkih gospodinjestev, o njihovem naraščanju ali upadanju niso povsem primer-

ljivi – morda sploh niso primerljivi – zaradi neenotnih meril, po katerih različne dežele opredeljujejo mešano kmetijo. Kljub temu pa ugotovljeni trendi in podatki o obstoječem stanju opozarjajo na pomembnost družbenoekonomske kategorije mešanih kmetij. Ne glede na to, ali je njihov odstotek majhen (pa se veča, kot na primer v Franciji), ali je relativno visok (in se manjša, kot na primer v Zvezni republiki Nemčiji), jih tako rekoč vse dežele in vsa okolja upoštevajo bodisi kot proizvajalke hrane bodisi kot zadrževalke depopulacije in deagrarizacije odmaknjenih, hribovitih predelov – bodisi kot oboje.

3. Mešane kmetije v SR Sloveniji

Razlogov za to, da vedno več držav vključuje mešane kmetije v načrtovanje razvoja kmetijstva in podeželja, je več. Med pomembne nedvomno sodita relativna stabilnost in razširjenost pojava večstranskih aktivnosti kmečkih gospodinjstev. Politika pa jim namenja še posebno pozornost v kriznih obdobjih, to je v obdobjih, ko posamezne dežele ali ves svet pestijo nezaposlenost, prenizka ali previsoka kmetijska produktivnost, ali ko je pridobivanje dohodka iz različnih virov opredeljeno kot možnost za pretirano bogatenje, kar predvsem ni v skladu z osnovnimi družbenimi opredelitvami socialističnih družb. Dodatni razlog za vse večje upoštevane mešanih kmetij pa je po prepričanju nekaterih (Brun, 1982: 13) tudi v tem, da produktivnost čistih kmetij ni dokazala splošne superiornosti. Na kmetijsko manj ugodnih območjih ni prišlo do tehnološko inventivne kmetijske proizvodnje. Čiste kmetije, ki so dosegle pričakovano stopnjo produktivnosti, pa so se izkazale kot krhke in odvisne od izredno zahtevnih inputov. Hkrati je odvisnost kmetov od investicijskih naložb zmanjšala njihovo fleksibilnost in svobodo. Nazadnje, vendar ne manj pomembno, pa je dejstvo, da je pričakovani dohodek iz kmetijstva varljiv. V zadnjih letih se dohodek iz kmetijstva preprosto ne povečuje. Tako meni avtor.

K boljšemu razumevanju vloge mešanih kmetij pa veliko prispevajo strokovnjaki, ki so za predmet svojega teoretičnega in raziskovalnega dela izbrali mešane kmetije ne glede na to, ali so jih preučevali pretežno z ekonomskega, ekološkega, sociološkega, krajinskega ali s kakšnega drugega vidika. Seveda pa daje najboljše odgovore na vprašanja, ki jih zastavlja konkretna družbena praksa, večdisciplinarno lotevanje preučevanja mešanih kmetij. Tako smo se tega vprašanja lotili tudi v raziskavi *Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja*, in sicer ne le s tem, da smo pritegnili različne strokovnjake in praktike različnih profilov, temveč tudi z vsebinsko zasnovano raziskavo, ki zajema geografske, agrarno ekonomske, sociološke in socialno psihološke dimenzije družinskega kmetovanja, zlasti pa njegovega povezovanja z drugimi viri pridobivanja dohodka.

3.1. Opredelitev raziskovalnega problema in cilji raziskave

Čeprav se v naslovu raziskave pojavljajo le mešane kmetije, to ne pomeni, da so čiste kmetije zanemarjene. Nasprotno, zaradi različnih, običajno empirično nedokumentiranih ocen o pomenu in možnostih nadaljnjega razvoja mešanih kmetij je v celotni raziskavi namenjena posebna pozornost primerjavi obeh tipov družinskih kmetij, iz česar je moč sklepati o dobrih in slabih straneh ene in druge oblike kmetovanja. Celo več, raziskovalni podatki omogočajo izdelavo realne tipologije kmečkih gospodinjstev na osnovi obsega obdelovalnih površin v lasti ali obdelovanju, na osnovi vrste in količine kmetijske proizvodnje ter ocenjenega dohodka, na osnovi števila in družbenostratifikacijske strukture članov čistih in mešanih kmečkih gospodinjstev, pa tudi na osnovi motivov, zaradi katerih se nekateri družinski člani ukvarjajo izključno s kmetovanjem, drugi pa se opredeljujejo za dodatno zaposlitev ali za izključno nekmetijsko zaposlitev zunaj kmečkega gospodinjstva.

Predmet raziskave je torej zasebno kmetijstvo, ki obsega tako čiste kot mešane kmetije. Ker pa raziskava ni usmerjena le na zbiranje objektivnih podatkov o kmečkih gospodinjstvih, temveč tudi, če ne že predvsem, na subjekte kmetovanja, se je že na samem začetku pojavilo vprašanje o tem, koga preučevati. Osnova za to, da bodo podatki o pogojih zasebnega kmetovanja kar najbolj objektivni, je nedvomno kmečko gospodarstvo, opredeljeno z obsegom in kvaliteto kmetijskih površin, številom parcel, strojno opremljenostjo, proizvodno usmeritvijo in dohodkom od prodaje kmetijskih proizvodov. Vendar poznavanje samo teh pogojev še ne zagotavlja celovite podobe o možnostih kmetovanja, saj je treba kmetijo opredeliti tudi po tem, koliko je oddaljena od centrov, ki se jih poslužujejo člani kmečkega gospodinjstva za zadovoljevanje najrazličnejših potreb (npr. od sedeža kmetijske zadruga, od telefona in zdravstvenega doma). Poleg tega je potrebno upoštevati še vrsto drugih dejavnikov, od katerih je v večji ali manjši meri odvisna ekonomska uspešnost kmetije. Sem sodi opremljenost gospodinjstva (stanovanjske razmere, gospodinjski stroji), število in struktura članov gospodinjstva kot tudi njihov odnos do kmetovanja, stališča do kmetijske politike in predlogi za njihovo izboljšanje ter načrti za prihodnost.

Kljub temu, da je bilo treba v raziskavi evidentirati vse člane kmečkega gospodinjstva in zbrati o njih tudi nekaj osnovnih podatkov, da bi ugotovili, kakšna je struktura čistih in mešanih kmečkih gospodinjstev po starosti, spolu in morebitni zaposlitvi, je bilo raziskavo nujno usmeriti na nosilce kmetijske proizvodnje. Kdo pa so to v kmečkem, zlasti pa v mešanem gospodinjstvu? Ali je to lastnik oziroma lastnica posestva ne glede na njeno dejansko angažiranost na kmetiji? Očitno ne! Večji del raziskave zadeva podatke o gospodarju oz. gospodarici, to je o tistem članu gospodinjstva, ki vodi kmetijo ter organizira in opravlja večino del

na kmetiji. Čeprav vodenje in neposredno delo nista nujno povezana, smo ju v operacionalni definiciji gospodarja združili zato, da bi bile tudi kmečke žene opredeljene kot gospodarice v tistih primerih, ko žene ne opravljajo le večino del, temveč tudi delo organizirajo in vodijo – zlasti še v tistih gospodinjstvih, kjer je mož zaposlen zunaj kmetijstva. Posebej smo opozorili na to, da vloga lastnika in gospodarja nista nujno identični, čeprav je (vodilni) položaj v kmečkem gospodarstvu dostikrat določen zgolj na podlagi lastništva.

Ker pa zgolj iz opredelitve aktivnosti, stališč in predlogov gospodarja ni moč sklepati o objektivnem mestu, ki ga imajo na kmetiji drugi člani gospodinjstva, o njihovi subjektivni naravnosti tako do izvenkmetijskih dejavnosti kot do življenja na podeželju in do življenja v mestu, smo v del raziskave vključili poleg gospodarja oziroma gospodarice tudi njegovó ženo oziroma njenega moža ter naslednika ali naslednico – če je ta že določen(a) in če je dopolnil(a) 15 let.

Iz opredelitve raziskovalnega problema sledi, da ima raziskava dva temeljna cilja:

a) preučiti stanje na področju zasebnega kmetijstva s posebnim poudarkom na mešanih kmetijah,

b) opozoriti na uporabnost dobljenih rezultatov in izdelati priporočila za spremembo (izboljšanje) obstoječe prakse.

Osnovna vrednost izsledkov raziskave je v tem, da so po svoji usmerjenosti na preučevanje agrarno-ekonomskih, predvsem pa sociološko-psiholoških obeležij zaposlenih članov kmečkih gospodinjstev in po širini, s katero so preučevane dimenzije zasebnega kmetijstva zajete, prvi te vrste v Sloveniji.

Posebej so uporabni za preučevana območja (občine), v katerih so lahko realna osnova za opredelitev obsega in pomena čistih in mešanih kmetij v okviru gospodarskega in celotnega družbenega razvoja družbenopolitične skupnosti ter za politiko nadaljnjega razvoja zasebnega kmetijstva v okviru planiranja dolgoročnega razvoja.

Glavni pomen podatkov iz raziskave za celotni slovenski prostor pa je v tem, da bodo z dodatnimi analizami:

– omogočili oblikovanje empirične tipologije zasebnih kmečkih gospodinjstev na podlagi večjega števila relevantnih podatkov;

– zagotovili spoznavanje zvez (v nekaterih primerih celo vzročnopsledičnih zvez) med različnimi sklopi podatkov – kot so na primer podatki o motivih za kmetovanje in uspešnost kmetije kot proizvodne enote;

– omogočili vsaj najbolj grobe posplošitve o zasebnem kmetijstvu v republiki in s tem utemeljili določene ukrepe na področju kmetijske politike in oblikovanja različnih strategij s ciljem, da se kmetijska proizvodnja čimbolj približa zastavljenim srednjeročnim in dolgoročnim ciljem.

3.2. Populacija raziskave in vzorec

Osnovno populacijo raziskave predstavljajo vse tista gospodinjstva v neki določeni občini, ki imajo najmanj en hektar obdelovalne zemlje. Spiske teh gospodinjstev so izdelali na Zavodu za statistiko SR Slovenije na podlagi podatkov popisa gospodinjstev 1981. leta. Iz spiska vseh gospodinjstev smo izbrali desetodstotni vzorec.

Znotraj vsake enote vzorca, to je znotraj posameznega kmečkega gospodinjstva oziroma gospodarstva pa ločimo: kmečko gospodarstvo; kmečko gospodinjstvo z vsemi njegovimi člani; populacijo treh glavnih oseb na kmetiji: gospodarje oz. gospodarice, njihove žene oz. može, in naslednike ali naslednice; ter populacijo kmečkih gospodinj, ki so glavne ženske osebe v kmečkem gospodinjstvu in sicer ne glede na to, če imajo vlogu gospodaric oz. žena gospodarjev ali pa ne.

Podatki so bili zbrani 1982. leta na območju *osmih slovenskih občin z različnimi geografskimi obeležji in z različno stopnjo razvitosti*. Izbrane občine ne predstavljajo reprezentativnega vzorca slovenskih občin, zato veljajo rezultati le za upoštewane občine (Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Moste-Polje, Ljubljana Šiška, Ljubljana Vič-Rudnik, Grosuplje, Krško, Škofja Loka, Velenje).

3.3. Tipi kmetij in njihove proizvodne značilnosti

Slovenija se po razvitosti približuje deželam srednje Evrope. Narodni dohodek na prebivalca je znašal v 1981. letu 3750 US \$ (pri tečaju 1 dolar = 45 din), v SFRJ pa samo 1970 dolarjev (Statistični godišnjak Jugoslavije, 1982).

Delež kmetijstva v narodnem dohodku republike se vztrajno zmanjšuje. Leta 1952 je znašala njegova udeležba v narodnem dohodku republike še 21,3 odstotka, leta 1980 pa samo še 3,7 odstotka (Statistični letopis SR Slovenije, 1982). Nenehno se zmanjšuje tudi obseg kmetijskih površin. Ta se je v nekaj desetletjih zmanjšal od 0,25 ha na 0,13 ha na prebivalca (Krašovec, 1982: 18). Realno pa se je kmetijska proizvodnja v zadnjih dvajsetih letih rahlo povečevala (v obdobju 1962–1981 je bila povprečna letna stopnja rasti 1,9 odstotka), kar je v prvi vrsti posledica naraščanja pomena živinoreje, medtem ko se je poljedelska proizvodnja zniževala.

Z naraščajočo industrializacijo je povezana močna deagrarizacija. Kljub majhnemu deležu kmečkega prebivalstva (9 odstotkov) živi na podeželju 49,7 odstotka prebivalcev Slovenije, kar se odraža v močni dnevni migraciji in tudi v velikem deležu mešanih gospodinjstev (Barbič, 1982). Če pri razvrščanju kmečkih gospodinjstev na čista kmečka in mešana upoštevamo samo zaposlitev gospodarja/moža, gospodarice/žene in naslednika/naslednice, ki je že dopolnil(a) 15 let in bo prevzel(a)

kmetijo, lahko 1373 anketiranih gospodinjstev v osmih slovenskih občinah razvrstimo v tri skupine.

Prvo skupino sestavlja 28 odstotkov anketiranih kmečkih gospodinjstev, v katerih vsi trije člani – gospodar/mož, gospodarica/žena in naslednik/naslednica, ki smo jih opredelili kot jedro kmečke družine, *delajo samo na kmetiji*.

Mešana gospodinstva, opredeljena na osnovi zaposlitve posameznih članov jedra kmečke družine (mož, žena, naslednik), pa delimo v dve vrsti: v tista, v katerih *vsaj en član jedra družine dela samo na kmetiji*, in na tista, v katerih so *vsii (trije) redno zaposleni*. Na tej osnovi dobimo še drugo in tretjo skupino kmečkih gospodinjstev.

V drugo skupino – ali mešana gospodinjstva 1. tipa sodi 61 odstotkov anketiranih gospodinjstev. Gre za gospodinjstva, v katerih se vsaj en član družinskega jedra ukvarja samo s kmetovanjem oz. ni redno zaposlen. Ob manj strogi opredelitvi jedra družine, že ob upoštevanju naslednikovega zakonca, bi bil ta odstotek verjetno večji. Izračunali ga bomo v drugi fazi analize. V vsakem primeru pa je najbrž vprašljivo, ali upoštevati naslednikove brate in sestre ter njihove zakonske partnerje, ker je njihova navzočnost v kmečkem gospodinjstvu bodisi le začasna, bodisi le sostanovalska, ko gre v celoti za ločena gospodinjstva, pa čeprav pod isto streho.

Tretjo skupino – ali mešana gospodinjstva 2. tipa – pa tvorijo tista gospodinjstva, v katerih so vsi (trije) člani družinskega jedra redno zaposleni zunaj kmetije. Takšnih gospodinjstev je v anketirani populaciji le 11 odstotkov.

V anketiranih občinah sestavljajo skoraj dvotretjinsko večino mešana gospodinjstva tipa 1.

Tabela 1: Razširjenost posameznih tipov kmetij znotraj posameznih občin

	Čiste kmetije	Mešane kmetije 1	Mešane kmetije 2	Skupaj % N
Ljubljana–Bežigrad	28,7	64,4	6,9	100 (87)
Ljubljana Moste–Polje	37,8	54,4	7,8	100 (90)
Ljubljana Šiška	25,2	60,2	14,6	100 (103)
Ljubljana Vič–Rudnik	29,7	61,6	8,7	100 (263)
Grosuplje	21,2	69,0	9,8	100 (255)
Krško	25,4	65,2	9,3	100 (279)
Škofja Loka	30,2	47,3	22,4	100 (205)
Velenje	40,7	54,9	4,4	100 (91)
Skupaj	28,2 (387)	60,6 (834)	11,1 (152)	100 (1373)

Posestna struktura kot ena ključnih proizvodnih značilnosti zasebnega kmetijstva je v preučevanih občinah kot tudi na sploh zelo neugodna. Več kot polovica anketiranih kmetij ima manj kot 10 ha skupne površine zemlje, oziroma manj kot 5 ha obdelovalne zemlje. Povprečno ima kmetija 5,8 ha kmetijske zemlje. Značilne pa so strukturne razlike med tipi kmetij. Tako ima do 5 ha obdelovalne zemlje 42,3 odstotka čistih kmetij, 55,5 odstotka mešanih kmetij 1 in kar 73 odstotkov mešanih kmetij 2. Podatki kažejo, da je velikost oziroma majhnost posestva eden bistvenih spodbujevalcev zaposlovanja zunaj kmetijstva, gotovo pa ni edini.

Neobdelane zemlje na kmetijah je razmeroma malo. Nekaj svoje zemlje ne obdeluje slabih 8 odstotkov kmetij. V opuščanju so predvsem mejna zemljišča. Pomemben vzrok za opuščanje pa je tudi pomanjkanje delovne sile, ki je bodisi posledica ostarelosti ali zaposlitve zunaj kmetijstva.

Podobno je stanje glede oddajanja zemlje v zakup. Tudi mešane kmetije nimajo zemlje odveč. Nasprotno, manj pogosto kot čiste kmetije prodajajo zemljo in imajo večji interes za to, da bi dobili v zakup še kaj zemlje.

Prevladujoča proizvodna in hkrati tržna dejavnost na kmetijah v preučevanih občinah je govedoreja kombinirane proizvodne usmeritve, z izjemo občine Krško, kjer imata poleg govedoreje pomembno mesto tudi reja prašičev in vinogradništvo. Reja prašičev in pridelovanje žita sta namenjena pretežno potrebam lastnih gospodinjstev. Z vidika povprečnega obsega skupne in tržne proizvodnje med čistimi kmetijami in mešanimi kmetijami tipa 1 praktično ni razlik. Mešane kmetije tipa 1 so enako pomembni tržni proizvajalci kot čiste kmetije. Od teh pa izrazito odstopajo mešane kmetije tipa 2, ki dosegajo v povprečju le približno polovico proizvodnje na čistih kmetijah; vendar tudi te namenijo tržišču znaten del svoje proizvodnje, tako da ni mogoče trditi, da so te kmetije naravnane pretežno k pridelovanju za samooskrbo.

Tudi podatki o dohodku iz kmetijske dejavnosti kažejo, da v obsegu tržne proizvodnje in v pridobivanju dohodka s kmetovanjem med čistimi kmetijami in mešanimi kmetijami tipa 1 praktično ni razlik, medtem ko za kmetije tipa 2 dohodek iz kmetijstva večinoma ni pomemben. Na splošno pa je raven dohodka iz kmetijstva nizka.

Enako sliko v proizvodni usmeritvi anketiranih kmetij kažejo tudi podatki o strukturi prihodka od prodaje kmetijskih pridelkov. V povprečju izvira skoraj tri četrtine vsega kmetijskega prihodka od govedoreje, več od prodaje živine kot od prodaje mleka, edino v občinah Moste-Polje in Šiška je to razmerje obrnjeno. V občini Velenje pa izvira celo 91 odstotkov prihodka od govedoreje. Prodaja prašičev pomeni pomembnejši vir prihodka le v občini Krško. Prodaja krompirja daje več kot desetino prihodka v treh ljubljanskih občinah in v občini Grosuplje, prodaja zelenjave pa skoraj petino celotnega prihodka v občinah Moste-

Tabela 2: Povprečen obseg skupne (A) in tržne (B) proizvodnje po tipih kmetij

	Čiste kmetije		Mešane kmetije 1		Mešane kmetije 2		Skupaj	
	A	B	A	B	A	B	A	B
število krav	3,5	0,4	3,0	0,4	1,4	0,1	2,9	0,3
število telet	2,7	0,6	2,0	0,7	1,0	0,3	2,1	0,6
število plemenskih telic	0,9	0,1	0,8	0,1	0,4	1,1	0,8	0,1
število govejih pitancev	2,5	1,5	1,5	0,9	1,2	0,6	1,8	1,1
število volov	0,1	0,03	0,1	0,01	0,03	0,02	0,1	0,02
število bikov	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,04	0,2	0,1
število konj	0,3	0,02	0,3	0,03	0,2	-	0,3	0,02
število prašičev nad 3 meseci	2,4	0,5	2,3	0,5	1,8	0,3	2,3	0,5
število pujskov do 3 mesecev	1,7	0,9	1,1	0,5	1,0	0,7	1,3	0,7
število ovac in jagenjčkov	0,07	-	0,07	-	0,1	0,01	0,07	0,01
število kuncev	1,0	-	1,5	0,1	3,0	-	1,6	0,1
število odrasle perutnine	11,5	0,1	11,9	0,03	8,4	0,1	11,4	0,1
število piščancev	8,5	0,1	9,6	0,5	7,9	0,7	9,1	0,4
prireja jajc v sto komadih	15,9	2,5	15,8	1,8	11,8	1,1	15,4	1,9
prireja mleka v tisoč litrih	8,8	5,6	7,3	4,4	4,3	1,9	7,4	4,5
pridelek sena v tonah	23,6	1,7	19,0	1,8	11,7	4,5	19,4	2,1
pridelek žita v centih	17,9	1,5	16,8	1,5	11,4	0,8	16,5	1,4
pridelek industrijskih rastlin v centih	0,3	-	0,3	0,04	0,1	-	0,3	0,2
pridelek zelenjave v centih	9,0	5,0	7,5	4,0	3,0	0,2	7,5	3,8
pridelek okopavin v centih	63,1	25,0	48,5	16,9	35,9	8,8	51,2	13,8
pridelek sadja v centih	3,5	0,6	2,5	0,4	2,3	0,3	2,8	0,4
pridelek grozdja v centih	2,3	0,9	2,5	0,9	1,7	0,4		
pridelek jagodičja v centih	0,3	0,2	0,5	0,4	-	-	0,4	0,3
pridelek vina v hl	1,7	0,3	1,6	0,4	1,4	1,1		

Polje in Bežigrad. V občini Krško daje dobro petino skupnega prihodka vinogradništvo.

Več kot 200.000 din skupnega prihodka (kar je približno 100.000 din dohodka) doseže s prodajo pridelkov komaj slaba petina kmetij (19,1 odstotka). In ta dohodek je daleč pod povprečjem osebnih dohodkov zaposlenih v Sloveniji. Če upoštevamo, da je znašal povprečni osebni dohodek 1982. leta 14.360 din mesečno, potem lahko iz gornjih podatkov sklepamo, da je doseglo povprečni dohodek enega zaposlenega v družbenem gospodarstvu komaj kakih 8 odstotkov anketiranih kmetij, dohodek enega zaposlenega s srednjo strokovno izobrazbo pa kakih 5 odstotkov kmetij. Za večino kmetij je torej nujno, da iščejo dopolnilni vir dohodka zunaj kmetije, če hočejo nekako dohajati rast življenjskega standarda. Omejene možnosti za ustvarjanje dohodka na kmetiji so glavno gibalno razslojevanja kmetij, glavni vzrok za naglo naraščanje števila mešanih kmetij.

Tabela 3: Obseg prihodka od kmetijstva po tipih kmetij*

	Čiste kmetije	Mešane kmetije 1	Mešane kmetije 2
brez prihodka od kmetijstva	14,2	9,5	21,1
do 50 tisoč din	19,6	23,6	35,5
51-100 tisoč din	18,1	23,3	26,3
101-150 tisoč din	11,1	15,6	7,9
151-200 tisoč din	9,6	10,3	3,3
201-250 tisoč din	7,5	6,4	2,0
251-300 tisoč din	4,9	3,4	2,0
301-400 tisoč din	5,2	4,0	1,3
401-600 tisoč din	7,0	2,5	0,7
nad 600 tisoč din	2,6	1,7	0,0

* Prihodek od prodaje kmetijskih proizvodov v letu 1981 je bil izračunan na osnovi prikaza cen Zavoda za statistiko SRS za isto leto.

Čistih kmetij, ki dosežejo več kot 200.000 din prihodka, je 27,2 odstotka, celo nekaj večji (28,3 odstotka) je delež takšnih kmetij v mešanih kmetijah 1. Izrazito manjši pa je delež (9,3 odstotka) takih kmetij v mešanih kmetijah 2. Za veliko večino kmetij oz. tipa lahko trdimo, da pridobivanje dohodka ni glavni namen njihovega kmetovanja. Preseneča precejšen delež čistih kmetij brez prihodka od kmetijstva. Verjetno gre za ostarele kmetije, ki so praktično brez tržne proizvodnje (pridelki, namenjeni domači porabi, pa po metodologiji te ankete niso zajeti v prihodek). Takih kmetij je po nekaterih parcialnih raziskavah in ocenah v Sloveniji med 10 in 15 odstotki.

Velik del kmetij ima interes za povečanje pridelovanja, predvsem za povečanje reje krav in pitanje goveda, precej tudi za pridelovanje žita. Med čistimi kmetijami in mešanimi kmetijami 1. tipa v pogledu razvojnih ambicij praktično ni razlik, izrazito manjše razvojne ambicije pa kažejo mešane kmetije tipa 2. Tudi iz teh podatkov lahko sklepamo, da je majhnost posestva eden ključnih spodbujevalcev zaposlovanja zunaj kmetijstva.

3.4. Dopolnilne dejavnosti na kmetijah

Dopolnilne dejavnosti na kmetijah nastajajo kot odraz hotenj po večjem dohodku, pa tudi kot odraz teženj po zadovoljevanju določenih potreb na vasi, bodisi agrarnega bodisi neagrarnega značaja. Zaradi različnih možnosti in različnih potreb je razumljivo, da so med posameznimi slovenskimi pokrajinami v njihovi razširjenosti precejšnje razlike. Dejstvo je, da je pomen dopolnilnih dejavnosti v strukturi celotnih prihodkov še vedno razmeroma skromen, saj dosega samo 6,9 odstotka celotnega dohodka.

Med dejavniki za nastanek in razvoj dopolnilnih dejavnosti naj omenimo zlasti naslednje: naravne pogoje, trg, tradicijo in davčno politiko.

Skromne možnosti za poljedelstvo, neurejeno socialno posestne razmere in z njimi povezani nizki dohodki iz živinoreje ter neorganizirana prodaja so naravnost silili slovenskega kmeta v iskanje novih virov zaslužka. Kot osrednja dopolnilna dejavnost se je uveljavilo gozdarstvo, ki je v t. i. »gozdnih revirjih« (Škofjeloško hribovje, Zgornja Savinjska dolina, Koroška, Notranjska) že povsem zasencilo pomen kmetijstva. Mnogokje se je na podlagi gozdarstva razvil svojstven način obdelave lesa (Dolenjska – suha roba). Pomembne dodatne dejavnosti so tudi čebelarstvo, nabiralništvo, mlinarstvo in žagarstvo, pa tudi domačo obrt in ročna dela v veliki meri pogojujejo naravne razmere, saj se za izdelke uporabljajo skoraj izključno naravni materiali iz nekega določenega okolja. Od naravnih pogojev je skoraj v celoti odvisno nabiralništvo (gobe, kostanj, jagodičje, zdravilna zelišča itn.).

Medtem ko so naravni pogoji odločilni za formiranje nekaterih dopolnilnih dejavnosti, so urejeni tržni odnosi pomembni za delovanje sleherne od njih. Z naraščanjem potreb, z razvojem produkcijskih sil in sredstev je tržišče v novejšem času spodbudilo nastanek povsem novih, modernih oblik dopolnilnih dejavnosti, kot so prevoznništvo, delavnice za popravilo kmetijskih strojev, različni drugi servisi, usluge s kmetijsko mehanizacijo. Že zelo zgodaj pa so potrebe podeželja povzročile nastanek obrti, potrebnih kmetijstvu (kovači, kolarji, sedlarji). Prav tako so se posamezniki začeli ukvarjati s frizerstvom in brivstvom, šivanjem, krojaštvom in gostinstvom. Ugotavljamo, da tovrstne dejavnosti pod pritiskom specializirane konkurence iz urbanih središč počasi odmirajo.

Davčna politika je dejavnik novejšega datuma. Ima pretežno regulativno vlogo, s čimer lahko vpliva na povečevanje oziroma zmanjševanje interesa za razvijanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Težnje po izenačevanju teh z obrtjo so nevzdržne, saj so dopolnilne dejavnosti ob sicer trdem delu na kmetiji zgolj postranskega pomena, medtem ko je za obrtnike delo v delavnici osnovna življenjska nuja. Le pravilno obdavljanje lahko pospešuje dopolnilne dejavnosti in v celoti oživi njihove večstranske funkcije.

Izsledki raziskave kažejo, da ima med vsemi dopolnilnimi dejavnostmi daleč najpomembnejšo vlogo gozdarstvo, na katerega odpade 64,9 odstotka vseh dohodkov iz dopolnilnih dejavnosti. Njegov delež v strukturi dohodka je odvisen od klimatskih razmer in je omejen na hribovita območja. Les ima trenutno razmeroma visoko ceno. V občini Velenje odpade nanj več kot 99 odstotkov dohodka iz dopolnilnih dejavnosti, v občini Bežigrad pa prodaje lesa sploh nismo registrirali.

Druga najpomembnejša dopolnilna dejavnost je prevoznništvo, ki se je razvilo v razmerah sodobne, tehnološko razvite potrošniške družbe. Je edina dejavnost, katere delež poleg gozdarstva presega 10 odstotkov, v občini Bežigrad 72,9 odstotka in v občini Moste-Polje celo 82,2 odstotka dohodka iz dopolnilnih dejavnosti.

Z več kot enim odstotkom dohodka so omembe vredne še naslednje dejavnosti, naštetje v zaporedju od najpomembnejše do najmanj pomembne: obdelava lesa, servisi za gospodinjske aparate, servisi za kmetijske stroje, obrti, potrebne kmetijstvu, gostinstvo, kmetijstvu sorodne dejavnosti in gradbena dejavnost. Značilno je, da v občinah s poudarjenim agrarnim značajem prevladuje širši spekter dopolnilnih dejavnosti.

V primestnih območjih dodatne dejavnosti zamenjujejo specializirane službe urbanega okolja. Tako je npr. čebelarstvo precej pomembno v občinah Grosuplje in Krško, nabiralništvu v občini Grosuplje, domača obrt in servis za kmetijske stroje pa v občinah Vič-Rudnik in Grosuplje. Takšna razporeditev kaže tudi na potrebe po povečanju sicer skromnega dohodka iz redne kmetijske dejavnosti in drugih virov. Največji delež dohodka iz dodatnih dejavnosti je v občinah Škofja Loka, Vič-Rudnik in Grosuplje.

Najboljši pokazatelj položaja in perspektivnosti posameznih oblik dopolnilnih dejavnosti v določenih okoljih je razmerje med višino dohodka in vlaganji vanje. Številčne vrednosti je sicer potrebno kritično oceniti, saj nekatere dejavnosti (vezane na naravne razmere) dajejo precejšen dohodek o razmeroma skromnih vlaganjih.

Najintenzivnejši razvoj doživljajo kmečki turizem, čebelarstvo, usluge s kmetijskimi stroji, prevoznništvo, obrti, potrebne kmetijstvu, in gostinstvo, čeprav so nominalno še vedno največje naložbe v gozdarstvu. Vsi znaki – (minus) v tabeli 4 pomenijo dejavnosti brez slehernih vlaganj, katera bodisi niso potrebna (nabiralništvo) ali pa se njihov pomen počasi zmanjšuje (domača obrt, različni servisi). Med vsemi občinami po inten-

Tabela 4: Razmerje med višino dohodka in vlaganji v dopolnilne dejavnosti v letu (1981) na kmetiji po občinah (v %).

	Bežigrad	Moste-Polje	Šiška	Vič	Grosuplje	Krško	Škofja Loka	Velenje	Skupaj
Gozdarstvo	-	-	4,2	5,9	4,8	7,6	8,8	0,7	5,3
Obdelava lesa	0	33,3	-	-	28,7	0	8,1	-	15,4
Mlinarstvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nabiranje zelišč, gob	0	0	0	0	-	0	-	0	-
Kmečki turizem	0	0	+	0	0	0	500,0	0	501,7
Čebelarstvo	0	0	0	15,0	45,2	69,2	43,2	-	47,5
Domača obrt	0	0	0	-	-	0	-	0	-
Kmetijstvu sorodne dejav.	0	0	0	0	-	0	25,0	0	17,2
Servis za kmet. stroje	0	0	0	-	-	0	0	0	-
Servis za gosp. aparate	0	0	0	-	0	0	0	0	-
Avtomobilski servis	0	0	0	0	-	0	0	0	-
Gradbena dejavnost	0	0	0	-	-	9,0	-	0	2,1
Prevoznništvo	34,3	6,7	0	-	4,0	60,0	71,7	0	35,1
Usluge s kmet. stroji	50,0	0	-	0	0	0	460,6	0	228,8
Obrt potrebna kmetijstvu	0	0	0	0	0	63,2	0	-	62,8
Šiviljstvo, krojaštvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Brivnice, frizerstvo	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gostinstvo	18,2	0	0	0	0	66,7	43,0	0	36,8
Drugo	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SKUPAJ	25,3	5,6	5,1	3,5	9,3	30,5	23,4	0,7	12,6

zivnosti investiranja v dopolnilne dejavnosti izstopajo zlasti naslednje: Škofja Loka (kmečki turizem, usluge s kmetijskimi stroji), Krško (čebelarstvo, prevoznništvo, gostinstvo) in Bežigrad (prevoznništvo, usluge s kmetijskimi stroji). Znak + (plus) pa pomeni, da se je v dejavnost v preteklem letu vlagalo, čeprav še ni zaživela.

Pripravljenost za uvajanje ali razširitev dopolnilnih dejavnosti je v proučevani populaciji razmeroma skromna. Le redke so dejavnosti, v katere bi se bil pripravljen usmeriti več kot 1 odstotek gospodinjstev. Daleč v ospredju je gozdarstvo (4,2 odstotka), še posebno izrazito v občinah Velenje, Škofja Loka, Šiška in Moste-Polje. Pomembnejše zanimanje je še za obdelavo lesa, čebelarstvo, servis za kmetijske stroje in za kmečki turizem.

Med tipom kmetije in interesom za razširitev ali uvajanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji ni pomembne zveze. Za nekatere dejavnosti je večji interes pri čistih kmetijah (kmečki turizem, kmetijstvu sorodne dejavnosti), spet za druge pri čistih in mešanih kmetijah 2 (obdelava lesa, gradbene dejavnosti), za tretje samo pri mešanih kmetijah 2. (nabiralništvo, mlinarstvo), za četrte pa pri mešanih kmetijah 1 (čebelarstvo, šiviljstvo).

Kakšna je povezanost med višino dohodka od kmetovanja in interesom za uvajanje ali razširitev dopolnilnih oziroma kmetijstvu sorodnih dejavnosti? Iz podatkov raziskave sledi: čim večji je dohodek iz kmetijstva, tem manjša je dejanska potreba po opravljanju dodatnih dejavnosti. Vendar pa se presežki dohodkov iz kmetijstva vlagajo v donosne, sodobne oblike kmetijstvu sorodnih dejavnosti, kar prinaša nove presežne vrednosti. Drugače je z najbolj revnimi gospodinjstvi. Tu je potreba po dohodku iz dopolnilnih dejavnosti eksistenčna nuja, vendar pomanjkanje investicijskih sredstev zavira razvoj zahtevnejših oblik dopolnilnih dejavnosti. Bolj pogoste so takšne, za katere niso potrebna večja finančna vlaganja. Pri takšnih dejavnostih pa je pogosto tudi dohodek nezanesljiv. Podatki opozarjajo na to, da je največji interes za uvajanje oziroma razširitev dopolnilnih dejavnosti pri srednjih dohodkovnih kategorijah, kjer so dopolnilne dejavnosti še vedno eksistenčna nuja, obstojajo pa tudi že dokaj realne materialne možnosti za njihovo uvajanje.

3.5. Struktura dohodkov, poraba denarja in načrtovana vlaganja

Struktura dohodkov (v letu 1981) na anketiranih kmetijah kaže, da sta enakovredno zastopana dva vira: kmetijstvo (42,0 odstotkov) in redna zaposlitev (42,2 odstotka). Na oba vira skupaj odpade več kot štiri petine vseh finančnih virov, zato je razumljiv skromen pomen vseh drugih izvorov. Med njimi imata nekoliko izrazitejšo vlogo gozdarstvo kot najpomembnejša dopolnilna dejavnost na kmetiji ter pokojnine in invalidnine iz rednega delovnega razmerja, kar je spričo precejšnjega števila upoko-

jencev razumljivo. Več kot 2 odstotka dohodkov odpade na druge dodatne dejavnosti na kmetiji ter na kmečke pokojnine in invalidnine.

Razlike v strukturi dohodka med proučevanimi občinami kažejo na stopnjo pomembnosti kmetovanja oziroma proizvodne in tržne usmerjenosti kmečkih gospodarstev. Tako je na videz absurdna ugotovitev, da samo v ljubljanskih občinah, z izjemo občine Vič-Rudnik, ki je slabše razvita, odpade na dohodek iz kmetijstva preko 50 odstotkov vseh zasluženih in prejetih finančnih sredstev. To je na eni strani posledica intenzivnejše tržne usmerjenosti preostalih kmetij, na drugi strani pa skromna vloga gozdarstva, ki v nekaterih drugih občinah predstavlja pomembno postavko v strukturi dohodka (Velenje 18,0 odstotka, Škofja Loka 10,3 odstotka). Pri obeh manj razvitih občinah, Grosuplju in Krškem je dohodek iz redne zaposlitve bistveno večji kot iz kmetijstva, kar kaže na razmeroma nizko raven razvitosti kmetijske proizvodnje. V občini Krško odpade na dohodek iz redne zaposlitve kar 50,3 odstotka vseh prihodkov.

Za oceno stanja na področju zasebnega kmetijstva je prav tako kot izvor dohodkov pomembno poraba denarja. Še boljši kazalec pa so načrtovane investicije v naslednjih petih letih. Iz obeh postavk se dá opredeliti predvsem proizvodna usmerjenost kmetijstva, odnos določenih socialnih grup do kmetovanja in pomen le-tega v njihovem življenjskem vsakdanu. Seveda pa je še posebno zadnja postavka v precejšnji meri tudi odraz današnjega zaostrenega gospodarskega položaja, ko so dolgoletni trendi v odnosih kmetovanje-zaposlovanje-naložbe prekinjeni in kažejo reverzibilno podobo.

V letu 1981 je med vsemi obravnavanimi postavkami največ gospodinjestev trošilo denar za nakup umetnih gnojil (79,2 odstotka) in za nakup zaščitnih sredstev (63,7 odstotka), torej za potreščine, ki so nujne za povečanje kmetijske proizvodnje, značaj njihove uporabe pa je kratkoročen. V naslednjo skupino lahko uvrstimo izdatke, ki imajo srednjeročen značaj in za katere se je odločalo med 25 odstotki in 50 odstotki gospodinjestev: nakup semen in sadik, nakup kmetijske mehanizacije in druge kmetijske opreme. Sem sodijo tudi gradnja in modernizacija gospodarskih objektov, gradnja stanovanjskih hiš oziroma njihove adaptacije, pa tudi oprema stanovanj. Na videz presenetljiv je podatek, da varčuje samo 41,3 odstotka gospodinjestev, vendar je to odraz zaostrenega gospodarskega položaja z visoko stopnjo inflacije in pomanjkanji na tržišču. Redkeje je ugotovljena poraba za nekatere postavke dolgoročnega značaja, kamor lahko štejemo nakup plemenske živine ali nakup osebnega avtomobila (ponavadi se oboje obnavlja na več let). Najredkeje nastopa poraba za nakup zemljišč (2,3 odstotka), kar priča, da je promet z zemljišči razmeroma šibak in se ohranjajo preživele zemljiškoposestne razmere. 30,1 odstotka je gospodinjestev, ki so trošila denar za šolanje otrok, kar je v skladu z demografskimi razmerami.

Nekoliko drugačne so številke pri načrtovanih vlaganjih v naslednjih petih letih. Zaradi daljšega razdobja, za katero se vlaganja načrtujejo, je

število gospodinjstev, ki nameravajo v prihodnjih petih letih vlagati, skoraj pri vseh postavkah malce višje od števila gospodinjstev, ki so zanje trošila denar v preteklem letu. Vendar pa se razmerja bistveno ne spremenjajo. Nekaj manj je gospodinjstev, ki nameravajo investirati v nabavo umetnih gnojil in zaščitnih sredstev. Zlasti močno se povečuje delež gospodinjstev, ki nameravajo denar vlagati v gradnjo ali modernizacijo gospodarskih objektov (v primerjavi z načrtovano stanovanjsko novo-gradnjo ali nakupom avtomobila), zaznaven pa je povečan interes za nakup zemlje, čeprav je v mnogih območjih ni mogoče kupiti, saj je nihče noče prodati, čeprav njena izraba ni najbolj intenzivna.

V letu 1981 je največ gospodinjstev, ki so trošila denar za šolanje otrok, v kategoriji mešanih kmetij 2, kar posredno nakazuje slabo demografsko strukturo na čistih kmetijah. Tudi nakupovanje zemlje se pojavlja najpogosteje na mešanih kmetijah 2, kar priča, da so le-te posebej občutile neskladje med strojno opremljenostjo in ekonomičnostjo kmetovanja. Trditev še bolj drastično potrjujejo podatki o načrtovanih naložbah v naslednjih petih letih. Čiste kmetije približno enakomerno nalagajo denar v gradnjo in obnovo stanovanj in gospodarskih objektov, medtem ko pri obeh mešanih tipih občutno prevladuje pomen stanovanjskih objektov. Pri večini drugih postavk med posameznimi tipi kmetij ni bistvenih razlik.

Načrtovane investicije kažejo, da je tip čistih kmetij v precejšnji meri pasivnejši, saj mu enostranski izvor sredstev ne omogoča večjih vlaganj, kar se odraža tako v predvidoma redkejših nakupih reprodukcijskega materiala za kmetovanje kot v redkejših vlaganjih v izboljšave osebnega standarda. Mešane kmetije 1 so v nekaterih postavkah blizu čistim kmetijam ali za njimi rahlo zaostajajo (nakup zemlje, nakup živine, nakup osebnega avtomobila), v drugih pa so blizu mešanim kmetijam 2 (kmetijska mehanizacija, adaptacija in izgradnja stanovanjskih objektov, oprema stanovanja). V načrtovanju nakupov zaščitnih sredstev in umetnih gnojil pa mešane kmetije 1 celo prednjačijo, kar kaže na dejstvo, da je delo na zemlji za njih še vedno življenjskega pomena in jo zato intenzivno obdelujejo.

4. Sklepna razmišljanja

Dosedanjim trendom prehajanja enega tipa kmetij v drug tip, ki se bo zelo verjetno nadaljeval tudi v prihodnje, ustreza praviloma naslednji model:

čiste kmetije → mešane kmetije 1 ← mešane kmetije 2 → nekmečko gospodinjstvo.

Čeprav je opazna rahla tendenca, da nekatere mešane kmetije tipa 1 nameravajo v bližnji prihodnosti postati čiste kmetije, pa v splošnem velja, da je prav ta tip mešanega gospodarstva v naši družbi najbolj

Tabela 5: Poraba denarja v letu 1981 z ozirom na tip kmetije

	Čista kmetija	Mešana kmetija 1	Mešana kmetija 2	Skupaj
šolanje otrok	23,8 (387)	31,5 (834)	38,2 (152)	30,1 (1373)
nakup zemlje	1,0 (387)	2,5 (834)	3,9 (152)	2,3 (1373)
nakup plemenske živine	13,4 (387)	12,1 (834)	15,1 (152)	12,8 (1373)
nakup semen, sadik	47,3 (387)	46,5 (834)	46,1 (152)	46,7 (1373)
nakup zaščitnih sredstev	57,1 (387)	67,9 (834)	57,2 (152)	63,7 (1373)
nakup umetnih gnojil	72,1 (387)	83,2 (834)	75,7 (152)	79,2 (1373)
nakup kmetijskih strojev in kmetijske opreme	41,9 (387)	45,9 (834)	46,1 (152)	44,8 (1373)
gradnja, modernizacija gospodarskih objektov	23,3 (387)	26,6 (834)	27,0 (152)	25,7 (1373)
adaptacija, gradnja hiše	23,8 (387)	32,0 (834)	40,1 (152)	30,6 (1373)
oprema stanovanja	21,4 (387)	26,9 (834)	28,9 (152)	25,6 (1373)
nakup osebnega avtomobila	6,7 (387)	8,2 (834)	5,9 (152)	7,5 (1373)
nakup motorja, mopeda	1,8 (387)	2,4 (834)	3,3 (152)	2,3 (1373)
varčevanje	28,7 (387)	32,5 (834)	31,6 (152)	31,3 (1373)

številni in najbolj stabilni. Sodeč po podatkih obravnavane raziskave takšna ugotovitev nikakor ni pesimistična, saj prav mešane kmetije tipa 1 tako rekoč v ničemer ne zaostajajo za čistimi kmetijami, temveč v marsičem celo prednjačijo. Med prednostmi naj omenimo predvsem mlajšo delovno silo, v večjem številu primerov rešen problem nasledstva, večji interes za najemanje obdelovalne zemlje (hkrati je manj mešanih kot čistih kmečkih gospodinjstev v preteklosti prodalo del kmetijske zemlje) ter večje ambicije, da bi razširile kmetijsko proizvodnjo. Omeniti velja tudi ugodna stališča velikega števila gospodarjev/gospodaric zlasti iz mešanih kmetij 1 do obdavčenja neobdelane ali slabo obdelane zemlje, do dela na kmetiji in življenja na podeželju ter do nujnosti izenačenja kmetov z delavci kot najbolj pomembnim motivom za opravljanje kmečkega poklica.

Hkrati pa ugotavljamo, da gre izredno veliko število mešanih kmetij pripisati predvsem ekonomskim razlogom, to je eksistenčni nujnosti iska-

nja dodatnega dohodka zunaj kmetije. To nazorno potrjuje podatek, da ima več kot 90 odstotkov preučevanih kmečkih gospodinjstev nižji dohodek kot je slovensko povprečje!

Če naj se zasebno kmetijstvo razvija kot pomembna gospodarska panoga – in to je v sedanji krizni situaciji nujna – mora biti tako zasnovano, da bo tistemu, ki se z njim ukvarja, zagotavljalo ekonomsko in socialno varnost, hkrati pa je treba spodbuditi vse možne pozitivne vplive, predvsem izkušnje iz organizacij združenega dela in urbanega življenja – na razvoj kmetijstva in podeželja. To pa bo moč uresničiti le v primeru, če bo zasebno kmetijstvo povezano v »velike« sisteme, ki bodo marsikdaj morali preseči okvire združnih organizacij, prestopiti občinske, republiške in pokrajinske meje. Veliki sistemi naj bi se v prihodnosti oblikovali po več načelih: po regionalnem, proizvodnem in po načelu povezovanja zasebnega sektorja z družbenim. Kot najbolj perspektivni se v nakazanih okvirih ponujajo veliki agroindustrijski sistemi, za katere ni nujno, da vključujejo le »velike« sestavne enote, temveč tudi take, ki bodo »velike« po rezultatih svojega dela, utemeljenega na optimalni organizacijski in strukturni povezanosti posameznih sestavnih delov.

Da pa se dolgoročno planiranje razvoja agroindustrijske proizvodnje ne bi spremenilo v zidanje gradov v oblakih, je v njegovi konkretizaciji nujno izhajati iz upoštevanja prirodnih danosti in naravnih virov, že dosežene stopnje podružbljenosti kmetijske proizvodnje in možnosti, ki jih je moč izrabiti v strateške namene in jih naprej razvijati:

– na področju obstoječe *zemljiške strukture* v smeri združevanja zemljišč v večje obdelovalne komplekse;

– na področju razvijanja vseh *motivacijskih dejavnikov* za intenzivno obdelovanje (izkoriščanje) kmetijskih zemljišč, med katere razen ekonomskih motivov sodijo tudi organiziranost pospeševalne in svetovalne službe, razvijanje samoupravljanja v vseh oblikah združevanja in povezovanja kmetov ter v načrtovanju takšnega razvoja podeželja, ki bo njegovim prebivalcem zagotavljal tudi večino prednosti življenja v urbanih okoljih;

– na področju *dolgoročne agrarne politike*, ki bo kmetom zagotavljala zanesljivo prihodnost, zaradi katere se bodo tudi mladi lažje opredeljevali za kmetovanje.

To med drugim pomeni:

a) obračun s predsodki do mešanih kmetij, češ da so pretežno samoskrbne, netržno usmerjene – in jih obravnavati zgolj kot proizvodno kmetijsko enoto – prav tako kot obravnavamo čiste kmetije;

b) sprejeti dejstvo, da je zaposlitev nekaterih članov kmečkih gospodinjstev ekonomska nujnost, ne pa vir bogatenja;

c) zadrževati delovno silo na kmetiji s pospeševanjem tako tradicionalnih kot sodobnih oblik dodatnih dejavnosti v okviru kmečkega gospodinjstva;

č) oblikovati različne modele razvoja zasebnega kmetijstva in kmetijske proizvodnje nasploh, in to na podlagi analize stroškov in učinkov (cost/benefit analysis) konkretnih proizvodnih programov;

d) okrepiti samoupravno povezovanje kmetov v zadružne organizacije in temeljne organizacije kooperantov, v katerih bodo kmetije ob upoštevanju skupnih in splošnih interesov upravljali tudi v skladu s svojimi interesi;

e) spodbujati kmete k združevanju zemlje, dela in sredstev na osnovi strokovno izdelanih alternativ, med katerimi bodo kmetje v različnih pogojih in okoljih našli tisto, ki jim bo najbolj ustrezala;

f) zagotoviti prenos znanja v neposredno kmetijsko prakso – tako v okviru pospeševalnih služb kot prek sredstev množičnega obveščanja in sistema permanentnega izobraževanja;

g) posebno pozornost posvetiti kmečkim ženam, na katerih vsaj v mešanih kmetijah leži glavno breme kmetijske proizvodnje – tako v smeri priznanja njihovega dejanskega položaja kot v razvijanju različnih oblik družbene (socialne in strokovne) pomoči njej in kmečki družini.

LITERATURA:

Barbič, Ana. Kmet-delavec, njegov položaj in vloga v razvoju kmetijstva in podeželja. *Teorija in praksa*. Ljubljana, 1982, let XIX, št. 4, str. 514–522.

Brun, A., str. 112–116; Bollman, R., str. 81–90; Cavazzani, A., str. 37–44; Tauber, C., str. 81–90; Krašovec, Stane (urednik). *Post-time Farmers and Their Adjustment to Phoractivity*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982.

Dolgoročni program razvoja agroindustrijske proizvodnje. Komisija zveznih družbenih svetov za vprašanja gospodarske stabilizacije. Ljubljana, Delo, 10. 11. 1982.

Kada, Ryolsei. Part-time Farming in Japan. Referat na *Seminarju o mešanih gospodinjstvih*, Ljubljana: SAZU, 1981, 22.–23. junij.

Krašovec, Stane. K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomski zbornik*. Ljubljana, 1965, let. VII., str. 3–60.

O muslimanskem nacionalizmu

I

Od polovice šestdesetih let, ko se je začelo resneje govoriti in razpravljati o nacionalni identifikaciji Muslimanov v Jugoslaviji, je njen proces spremljal niz protislovij, katerih sprepletanja in spopadi segajo vse do današnjih dni. Tisti, ki z njo niso soglašali, so izkoriščali najmanjši povod ali incident, da bi pokazali, da je le-ta skonstruirana in da bodo Muslimani večni element zla v naših zgodovinskih prostorih. Razlog za to se je iskal predvsem v njihovem poreklu. Po tem ko so le-to enostransko izpeljevali iz tistega dela balkanskega življenja, ki je v preteklih stoletjih zapustil krščanstvo in prešel k islamu, in po še bolj enostranski razlagi (po kateri je ta davna sprememba verske in nacionalne identitete ostala trajna ovira razvijanju skupnostništva), je seveda sledil sklep, da Muslimani niti ne morejo biti nič drugega kot dejavnik nacionalnega razdora in dejavnik sodelovanja z vsemi okupatorji, katerih sila je previhrala južnoslovanske države. Izhod iz take aporije so nekateri našli v prisilni negaciji njihove identitete in v prepričevanju, da je možno merilo zgodovinske pravičnosti do drugih nacij vzpostaviti le s prisiljevanjem Muslimanov na ponovne opredelitve.

Ko je govor o bosansko-hercegovskih Muslimanih, je to ideologijo v zadnjem času poskušal literarno interpretirati Vuk Drašković (kateremu je bil klic k prvobitnemu sovraštvu do Muslimanov vse do popolnega uničenja temeljev njihovega obstajanja glavni motiv romana »Nož«). Za črnogorske Muslimane pa je Mihajlo Lalić ugotovil, da nikoli niso niti imeli samosvojega porekla, da so to tudi danes »moderne poturčenci« in da je edina njihova posebna lastnost pripravljenost za kolaboracijo s kakršnimkoli tujim zavojevalcem proti svobodi in enotnosti naših narodov (»Večernje novice«, 5. 12. 1982). Če k temu dodajo tudi gledišča o integralnem jugoslovanstvu in prehajanju preko Muslimanov, kot da jih tudi ni, bo slika nekega oporekanja, ki ni daleč od standardnih nacionalističnih obrazcev iz nekaterih prejšnjih obdobj, popolnejša.

Toda, kot se to vselej dogaja v takih situacijah, največjo škodo procesu neke identifikacije povzročajo vendarle nacionalisti iz nacije, ki je subjekt te identifikacije. To izkustvo je muslimanski nacionalizem potrdil že od prvih trenutkov svojega oživljanja v začetku sedemdesetih let, v še bolj drastičnih oblikah pa skozi nekatera svoja današnja pojavljanja. Osnovna inspiracija njegovih ideologov je bila v prepričanju, da je zgodovinsko legitimiranje Muslimanov kot nacije, enakopravne z vsemi drugimi nacijami glede izpovedovanja in opredeljevanja, prišlo relativno pozno in da zato tisto, kar je bilo zamujeno, velja nadoknaditi s »hitrimi in dolgimi

koraki«. Neučakanost je kmalu prerasla v nacionalistično mrzlico. Menilo se je, da je treba druge naše nacije ne le dohiteti, temveč tudi prehiteti na vseh področjih političnega in kulturnega življenja in na določen način postati tudi »avantgarden«.

Muslimanski nacionalizem je pritegnil pozornost domače in tuje javnosti po nekaterih posebnostih, za katere bi se lahko reklo, da so povezane s samo njegovo naravo. Če pustimo ob strani tiste značilnosti, ki ga postavljajo v vrsto z vsemi drugimi nacionalizmi (ideologija »Blut und Boden«, rasni in etnični fanatizem, propaganda o eksistencialni ogroženosti, potreba po strnjevanju okrog ožjega teritorialnega jedra in niz drugih iracionalnih momentov, ki se prepletajo v zavesti vseh nacionalistov), se zdita bistveni za razumevanje omenjenih specifičnosti dve posebnosti – ideja o »avtonomnosti« in prizadevanja, da bi se panislamizem prenesel v naše zgodovinske prostore preko »Islamske deklaracije« in domačih vizij »tretje alternative«. Ti dve določili se povezujeta kot notranji in zunanji vidik samega muslimanskega nacionalizma in ga razkrivata kot funkcionalno dobro usklajen in domišljen svetovni nazor.

Ideja »avtonomnosti« datira še od začetka XX. stoletja (»od Trebinja pa do Brodskih vrata, nije bilo Srba ni Hrvata«). V predvojni Jugoslaviji je z njo posebno manipuliralo JMO (Jugoslovska muslimanska organizacija) v imenu odtujenega drobnoburžoaznega in čaršijskega interesa. Med vojno je bila prisotna v ideološkem instrumentariju jeruzalemskega muftije El Huseinija, ki si je Bosno in Hercegovino zamišljal kot protektorat v okviru planetarnega nacističnega, fašističnega in japonskega carstva in je naletel na podporo tudi pri nekaterih posameznikih in skupinah v BiH. Kasneje se spet pojavlja tudi v programu organizacije »Mladih muslimanov«, toda njeno bolj sistematsko oživljanje je moč zaslediti šele od začetka sedemdesetih let. V ofenzivnem navalu desnice iz tistega časa so priložnost našli tudi muslimanski nacionalisti s tezo, da je nastopilo obdobje »končnih diferenciacij«, vzporedno z njim pa tudi nujnost, da se realizira tudi ideja »avtonomnosti«.

Poleg teritorialnega vidika (vsebovanega v geslih o muslimanski republiki, avtohtonosti muslimanskega življenja v SR BiH in celo tudi v potrebi po ustavni preureditvi SFRJ v smeri ustvarjanja avtonomije) je bil tokrat močnejše zastopan tudi kulturološki vidik. Globlje naj bi se zakoreninila zavest, da morajo imeti tudi Muslimani svoje posebne nacionalne institucije, preko katerih bi se lahko učinkovito upirali politični ekspanziji kulturnih institucij drugih nacij, »Matici srbski« oziroma »Srbski književni zadrugi«. Zahteva po posebnih nacionalnih institucijah je bila med prvimi na dolgi listi postulatov, preko katerih naj bi iz Muslimanov nastala strogo ločena nacionalna celota. Preko zamišljene »Matice muslimanske« se je veljalo, po mišljenju njenih zagovornikov, bojevati proti srbskemu nacionalizmu in se hkrati približati »Matici hrvatski«, torej k ideologom, katerim ni bilo tuje niti obnavljanje ideologije o Muslimanih kot »cvetju hrvatskega naroda«. Posamezniki, ki so v tej ideologiji spoznali možnost

za svoje karieristične cilje, so se pozneje pritoževali, da jih je politika zadela kot »usoda«. Toda kasnejši dogodki so pokazali, da bi taka sprega razmere neogibno speljala v stanje pred letom 1941, če ne bi bilo pravočasne intervencije ZKJ.

Misel o samostojni »Matici muslimanski«, ki bi zbirala muslimansko inteligenco in iz nje oblikovala »obrambni sloj« muslimanskega naroda pred hegemonističnimi in paternalističnimi težnjami drugih sil, je sčasoma prerasla v pravo obsesijo njenih zagovornikov. V ekstremnejši obliki jo je spremljala zahteva po ustanovitvi posebnih muslimanskih nacionalnih združenj, klubov in drugih asociacij. Z njihovim konstituiranjem bi bilo Muslimanom omogočeno, da se zberejo okrog svojih matičnih jeder in da se zlijejo v bolj homogeno družbeno skupnost s »prerajeno« nacionalno zavestjo in z obnovljeno starosvetnostjo in etično tradicijo. O tem, da se poziv na »zbor« ni skoraj v ničemer razlikoval od pozivov v drugih nacionalnih okoljih in da so imele željene »revandikacije« enako nacionalistično vsebino kot vse druge, se je malo razpravljalo, ker se je tudi v tem primeru hotela preriniti v ospredje družbenega in političnega življenja nacionalna evforija. Vrteli so se pravzaprav v nekakšnem začaranem krogu. Muslimanski nacionalisti so v odgovor na ironične floskule srbskih in hrvatskih nacionalistov o »pubertetskem zorenju muslimanske nacije v BiH« vse bolj poudarjali trditev, da je nacionalna identifikacija Muslimanov v nevarnem zaostanku, še preden je sploh zaživela. Posamezniki so poudarjali, da celo sama partija ni enotna, kar se tiče njene nadaljnje perspektive, ker tudi pri posameznih odgovornih ljudeh ni razumevanja za ta problem. Skepsa je bila izraževana tudi v stališču, da so se Muslimani »prestarali, da bi bili narod, in zamudili, da bi bili nacija«, s čimer se je, v nasprotju s prejšnjim stališčem, izražal dvom o pripravljenosti ZKJ, da bi začeti proces nacionalne identifikacije pripeljala do uspešnega konca.

Tedanja agresivnost drugih nacionalizmov je muslimanske nacionaliste utrjevala v prepričanju, da Muslimani, takoj po uradnem priznanju njihove legitimitete, vendarle ostajajo brezupno sami in da lahko najdejo edino zanesljivo notranjo oporo v »lastnih silah«, zunanjo podporo pa v zatekanju k panislamizmu. Rezultat tega je bila tedanja »Islamska deklaracija« kot »program islamizacije Muslimanov in muslimanskih narodov«. Oba ta vidika naj bi se vgradila v enotno platformo boja za muslimansko identiteto, kot so jo pač razumeli.

Dogodki v Iranu leta 1979 in »dvajseto stoletje islama«, ki je sovpadalo s tem letom, so še posebej spodbudili oživljanje nekaterih fundamentalnih tez muslimanskega nacionalizma. Vihar negotovanja pri njegovih protagonistih je izzvala knjiga »Parergon« Derviša Sušića, ki je v literarno-zgodovinskem jeziku obelodanil genezo tega nacionalizma in opozorila na vse možne daljnosežne posledice ideologije »avtonomizma« ter sprejemanja panislamizma, o katerem se je v tistem času začelo tudi več razpravljati. Vendar pa je bila šele kontrarevolucija na Kosovu tisti pravi žarek upanja, ki so ga dolgo pričakovali. Ko so albanski nacionalisti in

iredentisti nastopili z geslom o kosovski republiki in o etnični čistosti prihodnje državne tvorbe, si je bilo težko zamisliti lepšo resonanco z enakimi nazori o »muslimanski republiki« in primogenituri Muslimanov v okviru te države. Ideološko opravičilo za to so poskušali najti v ogroženosti pred idejo o »veliki Srbiji«, v dozdevni negotovosti glede obstoja Jugoslavije in v nujnosti, da Muslimani napovedanih prelomnih trenutkov ne smejo pričakati nepripravljeni.

Priložnost za stopnjevanje zahtev se je po njihovem prepričanju ponudila v sedanjem zgodovinskem trenutku. Muslimanski nacionalisti so v skladu z logiko, da en nacionalizem po sistemu verižne reakcije oživlja drug nacionalizem, vendar tako, da je na koncu povsem zabrisano zaporedje vzrokov in posledic in da vsi enako čutijo škodljive posledice, poskušali nekatere bolj poudarjene manifestacije srbskega nacionalizma izkoristiti kot motiv za propagiranje in uresničevanje lastne platforme. Ta platforma glede na nekatere prejšnje ideološke stalnice ne prinaša česa posebno novega, vendar je tokrat bolj konsistentno pojasnjena in očitno naravnana k trajnejši indoktrinaciji. Ker nas bodo tukaj zanimala predvsem njena idejna stališča, jih bomo skušali ustrezno kritično razčleniti.

Kot za vsak drug nacionalizem je tudi za muslimanski nacionalizem značilen predvsem paranoičen občutek preganjanja. Ker je, po prepričanju njegovih protagonistov, v Jugoslaviji po Titovi smrti zbledelo vsakršno objektivno zagotovilo za nacionalno varnost, jim ostane zbiranje v naročju lastne nacije edino varno pribežališče – tako kot se njihovo elementarno nezaupanje do drugih nacij sprevača v negativno doživljanje skupništva. Resnici na ljubo: muslimanski nacionalisti v takem doživljanju niso nikakršna izjema, ker je pozivanje na nacionalno zbiranje okrog matičnih jeder iztočnica, ki že dolgo odmeva tudi iz drugih nacionalističnih okolij. S svojo zahtevo po ustanovitvi »muslimanske Bosne« je ta parola ideološki pandan Čosićevemu pozivanju k »enotni državi vseh Srbov na Balkanu«, ali konstrukcijam o novi neodvisni hrvaški državi, ki so pred časom oživljale pri nas. Toda ta zahteva je specifična v tem, ker predpostavlja tudi povezovanje Muslimanov navzven – na temelju neke vrste duhovne unije z Muslimani vsega sveta – »od Gibraltarja do Indonezije«, katere temelj bi bil koran in izvirni Mohamedov nauk.

Muslimanskim nacionalistom je na tej ravni dogajanja skoraj idealno priskočila na pomoč plima panislamizma, ki je po iranskem verskem prevratu močno zapljusnila celoten islamski svet in smo jo lahko utemeljeno, čeravno v oslabljeni moči, pričakovali tudi v naših krajih. Njen ideološki modus v naših razmerah je odkrit v »Islamski deklaraciji«, programskem aktu, katerega osnovne intence so v arabskem svetu še od začetka sedemdesetih let izoblikovale številne organizacije »muslimanskih bratov«, pri nas pa so jih strnili v enoten dokument nekateri soudeleženci sarajevskega procesa proti muslimanskim nacionalistom.

Obe omenjeni tezi – tako tista o »muslimanski republiki« kot tista o panislamski uniji – sta idejno neločljivi.

Prva pomeni nekakšen tih kompromis s srbskim in hrvatskim nacionalizmom. Če ta dva nacionalizma poudarjata pretenzije do vzhodne Bosne kot integralnega dela »velike Srbije«, oziroma do zahodne Bosne kot sestavnega dela neke nove hrvatske državne tvorbe, tedaj je – po razmišljanju enega dela muslimanskih nacionalistov – centralna Bosna že vnaprej določena, da bo po neki prihodnji ustavni preureditvi nedotakljivo muslimansko državno ozemlje z vsemi lastnostmi nacionalne suverenosti. Tudi ne glede na obstoječe teritorialne uzuse, poudarjajo, je treba v Jugoslaviji najti prostor za muslimansko avtonomijo, ostro razmejeno od drugih nacionalnih entitet, sicer se bo moralo »muslimansko vprašanje« nujno internacionalizirati.

Da ne gre zgolj za pretnjo, marveč tudi za praktične poskuse, da se jamstvo za muslimanski nacionalni obstoj poišče tudi zunaj naših meja, najbolj zgovorno priča povezovanje teh nacionalistov s panislamističnimi težnjami v svetu, katerih ena glavnih inspiracij je že omenjena »Islamska deklaracija«.

II

Temeljna značilnost »Islamske deklaracije« je njena popolna politiziranost. Ko izhaja iz zahteve po celostnem preporodu Muslimanov, vztraja na stališču, da mora biti duhovni temelj tega preporoda koran, politični temelj pa panislamizem kot platforma planetarnega strnjevanja Muslimanov okrog ideje enotne islamske družbene ureditve. »Naš cilj je«, poudarjajo njeni tvorc, »islamizacija Muslimanov, naše geslo pa – verovati in bojevati se«. Po njihovem islam ni le religija, gre za nov vidik opazovanja in za nov pristop, v katerem se izraža nek zorni kot popolnoma izvirne filozofije islama. Srž te filozofije je zahteva, da se hkrati živi notranje in zunanje, moralno in družbeno, duhovno in fizično življenje (Koran, 28/77 in 7/30–32). Na teh temeljih pelje islam k enotnosti vere in politike. Prvi in najbolj pomemben je vsekakor sklep o nezdržljivosti islama in neislamskih sistemov. Med »islamsko vero« in neislamskimi družbenimi in političnimi institucijami ni sprave niti koeksistence. Ko si lasti pravico, da sam urejuje svoj svet, islam iz tega področja povsem izključuje pravico in možnosti delovanja kakršnekoli tuje ideologije. Laičnega načela torej ni, država pa mora biti izraz in opora moralnih konceptov religije (str. 16).

Naslednja določila »Islamske deklaracije« so logično nadaljevanje teh premis. Po mnenju njenih avtorjev vsebuje islam načelo »ummet«, tj. težnjo po združitvi vseh Muslimanov v enotno skupnost – versko, kulturno in politično. Islam ni nacionalnost, marveč je nadnacionalnost. Islam je prva, panislamizem pa druga točka, s katerima je določena mejna črta med islamskimi in neislamskimi težnjami v današnjem islamskem svetu. Neka skupnost je tembolj islamska, čimbolj islam določa njene notranje odnose, panislamizem pa njene zunanje odnose. Islam je njena

ideologija, panislamizem pa njena politika (str. 19). Naravna funkcija islamske ureditve je, nadaljujejo pisci deklaracije, težnja po združevanju vseh Muslimanov in vseh muslimanskih skupnosti v svetu. V današnjih razmerah pomeni ta težnja boj za ustvarjanje velike islamske federacije od Maroka do Indonezije, od tropske Afrike do centralne Azije. Zato se nam zdi, dodajajo, da ni ničesar bolj naravnega in tudi realnega kot zahteva, da Muslimani dosežejo enotnost v mnogoterih zadevah, da bi lahko reševali skupne probleme in lahko postopno začeli ustanavljati nekatere supranacionalne strukture – ekonomske, politične in kulturne – zaradi koordiniranega in skupnega delovanja na nekaterih pomembnih področjih (str. 33).

Konstrukcija o »islamski ureditvi« vsebuje tudi nekaj nadaljnjih (po izvorniku citiranih) političnih sestavin:

– Zgodovina ne pozna niti enega pravega islamskega gibanja, ki hkrati ne bi bilo tudi politično gibanje;

– Najkrajša definicija islamsko ureditev opredeljuje kot enotnost vere in zakona, vzgoje in sile, idealov in interesov, duhovne skupnosti in države, prostovoljnosti in prisile; kot sintezi teh sestavin ima islamska ureditev dve temeljni podstati: islamsko družbo in islamsko oblast;

Islamska družba je organizirana skupnost vernikov. Ni povsem znanstvene, revolucionarne, socialistične ali kakršnekoli druge – izključno zunanje – odreditve za človeka in družbo. Odrešitev, ki ne pomeni tudi notranje spreobrnitve, spremembe človeka, njegovega notranjega prepodroda – tega pa ni brez boga – je lažna;

– Islamski prepород se ne more začeti brez verske in se ne more uspešno nadaljevati in dokončati brez politične revolucije;

– Islamsko gibanje se more in mora lotiti prevzema oblasti, brž ko je moralno in številčno tako močno, da lahko ne le zruši obstoječo neislamsko, temveč tudi zgradi novo islamsko oblast. Prehitevati je v tem pogledu prav tako nevarno kot tudi zamujati. Treba je biti radikalen: osvojiti oblast le na podlagi srečnega steka okoliščin, brez zadostne moralne in psihološke priprave, brez nujno potrebnega minimuma trdnih in ozaveščenih kadrov, pomeni izpeljati še en državni udar, ne pa islamsko revolucijo (državni udar pa je nadaljevanje neislamske politike, ki jo vodijo druge skupine ljudi ali v imenu drugačnih načel). Zamujati s prevzemom oblasti pa pomeni odreči se močnemu sredstvu za uresničenje ciljev islamske ureditve in dati neislamski oblasti možnost, da zada gibanju udarec in zdesetka njegove kadre (str. 3.).

Tu se ne bomo spuščali v razmišljanja, v kolikšni meri je »Islamska deklaracija« nastala kot posledica panislamističnih razpoloženj v deželah, ki so v bojih proti kapitalizmu našle alternativo v islamskem prepородu in v zavračanju evropocentrizma.

Konec koncev je to njihova notranja stvar, kajti tako kot nismo navajeni na vsiljevanje oblik politične ureditve nismo pristajali tudi na določanje doktrinarnih usmeritev. Toda tisto, kar je treba vsekakor

poudariti, ko poskušamo pronikniti v duh in sporočila tega akta, je absolutna neustreznost prizadevanj, da bi ga vsilili kot nacionalni, politični in etični program jugoslovanskim Muslimanom. Celo tedaj, če bi zanemarili dejstvo, da bi bil lahko inspiracija za zarotništvo, fanatizem in mračnijaštvo, pod čigaršnjo zastavo je hotela obnoviti svojo dejavnost organizacija »Mladih muslimanov«, ali da so v njem našli spodbude iskalci »tretje alternative« (niti kapitalizem, niti socializem, temveč islamski prepoved) – ostaja spoznanje, da si je skupina nacionalistov drznila postaviti jugoslovanskemu skupništvu nasproti tak ideološki model, ki v naših razmerah oživlja le razdore, sektaštvo, sovraštvo in pozivanje na maščevanje. Ta model se prav nič ne razlikuje od podobnih nacionalističnih platform, za katere ne moremo reči, da nam jih je v zadnjem času primanjkovalo. Muslimanski nacionalisti so, potem ko so obrnili hrbet dejanskim problemom, s katerimi se srečuje naša družba, za ljudstvo, na katerega se sklicujejo, poiskali rešitev v imaginarni panislamski skupnosti.

V njihovih programskih tezah ni moč zaslediti niti obrisov socialističnega samoupravljanja niti katerekoli druge oblike izkustva, ki bi bila genetsko povezana z domačimi tli. Njihovo delovanje je prežeto z zadržanostjo v lastni avantgardizem na poti k pričakovani renesansi muslimanstva, po čemer tudi niso daleč od evforičnega zanosa »muslimanskih bratov« in njim podobnih organizacij v islamskem svetu. Vsak prepoved, poudarjajo, nastaja kot rezultat ustvarjalnega stika, simpatije ali notranje skladnosti med ozaveščenimi, vodilnimi elementi neke družbe in širokimi sloji ljudstva.

Vodilna skupina je volja in misel, narod pa srce in kri vsakega globljega gibanja. Ker se sklepni del »deklaracije« nanaša na mladi naraščaj kot gibalca prepoveda, je razumljivo, da tudi naši nacionalisti niso pustili vnevar njenega temeljnega sporočila: »Mlada generacija bo opravila svojo nalogo preobrazbe le tedaj, če se bodo njene težnje in idealizem pretočili v organizirano gibanje, v katerem bosta navdušenje in osebna zavzetost združena z metodami koordiniranega in skupnega delovanja«.

Programsko povezovanje muslimanskih nacionalistov in avtorjev »Islamske deklaracije« s panislamizmom ni le dejanje, ki kaže na dokaj neobičajno obliko ideološke kolaboracije med političnimi skupinami, ki so prostorsko zelo oddaljene, in je zato tudi predpostavka o njihovem praktičnem povezovanju v enotno prevratniško gibanje pri nas v precejšnji meri iluzorna. Zato je del naše javnosti jemal ta njihov program podcenjujoče, bodisi kot okostenel fanatizem iz preteklih časov, ki nima nikakršnih možnosti za uspeh, bodisi kot modno muho osamljenih posameznikov, povezano z zakasnelimi odmevi iranske revolucije. To dejanje kaže predvsem na notranjo nekoherentnost platforme, ki se mora v podzavestnem občutku nemoči svojih hotenj obrniti na pomoč k neki zunanji sili, da bi vsaj navidez ohranila svojo aktualnost in po krivem pripisano avantgardnost. Kajti, ko bi njeni protagonisti resneje premislili

stvar, za katero si prizadevajo, in ko bi bili vsaj nekoliko upoštevali zgodovinsko logiko, bi morali spoznati, da njihovi poskusi napeljujejo vodo na mlin prav tistim, ki so na različne načine oporekali zgodovinski zrelosti Muslimanov, da bi bili nacija. Nacija, namreč, ki je od znotraj izoblikovana, ki ima razvito kulturno tradicijo in lastno »ontologijo«, ki ji ni treba svoje identitete dokazovati z nadnacionalnim zavezništvom in cilji, za katero se zavzema panislamizem, niti iskati svojo potrditev v imaginarnih svetovnih cesarstvih. (Redki so, na primer, srbski nacionalisti, ki se sklicujejo na pravoslavje kot temelj nadnacionalnega povezovanja ali na rusko tradicijo kot na izvor inspiracije; malo je tudi hrvatskih nacionalistov, ki bi iskali verifikacijo svojih zakonov zunaj – seveda po svoje pojmovane – tradicije hrvatskega naroda). Muslimanski nacionalisti so pravzaprav opravili delo svojih nasprotnikov in s tem prizadejali škodo tudi nacionalni identifikaciji Muslimanov: s sklicevanjem na panislamizem so zasejali dvom, ali se lahko družbena skupina, ki se čuti priznana in »samosvojo« le v neki fiktivni svetovni aliansi, sploh šteje za nacijo, če nima notranje konsistentnosti in sposobnosti, da svoje specifične lastnosti afirmira v ustvarjalnem stiku z drugimi nacijami.

(Na tej ravni obravnave se vsiljuje metodološka analogija z našimi stalinisti: brž ko je leta 1948 razpadel temelj njihovega programa in brž ko se je pokazalo, da ta program nima nikakršne zgodovinske vsebine, so bili prisiljeni, da so potrditev za svoj obstoj iskali v zunanjih zvezah in da so vztrajali na zunanjih intervencijah, da bi bila dokazana neka »višja resnica«, za katero se tudi danes zavzemajo. Sicer pa je taka usoda vsakega programa, ki nima notranje vsebine in mora zagotovilo za obstoj iskati v zunanji sili.)

Ko zamisli muslimanskega nacionalizma razčlenjujemo iz tega bistvenega stališča, je v njih že na prvi pogled mogoče prepoznati instrumentarij vsakega drugega nacionalizma. Tam, kjer so srbski ali hrvatski nacionalistični ideologi posegli po mitih in hipostazi nacionalne preteklosti, so se muslimanski ideologi zatekli k panislamizmu, da bi z njegovim nenaravnim povečevanjem in povzdigovanjem nadoknadili tisto, česar niso mogli najti v lastni zgodovini: namreč oporišče za tezo o veličini svoje nacije in njeni večvrednosti.

Zato so oporo našli v zunaj sveta bivajočem in zunajzgodovinskem mediju (v koranu) kot tudi v razglašanju islama za religijo, ki je drugačna od vseh drugih, s tem pa tudi superiornejša, ker da je izvir ne le verskega in etičnega navdiha, temveč tudi političnega aktivizma – seveda z vsemi tistimi posledicami, ki jih s seboj prinašata spoj religije in politike in težnja k ustvarjanju nove »božanske (Alahove) države«. V praksi panislamistov in nacionalistov tako gledanje na koran ni daleč od verskega in političnega fanatizma, ki je bil (skupaj z vsemi drugimi) v naših prostorih vselej uvod v nacionalistične kataklizme.

Še en vidik aplikacije tez »Islamske deklaracije« na naše razmere terja kritično pozornost. To so tiste teze, ki poudarjajo, da se lahko avtentična

muslimanska identiteta izrazi le kot enotnost nacionalne in religiozne islamske zavesti. Skoraj ni potrebno omenjati, da gre za tipično klerikalni nazor, ki je v socialistični revoluciji umetno ločeval ti dve zavesti in utesnjeval nacionalno identifikacijo, kajti po tem nazoru ta ni popolna, če ni hkrati tudi religiozna. Teza je v bistvu antikomunistična, ker iz sestava neke nacije izključuje vse tiste, ki so odklonili diktat, da bi bila njihova nacionalna opredelitev poistovetena z versko opredelitvijo. Ta teza vsebuje tudi impliciten poziv komunistom, da se »spametujejo« in se spet vrnejo pod religiozno-nacionalno okrilje, k izvoru, ki je po prepričanju teh ideologov edina perspektiva avtentične človeške bitnosti in tudi pogoj prihodnje eksistence.

Ob muslimanskem nacionalizmu se pogosto omenja tudi organizacija »Mladi muslimani«. Nastala je tik pred začetkom II. svetovne vojne (marec 1941), ko se je, po zabeležkah Derviša Sušića, skupina religioznih sfanatiziranih dijakov pod vplivom nekaterih »učiteljev« s kairske univerze El-Azhar odločila, da se organizira in da se vsili muslimanski mladini s svojo radikalno, fašizirano panislamistično ideologijo. Druga njena temeljna inspiracija je bila antikomunizem. »Mladi muslimani« so si prizadevali, da bi svojo dejavnost med vojno vključili v elhuseinijevsko vizijo svetovne islamske države (»Islambada«), v kateri bi BiH dobila zeleno državnopravno avtonomijo.

Neposredno po vojni je njihova najbolj militantna veja (skupina »A«) poskušala, da bi delovala kot mladinska sekcija »Preporoda« in da bi prek časopisa »Mudžahid« vplivala na širjenje religioznega fanatizma in antikomunizma. »Mladi muslimani« so do dokončnega razkritja in razpusta (1949) uspeli zbrati nekaj sto članov in se organizirati kot zarotniška in teroristična sekta. Po prestani kazni je nekaj članov iz najožjega jedra pobegnilo v tujino in se priključilo militantni antijugoslovanski emigraciji. D. Sušić je v »Parergonu« o tej organizaciji zapisal, da bi bila »velika zabloda, če bi pomen te klerikalistične fašistične skupinice predimenzionirali. Vendar pa ne bi bilo modro spregledati izkustva, kako sovražniki Jugoslavije in v katerih skupinah, v katerih duhovnih okoljih in preko koga, politično bolj izkušenega, iščejo kakršnokoli oporo med mladim svetom v vsakem našem narodu, da bi se zasidrali in nadaljevali s širjenjem destrukcije. Vendar pri »MM« kot tudi pri vseh njim podobnih, že zdavnaj pozabljenih primerih, preseneča neko dejstvo: kako se zna konservativna idejna provincialna dediščina iznenada sprevreči v nepojmljivo slo po krvi in v paranoidno ambicijo. S temi maničnimi ambiciozusi ni prizanešeno nobeni naciji niti veri (str. 140–141).

III

Program muslimanskih nacionalistov – tako kot je bil zasnovan – ni imel kot alternativa socialističnemu samoupravljanju domala nikakršne možnosti za uspeh. Eden tistih dejavnikov, na katerega verjetno niso

računali, ko so se odločevali, da na naša tla presajajo nek popolnoma tuj kompleks nazorov o zgodovinski identiteti Muslimanov in o perspektivi njene avtentične afirmacije, je bila »ravnodušnost muslimanskih množic« (parafraza iz poglavja v »Islamski deklaraciji«).

V ideji o »avtonomnosti«, v sporočilih »Islamske deklaracije« in v sporadičnem aktiviranju nekaterih pripadnikov »Mladih muslimanov« se razkrivajo nekatere specifične poteze muslimanskega nacionalizma, ki se zdijo glede na dejanske zgodovinske težnje jugoslovanskih Muslimanov ne le anahronistične in zapoznele, temveč v smislu vračanja k najtemnejšim stranem naše preteklosti tudi tragikomične. Toda nastopu ideologov tega nacionalizma očitno ne manjka določene premišljenosti, naravnane k dolgoročnejši strategiji. Že tradicionalno zgodbo o ogroženosti Muslimanov v Jugoslaviji hočejo danes predstaviti kot njihovo popolno nemoč, prepuščenost stihiji in samovolji drugih nacionalizmov. Zato ima mistično zatekanje k avtentičnemu islamu, ki ga oznanjajo kot duhovno rešitev iz namišljene eksistencialne krize, še najmanj obeležij akta čiste religioznosti, kakršnega želijo prikazati javnosti. Temeljna zamisel je bistveno drugačna: Muslimani v Jugoslaviji nimajo drugega izhoda, kot da se v svoji intimi vrnejo h koranu in islamu kot nauku o »popolnem človeku in totalnem življenju« in da se – zaradi golega obstoja – obrnejo na zunanjo podporo, ki pa jim jo lahko da edino »svetovna islamska ureditev«. Na kratko, rešitev je v »Alahu in v islamski revoluciji«. Le hoja za tema ciljema more postati nov življenjski smisel. Neposredni politični imperativ je opuščanje vrednostnega sistema socialistične revolucije in obračanje vseh misli in ravnanj k prihajajočemu duhovnemu in političnemu »cesarstvu islama«. Avtorji »Islamske deklaracije« resda poudarjajo, da se z njo niso obračali na jugoslovanske Muslimane, temveč na Muslimane v svetu. Toda, če to formalno-tekstualno tudi drži, je prav tako nespodbitno, da jih tudi niso izvzeli iz splošnega pojma »Musliman v svetu« in ni nobenih dokazov, da svoje razlage ne bi obrnili v popolnoma drugačno smer, če bi jim uspelo uresničiti programske zamisli.

Četudi pustimo to vprašanje ob strani, ostaja vseeno mučen vtis, da se – ko je govor o nacionalni identifikaciji nekega naroda – zgodovina v nekem smislu ponavlja; da se spet pojavljajo posamezniki in skupine, katerih cilj je zunanje vmešavanje v neko realno zgodovinsko stanje, poskusi radikalizacije tega stanja z od zunaj vnešenimi ideološkimi shemami, popolnoma tujimi temu družbenemu stanju. Tako se poskuša realnim možnostim družbe podtakniti fanatične imaginarne rešitve, za katere so verjetno celo njihovi kreatorji prepričani, da so absurdne, vendar pri njih vztrajajo iz razlogov, katerih narava je povprečni človeški pameti dokaj nedoumljiva. Namesto da bi se Muslimanom v Jugoslaviji (če hoče že kdo nastopati v njihovem imenu) sugeriralo realno soočanje z razmerami, v katerih živijo skupaj z drugimi narodi in narodnostmi, in boj za premagovanje naraščajočih ekonomskih in družbenih težav v mejah tistega, kar je dejansko možno uresničiti, jih navajajo k temu, da obračajo

pogleda k nebu in odtod pričakujejo nekakšnega homeinijevskega mesijo ali preroka, ki jim bo pomagal vzpostaviti »islamsko ureditev«.

Vendar pa po mnenju somišljenikov muslimanskega nacionalizma teh pričakovanj ni moč omejiti na golo kontemplacijo. Med tem je potrebna dinamična akcija za indoktriniranje Muslimanov z novo »preporodovsko zavestjo«, ki bo religiozna dejstva pretvarjala v tipično politična in duševni ustroj vernikov pripravljata na svetovno-prevratniško plimo islamske revolucije. Bosansko-hercegovski ali kateri drugi »avtonomni« »Islamistan« v okviru Jugoslavije naj bi postal preddvorje nebulozne »nebeške države«, v kateri bi tudi jugoslovanski Muslimani naposled našli svojo zeleno rešitev.

Tega, da narode vendar ni lahko »z brco zgnati v raj« (Marx), se zavedajo tudi sami pisci »Islamske deklaracije«, ko se pritožujejo čez »ravnodušnost muslimanskih množic«. Verjetno so se podzavestno prepoznali v koži »islamskih modernistov«, za katere pravijo, da »laskajo in pretijo, prosijo in prisiljujejo, organizirajo in reorganizirajo, zamenjujejo nazive in osebnosti, vendar se kljub temu soočajo z vztrajnim zavračanjem in ravnodušnostjo preprostih ljudi, ki so večinski del nacije« (str. 12). Samokritično priznanje, čeravno neprostoovoljno, postaja grozeče posebej tudi ob zunanji kritiki, kajti nekje se mora resnica prebiti – ne glede na vso notranjo avtocenzuro.

Na koncu naj poudarimo, da so pri nas pojave muslimanskega nacionalizma vselej spremljale ustrezne reakcije nacionalistov iz drugih okolij. Ob katerikoli minifistaciji (celo če je šlo za najmanjši incident) smo lahko slišali zahteve po preverjanju same nacionalne identitete Muslimanov v Jugoslaviji. Še lani so ti nacionalizmi dovzetnost posameznikov ali manjših izoliranih skupin (ki niso imeli nikakršnega realnega vpliva) za ideje panislamizma in »avtonomizma« razglašali za prodiranje panislamizma celo v uradno strukturo v BiH, pod okriljem katere naj bi se potem neovirano razvijal. Na vidiku so bili začetki protimuslimanske evforije. Vse te okoliščine so opozarjale, da mora biti boj proti nacionalizmu v naši družbi večplasten, da so vsi nacionalizmi enako nevarni in da jih ne morejo deliti na tiste, »ki izzivajo«, in na tiste, »ki so izzvani«, temveč da se moramo odločno prebijati iz začaranega kroga, v katerega nas potiskajo z iracionalizmom svojih ideologij.

O posameznikih in skupinah, ki so zavestno razpihovali nacionalizem in se vključevali v vzajemno nacionalistično orgijo, se je naša javnost že kritično izjasnila. Vsem tem utvaram, ne glede na to v katerem okolju so se porajale, se je jugoslovansko skupništvo (zajedništvo) postavilo v bran kot zapreka, ki je niso mogle premagati. Preostane jim le še »lajez v nočeh sovraštva polnega bdenja nad svojimi ugašenimi vestmi«, kot je to pred nedavnim metaforično povedal neki mladi pesnik.

(Prev. B. Kante)

ZDRAVKO MLINAR

Dialektika spoznavanja in spreminjanja

Zdravko Mlinar se je rodil leta 1933 v Žireh v delavsko-kmečki družini. V Ljubljani je končal srednjo šolo in se nato vpisal na pravno fakulteto, kjer je diplomiral leta 1958. Po diplomi je bil sprejet na podiplomski študij na Inštitut za družbene znanosti v Beogradu. Od leta 1960 do leta 1963 je delal kot asistent za sociologijo na pravni fakulteti, nato do 1968. leta kot raziskovalec na Inštitutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani in od tedaj dalje kot profesor na FSPN v Ljubljani. Na novoustanovljenem oddelku za sociologijo na filozofski fakulteti je uvedel predmet sociologija lokalnih skupnosti (urbana in ruralna sociologija). Na FSPN predava tudi teorijo in prakso razvoja jugoslovanske družbe (na podiplomskem študiju). Sicer predava še na drugih fakultetah in univerzah v Jugoslaviji. Na povabila iz drugih držav se je odzval z občasnimi predavanji v šestih univerzitetnih središčih v tujini. Sodeloval je v vrsti znanih pri-

merjalnih mednarodnih raziskav in v zvezi s tem preučeval razvojno problematiko v Indiji, na Poljskem in ZDA. Kot član študijske misije OZN je preučeval razvojno strategijo na Ceylonu.

Izsledke svojega raziskovalnega dela je objavil v samostojnih knjižnih izdajah, monografskih študijah, v zbornikih in številnih člankih, ki so izšli v več kot dvajsetih strokovnih revijah. Precej tekstov je bilo prevedenih in objavljenih zunaj Jugoslavije. Vsebinsko je zasnoval, organiziral in vodil številna znanstvena posvetovanja v Jugoslaviji in v mednarodnem merilu ter deloval kot urednik znanstvenih publikacij. Deloval je kot član uredniških odborov ali svetov jugoslovanskih in petih tujih družboslovnih revij. Bil je prvi predsednik Slovenskega sociološkega društva in dal takrat pobudo za združitve študija sociologije s študijem politologije in novinarstva v Ljubljani. Kot predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo je mnogo prispeval k poživitvi njegove dejavnosti. Leta 1981 je bil izvoljen za dopisnega člana SAZU; je tudi častni član Slovenskega sociološkega društva.

Pred nekaj meseci je založba Obzorja izdala njegovo knjigo »Humanizacija mesta«, v kateri povezuje svojo teoretično razlago tega procesa z empirično raziskavo socioloških razsežnosti urbanizma in samoupravljanja na primeru razvoja mesta Nova Gorica, kar je bil tudi povod za naš razgovor.

UREDNIŠTVO: *Ali bi lahko rekli, da je »privilegij« sociologov, da lahko kar svoje življenjsko okolje obravnavate kot predmet svojega raziskovanja? Torej ni treba, da bi bil sociolog nekakšen »homo duplex«, kot to terja vrsta drugih poklicnih dejavnosti?*

Z. MLINAR: Včasih se govori o »življenju in delu...« kot dveh različnih ali ločenih kategorijah. Osebnost tega ne doživljam na tak način. Sicer pa ne gre za privilegij sociologije, temveč za privilegij vseh, ki se že v današnjem času (in v kolikor se zares lahko) ukvarjamo z ustvarjalnim delom. Vsekakor pa je prednost in zahtevnost sociološkega delovanja, da nam ta najsplošnejša in obenem posplošujoča družbena znanost odpira izredne širjave duhovnega delovanja, znotraj katerih je treba nenehoma iskati stičišča med najbolj splošnimi in najbolj konkretnimi idejami in spoznanji. Takšna usmeritev pa mi pomeni tudi eno od vodil mojega lastnega delovanja.

Če imamo posluš za celotno sociološko »klaviaturo« na vseh ravneh splošnosti, potem ni več področja ali človeka, s katerima ne bi imeli ničesar skupnega in ki nas ne bi mogla vznemiriti in obogatiti. Na ta način se poskušam vključevati v svoje – recimo – delovno in bivalno (tudi to ločevanje pravzaprav ni ustrezno!) okolje. Kadar pa gornji pogoj ni izpolnjen, recimo, če gre za ozko, sektorsko »profilirane« in misleče družboslovce, se le-ti dostikrat znajdejo v položaju, ko eden drugega »prenašajo« le iz vljudnosti in obzirnosti, čeprav se dolgočasijo eden ob drugem in so si v bistvu povsem odveč. Ni jim še uspelo razkriti skupnega imenovalca, s pomočjo katerega bi lahko postali vzajemno zanimivi; lahko pa, da ga niti ne poskušajo najti. Celotno tedaj, ko gre za naprej pripravljena znanstvena in strokovna posvetovanja, dostikrat ugotavljamo, da pravzaprav ne gre za (medsebojna) posvetovanja, ampak za nizanje »samozadostnih« monologov. Res pa imamo včasih tudi nasprotni primere, za katere bi lahko rekli, da vse, kar je povedano, pade na plodna tla. To je tedaj, kadar je med udeleženci dosti skupnega in obenem dosti različnega.

Če smo si vsi le zelo podobni, potem si nimamo kaj (novega, različnega) povedati. Tudi če se kot taki shajamo, to ne more privedi do vsebinsko bogatih srečanj in do plodne izmenjave idej. Po drugi strani pa tudi popolna različnost ne omogoča izmenjave, ker med udeleženci ni potrebnega skupnega imenovalca. Vse to pa nam že veliko pove o tem, kakšno okolje bo najbolj spodbudno za (znanstveno) ustvarjalnost. Analiza konkretnih življenjskih okoliščin pa bi nas opozorila na to, v katerih primerih smo temu najbližje ali pa se od tega najbolj odmikamo.

Tako se pri mojem raziskovalnem delu najsplošnejši vidiki sociološke teorije, še posebej teorije razvoja, povsem približajo vprašanju, ki zadevajo naše vsakdanje življenje v neposrednem bivalnem okolju. Le-to obravnavam z vidika sociologije lokalnih skupnosti (urbane in ruralne sociologije). Pri vsem tem pa me zanima, kakšna je dejanska in poten-

cialna vloga družbenih znanosti – tako z vidika globalno-družbenega razvoja kot v našem vsakdanjem življenju.

UREDNIŠTVO: *V tem povezovanju splošnega in konkretnega, objektivnega in subjektivnega ter obstoječega in možnega se opirate na marksistično dialektiko. Na področju empiričnega raziskovanja pa takšna prizadevanja niso ravno pogosta?*

Z. MLINAR: Res me vznemirja prav nekakšno tiho sožitje med izjemno velikim pomehom, ki se ga v načelu pripisuje marksistični dialektiki ter njeno skoraj popolno odsotnostjo v konkretnem družboslovnem raziskovanju. To neskladje me je že pred leti izzvalo, da sem ga začel pobliže preučevati in pisati o tem. Vendar se mi še danes zdi skorajda neverjetna in nerazumljiva (ne toliko sama navzočnost tega neskladja, pač pa) ravnodušnost, ki ga spremlja še naprej. Tu bi verjetno lahko razkrili, da gre v precejšnji meri za posledice cepitve in nepovezanosti teoretične in empirične sfere raziskovanja. Ena in druga se pojavljata kot samozadostni v svoji omejenosti, kar tako ali drugače pomeni tudi izničenje dialektike.

V bolj afirmativnem smislu pa sem postopoma tudi pri svojem delu spoznaval, da mi – zlasti pri raziskovanju razvojnih procesov – temeljne kategorije in že dosežena spoznanja dialektike olajšujejo razkrivanje njihovega širšega smisla in oblikovanje kritičnih ocen obstoječega stanja tako v teoriji kot v praksi. Te kategorije in spoznanja sem včasih uporabljal zavestno, ali celo kot izhodišče pri analizi konkretne tematike. Včasih sem jih uporabljal bolj ad hoc, ne da bi to predvideval. Najbolj zanimivi pa so seveda tisti primeri, ko sem na podlagi konkretnega empiričnega raziskovanja ali teoretičnega študija sam razkrival dialektiko družbenega dogajanja na določenem področju.

Seveda svojih raziskovanj nisem opravljal kontinuirano, pa nekakšnem dolgoročnem načrtu. Zato bi moral sedaj, po daljšem času, pravzaprav šele povzeti in sistematizirati ožja dognanja iz posameznih raziskav. To pa je nasploh naloga, ki čaka tudi številne druge družboslovce pri nas.

UREDNIŠTVO: *Pa bi nam vendarle vsaj ponazorili nekatere ugotovitve?*

Z. MLINAR: Npr., pri raziskovanju neenakomernega razvoja ter manj razvitih območij (občin, regij) sem razkril vrsto značilnih protislovij, zaradi katerih se razlike v stopnji razvitosti ohranjajo ali celo povečujejo. Pri tem pa je bilo še posebej presenetljivo tudi spoznanje, da se celo znotraj Slovenije pojavljajo protislovja, ki smo jih uradno že zdavnaj črtali kot sestavino in problem naše družbe. Gre za protislovja, ki jih bolj poznamo iz razprav o kapitalizmu ali celo kot značilne znake imperialističnih odnosov med metropolo in kolonijo ipd. Šele s takšnim prebojem površinske maske nekakšne socialne harmonije smo odprli možnost za realno pojasnjevanje vzrokov za neenakomeren razvoj.

Pod zornim kotom *enotnosti nasprotij* sem analiziral procese urbanega razvoja ter prakso urbanističnega planiranja. Namesto ločenega upoštevanja posameznih kriterijev (npr. mir, družabnost) smo razkrili značilne enotnosti nasprotij (mir in živahnost, družbenost in možnost izolacije ipd.). Z vidika prostorske organizacije in oblikovanja fizične strukture mesta smo izpostavili kot vodilo *enotnost raznolikosti*. Na ta način smo zaobsegli najbolj značilne probleme pri oblikovanju mestnega okolja tedaj, ko manjka prva (pride do anarhičnosti) ali druga komponenta (pride do uniformnosti). Ob tem smo kritično zaostriili statično in (nedialektično) obravnavanje mesta v prostorsko fizičnih okvirih strnjene naselitve, namesto da bi ugotavljali procese povezovanja in odvisnosti oz. determiniranosti v vse širšem prostoru.

Kritično sem ocenil vsebinsko osiromašene predstave in raziskovanja, ki so *koncept razvoja* omejevale in izenačevale s konceptom *rasti*. Takšna praksa pa je v Jugoslaviji močno razširjena in prisotna kot nesporna še zlasti v demografiji, ekonomiji, geografiji in drugod. Namesto statične konceptualizacije in merjenja razvoja smo opozorili na to, da je potrebno razlikovati: količinsko spreminjanje posameznih indikatorjev, nadomeščanje enih indikatorjev z drugimi, spreminjanje stopnje odvisnosti med posameznimi indikatorji in med sklopi indikatorjev (sektorji), spremembe v determinacijski oz. pojasnjevalni vlogi posameznih ravni analize (individualni, lokalni, nacionalni ipd.) itd. Spremljali smo vpliv ekonomske razvitosti na dinamiko kulturnega razvoja in ugotovili, da postopoma upada. Čeprav je to ugotovitev treba še preverjati, se zdi vendarle pomembno že to, da prenehamo mehanično ponavljati, da ekonomska baza vpliva na družbeno nadstavbo, saj se s tem ustvarja videz, kot da gre za nekakšno nespremenljivo razmerje.

S posebnim zanimanjem preučujem tudi tematiko; ki bi jo lahko poimenoval *dialektika možnega in obstoječega*. Pri tem se mi zmeraj bolj potrjuje prepričanje, da ogromno izgubljammo zato, ker *sproti* in *na vseh* področjih ter z *večjo konkretnostjo* ne razkrivamo tistega, kar šele nastaja in nakazuje možnosti za načrtno spodbujanje in preseganje obstoječega stanja. Namesto trezne razčlenitve številnih nerešenih vprašanj v odnosu med teorijo in prakso se iz dneva v dan vrstijo različne zaletavosti, za katere se šele po dolgotrajnih peripetijah ugotovi, da niso zadosti upoštevale obstoječega stanja in so bile torej povsem idealistično zasnovane. Istočasno pa se dostikrat kaže prav konzervativen odnos do novosti, ki bodo očitno – kot je to informatika – revolucionirale nadaljnje razvojne procese. Namesto izjemne pozornosti, posebne obravnave in podpore tudi take primere nediferencirano postavljamo v splošne kalupe in s tem nujno zaostajamo v razvoju. Tu pa imamo torej opraviti s tisto značilno absolutizacijo določene (same po sebi lahko lahko še tako dobre) ideje, ki preprečuje nujno fleksibilnost v procesu svojega uresničevanja in s tem tudi to uresničevanje samo.

UREDNIŠTVO: Ali naše »družbeno ozračje« spodbuja ali omejuje uveljavljanje dialektike v družboslovnem raziskovanju?

Z. MLINAR: Kot sestavina marksizma je »uradno« sicer sprejeta, vendar pa se zdi, da je prevladujoče ozračje v naši družbi bolj naklonjeno tistim »analizam« in »analitikom«, ki se zaustavijo na ravni poenostavljenih prikazov socialne harmonije, kot pa tistim, ki razkrivajo notranja protislovja te družbe. Če razkrivaš protislovja, se to razume tako, kot da razgaljaš njene notranje slabosti, kar pa seveda »ni lepo« in zbuja pomisleke o lojalnosti takšnega posameznika. S takšnim ravnanjem izražáš ali izzivaš nezadovoljstvo z obstoječim. S tem pa, neposredno ali posredno, krepiš sovražne sile, tj. tako notranje kot zunanje sovražnike.

Po eni strani je kritična analiza obstoječega pogoj za mobilizacijo razvojnih možnosti; po drugi strani pa družbeno okolje ali prizadeti subjekti takšne analize in analitike – čim bolj so kritične, tem bolj – negativno ocenjujejo in sankcionirajo. Družbeno okolje torej ne bo prvenstveno reagiralo na strokovno ali znanstveno (ne)kvaliteto. V ospredju so interesi prizadetih. Če so to birokratsko – tehnokratski interesi, ki se uveljavljajo preko centrov koncentrirane družbene moči, je toliko bolj verjetno, da bo opravljeno družboslovno delo v javnosti razvrednoteno (še prej pa, da do njega sploh ne bo prišlo).

Bolj »sprejemljive« in zaželeno so tiste črno-bele razlage, ki vsa protislovja in probleme *izrinejo ven iz lastnega sistema*, potem pa jih avtorji kot tuje neusmiljeno napadajo. Četudi gre za zavestno pristranost in pačenje dejanskega stanja, se v takih primerih kar hitro vzpostavi lepo soglasje med omejeno Agitpropovsko miselnostjo na eni strani ter kariernimi konformizmom takšnih piscev na drugi strani. Takšne obravnave doma ne delajo nobenih težav, ne povzročajo nobenih sitnosti, podpirajo »našo stvar« ter v celoti sprejemajo – z vrha določene – razvojne programe in usmeritve. Zato postanejo njihovi avtorji najbolj zaslužni in dobivajo visoka priznanja, pa čeprav (ali prav zato, ker) so protislovja in probleme lastnega okolja *bolj prikrivali, kot pa jih reševali*. To pa pomeni, da – v nakaznem smislu – kot družba in kot politični sistem spodbujamo in *nagrajujemo svoj lastni zastoj*. Posamezni družboslovci, ki sprejmejo to igro iz preračunljivosti, ali včasih zaradi pritiskov in strahu, pa se s tem odrečejo svoji samostojnosti in se že kar naprej in nasploh poistovetijo s sistemom. S tem je »presežena« dialektika odnosov med delom in celoto, saj imamo tu opravka samo še z »monolitno celoto«.

Vendar bi ob takšnem razmišljanju tudi sami zašli v enostranost, če ne bi upoštevali: *audiatur et altera pars!* Sociološko gledano je premalo, če določeno ravnanje le obsojamo, kritiziramo, recimo, kot subjektivistično. Niti vpleteni družboslovci niti vodilni politiki in vse njihove osebne lastnosti nam konec koncev ne morejo – vsaj ne v celoti – pojasniti vloge konformizma v določeni družbi. Poiskati je treba tudi njegovo utemeljenost v objektivnih družbenih razmerah in ga pojasnjevati glede na spremi-

njanje le-teh. Že povojni razvoj naše družbe nam kaže značilna nihanja in obdobja, ko je konformistično ravnanje imelo večjo ali manjšo ceno – torej tudi povsem neodvisno od individualnih razlik. Podobno sta tudi emancipacijska in funkcionalna (učinkovitost) razlaga imeli bistveno različno »ceno« v posameznih obdobjih. Gre tudi za določeno objektivno razvojno logiko.

Za posamezna obdobja je bilo, npr., značilno, da so izrazito postavljala v ospredje *potrebo po enotnosti*, medtem ko so druga poudarjala *samostojnost* samoupravnih subjektov. Defektnost prakse je bila ravno v tem; da je delovala enostransko, in sicer izmenično v eni in v drugi smeri. Sledilo ji je tudi družboslovje, ki se zdi, da ni bilo dovolj usposobljeno, ali pa dovolj samostojno, da bi razkrivalo obe strani te razvojne dialektike prek horizontov danega časa in prostora.

S kopičenjem izkušenj v teku časa bi lahko pričakovali, da bo – prej ali slej – vendarle deloval »proces učenja«, da bo manj absolutizacij vsakokratnih idej, in da bo razvojno, dialektično mišljenje vse bolj izrivalo kapricioznost in voluntaristične eskapade na podlagi omejenih horizontov.

UREDNIŠTVO: *Kaj pa nas danes še omejuje v tej smeri?*

Z. MLINAR: Značilna se mi zdi že kar zelo razširjena fraza – »naš današnji družbenopolitični trenutek.« Simbolizira mi težnjo, ki je seveda povsem nasprotna dialektičnemu mišljenju, da misel in akcijo omejimo v najožje časovne in prostorske okvire. Če k temu dodamo še razbohoteno kraljestvo normativnega idealizma in vizionarstva, bi lahko prišli do sklepa, da živimo v dveh povsem različnih svetovih, ki ju loči velika praznina. Življenje za današnji trenutek je preveč omejena in bedna zamisel, da bi lahko kogarkoli mobilizirala, kaj šele, da bi revolucionirala »ljudske množice«. (Spomnimo se, za primerjavo, samo povojnega vzdušja, pa četudi je jasno, da ga danes ni mogoče obnoviti!). Splošne, vizionarske predstave o prihodnosti, socialistične vrednote in dolgoročni cilji pa so bodisi preveč odmaknjeni, ali pa kompromitirani. Tako njihova »izpraznjenost« kot njihova kompromitacija pa sta – vsaj do določene mere – že spet posledica dejstva, da smo jih obravnavali *preveč globalistično* ali celo grandomansko. Zato je bilo že naprej možno pričakovati, da bo pri soočenju z dejanskim stanjem prišlo do razočaranj. Čim manj smo bili realni (v smislu Leninove zahteve po *konkretno-zgodovinski analizi*), tem bolj smo s tem »dokazovali« njihovo neuresničljivost.

Karikirano bi rekel, da se tako srečujemo z dvema svetovoma, s svetom omejenosti in s svetom odtujenosti; obenem pa s praznino ravno v tistem vmesnem prostoru, ki *bi lahko nudil bogastvo spodbud* za smiselno in vsebinsko polno človekovo angažiranost. Prav tu pa vidim veliko potencialno vlogo družbenih znanosti. Le-te naj bi z nenehnim razkrivanjem možnega in nastajajočega dajale vse bogatejšo vsebino in motivacij-

sko podlago za nadaljnja razvojna prizadevanja. S tem bi prispevali tudi k temu, da revolucionarna misel ne bi zašla v nekakšno odrevenelost in postala žrtev svoje lastne tradicije.

UREDNIŠTVO: Čeprav vas lahko štejemo za »zagretega« sociologa, vam bomo vseeno postavili tole vprašanje: Ali pri nas – poleg vseh drugih »izmov« – naletimo tudi na »sociologizem«?

Z. MLINAR: Da, samo vprašanje je, koliko le-ta izraža pretencioznost samih sociologov, koliko pa je nasploh pričujoč v družbeni zavesti našega časa. Ker živimo v stoletju intenzivnih emancipacijskih in socialističnih gibanj, je razumljivo, da potiskamo v stran vse tisto, kar pomeni relativne stalnice in morebiti prihaja v navzkrižje s hotenji večine ljudi, da bi prevladali vse oblike socialno-razredne neenakosti. Kot sociologizem bi lahko razumeli predvsem tisto enostranost, ki se kaže v pretiranem poudarjanju *družbene determiniranosti* človekovega ravnanja, tako da le-ta zakriva – oz. se zaradi tega zanemarja – druge (biološke, psiho-fizične, ekološke ...) dejavnike.

Ob tem se pogosto spominjam, kako prepričljivo nam je profesor Kanoni, ko je pri predavanjih iz forenzične psihiatrije predstavljal svoje paciente, dokazoval, da v sodobnosti podcenjujemo biološke osnove človekove osebnosti.

V poenostavljenem razumevanju »libertističnega« delovanja in usmeritve lahko zapademo v idealizacijo, kot da lahko z družbenimi spremembami razrešimo vse človekove probleme. Za razliko od tega se spomnimo na Kardeljevo misel, da si konec koncev le človek sam ustvarja svojo srečo. Tudi klasiki marksizma so, npr., zelo trezno razločevali socialno-razredno ter individualno neenakost; dosledni humanizem se kaže kot naturalizem.

Smisel tega razmišljanja pa seveda ni vračanje v preteklost, temveč ravno nasprotno. Kolikor in kadar že lahko govorimo o »sociologizmu«, (mogoče to niti ni najbolj primerna oznaka), odpiramo vprašanja, ali se nismo – tako v teoriji kot v praksi – toliko enostransko usmerili v strukturne spremembe in globalno-družbene razsežnosti, da ob tem zanemarjamo individualnost posameznega človeka, če le-ta presega grobe okvire makro-socioloških kategorij? Verjetno ni naključje, da se je strukturalizem pojavil kot močna teoretična usmeritev v nekaterih zahodno-evropskih državah, kjer se tudi marksistična misel prvenstveno spopada s temeljnimi protislovji in s strukturo kapitalistične družbe, z izstopajočo privatizacijo, z obstojem eksistencializma ipd. Podobno pa dejstvo, da gre pri nas za že izvedeno socialistično revolucijo, postavlja v ospredje bistveno drugačno vsebino (kar pa nekateri naši avtorji premalo upoštevajo). V nasprotnem primeru bi vse bolj zastajali in otrpnili v svojem lastnem shematizmu.

Z odmikom pozornosti od človeka k strukturam smo kot družba dostikrat postali slepi in neobčutljivi, celo grobo ravnodušni do tistih posebnosti in posameznosti, ki se niso vklapljale v nobeno od legitimiziranih kategorij. Obseg tega razhajanja in otopelosti sistema pa je obenem nesporno merilo njegove dehumanizacije. S splošnim programom družbene preobrazbe smo prevzeli in odvzeli legitimiteto akcije tudi tistim, ki v njem niso bili zajeti. Ob domnevi, da gre za univerzalno rešitev, se je še povečala ravnodušnost do »pozabljenih« in poslabšal se je njihov položaj. Kako da smo šele pred kratkim dobili zakon, ki, npr., ureja položaj duševno prizadetih?

UREDNIŠTVO: *Ob tem, ko ste napisali knjigo »Humanizacija mesta«, ki ima sicer 378 strani, pa bi nas zanimala še kakšna spoznanja iz vaše raziskave, ki so ostala nezapisana in jih niste vključili v knjigo?*

Z. MLINAR: Tudi pri tem delu sem se spopadel z nekakšnim paradoksom: čim bolj sem spoznaval in se poglobljal v svoj predmet raziskovanja, tem več novih vprašanj se mi je zastavljalo, tem zanimivejše in pomembnejše zamisli so se mi porajale, obenem pa sem se jim zaradi časovnih omejitev moral vse bolj neizprosno odpovedovati. Pri tem gre vsaj za dve različni vprašanji:

Po eni strani je res, kot pravijo nekateri kolegi, da je na določeni točki pač treba prekiniti, češ, saj tudi če bi imel več časa, bi spet ostalo še marsikaj nedorečeno itd. Tega se tudi sam zavedam in mislim, da gre pri tem celo za določeno temeljno vprašanje dialektike spoznavnega procesa. Še več, lahko celo kritično ocenjujemo tista dela, katerih avtorji bi želeli ustvariti vtis, da so od začetka do konca upoštevali vsa pravila in še zlasti, da so z zaključkom raziskave izčrpali tudi predmet svoje obravnave. Dejansko pa *spoznavni proces ne pozna takšnih absolutnih meja*. Tako ali drugače je obstajal že pred začetkom konkretne raziskave, pa tudi po njenem zaključku ostaja »odprt« in teče dalje. To sem poskusil nakazati tudi v knjigi. V njej sem konkretna spoznanja empirične raziskave na terenu predstavil sicer kot glavni del knjige, obenem pa vendarle tudi kot vmesno stopnjo ali vmesni člen med teoretičnimi izhodišči oz. razlago socialistične humanizacije in sklepnimi posplošitvami, ki so spet pojmovno-hipotetična podlaga za nadaljnje raziskovanje. V tem smislu je torej družboslovno *raziskovanje odprt proces*...

Ob tem pa je vendarle treba upoštevati še drugo resnico. Tako kot »vsaka stvar zahteva svoj čas«, se zdi, da bi morali tudi raziskovalne naloge planirati v bolj realnih časovnih okvirih, še zlasti, kadar jih prevzemajo raziskovalci, ki imajo obenem tudi pedagoške in še razne organizacijske obveznosti. V nasprotnem primeru (in, recimo, kot to sociologi v metodološkem smislu pravimo, »pri nespremenjenih ostalih pogojih«) trpijo sistematičnost, temeljitost in sploh kvaliteta rezultatov.

Verjetno je še najbolj ilustrativen naslednji primer. Mednarodno znan sociolog in antropolog slovenskega porekla Arthur Vidich (iz Kroke) je najprej dve leti živel v kraju, ki ga je raziskoval, da je, lahko potem – kot soavtor – napisal delo »Small Town in Mass Society«. Ta primer navajam zato, ker se zdi, da odstopa od prevladujočih predstav o »normalnem« ravnanju raziskovalcev pri nas, in sicer tako glede na čas kot glede na način izvedbe raziskave. Med našimi sociologi in politologi pogrešam več razumevanja in poskusov uveljavljanja takšnega kontinuiranega »teren-skega raziskovanja«. Med etnologi oz. socialnimi antropologi je to že splošno sprejeta metoda dela; pri nas jo najbolj vztrajno in uspešno uveljavlja Marija Makarovič, ki je daljši čas preživljala v neposrednem stiku z ljudmi v več vaških naseljih.

Tu se zdi, da smo precej prikrajšani tisti družboslovci, ki delujemo v okviru dinamičnih in relativno mlajših institucij, kot je FSPN, ki se še stalno preobražajo in širijo svojo dejavnost, kar nenehoma terja navzočnost in vključevanje večine sodelavcev. Logika institucionalnega delovanja je praviloma močnejša ter prevlada nad posebnimi potrebami in ritmom dejavnosti posameznih raziskovalcev.

UREDNIŠTVO: *V zadnjem obdobju raziskujete »teorijo in prakso mobilizacije razvojnih potencialov«. Kaj vas je navedlo k raziskovanju te teme?*

Z. MLINAR: V zadnjih dveh letih smo imeli sociologi in politologi že več razprav o sedanjih kriznih razmerah, ki mislim, da so bile potrebne in koristne kot diagnoza današnjega stanja. Pri tem pa sem vendarle pogrešal določnejši odgovor na nadaljnja vprašanja, kot npr.: Kakšne so akcijske implikacije vseh teh razprav? Kaj storiti za preseganje sedanjega zastoja in celo nazadovanja?

Kot skupni imenovalec sedanje krize lahko upoštevamo neaktivirane materialne in človeške sile (razvojne zmogljivosti). To pa je spet povezano z neustreznim sistemom spodbud in sploh z neustreznim načinom delovanja subjektivnih sil. Jugoslavija se ne more zanašati na naravne vire, tako kot dežele z nafto ipd., pač pa bi lahko bila njena prednost v tem, da bi do največje mere *mobilizirala človeško ustvarjalnost*. Tu pa spet naletimo na uganko, ki naj bi jo kritična analiza našega dosedanjega razvoja in načina njegovega usmerjanja čimbolj temeljito razjasnila. Zakaj prihaja do tega, da ravno v tistih pogledih oz. na tistih področjih, na katerih bi pričakovali naše »komparativne prednosti«, razkrivamo največ zapletov in zastojev?

Koliko je, npr., stanovanjska politika v preteklih desetletjih spodbujala k temu, da bi se ljudje tudi sami čim bolj angažirali; koliko je nudila pomoč tistim, ki so si bili tudi sami pripravljeni pomagati? Koliko pa je navajala ljudi k temu, da so se postavili v vrsto in prekrizanih rok čakali, da jim bo »družba« rešila problem? Koliko je naša socialna politika mobilizacijsko delovala na ljudi v premagovanju socialnih problemov v

njihovem okolju, ali pa je mogoče bil njen vpliv prej v nasprotni smeri, da jih je celo pasivizirala, npr. s tem, da je ustvarjala iluzije, da bodo vse rešile specializirane institucije in strokovne službe? Do vsakršne spontane pobude ter neformalnih oblik medčloveške pomoči in samopomoči je bilo pa zmeraj *veliko nezaupljivosti!*?

Človek bi moral biti skorajda moralno ogorčen, ko primerjaš na eni strani grobo ravnodušnost, rutinizacijo in birokratizacijo dobro plačane dejavnosti številnih institucij, ki skrbijo bolj same zase kot za druge, na drugi strani pa čisti idealizem ter dobrodušnost in pristni občutek solidarnosti, ki ga, npr., odkrivam pri nekaterih naših študentih-prostovoljcih, ki se tudi dalj časa vključujejo v različne oblike »prostovoljnega dela z ljudmi«. No, in da bo mera polna: takšna angažiranost mladih pravzaprav uradno niti ni bila zaželena, saj je niso niti spodbujali niti ji niso dajali ustreznih priznanj.

UREDNIŠTVO: *Kako ocenjujete vlogo družbenega planiranja eno desetletje po velikopotezni normativni opredelitvi? Koliko je njegovo delovanje utemeljeno na analitični podlagi, koliko pa izraža le določen voluntarizem?*

Z. MLINAR: Še enkrat se je pokazalo, da se tudi v treh desetletjih (pred novo normativno ureditvijo l. 1974) nismo dosti naučili. Pri tem mislim predvsem na to, da ni bilo upoštevano eno od izhodiščnih marksističnih spoznanj o materialno-ekonomski pogojenosti razvojnih procesov. Tako kot je »normativni idealizem« na široko obvladoval snovanje novega sistema planiranja, tako se danes v praksi vse bolj razkriva njegova dejanska nemoč. Hotenje, programiranje in odločanje brez ustrezne analitične podlage, ki upošteva objektivno delujoče determinizme razvojnih procesov, ostanejo le potrdilo političnega voluntarizma, ki se razblinja v spopadih s stvarnostjo.

Vse kaže, da je še močno navzoča iluzija, da lahko odločamo, planiramo in nasploh obvladujemo razvojne procese tako, kot je naša volja, ki jo izrazimo v pravnem redu in posameznih predpisih ipd. Takšne iluzije še v veliki meri prekrivajo razlike med odločanjem in dejanskim (ne)obvladovanjem družbenih sprememb. Prišli smo v položaj, ko na vseh ravneh sicer *zelo veliko »odločamo«, življenje pa teče po svoje naprej!*

Preseneča me to, da takšno protislovje odločujoči dejavniki sprejemajo tako lahkotno, kot da gre za nekaj, kar je samo po sebi razumljivo. Premalo ga upoštevajo kot izziv za poglobljeno analizo vzrokov, ki bi obenem nakazala vrsto bolj ali manj zahtevnih, kratkoročnih in dolgoročnih ukrepov, s katerimi bi učinkovito posegli v razreševanje tega protislovja.

UREDNIŠTVO: *Kakšna pa je pri tem dejanska in potencialna vloga družbenih znanosti?*

Z. MLINAR: Tudi tu naletimo na številna protislovja. Po eni strani največ pozornosti namenjamo uveljavljanju samoupravnega odločanja in planiranja, po drugi strani pa takšne znanstvene discipline, kot sta politologija in sociologija, nimajo skorajda nikakršne praktične, operativne vloge. Sledi nadaljnje vprašanje: Zakaj? Ali zato, ker v družbenopolitični praksi ni razumevanja? Ker je »praksa« preveč samozadostna in vsevedna? Ker se zanaša prvenstveno le na politično moč, zanemarja pa znanje in strokovnost? Kolikor gre za to, da se odločujoči niti ne zavedajo, kaj je bilo že doseženo v okviru posameznih družboslovnih disciplin in bi lahko uporabili tudi v konkretnih razmerah pri nas?

Ostaja pa še drugi sklop vprašanj, ki zadeva samo družboslovje. Koliko je sedanja neobvladljivost družbenih sprememb izraz in posledica dejstva, da niti v spoznavnem procesu še nismo presegli izrazite fragmentarnosti? Ali bi dejanska uporaba spoznanj, do katerih so že prišli po posameznih družboslovnih disciplinah, občutno povečala obvladljivost družbenih sprememb, ali (koliko pa) bi bolj spravila v zadrego same družboslovce? Ali ne bi poskusi uporabe družboslovnih izsledkov z vso ostrino trčili v razbohoteni verbalizem, v ohlapno, splošno »filozofiranje« o samoupravljanju ter o našem družbenopolitičnem sistemu, na impresivistično zasnovane razlage, ki pa si ena drugi nasprotujejo ipd.?

Ne glede na to, kako bi odgovorili na gornja vprašanja, pa je nesporno naslednje: intenziviranje povezanosti in prizadevanj za nenehno vključevanje družboslovnega raziskovanja ter za utrjevanje bolj poglobljene analitične usmerjenosti kot sestavine procesov odločanja in planiranja bi prej ali slej rodilo sadove na obeh straneh. Če gre sedaj še za večja razhajanja med teorijo in prakso, lahko pričakujemo, da bi intenzivnejša konfrontacija razkrila slabosti in pospešila njihovo odpravljanje na eni in drugi strani.

Zato pa je nesprijemljivo, da med dokumenti dolgoročnega programa »stabilizacije« ne najdemo tudi sociološke in politološke analize. Spet gre za podobno ozkost, kot jo poznamo že iz dosedanje zasnove in prakse planiranja: planiramo vse drugo, samo tisto, kar sicer razglašamo za najpomembnejše, tj. razvoj sistema samoupravljanja, prepuščamo *politični intuiciji!* Če že imamo velika pričakovanja, da bomo na znanstveni podlagi in z (načrtnim) delovanjem vodilnih subjektivnih sil odločilno obvladovali smeri in dinamiko nadaljnega socialističnega razvoja, kako da potem vse to puščamo ob strani v trenutku, ko je, bolj kot je bilo kdajkoli, očitno, da razvojnih procesov dejansko ne obvladujemo?

UREDNIŠTVO: Pred časom ste se že zavzemali za to, da bi se bilo treba pri nas bolj diferencirano in premišljeno – ne pa kar en bloc – spopadati z razvojno problematiko. Tako naj bi bolj razločevali, v katerih primerih bi, npr., lahko dosegli razvojni cilj le z velikimi materialnimi sredstvi, kdaj pa je uresničitev cilja preprosto odvisna od pobude oz. odločitve vodilnih organov ipd. V današnji krizni situaciji se zdi takšno razlikovanje še bolj

pomembno. Ali nam s konkretnim primerom lahko pokažete, kaj bi brez večjih težav spremenili?

Z. MLINAR: Ker toliko poudarjamo pomen samoupravljanja, pa vzmimo vprašanje: Kolikšen je vpliv potrošnikov in koliko je količina njihovega vpliva odvisna od sedanjega načina njihove organiziranosti in delovanja? V sociologiji je nesporno, da je (skupna) količina vpliva konec koncev odvisna od stopnje povezanosti preučevanih subjektov. V politiki je sicer enako spoznanje izraženo kot »divide et impera«. V marksizmu je spoznanje o pomenu povezanosti za moč delavskega razreda izražena na brezštevilnih mestih (Proletarci... združite se!). Kako pa je z nami kot potrošniki?

Že dolgo poznamo potrošniške svete, ki naj bi zagotovili potrebni vpliv za zaščito interesov potrošnikov, vendar pa je njihovo delovanje omejeno le na lokalne okvire in torej neuskklajeno, v bistvu atomizirano. V odnosu do velikih proizvodnih in sploh gospodarskih organizacij, ki obvladujejo obsežna tržišča v regionalnem, nacionalnem, ali mednarodnem merilu, so komaj omembe vredni pritlikavci. Konkretna intervencija enega od njih, npr. v krajevni skupnosti XY, ne more kaj dosti prizadeti in vplivati na (ne)solidnost proizvajalca in trgovine.

Kje je torej ključ ali skrivnost te protislovne situacije, in kaj je mogoče storiti, da bi povečali vpliv potrošnikov? Verjetno nismo preprosto spregledali potrebe in možnosti, da bi se tudi potrošniki povezovali v širšem prostoru? Ali je v ozadju bojazen birokratiziranih centrov moči, da bi izgubili svoj monopolni položaj, pa se rajši opirajo na politiko »deli in vladaj«? Ali je samoupravna integracija proces, ki je mogoč in potreben samo znotraj produkcijske sfere?

Že razpoložljive mednarodne izkušnje potrjujejo, da je povezovanje potrošnikov na nacionalni ravni (vključno s potrebno informacijsko infrastrukturo, s časopisi, včasih celo laboratoriji za testiranje proizvodov ipd.) nedvomno povečala njihov vpliv in učinkovitost njihovih intervencij in s tem kvaliteto zadovoljevanja njihovih potreb. Kdo torej obvladuje možnost, da bi izboljšali nezadovoljivo »kvaliteto življenja« naših potrošnikov in v imenu kakšnih »višjih« interesov?

UREDNIŠTVO: *Včasih govorimo o »življenju v slikah«. Vi pa ne slikate, ampak se ukvarjate s pojmi, teorijami... Ali bi nam torej lahko na svoj način pokazali, kako prevajate utrinke iz vsakdanjega življenja v splošne koncepcije?*

Z. MLINAR: Vzemimo koncept: patriarhalizem, patriarhalnost, patriarhalni način življenja. V Novi Gorici (sicer pa tudi v Ljubljani in drugod) sem opazil, da ljudje na vhodnih vratih na različne načine označujejo, kdo stanuje v posameznih družinskih stanovanjih, kot, npr., Novak Janez ali samo Novak, ali Novak Janja in Boris ipd. Moja hipoteza je bila, da ne gre

le za naključne razlike, temveč da način označevanja izraža stopnjo patriarhalnosti posameznih družin. Kot najbolj »čiste« primere patriarhalnosti sem štel tiste, ko je bil na vratih napisan le priimek in ime očeta, kar naj bi torej bolj ali manj točno ustrezalo tradicionalni predstavi o družinskem poglavarju. (Mimogrede rečeno – o družinskih poglavarjih so še nedavno tega povpraševali tudi ob raznih statističnih in drugih popisih. Danes se zlasti mladi le še nasmehnejo ob takšnem vprašanju.)

Če smo tako prišli do – četudi lahko rečemo obrobnege – indikatorja stopnje patriarhalnosti, smo si lahko potem zastavili še vprašanje, kako se ta pojav v času spreminja. Tudi v tem pogledu smo imeli hipotezo, da se bo patriarhalizem manj pogosto pojavljal pri mlajših kot pri starejših generacijah. Ko smo pregledali večje število vhodov v stanovanja v najnovejših stanovanjskih blokkih in potem posebej v najstarejših blokkih (glede na to se razlikuje tudi starost stanovalcev), smo ugotovili, da gre za statistično pomembno razliko. V novih blokkih je bilo relativno dosti več primerov, ko je bil napisan samo priimek, v starejših pa več primerov, ko je bil napisan priimek in ime enega člana družine (praviloma očeta oz. moža). Znaki patriarhalizma so tudi bolj pogosti pri stanovalcih z nižjo stopnjo izobrazbe.

UREDNIŠTVO: Ker že dobri dve desetletji delujete kot sociolog-raziskovalec, ste se gotovo dokopali tudi do delovnih izkušenj in spoznanj, ki pogojujejo (ne)uspeh te dejavnosti v naših razmerah?

Z. MLINAR: Opozoril bom na nekaj, čemur se zdi, da namenjamo premalo pozornosti, in sicer na vključenost raziskovalcev v tista družbena okolja in sfere družbenega življenja, ki jih nameravajo pojasnjevati. Gre za določeno odtujenost med subjektom in objektom družboslovnega raziskovanja, ki se pojavlja, npr., v dveh značilnih oblikah. Teoretične razprave se dostikrat niti v najmanjši meri ne opirajo na že dosežena spoznanja empiričnega raziskovanja. Posamezni »teoretiki« se čutijo povsem samozadostne in lagodno podajajo svoja lastna »izvajanja«, ne da bi šteli za svojo profesionalno in moralno obvezo, da svoje zamisli vsaj v mejah konkretnih možnosti tudi empirično preverjajo in utemeljujejo.

Tako se še naprej podaljšujeta – za družboslovje značilna – ohlapnost in subjektivizem, ki onemogočata večjo kumulativnost spoznanj. Izsledki empiričnih raziskav ostanejo – vsaj v tem pogledu – neizrabljeni, teorija pa se s tem odreče tako zavrnilnim izzivom kot empiričnim potrditvam in v svoji spekulativnosti nujno zaostaja. Drugo ločnico ali obliko odtujenosti opažam med raziskovalci, ki sicer tudi empirično raziskujejo, vendar pa niso tudi sami neposredno povezani in vključeni v dogajanje na danem predmetnem področju. Vprašanja, ki jih zastavljajo (npr. v anketah), dostikrat niti ne izražajo dejanskih razmer niti ne dopuščajo, da bi le-te prišle do izraza v naprej določenih kategorijah. Posameznim družboslovcem – če rečem nekoliko karikirano – postaneta dnevni časopis in

televizija glavni vir informacij in stik, ki ga še imajo z življenjsko problematiko ljudi.

Osební življenjski svet raziskovalca je v nekaterih pogledih sicer enak, v drugih pa je zelo različen od vprašanca. Za posledice, ki temu sledijo, pa ne vidim skoraj nobenega zanimanja. Čim večje so razlike v družbenem položaju (življenjskih in delovnih razmerah) raziskovalca in tistih, ki so predmet njegovega preučevanja, tem pogosteje prihaja do raznih enostranosti in popačenih predstav o dejanskem stanju. Tu je nevarnost, da bi ravno specifične potrebe in interesi fizičnih delavcev ostajali zakriti. Upam, da bomo z večjo ozaveščenostjo o pomembnosti teh vprašanj dosegli potrebne spremembe.

UREDNIŠTVO: Kot nam je znano, aktivno sodelujete v pripravah posvetovanja »Stanje in razvoj družbenih znanosti v Sloveniji«, ki ga prireja Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Raziskovalni inštitut FSPN. Kaj bi nam lahko povedali o tem?

Z. MLINAR: Na pobudo glavnega tajnika SAZU, akademika dr. Jožeta Goričarja, ki je tudi predsednik pripravljalnega odbora, smo se lotili ene od najpomembnejših nalog pri usmerjanju družboslovja v SR Sloveniji. Gre za to, da se ne utopimo v opravljanju tekočih nalog, saj bi – po bolj ali manj rutiniziranih postopkih – samo še dodajali nove in nove raziskave. Bolj kot raziskava še ene – katerekoli si že bode – posamezne teme je po dveh do treh desetletjih obstoja večine družboslovnih disciplin v SR Sloveniji pomembno to, da pripravimo celovito in kritično oceno njihovega razvoja ali zaostajanja.

Tu pa že takoj naletimo na vprašanje, kakršno je, npr.: Po kakšnih kriterijih naj presojamo razvitost in dinamiko razvoja posameznih disciplin? Ali lahko vse ocenjujemo z enakimi merili? Kaj je pri tem najpomembnejše v ožjem, vsebinskem (pojmovno-teoretičnem in metodološkem) smislu, kaj pa z vidika infrastrukture znanstveno-raziskovalnega delovanja in – ne nazadnje – še glede na učinke tega delovanja, tj. zlasti uporabe rezultatov v praksi? Če upoštevamo pogosto navajano stališče, da mora usmerjanje razvoja celotne družbe temeljiti na znanosti, smo lahko tem bolj presenečeni, ko v konkretnih primerih ugotavljamo, da danes še niti na znanstveno-raziskovalnem področju ne obvladujemo najrazličnejših naključnosti in partikularizmov. To se je v polni meri pokazalo, npr., pred tremi leti, ko so bili sprejeti srednjeročni plani (financiranja) raziskovalne dejavnosti v SR Sloveniji, potem pa spet izrazito v lanskem letu, ob nesoglasjih glede usmerjanja raziskovalne dejavnosti do leta 2000.

Vse kaže, da se je torej treba spoprijeti z zares temeljnimi vprašanji razvoja znanosti in družbe. Zato smo se opredelili, da naj tudi posvetovanje na SAZU ne bo le še eno od številnih posvetovanj, ki ostajajo na površini obravnavanega predmeta. Pritegnili smo vrsto najuglednejših družboslovcev, ki bodo povzeli in ocenili razvoj posameznih disciplinarnih

področij. Ob tem bomo v nekaj prispevkih preučili tudi skupna vprašanja, ki zadevajo razvoj družboslovja in znanstvenega delovanja pri nas. Da bi dobili popolnejši pregled nad dejanskim stanjem, smo s pomočjo asistentov-stažistov, ki delujejo v Raziskovalnem inštitutu FSPN, opravili nad 100 intervjujev s priznanimi družboslovci.

Upam, da bomo lahko vsaj svoja temeljna pričakovanja tudi dejansko uresničili.

UREDNIŠTVO: Nedavno tega je bila v Portorožu osnovana sekcija za sociologijo družbenega razvoja in družbenega planiranja v okviru Jugoslovanskega sociološkega združenja. Ali bi nam – kot njen predsednik – povedali kaj o njegovem programu in načrtih, ki jih imate v zvezi s tem?

Z. MLINAR: Za delovanje te sekcije je med sociologi res veliko zanimanje, saj se je prav za sodelovanje v njej priglasilo relativno največje število članov. To je po svoje razumljivo, saj zajema izredno široko delovno področje. Sociološko problematiko razvoja bomo obravnavali na dva načina. Po eni strani bomo sami prirejali razprave o osrednjih vprašanih teorije in prakse in o metodoloških vprašanih pri raziskovanju razvojnih procesov, po drugi strani pa se bo ta sekcija povezovala z drugimi in skupno z njimi spodbujala posploševanje in sintezo ožjih spoznanj, ki pa jih bomo postavljali v najširši spoznavno-teoretični kontekst marksistične dialektike. Enako pomembna bodo seveda tudi prizadevanja za operacionalizacijo v smeri od splošnega k posebnemu.

Povezovanja raziskovalcev iz vseh republik ne štejem le za nekakšno tehnično-organizacijsko vprašanje. Najprej sicer pričakujem, da bomo zagotovili dosti hitrejšo kroženje in sploh dostopnost informacij. Že prvo srečanje nam je potrdilo, da deluje v Jugoslaviji vrsta institucij in posameznikov, ki preučujejo določene razsežnosti razvojnih procesov, vendar pa rezultati njihovega dela širšemu krogu niso znani. Prav pojasnjevanje determinant (neenakomernega) družbenega razvoja pa še posebej zahteva, da tudi svoje raziskovalne akcije ne omejujemo na posamezne republike, temveč da zaobsežemo celoten razpon razlik v stopnji razvitosti teritorialno-družbenih enot.

Kot prvo temo bomo obravnavali tisto, kar se zdi danes najpomembnejše, da bi presegli sedanjo razdvojenost makrosociološke teorije in empiričnega raziskovanja, tj. teoretični koncept razvoja, njegovo operacionalizacijo ter vprašanja, ki zadevajo uporabo relevantnih razvojnih indikatorjev za merjenje stopnje razvitosti in dinamike razvoja. Pojasnjevanje takšnih vprašanj bo lahko različnim institucijam neposredno koristilo v praksi (npr. kulturni skupnosti kot metodološka podlaga za natančnejše spremljanje in usmerjanje kulturnega razvoja; podobno tudi dejavnikom na področju zdravstva, izobraževanja idr.). Skupaj s politologi bomo poskušali ugotoviti možnosti merjenja in pojasnjevanja političnega razvoja.

Pri nadaljnjem delu bomo poskušali dokaj spekulativne in nedoločne razprave o vlogi subjektivnega dejavnika v razvoju postaviti na objektivizirano podlago in si prizadevati, da bodo sociološka spoznanja v večji meri vplivala tudi na vsebino in selektivnost pri zbiranju statističnih in drugih informacij. Vseskozi pa bomo poskušali biti odzivni tako na razvojno problematiko v naši praksi kot na novosti in dognanja sociologije v mednarodnem merilu.

UREDNIŠTVO: Znano nam je, da si kot profesor na dodiplomski in podiplomski ravni že dalj časa prizadevate, da bi študente bolj vključevali v raziskovalno delo. Povejte nam kaj o svojih izkušnjah in tudi o tem, s kakšnimi ovirami imate opraviti pri tem?

Z. MLINAR: To je res eno od vprašanj, ki jih večkrat načenjам, in sicer iz številnih razlogov. Naj le bežno opozorim na nekatere. Čeprav ni najpomembnejše, naj omenim, da me najbolj moti kar nekakšno trajno neskladje med programi ter dejansko prakso. Če pa se nam to že dogaja, potem bi lahko pričakovali vsaj eno ali drugo od naslednjega: ali se bomo bolj poglobili v problem, razkrili odločilne vzroke in se spopadli z njimi (pa četudi bi to delali po večletnem programu), ali pa se bomo umaknili, ker je problem preveč zahteven, da bi ga lahko razrešili. Po logičnem sklepanju bi lahko rekli: Tertium non datur! Toda dejansko ne pride niti do prvega niti do drugega, temveč se stanje iz preteklosti podaljšuje še naprej.

Vključevanje študentov v raziskovalno delo je še posebej pomembno v (novejših) družboslovnih disciplinah, kjer je več ohlapnega verbalizma in še niso uveljavljena *rigorozna merila profesionalne kulture*. Toda pri tem smo še premalo preučili finančne, kadrovske, tehnične, informacijske in druge pogoje za to, da bi lahko dosegli potrebne spremembe. Materialne omejitve bodo nedvomno še zelo odločilne, toda z jasnejšo predstavo o pomembnosti in prioriteti posameznih nalog, z boljšo organizacijo in dostopnostjo že razpoložljivih informacijskih virov, s povečanjem stopnje izrabe rezultatov in podatkov iz že opravljenih raziskav ipd., je vendarle tudi v današnjih razmerah mogoče razvijati vsaj do določene mere ustreznejšo infrastrukturo, ki bi omogočala tudi širše vključevanje študentov v raziskovalno delo.

UREDNIŠTVO: Kaj pa vaša dejavnost v mednarodnem merilu – čemu se predvsem posvečate v zadnjem času?

Z. MLINAR: Septembra 1983 smo imeli že drugi poljsko-jugoslovanski sociološki seminar (prvi je bil na temo »Družbena struktura in razvoj mesta« tri leta pred tem v Ljubljani), na katerem smo obravnavali temo »Samoupravljanje in planiranje v mestnih skupnostih«. S tem smo uresničili, vsaj kot prvo fazo, pobudo, ki sem jo dal pred časom, namreč pobudo

za intenzivnejše sodelovanje s poljskimi sociologi. Sicer pa predvidevamo, da bo to sodelovanje, celo v razširjenih mednarodnih povezavah, teklo še naprej. Sedaj pripravljamo v okviru Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj knjižno izdajo prispevkov udeležencev obeh dežel v angleščini. Na tej podlagi bomo omogočili širšo mednarodno obravnavo te tematike v okviru raziskovalnega komiteja za urbani in regionalni razvoj v Mednarodnem sociološkem združenju.

Vzporedno s tem sem prevzel obveznost, da v imenu istega komiteja in v sodelovanju s sociologi iz Sovjetske zveze pripravljam mednarodno znanstveno srečanje, ki naj bi obravnavalo problematiko urbanega in regionalnega razvoja. Le-to bo predvidoma v znanem znanstvenem središču, kjer deluje zelo dinamična enota Sovjetske akademije znanosti, tj. v Novosibirsku.

Ravno sedaj pa začinjamo tudi obsežnejšo mednarodno raziskavo o problemih rasti in razvoja največjih mest sveta. Raziskava (pobudo zanjo je dal Komite za socialno ekologijo) je zelo ugodno sprejeta, UNESCO pa je njeno izvedbo tudi materialno podprl. Pričakujemo, da bomo z angažiranjem priznanih družboslovcev iz vsega sveta zbrali pomembne izkušnje in prišli do novih spoznanj o tem, kako obvladati za sedaj še neobvladljivo stihijo urbane rasti v kapitalističnih in tudi v socialističnih državah.

Ta vprašanja se vsebinsko navezujejo tudi na temo, ki jo bo maja letos v Frankfurtu obravnaval Raziskovalni svet (Research Council), tj. vrhovni organ in predstavnik vseh raziskovalnih komitejev, ali če bi rekli bolj po naše – sekcij Mednarodnega sociološkega združenja. V mislih imam temo »sociološki problemi ničelne rasti«, ki jo bomo obravnavali sicer kot skupno temo, vendar iz različnih zornih kotov in verjetno tudi idejnih izhodišč.

Aprila bomo sodelavci Centra za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij pripravili srečanje raziskovalcev iz večjega števila dežel vzhodne in zahodne Evrope, ki sodelujejo pri mednarodno koordiniranem projektu o ekonomskih spremembah in planiranju na lokalni ravni v krizni situaciji. To delovno srečanje bo v Ljubljani in v Titovem Velenju, ker bomo na njem predstavili tudi nekatera naša spoznanja iz projekta »Velenje 2000«.

UREDNIŠTVO: *Ker se ukvarjate s sociologijo lokalnih skupnosti, bi nas zanimalo, ali to dejavnost kako navezujete tudi na kraj, iz katerega izhajate – tj. na Žiri? Ali vaš rojstni kraj pušča kakšne sledove v vašem delovanju?*

Z. MLINAR: Na to vprašanje bi lahko zelo različno odgovoril, glede na to, kako razumem ta stik z domačim krajem. Če bi pri tem imel v mislih neposredno in pogostejšo ali vsakdanjo povezanost z življenjem v kraju, bi moral priznati, da takšne povezave z Žirmi že dalj časa nimam. Če pa pomislim na svoje zgodnje doživljanje domačega okolja in tudi še na

kasnejše spremljanje njegove rasti, bi rekel, da mi – tudi kot kontrast današnjemu mestnemu življenju – pomeni bogato in dragoceno življenjsko in sociološko izkušnjo. Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekel, da sem že v mladih letih v mikro-sociološkem kontekstu podoživljal družbeni razvoj v več »družbenoekonomskih formacijah«. Verjetno nobena mlajša generacija ne bo več imela priložnosti, da bi neposredno doživljala tako različne etape zgodovinskega razvoja.

V tamkajšnjem okolju sem spoznaval še klasično patriarhalno kmečko življenje z značilnimi navadami in običaji, naturalno kmečko gospodarstvo, ostanke stare vaške srenje, socialno razslojenost vasi; materialni položaj ter način življenja in delo hlapcev, dekel, bajtarjev, gruntarjev ipd. Razvija se čevljarska obrt, trgovina z lesom, kontrabant, bogatenje posameznih družin, »akumulacija kapitala«, popolna politična razcepljenost kraja, čevljarski mojstri v zadruge, nekateri sami razvijajo že pravo industrijo, iščejo nova tržišča – prodajajo v Tuzlo in drugam, delavci se organizirajo štrajkajo, pride vojna, partizani, začasna osvoboditev že 1943. leta, prvi narodnoosvobodilni odbor na Gorenjskem, rekvizicije, ekspropriacije, kolektivizacija, kmetijska zadruga, NAPROZA (nabavno prodajna zadruga), DUR (delavsko-uslužbenska restavracija), tovarna obutve, ukinitve občine, vsi gradijo hiše, delavec zaradi zemlje izgubi otroške doklade, dekleta na učiteljsiše – v službo pa nikar v Žiri – nimaš avtoritete, študentje posežejo v kulturo, radio Žiri, v Kanadi ni bilo snega – zato v Alpini težave, hiše so sezidane – čevljarji – slikarji, Mauser razstavlja v New Yorku, Tokyu; kulturni animator – Žirovski občasnik, Alpina ski pool... , v Moskvi niso pristali na višje cene itd.

Nekateri utrinki iz preteklosti so že sami po sebi sociološko instruktivni. Kot celota pa sem prepričan, da tako mene osebno kot tudi našo sociologijo opominjajo, da smo preveč zanemarili zgodovinske razsežnosti družbenega življenja. Sociologija se ne sme odreči tej naši preteklosti in čakati na zgodovinarje. Res pa je, da bomo komajda še lahko ujeli zadnje žive priče določenega načina življenja. Povsem neopazno so že izginili: hlapci in dekle, pa tudi služkinje, pa gospodinjske pomočnice itd. Ni nam žal, da izginjajo, vendar pa bomo novim generacijam brez vsakršnih študij, ki bi spontano spremljale takšne spremembe, toliko težje pojasnili pomen in razsežnosti takšnega emancipacijskega procesa.

V Žireh pa smo prav v zadnjem času – poleg čevljarjev, slikarjev, kulturnikov, informatorjev – dobili tudi zbiratelje in analitike, ki bodo v sodelovanju s strokovnjaki vsaj deloma zapolnili vrzel, ki smo jo nakazali. Ob tem pa nas čakajo še novi izzivi, ne samo pogled nazaj, tudi pogled naprej. Sedaj, ko so si Žirovci, lahko bi rekel, kot znani garači, na zavidljivo visoki ravni večinoma že uredili stanovanjsko vprašanje ipd., sedaj še bolj stopajo v ospredje nove vrednote, kultura, zanimivi prodor Žirovskega občasnika; v Etiketi je umetniško likovno oblikovanje postalo že pomembna sestavina proizvodnega procesa itd.

UREDNIŠTVO: No, ob zaključku pa še tole: Kaj pripravljate za objavo v letošnjem letu ali v bližnji prihodnosti?

Z. MLINAR: Založba Delavska enotnost bo letos izdala mojo knjigo »Družbene spremembe in razvoj«, v kateri predstavljam spoznanja večletnega raziskovanja teorije in prakse (usmerjanja) razvojnih procesov pri nas. Temu naj bi sledilo delo pri SAZU, v katerem bom obravnaval razvoj družbenih znanosti in njihovo vlogo v razvoju jugoslovanske družbe. Tudi tekst »Sociologija lokalnih skupnosti« nameravam pripraviti za celovitejšo knjižno izdajo.

ANDREJ KIRN

Najavljeni križarski pohod »svete jeze in svete hudobije« v slovenski kulturi

V svojih razmišljanjih o kulturni reviji in njenih možnostih (Nova revija, št. 19/20 in 21) je Ivan Urbančič kot član uredništva Nove revije z globoko kritičnostjo ocenil uspešnost in epohalno omejenost revije. Revija kajpak opravlja svoje veliko kulturno in zgodovinsko poslanstvo, ker ima nasproti sebi primerne trdovratne hudičeve nasprotnike. To pa sta predvsem dva: totalitarno (stalinistično) ustrojen in omtvičen kulturni in družbeni bivanjski prostor ter zatohla slovenska kultura sedemdesetih, osemdesetih let. Jasno je, da vloga vseh drugih revij zbledi ob tem veličastnem revolucionarnem angažmaju »za epohalnega državljanskega duha svobode proti totalitarni kulturni in tudi družbeni politiki« (št. 20, str. 2163). Kdo lahko odreši slovenski narod obupnega totalitarnega suženjstva? Kje je slovenski Mojzes, ki naj bi popeljal slovenski narod iz te totalitarne solzne doline? Urbančič se nam ponuja kot odrešilna bilka. Njegovo mišljenje se vedno giblje na bistveni, globlji ravni, preostale ravni so sicer možne, lahko celo koristne, toda z njo se vendarle ne morejo meriti. To je milostna tolažba za njegove kritike. Ta metodološka ograja je čudovit univerzalen izum in kdor je ne spregleda, ga razoroži ali pa navda s svetim spoštovanjem. Ta metoda izvrstno odigra vlogo cesarjeve nove obleke, njenega avtorja pa naredi nevidnega, neulovljivega in neranljivega.

Pridružujem se Urbančičevi sodbi, da je Nova revija objestna, hudobna, ujedljiva ter privlačna in na svoj način zanimiva v izvornem smislu revijalnosti, O njenem »svežem« in »revolucionarnem značaju« (št. 19/20, str. 2165) pa bo potrebno še izmenjati misli, kaj si kdo predstavlja pod revolucionarnostjo. Urbančič skuša s svojim kritičnim razmišljanjem popeljati Novo revijo iz njene »revijalnosti« v smislu razstavljanja, razkazovanja vsega mogočega, kar se dogaja v kulturi. Skuša jo usmeriti k zavezanosti na »epohalno pri-hodno bistvo kulture, s tem bi prebila svojo revijalnost«. (št. 19/20, str. 2168), Urbančiču verjetno ni zoprno samo ime pluralizem, ampak tudi njegova vsebina. V napoto mu je še tisti Novi

reviji lastni pluralizem, ki ga je izpolnjevala z razglašeno programsko zasnovno. »Nova revija se je zavestno zagnala v ta brezkriterijalni »pluralizem« vse enakega, vse enako veljavnega in razglasila to za krepost« (št. 19/20, str. 2168). Sodim, da pluralizem Nove revije ni bil brez kriterijev in je izbiral sebi primerno problematiko, avtorje in način obravnave. Da bi se osvobodila revijalnosti kot svojega kriterija, pluralizma, enakovredne raznovrstnosti, bi revija morala biti nagovorjena iz novega prihajajočega bistva kulture. Urbančič išče strogi edinstveni kriterij za njeno raznovrstnost, ki bi mu ustrezalo tudi edinstveno hotenje. »Ker v Novi reviji takega edinstvenega hotenja ni, mora biti zgolj revija, mora izpolnjevati to svojo revijalnost...« (št. 19/20, str. 2167) Urbančič trpi zaradi te raznovrstnosti v reviji, ki ne izhaja iz edinstvenega hotenja. Najbrž bodo morali v Novi reviji še mnogi spregledati to edinstveno hotenje in se odreči svojemu sedanjemu.

Po vsem tem, kar Urbančič zahteva od bodoče usmeritve Nove revije, da se otrese mlačnega pluralizma, bo točna njegova napoved, da je blizu »konec njenega otroštva« (št. 19/20, str. 2161).

Osnovni ton revije je »drzno in odločno dejansko izkazovanje in pričevanje svobode nekega duha, svobode proti totalitarno ustrojenemu obstoječemu kulturnemu prostoru pri nas. Ta duh svobode ni nič novega, saj je osnovni in prvi doprinos moderne državljanske epohe evropske in s tem danes svetovne zgodovine«. (št. 19/20, str. 2163) Moderna državljanska evropska in svetovna epoha pa vemo, da je kapitalistična. Moderni državljanski duh svobode je povezan z rojstvom in planetarizacijo kapitalizma. Iz kapitalizma je vzniknila nova svoboda nasproti, prejšnjim družbam a hkrati tudi nove grozljive oblike nesvobode kot so: klasični kolonializem in neokolonializem, svetovne vojne, fašizem in nacizem, genocid in moderne vojaške diktature. Izgleda, da Urbančiča ne motijo dosti te lepotne nakaze modernega državljanskega duha svobode evropske in svetovne zgodovine. Ne omenja jih in nam s tem zakriva skrivno podobo tega duha svobode. In ta duh svobode naj bi Nova revija »z dotlej pri nas nesluteno odločnostjo izkazovala proti totalitarno ustrojenemu in umrtvljenemu obstoječemu kulturnemu in družbeno bivanjskem prostoru«. (št. 19/20, str. 2163) Junaki Kadinjače, Zelengore, Sutjeske, pohorskih gozdov, dražgoške bitke, mučeniki Jasenovca, odločni borci smelega odpora 1948. leta, številni borci nešteti samoupravnih bitk – kako malenkostna so vaša dejanja za svobodo v primerjavi z doslej nesluteno odločnostjo Nove revije. Mar ne gre za nesluteno samohvalisanje?

Tudi rojstvo socializma v podobi stalinizma je bilo povezano z novo obliko nesvobode. Toda ali nam to odvzema vsako pravico in možnost, da bi socializem povezovali s svobodo? Ali nam to dovoljuje, da bi spregledali, da pomeni socializem kot svetovni proces, ne pa zgolj blokovsko in državno omejen, velik vzpon k svobodi človeka in narodov? Državljanске svoboščine in pravice, ki jih je razvila meščanska družba ostanejo trajna

dediščina socializma, ki jih mora vsebinsko poglobiti in razširiti, a hkrati preseči tiste, ki so povezane z monopolom privatne lastnine in upravljanja družbe. Že desetletja odzvanja stara oguljena formula zagrizenih konservativcev: kapitalizem je svoboda, socializem je totalitarizem. Mar Nova revija koketira s temi enačbami? »Ta njena vrnitev k temu (tj. državljanskemu duhu svobode – Kirn) ‚staremu‘ je v takem prostoru (tj. totalitarnem – Kirn) zazvenela revolucionarno.« (št. 19/20, str. 2163) Pridružujem se tej Urbančičevi ugotovitvi, samo s tem pridržkom, da bi »staremu« odvezel narekovaje in revolucionarni zven omejil na tiste, ki si veliko obetajo od vztrajnega prepričevanja, da je vsak socializem totalitarizem.

Po vsem tem neizprosno ožigosanju na levo in desno naše kulturne politike in družbe v celoti za totalitarno, se Urbančič v hipu prelevi v zagovornika samoupravljanja. »Zakaj samoupravljanje je avtonomija samoodločanja in samoodločanje v tem svobodnih subjektov.« (št. 19/20, str. 2163) Iz tega ne more slediti drugo, da je edini otoček samoupravljanja in svobodnih subjektov Nova revija. Ona je subjekt procesov osvobajanja izpod vsesplošnega totalitarizma. Nedvomno naše umetnike, znanstvenike in druge ljudi gnjavijo realni družbeni problemi, toda mislim, da ni totalitarizem tisti, ki jim sedi na vratu in jih pritiska k tlom ter hromi njihovo ustvarjalnost. Mimogrede naj omenim, da Urbančič že vrsto let dobiva od naše obupne totalitarne nesvobodne družbe finančna sredstva za svoja svobodna raziskovanja. Iz njegovega uničujočega obsojanja naše kulturne politike in celotne družbe za totalitarno sledi, da ne moremo biti ponosni na nič kar smo dosegli v povojnem razvoju na političnem in kulturnem področju. Nasprotno, vsi komunisti in vsi napredni Slovenci bi se morali sramovati, da tako mirno prenašajo vseobči totalitarizem. Če bi bilo dejansko takšno klavrno stanje, potem bi bil potreben vseobči upor. Kakšni so Urbančičevi nameni, da nam trdovratno dopoveduje, da smo veliki zatiranci, reveži, sužnji ali hlupci te totalitarne družbe?

Urbančič poziva na boj proti gnilemu, plehkemu pluralizmu v slovenski kulturi: poeziji, literaturi, filozofiji, umetnosti. Kritika je zanj premalo. Urbančič prihaja od dosedanjega orožja kritike v Novi reviji, h kritiki orožja in ponuja novo orožje. Glas njegove trobente kliče v napad. To ne bo običajen napad, ampak »ljubeči napad, poln svete jeze, hudobije, svetega sovraštva, brez kakršnihkoli resentmentov, maščevalnosti ipd.« (št. 21, str. 2368) Razredni in idejni boj sta za Urbančiča nekulturna. Za kulturni boj prizna le boj kulturne elite v skladu z izvornim razumevanjem bistva kulture, Ob tem pa ne pozabimo, da je Boris Kidrič naš narodno-osvobodilni in razredni boj ovrednotil tudi kot kulturni boj. Kako veliko bolj svobodno, široko zvenijo Cankarjeve besede o kulturi kot Urbančičeve utesnjujoče in zatohle: »Zgodovina narodove kulture in zgodovina naroda samega je zgodovina njegovega političnega, družabnega in gospodarskega razvoja... Drugo veliko kulturno gibanje so bili kmečki panti v šestnajstem in sedemnajstem stoletju. Vsaka ped svobode, ki si jo pribori ljudstvo, je korak naprej v kulturi... Kaj ne sloni vsa kultura na njih

izmučenih plečih, kakor je slonela nekoč grška kultura na plečih helotov, rimska kultura na plečih vsenarodnih sužnjev? Kaj ni delo teh zaničevanih, nepoznanih tisti temelj, na katerem zidamo svojo kulturo, babilonski stolp, ki se skoro dotika že oblakov? ... Velika masa ljudstva je bila s svojim delom producent kulture, ne pa njen konzument ... (Ivan Cankar: Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, Ivan Cankar, Zbrano delo, 25. knjiga, str. 166, 167, 171, 173.) Te in druge genialne Cankarjeve misli so marksistični koncept kulture. Nekaj jih je skoraj istovetnih s tistimi iz Komunističnega manifesta, III. zvezka Kapitala, Nemške ideologije, čeprav Cankar ni mogel poznati tega zadnjega dela. Urbančičevo »izvorno« skrajno elitistično razumevanje kulture me ne more navdušiti. Cankarjeva miselna luč osvetljuje bistvo kulture neskončno globlje in širše.

S svojo bistveno ravnijo in s svojo mojstrsko dvosmiselnostjo zna Urbančič svoje grozljive napovedi takoj pomiriti. Da se ne bi kdo ustrašil teh srhljivih fanfar, Urbančič pojasni, da je to »bojna ljubezen«, da bo ta izvorni boj potekal na samoumevni predpostavi »najvišje izobraženosti in premišljenosti« in da bo zahteval »najvišjo plemenitost«. Kako čudovito in ganljivo zveni vse to! Toda pozor! V tem boju ne bo mogel vsakdo sodelovati. To je aristokratski boj, boj genijev. Urbančič sedaj kar avtoritativno ugotavlja, da pri nas mnogi »pišočiči«, ne samo da niso zmožni »ljubečega boja oziroma bojne ljubezni do kulture in duhovnosti...«, ampak jim to sploh ne sme biti dovoljeno« (št. 21, str. 2369). Predlagam, da odpre svoj urad, v katerem se bodo testirala in izdajala potrdila, kdo je sposoben za ta ljubeči boj. Prepričan sem, da Urbančič s temi kriteriji že razpolaga, saj drugače si ne morem razlagati njegove odločnosti. Urbančič je proti odprtosti in demokratizmu, kadar gre za bistvo kulture. V imenu tega, kar šele slutimo, kaj je bistvo kulture, ko se šele skušamo pustiti nagovoriti od tega bistva, pa se Urbančič že odreka odprtosti in demokratizmu. In to isti Urbančič, ki tako ljubeče brani državljansko svobodo, ki je porabil že veliko črnila za boj proti totalitarizmu in ideološkemu ter političnemu monopolu. Vneto zagotavlja, da njegovo edinstveno hotenje, ki je »ustvarjalno kulturno oblikovalno hotenje«, ni nikakršno monopoliistično hotenje. Bog daj, da bi bilo tako! »Samo nova ozka elita je in bo ustvarjala kulturo iz njenega izvora...« (št. 21, str. 2369). To aristokratsko stališče je v globokem nasprotju s Cankarjevim razumevanjem kulture in s številnimi spoznanji sodobne psihologije in sociologije ustvarjalnosti in razvoja ustvarjalnih sposobnosti. Elitistični koncept ustvarjalnosti sedaj v svetu široko razvijata nova desnica in neokonservativizem. Ubogi Ivan Cankar! Zaman si imel v Trstu 1907. leta znamenito predavanje Slovensko ljudstvo in slovenska kultura. Ni ti bilo dano, da bi dočakal čas, ko se »avtomatiki kulturnih subjektov (genijev, ustvarjalnih sil), ki se oglašajo v svojem glasilu kot v svojem za to postavljenem organu ali orodju..., razkrojijo v kibernetiki resnice same kot v bistvu in izvoru kulture in duhovnosti resnice, ki iz lastnega nagiba k besedi uglesi svoje tako »kibernetično« glasilo. (Nova revija, št. 21, str. 2366) Nisi sodil v

elito in zato nisi mogel biti nagovorjen in razsvetljen od izvirnega razumevanja kulture, ki smo jo dočakali. Kar verjeti ne moremo, kako si mogel obtičati na tako plehkem, nebitvenem razumevanju izvirnega nagovora resnice kulture. O modri stari Adam Smith, kako neskončno bolj cenim tvoj uvid v genialnost kot Urbančičevo izvorno razumevanje genija in elite. »Razlika prirodnih talentov pri različnih ljudeh in različnih genijev, ki ločuje ljudi različnih poklicev, ko odrastejo, je mnogo manjše kot se nam zdi. V mnogih primerih je bolj vzrok kot učinek delitve dela. Razlika med najbolj različnimi značaji, med filozofom in običajnim uličnim nosačem se zdi, da ne izhaja toliko iz narave kolikor od navade, običaja in vzgoje... Filozof po svoji naravni nadarjenosti in nagnjenosti niti polovico ni tako različen od običajnega nosača, kot je buldog od hrta, ali hrt od prepeličarja ali ta od ovčarskega psa«. (Adam Smith: Istraživanja prirode i uzroka bogatstva naroda I, Beograd 1970, str. 63–64.)

Urbančičev elitniški antidemokratski koncept kulture in ustvarjalnosti pa hoče izkopati neznanski prepad med ljudmi. Adam Smith je pozabil dodati, da pa se v svojih idejah in ideoloških predstavah ljudje lahko neskončno razlikujejo med seboj. V pogledu na sposobnosti in ustvarjalnost se med seboj neizmerno razlikujejo naš Ivan Cankar izpred 80 let in stari Adam Smith izpred 200 let na eni strani ter mladi Ivan Urbančič v letu 1984. Kronisti in zgodovinarji bodo izmerili globino ali plitvino tega miselnega napredka. V tem kontekstu ne bi hotel omenjati Marxovih misli o ustvarjalnosti in sposobnostih, ker so za Urbančičevo izvorno mišljenje že itak presežene. Če kultura ne bo demokratična in komunistična v dvojnem smislu: v enakopravnih pogojih, možnostih za ustvarjalnost in v enakopravnih možnostih za prilaščanje in uživanje v ustvarjalnih rezultatih drugih, bo tudi vrhunska ustvarjalnost brez bodočnosti. Enakopravnost pa ne pomeni izenačenost, sivino povprečja in dolgočasja. Enakopravnost je materialni, politični temelj za najširši razmah in boj pluralizmov ustvarjalnosti.

V obdobju grozečih materialnih omejitev bo gotovo vedno bolj pomembna selekcija, da bi se ohranilo in lahko živelo vsaj tisto, kar je najbolj kvalitetno v znanosti, kulturi in na vseh drugih področjih. Toda zavedati se moramo, da je elitnih vrhov tem več, kolikor bolj je širok demokratičen temelj enakopravnih možnosti, da se lahko razvijejo sposobnosti, talenti, geniji. Selekcija zaradi materialnih stisk prinaša s seboj nevarnost, da favorizira obstoječo elitnost, a duši in onemogoča nove kvalitete, ki šele nastajajo.

Nisem za nasilje in diktat povprečja nad elito (beri vrhunsko kvaliteto) niti ne za diktat in nasilje elite nad povprečjem. V šolski praksi se pojavljata obe nasilji in ga pogosto učitelji in starši odkrijejo šele, ko že prehaja iz običajne objestnosti v fizično maltretiranje. Učenci pa molčijo, ker se bojijo maščevanja svojih vrstnikov. To, kar se dogaja med otroki, se dogaja v hujših oblikah med odraslimi in obratno. Kriteriji znanstvene,

kulturne, športne in druge elitnosti ne morejo biti edina in odločilna merila za vrednost in dostojanstvo človeka.

Urbančičev bojni klic občutim kot grožnjo kulturnega (samo?) monopolizma in totalitarizma. Kriterije »ljubečega napada« je treba uporabiti tudi zanj samega. Lahko se zgodi, da se bodo nekateri domislili, da Urbančič spada med mnoge »pišoče«, ki niso zmožni bojne ljubezni, najvišje izobraženosti in plemenitosti. Da se to ne bi zgodilo, hoče Urbančič kot vrhovni mislec deliti duhovna in kulturna potrdila. Njegovo prizadevanje, da Novo revijo potegne iz njene revijalnosti in ji odtegne njej lastni pluralizem, dejansko potiska revijo »v divjino neznanega, čudovitega, čudnega, grozljivega, nevarnega«. (št. 21, str. 2365) Takšna pot je res grozljiva in nevarna, mislim pa, da iz dosedanjih izkustev ni neznana in čudovita. To je vzpon k diktatorskim oblastniškim kriterijem v kulturi, če že ne v družbi. Urbančič nas prepričuje, da nam kajpak ponuja drugo: pot k svobodi, ustvarjalnosti in resničnemu bistvu kulture. Uredništvo se bo pač moralo odločiti za to čudovito, grozljivo avanturo ali pa bo ostalo kolikor toliko zvesto demokratičnemu in pluralističnemu konceptu kulture, kar še ne pomeni pristajanja na povprečnost, površnost, ampak je to edina demokratična oblika tekmovanja in rasti kvalitete, ne pa apriorne selekcije in zatolčenje sposobnosti drugih. Urbančič pozna le pluralizem gnilobe in povprečnosti. Mislim, da je možen demokratičen, kulturni pluralizem ustvarjalnosti, ki se ne izgublja v razvodenelosti kriterijev in hotenja, pa tudi ne v gospodovanju monolitnih vsezveličavnih kriterijev. Ustvarjalnost je raznovrstna, pluralistična, pluralizem pa še ni nujno ustvarjalnost. Ustvarjalnost nedvomno nosi ljubezen. Strinjam se z Urbančičem, da tej »nikoli ni in ne more biti vse enako, ta razlikuje, daje prednost, povzdiguje, zametuje, zaničuje, ni ji vseeno«. (št. 21, str. 2369) Ustvarjalnost *določenega* hotenja in kriterija, ki povzdiguje le ustvarjalnost svojega hotenja, je slepa, dogmatična ustvarjalnost in ne zametuje zgolj neustvarjalnosti, ampak tudi druge ustvarjalnosti. Bojim se, da je Urbančičev boj za »enotno hotenje« revije boj za takšno slepo dogmatično izključujočo ustvarjalnost do drugih ustvarjalnosti.

Analiza znanstvene ustvarjalnosti kaže na velik pomen in vlogo vrhunskih (če hočete elitnih) raziskovalcev. V kvalitativnem in količinskem smislu je ta skupina najbolj ustvarjalna. Toda ne pozabiti, da so to vrhovi določenih gora, gričev, dolin in ravnin, kot velja tudi nasprotno, skratka, izredno je nazobčan, razčlenjen, razrit relief znanstvene ustvarjalnosti. Naj se odmisli v celoti to gričevje in ravnine (povprečje), pa izginejo tudi najvišji vrhovi.

Urbančičev koncept kulture, ki se dvigne »do izključenosti proti mlačnosti« obstoječega kulturnega pluralizma, je seveda sijajen zanj, dokler bo on merilo, kaj je mlačnost in kaj genialnost. Prepričan pa sem, da se bo odločno uprl, da drugi zanj opredelijo polje izključenosti. Zakaj si potem sam prilašča to pravico? Zahteva, da je treba prenehati »sploh s kakršnim koli znanstvenim odnosom do obstoječe slovenske kulture«. (št.

21, 2368) Tudi to je novost za razglašeno programsko zasnovo Nove revije, ki je izredno poudarjala znanstvenost in strokovnost ter njeno razločevanje od ideološkega. Kakšen odnos do kulture naj se uveljavi? Ideološki in politični gotovo ne! Torej filozofski v smislu ljubečega mišljenja? Toda katerega? Urbančič nam bo edini kažipot, ko bomo zavrnili kakršenkoli znanstveni odnos do obstoječe slovenske kulture. Kratkoterminalno, zanimivo, veselo, pa tudi grozljivo razločevanje kot dogodivščina nastopa v uredništvu Nove revije. Sodelavci revije naj se zamislijo, če bodo lahko vzdržali pred ognjem »strasti in ljubezni, ki udarja in zažiga in vihari, podirajoč vse, kar zmožno vzdržati«. (št. 21, str. 2368) Ali ne bo ta ogenj vse bolj sektaško uničujoč, vse bolj nadut in nekulturen, seveda spet v imenu nagovora novega še ne razkrita bistva kulture? Če bo prevladal Urbančičev koncept, bo revija dejansko prenehala biti revija in s tem bo razrešen njen izvorni greh: revijalnost, pluralizem raznovrstnosti. In v kaj se bo spremenila? Mogoče v opozicijsko politično gibanje? Da bi se revija osvobodila svoje revijalnosti, to je kulturne izločbe in kulturnega semnja, Urbančič predlaga, da se je treba popolno »programsko, vsebinsko, institucionalno in finančno osamosvojiti in se tako po možnosti otresti teh odvisnosti« (št. 21, str. 2364) od ideološkega totalitarizma kulturne politike. Mogoče je to dober predlog, seveda pa bo tudi takšna samostojnost morala upoštevati ustavno zakonodajni okvir neuvrščene in socialistične samoupravne federativne republike Jugoslavije. Iz prispevka Tineta Hribarja v Delu, 9. februarja 1984 (K članku Vladimirja Kavčiča) pa zvemo, da glavni urednik Nove revije ostro odklanja tovrstno finančno osamosvojitve kot to predlaga Urbančič. Uredništvo Nove revije bo že razčistilo, za katero alternativo se bo odločilo. Vsaka stvar mora biti privedena do svojih skrajnih možnosti, da se razgali v svojem bistvu, da izigra vse svoje karte in da odvrže svoje figove liste in alibije in da spregovori v svojem pravem jeziku in ji ni treba politično zlorabljati filozofskega jezika, mišljenja in kulture.

Mislim, da bodo slovenski poeti, umetniki, znanstveniki, filozofi vzdržali ta križarski pohod »svete jeze in svete hudobije«. Urbančič ljubi kulturo v pomenu »izvornega tuhtanja«. To tuhtanje je že dalo nekatere rezultate, kot so:

– Naša kulturna in družbena politika sta obupno totalitarni. Mislim, da je v tej politiki mnogo, kar je treba neizprosno kritizirati in izločiti, toda ne zaradi ambicij kulturnega in političnega monopolizma in totalitarizma.

– Partija (beri ZK) je obupno birokratizirana, prav tako pa tudi družbene ustanove in gospodarski družbeni red. Zato so potrebne nove pozicije, ki skušajo uničiti partijo. To je boj, v katerem po Urbančiču partija ne more biti uničena in pozicija ne zmagati. (Ivo Urbančič: O komunizmu in marksizmu, Nova revija, št. 5–6, str. 563.) Toda vrag si ga vеди, kako se lahko bojna sreča obrne in temu primerno potegne za seboj izvorno mišljenje. Zaenkrat pa slovenski komunisti, demokrati, socialisti,

samoupravljajci lahko še mirno spite, kajti vojni strateg vam sporoča, da je ta boj pozicijski boj, boj v pat poziciji in vam še ne grozi fizično uničenje. Uničenje je samo intencionalno. O miselnih in praktičnih spremembah na bojišču boste pravočasno obveščeni. Kdor je preplašen, se še lahko pravočasno umakne in mu bo izvorno tuhtanje marsikaj odpustilo in se bo lahko senčil v njegovi svetlobi in milosti. Urbančič izbira vnete čistilce za Avgijev hlev slovenske kulture in politike. Boj, v katerem partija ne more biti uničena in pozicija ne zmagati, po Urbančiču ni nikakršen razredni boj. To ni boj za oblast, ampak specifična dialektika in spornost komunizma s samim seboj. Ta boj nikakor ne ogroža komunizma v njegovem okviru in vsaka drugačna ocena je najbrž grdo natolcevanje. Ne smemo pozabiti, da gre za ljubeč, silovit napad na slovensko kulturo, kulturno politiko in politiko sploh. Pri Novi reviji je po Urbančiču marsikaj »ratalo«, kar ni bilo hoteno in zamišljeno, tako se tudi lahko zgodi, da bo iz nagovora in sledenju tega boja marsikaj »ratalo« presenetljivega in nehotenega. Urbančič verjetno že sluti možnosti prihajajoče vznemirljive skrivnosti napeva: »če bo pa tisto ratalo...« Nekateri pa bodo ob tem zajokali: »Kaj pa je tebe treba bilo, dete ljubo, dete srčno.« Iz živalskega sveta poznamo primere, da po ljubečem napadu samica odgrizne samcu glavo. Upam da pri strategiji Urbančičevega ljubečega boja niso upoštevani takšni pripetljaji. To bi bilo zelo nevšečno, skorajda nekulturno tudi v izvornem pomenu kulture, saj nam uboge žrtve takšnega izkazovanja ljubezni celo ne bi mogle povedati, ali jim je všeč in sprejemajo končni rezultat silovitega ljubečega napada. Udeležencem ljubečega boja bi svetoval previdnost. Živalsko izkustvo je treba vzeti resno, zakaj nekaj živalskega se plazi v našo kulturo.

– Kapitalizem je že epohalno premagan. Marksizem in razredni boj sta presežena, čeprav Urbančič ponavlja Heraklitovo misel, da je boj vsemu oče in vsemu vladar. Toda prosim, iz tega boja je vendar treba izključiti razredni boj, ki je totalitaren.

Urbančič je zajahal svojega bojnega konja in postavil kriterije in pravila boja. Iz vojaške strategije pa izhaja, da je z veliko verjetnostjo boj izgubljen za tistega, ki sprejme nasprotnikova pravila bojne igre. Urbančič ima z marksizmom nekaj skupnega: strast za udejanjanjem svojega »izvornega tuhtanja«, v vsem preostalem pa ga ločijo od njega nebeške razdalje. Naredil je pač svoj izbor in te pravice mu ne odrekam. Pri Aristotelu obstoji po Urbančiču »gigantski boj za bit«, pri Urbančiču pa je v igri gigantski boj za udejanjanje določene politike, političnega tuhtanja v filozofski preobleki. Urbančič tega gotovo ne bi priznal za »ljubezenski napad«. Mea culpa! Zavaljo tega me bo najbrž uvrstil med »pišoče«, ki niso »zmožni bojne ljubezni do kulture in duhovitosti« in zato ne smejo sodelovati v tem boju.

Naj mi ne zameri, da sem se spustil v ta boj brez licence njegovega patenta, ki k sreči še ni vsesplošno priznan. Spravil sem se k pisanju zaradi razločevanja, ki ga je razglasila programska zasnova Nove revije, pa tudi

zaradi zmanjšanja mlačnosti vse enakovrednega in enako priznanega, proti kateremu se bori Urbančič. Kot naj drugi verjamejo Urbančiču, tako naj tudi Urbančič verjame meni, da pišem brez »resintimentov in maščevalnosti«, ampak sem samo skušal napraviti prve poskusne korake v njegovem najavljenem silovitem ljubečem boju, ki vihari, izloča in pritrjuje. Ta prispevek nisem pisal samo z objektivističnega znanstvenega stališča, ki ga Urbančič odklanja, ampak z žarom ljubezni in prizadetostjo, kot jo zahteva njegova »bojna ljubezen«.

Globoko se razhajam s tistim Urbančičem, katerega »izvorno tuhtanje« se dokaj prozorno izteka v konservativno politično razmišljanje. Intelktualno pa mi je mnogo bliže tisti filozofski Urbančič, čeprav stojiva na različnih bregovih mišljenja, ki me včasih popelje k miselnim presenečenjem, k miselni izzivalnosti, k novim izvornim pomenom, ki jih je zasul ali pa jih zasipava plaz vsakdanjosti.

Zapis uredništva

V dneh od 10. do 12. novembra 1983 je bilo v Portorožu posvetovanje, ki ga je pripravilo Jugoslovansko združenje za sociologijo. Razprave na temo Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi se je udeležilo 350 raziskovalcev, strokovnih in družbenih delavcev iz vseh predelov države in tudi nekaj gostov iz tujine (Trst, Celovec, Varšava).

Referate in diskusijske prispevke je napisalo več kot 90 udeležencev in z njimi nastopilo na plenarnem delu posveta, v šestnajstih sekcijah in na treh okroglih mizah. Največ zanimanja sociologov je pritegnilo delo v sekcijah za socialno teorijo, za proučevanje družbenega gibanja, za sociologijo dela in za sociologijo družbenega razvoja in planiranja – na okroglih mizah pa razprava o socioloških vidikih strategije dolgoročnega razvoja Jugoslavije.

Posvetovanje je imelo dokajšen odmev tudi v javnosti, posebej spričo dejstva, da je do sklica prišlo po enajstletnem relativnem zatišju v delu jugoslovanskega sociološkega združenja; v tem pogledu je bilo portoroško srečanje poskus ponovne vzpostavitve in utrditve sociološke skupnosti raziskovalcev oz. tesnejšega medrepubliškega sodelovanja. Zborovanje sociologov je spremljal dnevni tisk in mu namenil nekaj izrazito polemičnih ocen glede še nerazčiščenih odnosov med sociologijo in politiko.

Pred posvetom je izšel zbornik referatov, izbrane prispevke pa objavljata tudi revija Sociologija in Naši razgledi.

Naše uredništvo je srečanje izkoristilo za to, da je nekaj profesionalno angažiranih sociologov povabilo, da za naše bralce odgovorijo na nekaj vprašanj. Dobili smo petnajst odgovorov, ki jih bomo objavili v dveh zaporednih številkah.

VPRAŠANJA

1. Kako gledate na dosedanji razvoj in na sedanje stanje v jugoslovanski sociologiji (nasploh in na področju vaše specializacije)? Kateri dejavniki v stroki in zunaj nje so pospeševali ali zavirali njen razvoj?

2. Eno temeljnih vprašanj sociologije zadeva njeno mesto in vlogo v naši družbi. Radi bi vas vprašali, ali je sociološko raziskovanje vplivalo na procese družbenega odločanja; kako ocenjujete interes družbene prakse za rezultate socioloških raziskovanj; ali daje družbena praksa ustrezne pobude za raziskovanje tistih temeljnih razvojnih problemov, ki so tudi po vaši oceni najpomembnejši problemi družbenega razvoja?

Ali, če smo še nekoliko konkretnješi: bi nam lahko navedli iz vaših osebnih izkušenj kak primer, ko je bilo neko sociološko dognanje uporabljeno v praksi – ali pa je bilo zavrnjeno?

Kako gledate na perspektive razvoja sociologije pri nas?

3. Sociološka srečanja '83 so posvečena aktualni temi: Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi. Kaj menite o tej temi in o njeni nadaljnji obravnavi?

V stikih med središči odločanja in sociološko znanostjo je (še) praznina

1. Med dosedanjim razvojem, ki se razteza preko dobrih treh desetletij, se je sociologija v Jugoslaviji uveljavila in utrdila. S teoretičnim in empiričnim raziskovalnim prizadevanjem je dosegla vrsto lepih rezultatov, ki so poželi priznanja tudi v mednarodnem znanstvenem prostoru. V zadnjih letih sta tak razvoj nedvomno podpirali in ga še podpirata oživiljena aktivnost nekaterih republiških socioloških društev (srbskega, hrvaškega in slovenskega) kakor tudi povezovalna in usklajevalna vloga Jugoslovanskega združenja za sociologijo. Močna spodbuda za poglobljeno delo so tudi sekcije za celo vrsto posebnih sociologij, ki so organizirane v omenjenem združenju. Te sekcije omogočajo nenehen teoretični in empirično raziskovalni stik med raziskovalci. Omembe vredno je tudi to, da sta uvedba sociologije kot študijskega predmeta na nekatere fakultete in ustanovitev socioloških raziskovalnih inštitutov zelo spodbudno vplivali na poglobljanje teoretičnega in metodološkega znanja in tudi na dotok mladih strokovnjakov.

2. O vlogi sociologije v naši družbi pa bi dejal, da ni takšna, kakor bi lahko bila zaradi njene razvojne stopnje in njene možnosti, da odkriva in pojasnjuje različna stanja in gibanja v naši družbi. Vsi, ki se tako ali drugače ukvarjamo s sociologijo, ugotavljamo, da je mnogo premalo neposrednih stikov med središči odločanja in sociološko znanostjo. Vedno znova ugotavljamo, da je med tema dvema dejavnikoma nekakšen prazen komunikacijski prostor. Zaradi tega tudi ni mogoče trditi, da je sociološko raziskovanje kaj prida vplivalo na procese odločanja – če sploh je vplivalo.

Kot vidite, sem vašo sintagmo »družbena praksa« konkretiziral s središči odločanja, torej s politiko v najširšem pomenu. Iz povedanega izhaja, da družbena praksa ne kaže posebno živahnega zanimanja za dogajanja socioloških raziskav, čeprav je jasno, da je mogoče družbene razmere uspešno spreminjati, le če pri tem izhajamo iz resnično obstoječih družbenih stanj in gibanj, ki jih lahko ugotavljajo in posredujejo tudi sociološka raziskovanja. Kaže, da pri nekaterih naših središčih odločanja raje izhajajo iz tako imenovanega normativnega idealizma, se pravi iz prepričanja, da to, kar je zapisano v družbenih normah, dejansko tudi že obstaja.

O svojih osebnih izkušnjah, povezanih s temi vprašanji, ne bi govoril. Takšno govorjenje mnogokrat napak in celo zlonamerno razlagajo. Vem pa, da za znanstvenika s katerega koli znanstvenega področja ni tako

hudo, če se kakšno njegovo dognanje argumentirano zavrača. Mnogo težja zanj je »zarota molka«, ki ni tako redka zlasti v družbenih znanostih.

O perspektivi razvoja sociologije pa tole: kolikor zadeva same sociologe in njihova prizadevanja, da bi pomagali družbenemu razvoju v progresivno smer socialističnega samoupravljanja, gledam na ta razvoj optimistično. Še večje možnosti za razvoj pa bi imela sociologija, če bi se posrečilo odpraviti prazni komunikacijski prostor med središči odločanja in sociologijo. Vendar pa to ni odvisno samo od sociologov.

3. Sodim, da je bila tema o integracijskih in dezintegracijskih procesih v jugoslovanski družbi pravilno izbrana glede na krizna stanja mnogih področij našega družbenega dogajanja. Največ prispevkov na to temo je bilo naravnanih na objektivno spoznavanje teh stanj ter motiviranih z iskrenim hotenjem pomagati, da bi jih čimprej presegli in krenili po poti demokratičnega socialističnega razvoja. Seveda je bilo na posvetovanju tudi nekaj bolj ali manj nesprejemljivih nastopov, kar pa je bilo glede na število udeležencev posvetovanja (več kot 200) neizbežno, pa tudi docela zanemarljivo.

RADOMIR D. LUKIĆ

Sociologija med obrambo statusa quo in »kritiko vsega obstoječega«

1. Splošno je znano, da se je naša sociologija precej hitro razvijala od trenutka, ko jo je družba sprejela, to je približno od leta 1954. Tedaj sem imel čast, da – v sporazumu s prof. Goričarjem in pokojnim prof. Mandićem – na I. kongresu pravnikov Jugoslavije v mesecu oktobru v Beogradu hkrati osnujem Jugoslovansko združenje za sociologijo (predsednik O. Mandić, sekretar Berislav Perić) in Srbsko sociološko društvo (podpisani – predsednik, sekretar Stevan Vračar). Takrat je Združenje sociologov delalo v okviru in pod »patronatom« Združenja pravnikov Jugoslavije. Leta 1956 je bilo ustanovljeno Jugoslovansko združenje za filozofijo in sociologijo, sestavljeno iz dveh ustreznih združenj, ki je začelo izdajati svoje glasilo »Jugoslovanski časopis za filozofiju i sociologiju«; od leta 1959 pa sta se pojavili posebni reviji za filozofijo in sociologijo, tako kot sta se tudi ločili in osamosvojili ti dve združenji. Tedaj se je začelo široko tako teoretsko kot raziskovalno delo, ustanovljeni pa so bili tudi ustrezni inštituti kot tudi posebni oddelki (katedre) na fakultetah za izobraževanje »profesionalnih« sociologov.

Javnost je bila precej zainteresirana za razvoj sociologije, ki je zamenjala shematiziran historični materializem. Za rezultate sociologije sta se

zainteresirali tako teorija kot praksa. Ti rezultati pa so bili relativno pomembni.

V tisti čas spada tudi plodno povezovanje in sodelovanje s sociologijo v svetu. Naši sociologi prvič v večji meri stopajo pred svetovno sociološko javnost na svetovnem sociološkem kongresu v Amsterdamu leta 1956. Na tem kongresu sem imel čast, da sem sociologe v svetu opozoril na razvoj samoupravljanja v Jugoslaviji in na potrebo po preučevanju tega novega pojava. Od tedaj se množijo študije tujih sociologov o samoupravljanju, naši sociologi pa vidno delujejo v svetovni sociološki skupnosti.

Politični pretresi v letih 1968–1972 v določeni meri ohlajujejo odnose med družbo oziroma politično sfero in sociologijo in dejavnost sociologov upada. Šele v zadnjih dveh-treh letih se znova pojavlja boljši odnos do sociologije in oživlja sociološko delo, o čemer pričajo tudi letošnja srečanja. Danes se lahko reče, da je ustvarjena dobra strokovna podlaga za sociologijo, ki jo zagotavljajo mladi profesionalni sociologi, hkrati pa na področju sociologije ni tolikšne dejavnosti, niti teoretske niti raziskovalne, kot bi lahko pričakovali. Ni nikakršnih količkaj večjih projektov raziskovanja, posebno tistih, ki bi zajeli celo Jugoslavijo, in zato še nimamo ustreznih sintetičnih študij niti o samoupravljanju, niti o razslojevanju družbe, niti o birokraciji, niti o begu z vasi, niti o nezaposlenih, itn. Ni niti ustreznega števila teoretskih del: po začetnem zagonu, ko je bilo napisanih dvajset občnih sociologij, pogrešamo poglobljene študije o nizu vprašanj, ki čakajo rešitev. Mednarodno sodelovanje je znatno upadlo. Diplomirani sociologi se težko zaposlujejo, pogosto pa opravljajo dela, ki terjajo manjšo strokovnost ali pa celo ne spadajo v njihovo stroko.

Na področju teoretske sociologije, s katero se pretežno ukvarjam, pogrešamo predvsem temeljitejšo »traité« obče sociologije v 4–5 knjigah, brez katere je težko napredovati v razvoju sociologije. Uspeli smo sicer objaviti »Sociološki leksikon«, čeravno z velikimi težavami in tudi s pomanjkljivostmi; vendar to delo, četudi je nujno potrebno za zasnovane neke obširnejše teoretske sociologije, ne more biti nadomestilo zanjo.

Glavni vzrok, da sociologija ni dala več, je vsekakor »nesporazum« med družbo in sociologijo. Vendar obstajajo pomembni vzroki tudi na strani sociologov. Le-ti so se prehitro razcepili na rivalske šole in praktično prenehali sodelovati kot celota, potem ko se je vsak »zaprl« v svojo »šolo« (ali sekto). Takega sodelovanja vseh sociologov niso uspele zagotoviti niti sociološke revije. Sociologija se je delno dokaj »politizirala«, kar je dobro, ker se je ukvarjala s pomembnimi sodobnimi družbenimi problemi, vendar je bilo to storjeno dokaj na hitro in brez zadostno poglobljenih raziskovanj, včasih pa morda tudi ob pristranosti, kar ne ustreza znanosti. Tako so se po eni strani pojavili branilci družbenega statusa quo, po drugi strani pa »kritiki vsega obstoječega« – ta razkol pa je sociologiji bolj škodil kot pa koristil.

Upajmo, da bo današnja kriza tako družbe kot sociologije prispevala k oživljanju družbenega interesa za rezultate sociologije in hkrati tudi k

večji toleranci za njene ocene in predloge; seveda pa tudi k bolj poglobljenim in objektivnim raziskavam na strani sociologov. Naši družbi je sociologija vsekakor potrebna; zato je nujno potrebna materialna kot tudi moralna podpora njenemu razvoju in razmahu svobode znanstvene misli tudi na tem področju.

2. Moj vtis je, da je bil vpliv sociologije na bistvene družbene odločitve zelo majhen. Predvsem iz dveh razlogov: prvič, sociologija se je, kot že rečeno, malo ukvarjala z najpomembnejšimi vprašanji naše družbe, posebej ne na poglobljen način, tako da se je pogosto nevarno približevala ravni publicistike; drugič, družba ni v zadostni meri dojela pomena pomoči sociologije v teh prizadevanjih in se je zato lotevala konstruiranja vrste rešitev pretežno na podlagi ideoloških podmen, zaradi česar se te rešitve ne uresničujejo in prihaja do vsem znanega razkoraka med teorijo in prakso, med načeli in njihovim uresničevanjem. Nastal je družbeni sistem, ki je zares idealen v vsakem pogledu, vendar ne ustreza našim dejanskim družbenim razmeram in ostaja zato v dobršni meri neuresničen. Spodbujanje socioloških raziskovanj in upoštevanje njihovih rezultatov bi vsekakor vsaj zmanjšalo ta prepad, vendar tega, kot že rečeno, ni bilo.

Sociologija je več prispevala k reševanju nekaterih manjših vprašanj, predvsem v okviru ožjih celot, posebej v okviru večjih delovnih organizacij. Tu imamo rezultate na področju boljše organizacije dela in upravljanja, reševanja vprašanj iz področij socialnega skrbstva, discipline in motivacije za delo itn. Vse to je koristno, vendar ni tisto pravo in bistveno, kar mora sociologija dati družbi, namreč razkrivati vzroke, zakaj niso udejanjene sicer – abstraktno gledano – izredne zamisli glede razvoja samoupravljanja, demokratizacije političnega sistema itn.

Kot primer za to lahko vzamemo tudi manj politično »občutljivo« vprašanje šolske reforme, ki je izvršena brez kakršnegakoli upoštevanja naše družbene dejanskosti, našega relativnega siromaštva in nerazvitosti (smo četrta najbolj revna dežela v Evropi – za Albanijo, Turčijo in Portugalsko!). Ta reforma je bila narejena s ciljem, da bi se preko šole ustvarila komunistična družba, da bi se izbrisala razlika med fizičnim in umskim delom – v času, ko še nismo pošteno postavili niti temeljev socializma. Tako prihajajo iz šol mladi ljudje, ki niso usposobljeni niti za dejanske strokovne delavce (obrtnike, kmete) niti za dobre umske delavce, ker teh dveh nasprotnih ciljev ni mogoče udejaniti s šolo. Kot da se je pozabilo, da bo delitev dela morala obstajati vse do komunizma! Cilji te reforme so vsekakor idealni in se jim ne more očitati ničesar drugega razen tega, da danes še niso uresničljivi; sociologija pa bi lahko na to opozorila, da se ne bi izgubljalo toliko časa in da se ne bi cele generacije usmerjalo na napačno pot.

Ker se ukvarjam s teoretsko sociologijo, sem morda daleč od prakse in nisem dovolj seznanjen s sodelovanjem le-te s sociologijo. Navzlic temu se

mi zdi, da takega sodelovanja ni dovolj. Mar bi sicer, na primer, še trdili, da je pri nas zares udejanjena tako imenovana svobodna menjava dela, ali delegatski sistem, itn? Navzlic temu sem optimist, kar se tiče razvoja sociologije in njene uporabe za reševanje težavnih vprašanj razvoja naše družbe, kajti, kot sem rekel, če že nič drugega, potem nas mora k temu prisiliti kriza.

3. Vprašanje o (dez)integracijskih procesih v naši družbi je danes vsekakor eno najpomembnejših vprašanj. Toliko prej, ker se, na žalost, zdi, da se v zadnjem času krepijo ravno dezintegracijski procesi. Menim, da je razprava sociologov prispevala k razsvetljevanju tega vprašanja, vendar da to seveda ni dovolj in je to treba prej razumeti kot opozarjanje na nujnost preučevanja problema kot pa neko njegovo, čeravno začasno, rešitev. To zato, ker je za to vprašanje potrebno načrtno in sistematsko široko in poglobljeno raziskovanje, ob tej priložnosti pa so bili dani samo delni in nepopolni pogledi na posamezna vprašanja iz tega zapletenega spleta. Po drugi strani pa nekatera vprašanja niso preučena dovolj globoko, osvetljena je le njihova vnanjost. Naposled, nekatera vprašanja so, kakor se to reče, preveč »politizirana« in se zaradi upoštevanja samo politične ravni opazovanja ni razkrila globlja in temeljnejša, prava sociološka raven problema. In končno, sama organizacija dela je bila slaba; ni bilo dovolj časa za splošno razpravo o glavnih problemih, tako da je ostalo sicer plodno delo sekcij premalo znano in zato tudi nezadostno izkoriščeno v ustvarjanju splošne slike ustreznega problema. Vse to je treba upoštevati pri organizaciji naslednjih srečanj in razprav.

(Prev. B. Kante)

PETER KLINAR

Prehod sociologije iz akademske vede v množično poklicno dejavnost

1. Kvantitativni kazalniki morejo govoriti za hiter razvoj jugoslovanske sociologije. Tudi nekateri kvalitativni kazalniki bi potrdili to trditev. Srečujemo se s sociološkimi študijami, ki odsevajo razvito sociološko imaginacijo, poglobljena teoretska izhodišča in metodologijo. Jugoslovanska sociologija se tudi mednarodno uveljavlja in dobiva mednarodna priznanja. To velja v glavnem za akademsko (znanstveno-raziskovalno univerzitetno) sociologijo, v kateri pa je še vrsta pomanjkljivosti. Mnoga pomembna področja jugoslovanske družbe še niso dovolj poglobljeno

proučena: v mislih imam strukturo jugoslovanske družbe in njeno mobilnost, vrednote, mednacionalne odnose, procese odločanja itn. Med posebnimi sociologijami in občo sociologijo ni dovolj dialektične povezanosti, kar velja tudi za razmerje med metodologijo in teorijo, teorijo in empirijo, sociologijo in družbeno prakso. Modernih metodoloških pristopov: eksperiment, akcijske raziskave, longitudinalne komparativne raziskave, kombinacija različnih kvantitativnih in kvalitativnih ter drugih različnih metod – se še ne uporablja dovolj. Še se srečujemo z impresijami in poenostavljenimi razglabljanji: prevzemanji tujih idej, neustvarjalnimi ponavljanji, poenostavljanji, pa tudi z zastarelimi deklarativno normativističnimi pojasnjevanji zapletenih družbenih pojavov. Navajajo se klasične marksistične teze, ki niso prilagojene našemu času in posebnim družbenim razmeram. Sociologom niso tuje apologetske improvizacije, pa tudi ne preprosto kritiziranje. Tako kot je jugoslovanska družba še daleč od uresničitve kulturnega pluralizma in samoupravno socialističnega idejnega pluralizma, je tudi jugoslovanska sociologija še močno odmaknjena od strokovnega pluralizma, kar pomeni, da se drugačna, različna stališča ne spoštujejo in tolerirajo, marveč diskreditirajo in omalovažujejo.

Jugoslovanska sociologija v sedanjem obdobju prehaja iz akademske (znanstveno raziskovalne univerzitetne) vede v množično poklicno dejavnost. Sociologi se začenjajo uveljavljati v mnogoterih profesionalnih dejavnostih in ta njihov prodor v družbeno prakso spremljajo poklicni uspehi in nerazumevanje njihovih poklicnih vlog. Uspehi in zastoji v razvoju jugoslovanske sociologije, ki sem jih omenil, so seveda povezani z razvojem stroke, omeniti pa velja tudi druge dejavnike zunaj sociologije, od katerih je (bil) odvisen njen razvoj.

V jugoslovanski družbi je kar precej časa veljalo, naj sociologija predvsem argumentirano podpira trenutni družbeni razvoj, ki da je najbolj popoln in dognan. Zaradi tega naj bi se sociologija zadovoljila z deklarativnim normativizmom, empirične raziskave pa naj bi ga potrjevale. Prepogosto so raznoteri družbenopolitični delavci presojali družboslovje in sociologom namenjali le vlogo razlagalcev njihovih idej. Sociološke ideje, ki so nastajale v drugih družbenih okoljih, so se prezirljivo označevale kot tuja navlaka. Kritična razglabljanja so doživljala obsodbe in mnogoteri občutljiva družbena področja so bila izvzeta iz kritičnega empiričnega raziskovanja.

2. Vlogo sociologije v jugoslovanski družbi je mogoče pojasnjevati različno. Eden od načinov je proučitev vpliva socioloških raziskav na družbeno odločanje. Sodim, da so minila obdobja, ko so bile sociološke raziskave namenjene samo sociologom in posameznim ljubiteljem. Sedaj se je število interesentov povečalo. Ne morem pa reči, da izsledki socioloških raziskav vplivajo na pomembnejše globalne in dolgoročneje odločitve. V tem se vloga sociologov prav nič ne razločuje na primer od vloge ekonomistov. Morda bomo doživeli v Sloveniji spremembe pri načrtova-

nju našega dolgoročnejšega razvoja do leta 2000. Ob tem velja omeniti, da sociološke raziskave največkrat ne izzvenijo v konkretnih predlogih, ki bi bili uporabni za globalnejše družbeno odločanje. Med sociološkimi raziskavami in odločanjem manjka vezni člen. Sociologi in organi samoupravljanja, poslovodni organi ipd. takšnega medebojnega sodelovanja še niso navajeni. Raziskave, ki bi bile uporabne pri globalnejših družbenih odločitvah, so dolgotrajne, ne da se jih hitro opraviti, tako da pogosto zamujajo roke, ko se sprejemajo takšne odločitve.

Lahko pa rečem, da pri sprejemanju delnih, kratkoročnejših, posebnih odločitev na različnih družbenih področjih, bolj upoštevajo sociološke analize, manjše raziskave v delovnih organizacijah, družbenopolitičnih skupnostih ipd.

Pobude za raziskovanje pomembnejših družbenih pojavov dajejo pretežno raziskovalne institucije. Nekatere od teh pobud družbena praksa kasneje sprejme in se zaradi popolnejše obveščenosti zanima za izsledke. Od obveščenosti družbene prakse o izsledkih znanstveno raziskovalnih dejavnosti do upoštevanja teh pri družbenih odločitvah na globalnejši ravni, pa prihaja, kot sem že dejal, zelo redko.

Razumljivo je, da hoče biti družbenopolitična praksa seznanjena predvsem z izsledki empiričnih raziskovanj. Pri tem velja poudariti, da se te raziskave največkrat ne končajo s tako zapisanimi sklepi, da bi bili razumljivi za družbeno prakso in ki bi ustrezali namenom družbenega odločanja. Gre torej za problem prenosa empiričnih izsledkov v družbeno prakso.

Iz moje ugotovitve, da je v delovnih organizacijah, družbenopolitičnih skupnostih (občinah) več zanimanja za uporabo socioloških raziskav v družbeni praksi, izhaja tudi naslednja, da je v teh okoljih več pobud za sociološke raziskave, ki pa jih dajejo pretežno sociologi, ki delujejo v družbeni praksi.

Kar sem navajal kot odgovor na to vprašanje, velja v glavnem za sociološko raziskovanje na Slovenskem. Zdi se mi, da je empirično raziskovanje v drugih okoljih Jugoslavije slabše razvito in da je zaradi tega vloga sociologije v družbenopolitični praksi manj pomembna. To pa hkrati onemogoča razvoj socioloških raziskav v jugoslovanskem družbenem prostoru.

Prihodnji razvoj sociologije v Jugoslaviji bi mogel biti spodbuden, posebno kar se nanaša na vključevanje sociologije v analizo in raziskovanje vseh kriznih pojavov in v načrtovanju izhodov iz teh. Sociologija se je v preteklosti namreč že utrdila in razvila prav v kriznih razmerah. To seveda zahteva strokovni in znanstveni razvoj sociologije, njenega temeljnega in aplikativnega raziskovanja, odpravo nezaupanja družbenopolitične prakse do kritične sociologije, dvig strokovne ravni in sposobnosti kadrov v družbenopolitični praksi, in seveda spremenjen družbeni odnos do družboslovja in njegove vloge pri načrtovanju družbenega razvoja. Vsega tega ne bo mogoče doseči, če se v družbi ne bo pospešeno razvijalo

demokratsko samoupravljanje in upoštevalo načelo pluralizma samoupravnih interesov.

3. Jugoslovanska sociološka srečanja '83 so izbrala aktualno temo. Gradivo in razprave na posvetu so razkrile zanimive in različne kritične teoretične dileme, integracijski in dezintegracijski procesi so bili proučevani z različnih vidikov. Morda je treba ugotoviti, da se integracijskih in dezintegracijskih procesov jugoslovanski sociologi premalo lotevajo z empiričnimi raziskovanji, kar je verjetno tudi eden od razlogov, da je bilo izoblikovanih manj predlogov, ki bi utegnili biti zanimivi za družbenopolitično prakso. Ker so se jugoslovanski sociologi srečali po mnogih letih, je že zaradi tega letošnje sociološko srečanje pomemben dogodek za jugoslovansko sociologijo. Vsebinska analiza gradiva in kritična ocena posveta moreta razkriti visoko strokovnost nekaterih prispevkov in razprav, strokovna kritika pa more prav tako najti strokovne očitke za posamezne prispevke in nastope.

O dosedanjih odmevih in ocenah v domačem tisku, ki se nanašajo na sociološka srečanja, je treba reči, da nekatere že vnaprej politično diskvalificirajo posvet in ga ocenjujejo kot kritikarstvo, politizacijo ipd. Takšne, to je nestrokovne presoje, na posvetu niso prevladovale.

Zdi se, da so bila v sedanjih kriznih razmerah pričakovanja dela javnosti o socioloških srečanjih '83 nerealna. Srečanja jugoslovanskih sociologov, med katerimi so stiki slabo razviti, saj se mnoga leta niso sestajali, in ki ne opravljajo skupnih raziskav v jugoslovanskem družbenem prostoru, niso mogla dati sintez o družbenih problemih, razčistiti pojavov in zapisati usklajene predloge za akcijsko delovanje družbene prakse. Raznoterost kritičnih ocen priča o usmerjenosti sociološkega razmišljanja v temeljne probleme naše družbe, kar seveda ni nepomembno za vedenje o sedanjem družbenem trenutku in za načrtovanje prihodnjega družbenega razvoja. Ne spominjam se, da bi že katero široko družboslovno srečanje izzvenelo v poenotenju stališč, ocen, predlogov. Zdi se, da so bili razkriti z različnih vidikov zelo številni dezintegracijski procesi in krizni pojavi v jugoslovanski družbi. Prezreti pa ne kaže tudi nakazovanja poti iz krize in iz procesov negativne dezintegracije.

Zanimivo je, da novinarji izbirajo predvsem politično sporne drobce s posveta. To počnejo zaradi tega, da lahko enostransko pišejo o spolitizirani sociologiji, kar je skladno z vnaprejšnjimi negativno političnimi diskvalifikacijami srečanja. To ne more dati celovitejše objektivne novinarske ocene socioloških srečanj. Hkrati pa kaže nizanje kritičnih političnih pogledov s posveta, ki izzyenijo v negativno politično novinarsko oceno, tudi na nerazumevanje družbenopolitične opredeljenosti sociologije. Ko se namreč sociologija ukvarja s kritično analizo in ko razvija predloge za spreminjanje družbene prakse, seveda postaja tudi politična. Očitno je še veliko nejasnosti o tem, kakšna naj bi bila vloga sociologije pri njenem vplivu na družbeni razvoj, o kateri se pogosto slišijo splošna

priporočila. Ali naj sociologija ostaja, kar zadeva njen odnos do aktualnega družbenega dogajanja na ravni teoretičnega modeliranja ali (kritične) analize, ne da bi tudi oblikovala predloge za spreminjanje razmer in različne alternativne usmeritve družbenega razvoja v samoupravni družbi?

Naj še rečem, da zaslužijo sociološka srečanja '83 strokovno oceno, znanstveno raziskovalni prispevki pa terjajo znanstveno oceno, ker tudi za sociološko znanost kot za vsako znanost velja, da je predvsem znanost znanosti sodnik. To poudarjam zaradi tega, ker smo doslej o letošnjih jugoslovanskih socioloških srečanjih slišali le novinarske ocene in med njimi vse preveč takšnih, ki so bile tendenciozno politično obravnavane.

MACA JOGAN

Pluralizem in notranja diferenciacija v jugoslovanski sociologiji

1. Pred dvema letoma smo lahko v glasilu Jugoslovanskega združenja za sociologijo (*Sociologija*, 1981, št. 3–4) prebrali oceno, da je bil v sedemdesetih letih med sociologijo in politiko konflikt in da iz tega ni zrasla neka nova sociologija, da ni prišlo do skupinske diferenciacije in polarizacije med jugoslovanskimi sociologi, temveč da sta za to desetletje značilni vsesplošna stagnacija in mortifikacija jugoslovanske sociologije. Ta sociologija naj bi se v prvem desetletju (v šestdesetih letih) že lepo razvijala in se tudi utrjevala kot stroka. Ali se je v sedemdesetih letih razvoj res tako smrtonosno zasukal, in na podlagi kakšnih meril je mogoče govoriti o mortifikaciji; kako je mogoče zanikati diferenciacijo, ko pa je obstajala tudi že v šestdesetih letih in ko je vendar diferenciacija (v določenih mejah) neločljiva sestavina dosedanjega razvoja sociologije? Ali zagovorniki ocene o mortifikaciji upoštevajo celosten razvoj sociologije, ali pa vnaprej nekatere smeri izključujejo, druge posplošujejo in potem sklepajo?

Za podrobnejšo razčlenitev razvojnih tokov jugoslovanske sociologije bi gotovo potrebovali več prostora, zato se lahko tu omejimo le na nekaj najbolj očitnih dejstev. Če upoštevamo institucionalno rast sociologije, kadrovsko razširitev, produkcijo del in tudi novih nosilcev poklicne dejavnosti, če torej upoštevamo vsaj minimalne kazalnike razvoja neke stroke, lahko podvomimo v trditev, da je sociologija v sedemdesetih letih stagnirala. Ta dvom potrjuje tudi nedavno sociološko strokovno srečanje v Portorožu. V primerjavi s predhodnim desetletjem je morda oslabela kot društvena dejavnost, ne pa tudi kot procelje za različna – s stroko nikakor ne nujno povezana – politikantska nastopanja.

Razvoj sociologije v sedemdesetih letih ni bil notranje enovit, temveč sta zanj značilna večje razlikovanje in opredeljevanje različnosti. V praksi je bil presežen vzorec ene same sociologije kot edino znanstvene, vzorec, ki ni bil nepomemben v začetku šestdesetih let, ko se je začela sociologija v jugoslovanski družbi kot raziskovalna in pedagoška akademska veda bolj sistematično razvijati. Tudi v svetu se je poglobilo kritično osamoza-veščanje (in se še), večji je bil dvom o pozitivističnem modelu znanstvenega sociološkega privzajanja družbenega sveta kot o edino pravem in primernem; to pa daje več barvitosti in omogoča pluralizem teoretičnih izhodišč, sožitje različnih modelov znanstvenosti v sociologiji. Pluralizem omogoča tudi večjo medsebojno soočenje in razkriva nova obzorja pri obravnavi odnosa sociologije do družbene prakse, razmerij med filozofijo in sociologijo ter sociologijo in politiko; pluralizem po svoje zahteva, da ne mislimo več enodimenzionalno in da ne zanemarjamo naveznih zgodovinskih okvirov pri vrednotenju ključnih vprašanj o položaju in vlogi sociologije v družbi. Torej smo vedno bolj spodbujeni, da presežemo predstave o sociologiji po sebi ali o politiki po sebi in da kvalitativno bolj natančno opredelimo te pojave glede na vprašanja, kako je usmerjena sociologija (kolikšen je njen spoznavni domet itd.) in kako je naravnana politika ali kakšna je politika. Pluralizem napeljuje tudi k dvomu o prepričanjih, da so v znanost zajete le univerzalne norme, medtem ko naj bi bila politika prežeta s partikularnimi. Želeni model znanstvenosti se ne sklada vselej s tem, kar je realno. Prevelik razmik med tema dvema področjema je tudi pripomogel k večjemu pluralizmu v sociologiji in k zahtevam, naj se sociologija spusti »down to earth«.

Podobno kot sta pluralizem in notranja diferenciacija značilna za druge dežele (spomnimo se le na ostra soočenja med sociologi v ZRN), je očitna diferenciacija tudi v jugoslovanski sociologiji. Sociologija je v naši družbi vpeta v različna teoretična izhodišča, bodisi pri raziskovanju in pojasnjevanju globalne družbene strukture, bodisi pri raziskovanju posamičnih ožjih področij ali procesov v tej družbi (npr. družina, delovna organizacija, izobraževanje itd.). To je pluralizem spoznavnih usmeritev na kontinuumu od dokaj abstraktnih in konkretni družbeni resničnosti odtujenih idealnotipskih modelov družbene organizacije (večkrat terminološko zelo inovativnih in tudi navzven prepričljivih), eklektičnega povezovanja (včasih tudi izključujočih) posameznih teorij do zgodovinsko konkretno in dialektično materialistično dojete protislovne resničnosti; od opiranja na vsebinsko bolj ali manj izpraznjena razlaganja (čeprav je to bolj »sociologija brez družbe«) družbenih procesov, npr. v sistemski teoriji (ali v drugih neopozitivističnih izhodiščih), formalnega sklicevanja na nekatere misli (ali zamisli) klasikov marksizma do kritičnega vrednotenja teoretičnih osnov sociološkega proučevanja ter ustvarjalne uporabe in nadaljnega razvijanja marksističnega izhodišča (čeprav je za nekatere morebiti »nemoderno«). Za sociološko prakso so torej značilni mnogovrstnost spoznavnih in praktičnih dometov in filozofskih izhodišč ter tudi

mnogosmernost možnih praktičnih izrab ali političnih usmeritev, pa četudi te razsežnosti latentno eksistirajo. Prav potiskanje – denimo – filozofske ali politične razsežnosti v latentnost, omogoča iluzijo o čistosti ali neki strogi ločenosti in avtonomiji sociologije in njenih nosilcev. Pripomniti velja, da latentnost še ni odstranitev, tudi če se ustvarja takšen videz.

Notranje diferencirana sociološka produkcija v jugoslovanski družbi se glede na praktičen potencial giblje od emancipativnosti do represivnosti oziroma zagovarjanja (državnega, inteligenčnega itd.) reda. Notranja diferenciacija je na sedanji stopnji razvoja sociologije brez dvoma večja, kot pa je bila pred desetimi ali celo dvajsetimi leti. Samo če apriori izločimo posamezne dele ali smeri (v imenu lastne ekskluzivnosti in ob sklicevanju na pravo profesionalizacijo), lahko sklepamo o zamiranju ali stagnaciji sociologije.

Ali se je sociologija dovolj uveljavila v širši javnosti ali ne, je dodatno vprašanje (ob mnogih drugih), ob katerem nekateri sociologi kaj radi zvalijo krivdo na »prakso« oziroma birokrate zunaj same (posvečene) stroke. Če hočemo biti vsaj malo samokritični in zajemati proces celoviteje, potem gotovo ne moremo brez pridržkov sprejemati takšnih ocen. Uveljavitev sociologije je seveda še naprej pereč problem, ki ga je ob notranji diferenciaciji in kritičnosti mogoče obvladovati tudi ob hkratni večji demokratizaciji v naši družbi. Kajti dejstvo je, da odtujenemu odločanju in manipuliranju z množicami ustreza tudi odtujena sociologija oziroma se medsebojno dopolnjujeta in opravičujeta.

3. Sociološka srečanja 83 so se dotaknila teme, ki je vsekakor zelo pereča in v bistvu univerzalna, kajti nobene skupnosti ni, če ni neke določene stopnje povezanosti. To pomeni, da bi morali sociologi razkriti predvsem konkretne kvalitativne vidike medsebojne povezanosti in tudi vključenost specifičnih procesov integracije v zgodovino in v sodobne svetovne določilnice. Zaradi različne spoznavne usmerjenosti so se sociologi lotili tudi te teme tako, da so – če parafraziram Adornovo oznako – pojasnjevali procese (dez)integracije na kontinuumu od (jugoslovanske) industrijske ali k postindustrijski težeče družbe pa do konkretne zgodovinske (z določenimi cilji, materialnimi in kulturnimi viri itd.) družbe, ki ne obstaja v nekem praznem prostoru postindustrializma in modernizma, temveč v konkretnih svetovnih (razrednih) okoliščinah z elementi podrejanja in izkoriščanja (tudi s pomočjo znanosti) z določenimi (ne pa an sich) vzorci integracije oz. dezintegracije različnih družb. V tej nepretrganosti je mogoče najti kritična razmišljanja samih sociologov v svetu in pri nas, razkrivanja različnih dejavnikov, ki (dez)integrativno delujejo na različnih družbenih področjih ali kar globalni jugoslovanski družbi, razkrivanje same kvalitete (dez)integracije itd.

Seveda pa je bila tudi za to srečanje značilna tista vrsta ljubiteljstva, sicer večkrat kritizirana, ki potrebuje sociologijo (ali tudi kakšno drugo stroko, kot moremo sklepati po zadnjem kongresu zgodovinarjev) le za

izzivljanje svoje ljubiteljske strasti. Ker je že bila tema integracija in dezintegracija, je bilo to še toliko bolj primerno, da so posamezni udeleženci resnično ljubiteljsko (v bistvu šarlatansko in brez poznavanja ter priznavanja abecede znanstvene marksistične teorija o mednacionalnih odnosih ter konkretnih dejstev) sodelovali pri obravnavi unitarizma in nacionalizma v jugoslovanski skupnosti. Tu in tam, celo v taki sekciji, kot je sekcija za družbeno teorijo, se je pokazala tudi druga vrsta ljubiteljstva, ki pa je bila označena kot izvirnost: izvirno je npr., če nekdo trdi, da svoboda ne izvira iz družbe, temveč ima svoj vir zunaj družbe. Tovrstno ljubiteljstvo bi vendarle bilo (resnemu) strokovnemu srečanju lahko prihranjeno – morda pa bodo ob podobnem prihodnjem srečanju organizatorji poskrbeli za večjo »profesionalnost«.

Taki in podobni ljubiteljski nastopi pa kljub množici resnih prispevkov omogočajo, da se v javnosti ustvarja podoba, ki ne ustreza večini delujočih sociologov v Jugoslaviji.

FRANE ADAM

Za večjo avtonomijo in profesionalizacijo sociologije

(Nekoliko zapoznala, pa mogoče ne prepozna
diskusija o sociologiji)

1. V prvem obdobju je sociologija izenačena s histomatom; fungira kot spekulativna disciplina, vendar z določljivim ideološkim poslanstvom. V drugem obdobju, katerega začetek se vsaj približno ujema s kongresom jugoslovanskih filozofov na Bledu, kjer je bila ovržena histomatska in diamatska teorija odraza, se je začela sociologija razvijati kot *empirična veda*. Vrhunec je to obdobje doseglo konec šestdesetih, v začetku sedemdesetih let (kmalu po jugoslovanskem sociološkem posvetovanju v Portorožu) pa je bila politično – ideološka intervencija in »čistka«, ki se je končala s suspenzom štirih profesorjev na FSPN ter številnimi suspenzi predavateljev na drugih jugoslovanskih univerzah. V tem drugem obdobju so se razvile posebne sociologije, zlasti industrijska sociologija.

Dva miselna tokova sta takrat zaznamovala izhodiščne pozicije sociologov: neomarksizem in funkcionalizem. Sam izhajam iz prepričanja, da niso toliko pomembne deklarativne opredelitve in pripadnost neki »šoli«, temveč rezultati. Sociologi, ki so bili pod vplivom obeh tokov, so dosegli nekatere pomembne rezultate, s tem da so bili izrazito teoretsko usmerjeni, drugi oz. tisti, ki so sprejemali funkcionalistično paradigmo, pa bolj

empirično. Kar se npr. nanaša na te zadnje, ni vzrok za politično diskvalifikacijo (v začetku sedemdesetih let) to, da bi bili »pozitivisti« oz. neomarksisti in da so »prenašali v naš prostor nam tuje ideje in koncepte«, da so bili »za obstoječe« (menda zato ker funkcionalizem poudarja družbeno ravnotežje), temveč v tem, da so pri svojih teoretičnih observacijah in empiričnih raziskavah dosegli rezultate, ki niso podpirali ideološko-normativnega »videnja« stvarnosti (npr. rezultati raziskav, ki so indicirale izrazito neenakomerno porazdelitev moči in vpliva v podjetjih). Po drugi strani pa je naraščajoča profesionalizacija sociologije v šestdesetih letih izzvala politično intervencijo in kontrolo.

Administrativni (represivni) ukrepi (suspenzi) in drugi ukrepi politične kontrole (poudarjanje ideološkega momenta, neomogočanje povezav na jugoslovanskem planu itd.) niso bili naperjeni toliko proti določenim posameznikom kot proti temu, da bi sociologija postala samostojna in profesionalno profilirana disciplina. Tako so v tretjem obdobju (nekako od 1972 do 1981) politična kontrola, politična intervencija, ideologizacija precej prispevale k deprofesionalizaciji in segmentaciji sociološkega raziskovanja. Med pojavne oblike deprofesionalizacije lahko prištejemo: – diskontinuiteto pri oblikovanju raziskovalnih in pedagoških kadrov (npr. velika fluktuacija na FSPN); »negativna selekcija« kadrov je direktni nasledek politične kontrole:

- premajhen poudarek na »permanentnem« (podiplomskem) izobraževanju za sociologe »iz prakse«;

- nezadostno izgrajen (specifičen) teoretski oz. sociološki diskurz; odsotnost sociološkega zgodovinskega spomina (manipulacije z »meščansko sociologijo«);

- slabo spremljanje svetovne sociološke produkcije (premalo je prevodov, recenzij, prikazov ipd.);

- identifikacija s stroko oz. s (profesionalno) vlogo je sorazmeroma nizka,

Segmentacija sociološkega raziskovanja pa se izraža – v institucionalni razdrobljenosti

- v vsebinski nepovezanosti,

- v premajhni (a)kumulaciji znanja.

Večina teh značilnosti pa je prisotna tudi v četrtem obdobju (po l. 1981). V tem obdobju je sicer opazen trend *revitalizacije sociologije*, posebej še jugoslovanskega sociološkega združenja, toda deset let trajajoče stagnacije (in celo nazadovanja) se ne da premagati oz. nadomestiti v dveh letih (vprašanje pa je, ali niso vsaj določeni procesi ireverzibilni oz. ali niso določeni vidiki ali področja nepovratno »izgubljeni«). Ob tem velja omeniti, da krivda za stagnacijo in krizo sociologije ni le v politiki in ideologiji, ampak jo nosi tudi sociološka skupnost (kolikor seveda sploh lahko o njej govorimo). Vendar pa je težko ločevati med internimi in eksternimi vzroki za insuficienten položaj sociologije.

2. Iz povedanega izhaja, da je družbena vloga sociologije marginalna (poleg deprofesionalizacije in segmentacije še element marginalizacije) in da sociologija kot sociologija nasplošno ni vplivala na odločanje in na razvojno politiko. Tu sociologija ni nikakršna izjema. V zadnjih desetih letih ni bil dovolj upoštevan celotni znanstveno raziskovalni in razvojni podsistem. Znanost se enostavno ni potrebovala. Družboslovje je bilo »nadomeščeno« z ideološko-politično elaboracijo družbe, naravoslovje in tehnika pa z uvozom tuje tehnologije. Za jugoslovansko družbo je namreč značilno *obratno sorazmerje med političnimi »inovacijami« in znanstveno-tehničnimi inovacijami*. To pa pomeni izrazito prevlado politične racionalnosti nad ekonomsko tehnično racionalnostjo (katere sestavni del je znanost). Izraz take družbene konstelacije (in »atmosfere«) je organizacija družbe, za katero sta značilni nizka funkcionalna diferenciacija in nizka avtonomija subsystemov (tudi znanosti). To pa ni ustrezen »ambient« za optimalnejši razvoj (in izkoristek) intelektualnih in znanstvenih potencialov. To ne pomeni, da sociologi niso (nismo) izvajali aplikativnih raziskav oz. da »praksa ni dojela pobud« za raziskovan= je. Teh za uporabo in po naročilu narejenih raziskav je kar nekaj. Ni pa nobenega pregleda nad usodo teh raziskav. Kljub temu pa trdim, da je večina naročenih raziskav obtičala v predalih, da se niti naročnik ni seznanil z rezultati, da so bili pri nekaterih raziskavah konflikti med raziskovalcem in naročnikom itd. Prav gotovo pa je treba opozoriti na dejstvo, da se od sociologa večkrat pričakuje, česar ne more narediti oz. ni sposoben: da pripravi oprijemljive, hitro uporabne, operacionalizirane predloge in ekspertize. Sociologija v svetu se sicer razvija v akcijsko, anticipativno, eksperimentalno (evaluativno) znanost, toda pri nas še niso oblikovana niti preizkušena osnovna metodološka izhodišča za tako usmeritev. Zakaj tega ni, sem že opisal.

Na vprašanje, katera sociološka dognanja so bila uporabljena v praksi in katera zavrjnena, je težko natančno odgovoriti, ker ni evidence (sam sem večkrat predlagal, da bi naredili študijo o usodi aplikativnih oz. naročenih raziskav, vendar ni bilo odziva), Splošen (mislim pa, da korekten) odgovor je pač, (kot sem že naznačil), da centri odločanja niso »potrebovali« socioloških dognanj, še manj sociološko utemeljenih kritik določenih »disfunkcij« sistema. To, da nekdo pri nas naroči neko raziskavo, še ne pomeni, da jo misli uporabiti, da se resno zanima za izsledke itd. V zadnjem času je bilo (eksplicitno) zavrjenih več socioloških »dognanj«. Eden takih primerov so bili predlogi za delovni čas (Izvršni svet in druge institucije niso upoštevali rezultatov ankete in predlogov raziskovalcev). Drug tak primer je bila zavrnitev študije za projekt »Slovenija 2000«. Ne da bi se zdaj spuščal v metodološka in vsebinska izhodišča te študije (in jih niti ne zagovarjam), vendar je bilo razvidno iz poročil, da so na CK-ju (kjer so študijo obravnavali) zavrnilo tisto, s čimer pa se pri tej študiji strinjam: namreč metodo scenarijev oz. alternativnih projekcij (bližnje) bodočnosti. Menim celo, da je treba to metodo uporabljati tudi

pri drugih socioloških in aplikativnih raziskavah. Da je bila metoda zavrnjena, pomeni, da niso dopustni dvom, problematizacija, miselna inovacija, pač pa le deklarativno strinjanje s predpisano (in edino možno) razvojno varianto.

Tudi sam se ukvarjam z uporabno raziskavo (možnost samozaposlovanja ter uvajanje kooperativ in majhnih proizvodnih entot). Naročnik (ZSMS) se je sicer zelo zanimala za to in ima resne namene, toda ali bodo spoznanja in predlogi iz moje raziskave ter raziskav drugih sodelavcev »uporabljena« v praksi, ne vem, kajti odločujoči dejavnik ni niti naročnik, še manj pa seveda raziskovalci.

O perspektivi sociologije bi povedal naslednje., dosedanji način dela in komunikacij v sociološki skupnosti je treba spremeniti. Sociologi bi se morali (vsaj za nekaj časa) odpovedati velikim novim raziskovalnim projektom. Namesto tega bi se morali začeti ukvarjati z naslednjimi nalogami:

1. absorpcija in vsaj minimalna sinteza do zdaj zbranih podatkov in informacij;

2. metodološka refleksija in preverjanje podatkov (sam pripravljam študijo, iz katere je razvidno, da nekatere »raziskave« temeljijo na problematičnih ali pa popolnoma neverodostojnih podatkih);

3. replikacija (ponovitev) določenih raziskav;

4. manjše monografske (in intenzivne) študije oz. raziskave;

5. nujno bi bilo treba narediti študijo o usodi aplikativnih raziskav;

6. organizirati bi bilo treba specializirane, delovne (in ne kot zdaj pretežno manifestativne) seminarje in posvetovanja;

7. več pozornosti bo treba posvetiti prevodom in sploh spremljanju svetovne sociološke produkcije (kot je znano, že obstaja iniciativna skupina, ki je izdelala predloge za prevod literature s področja humanističnih ved in družboslovja);

8. nujno bi bilo treba pričeti z izdajo informativnega biltena (izdajatelj bi bilo Slovensko sociološko društvo), vendar bi moral biti vsebinsko bogatejši kot npr. zdajšnji JUS-informator (v biltenu bi morali biti povzetki raziskav, ki so se začele ali so končane, informacije o magistrskih in doktorskih delih, informacije o predavanjih, informacije o mednarodnih seminarjih, o izdaji novih knjig ipd.). Etnologi npr., ki jih je precej manj kot sociologov, imajo tak bilten.

3. Posvetovanje jugoslovanskih sociologov v Portorožu je v nekaterih pogledih prav gotovo spodbudno za nadaljnji razvoj sociologije; posebno še za utrditev profesionalnega združenja (JUS-a), vendar pa so se na tem posvetovanju pokazale vse pomanjkljivosti, o katerih sem že govoril (posvetovanje je šlo preveč v širino in premalo v »globino«, ni bilo »sinergetskega učinka«).

O oscilacijah v jugoslovanski sociologiji in družbi

1. Četrstoletni razvoj povojne jugoslovanske sociologije mora biti in je predmet njene teoretično metodološke in torej empirično utemeljene kritične obravnave. V sociologiji se postopoma uveljavlja njeno kritično razsežje, metodološko-kritična obravnava njenih dosežkov in zablod ter njihove notranje, disciplinarne in predvsem družbene, politične pogojenosti. V mislih imam kritično sociologijo sociologije, ki se razvija le postopoma in vse preveč sunkovito kot notranja potreba sociologije po razmejevanju in pojasnjevanju determinizmov sociološkega raziskovalnega delovanja. Že sorazmerno zgodaj v njenem razvoju so bila opredeljena izhodišča za takšno »sociološko kritično« raziskavo in spremljavo.¹

Predmet sociologije je proučevanje družbenih razmer in družbenega položaja v katerem se razvija. Pri tem je še posebej pomembno vprašanje, v kakšni meri osnovne cilje znanstvene dejavnosti na tem področju določajo neznanstveni dejavniki. Dalje, njena naloga je, da proučuje notranji ustroj in organizacijo znanstvene dejavnosti, njene institucionalne tvorbe, pa tudi odnose, ki se razvijajo v stroki, profesionalne značilnosti raziskovalcev, razširjena gledanja o znanstvenem pomenu teoretičnih izhodišč in metodologij, ki se uveljavljajo v posameznem obdobju, okolju itd. In končno, pomembno je, kakšne so neposredne posledice sociološke raziskave kot oblike socialnega odnosa, kot posebnega, zapletenega družbenega procesa.

Celovit odgovor na vprašanje, kot ga je zastavilo uredništvo Teorije in prakse, je, bi rekel, še nerealizirana kompleksna raziskovalna naloga oz. splet raziskovalnih nalog, ki stoje pred razvito sociologijo sociologije oz. teoretično metodološko kritiko kot notranjo potrebo sociologije. Seveda pa bi se s tem ne želel izogniti možnosti, da napišem svoje mnenje o razvoju jugoslovanske sociologije. Pri tem bi se omejil na prikaz stanja in oblikovana ocene v dveh časovnih presekih, v letu 1972, ki označuje višek in torej konec dinamičnega prvega obdobja v razvoju povojne sociologije pri nas, in na leto 1981, ko je sociologija poizkušala opredeliti svoj odnos do krize svojega lastnega razvoja.

Za prvo obdobje se mi zdi sprejemljiva ocena, ki jo je izrekel Zdravko Mlinar² in ki je v analizi temeljnih določilnic razvoja sociologije ter njene dejanske in potencialne vloge zasnovana na vrednotenju specifičnosti družbenega sistema Jugoslavije ter družbenih razmer, ki spodbujajo njen razvoj, oz. okoliščin in dejavnikov, ki jo objektivno omejujejo.

¹ Vojin Milić, Sociološki metod, 1965.

² Z. Mlinar, Na put ka organizovanom usmeravanju razvoja sociologije u Jugoslaviji, 6. skupština JUS, Portorož 1972.

Tedaj, leta 1972, se je zdelo, da specifičnosti jugoslovanske družbe same po sebi terjajo večjo prisotnost sociologije. Med njimi so razvojno pomembni predvsem poudarjanje pomena zavestnega usmerjanja družbenega razvoja, formuliranja dolgoročnih programov usmerjanja družbenega razvoja; usmerjenost k optimalnemu vključevanju ustvarjalnih sil vseh, inovativnost družbenopolitičnega sistema in usmerjenost k iskanju izvirnih rešitev, ki najbolj ustrezajo konkretnim razmeram in opredeljenim družbeno razvojnim ciljem in vrednotam; odprtost družbenega sistema in vloga Jugoslavije v svetovnih razsežjih; notranja heterogenost Jugoslavije, visoka stopnja družbeno razvojne dinamike, ki povzroča anomične situacije in hkrati z njimi potrebo po njihovem obvladovanju; specifičnost družbene strukture Jugoslavije, ki se izraža v relativno majhnih temeljnih družbenih enotah, kar prav tako odreja vlogo sociologije itd.

Pri dejavnikih, ki na razvoj sociologije delujejo zaviralno, je analiza izpostavila predvsem: predindustrijsko družbeno tradicijo; majhnost sistema, kar se izraža v prepletenosti elementov strokovnega, znanstvenega in laičnega; prevladujoč »revolucionarni stil« delovanja, ki ne upošteva induktivne analize pri reševanju družbenopolitičnih vprašanj; poudarjanje dolgoročnosti družbenega razvoja, ki se pogosto opira na »makrosociološko teorijo«, na teorijo klasikov marksizma, kar raziskavam na mikrosociološki ravni vsiljuje marginalni pomen; sociologija odkriva »temne strani« družbenih pojavov in procesov ter problematiko funkcioniranja institucij, kar povzroča tveganje, da je proglašena za problematično; prevlada egalitarnih vrednot, kar pogosto zamegljuje vlogo strokovnjaka, tudi sociologa; sociološka raziskava kot socialna kontrola pogosto ogroža privilegirani položaj določenih skupin in posameznikov v družbi; prevladujoča inercija pri vrednotenju in usmerjanju znanstvene dejavnosti celo negativno opredeljuje znanstveno delovanje; podcenjevanje vloge sociologije pri obvladovanju konkretnih družbenih težav in uresničevanju temeljnih družbenih ciljev; slaba seznanjenost z razvojem sociološke znanosti in stroke pri nas in v svetu, še posebej z možnostmi in dosežki posebnih sociologij in njihove aplikacije.

Prvo obdobje v razvoju sociologije do leta 1972 je označeval njen dinamičen razvoj, širitev njene profesionalne osnove in družbene vloge, množitev raziskav ter možnosti za sociološko analizo in imaginacijo. Drugo obdobje – nekako do leta 1981 – pa sociološka kritična obravnava označuje predvsem negativno: razvoj sociologije kot znanosti in stroke je zadržan, zaustavljen. Omejevalni dejavniki prevladajo, moč in veljavnost spodbujevalnih pa je relativizirana. Na jugoslovanskem sociološkem posvetovanju, ki je bilo posvečeno tem problemom,³ je bila uveljavljena

³ Posvetovanje »Sociologija v jugoslovanski socialistični samoupravni družbi – njene raziskovalne orientacije, sedanje dileme in perspektive«, ki ga je organiziralo Jugoslovansko sociološko združenje oktobra 1981 v Beogradu, gradivo, objavljeno v Sociologiji, št. 3–4, Beograd, 1981.

ocena o krizi jugoslovanske sociologije v obdobju po 1972. letu.⁴ Razkrita je bila protislovnost njenega notranjega razvoja in njene družbene vloge in položaja. To obdobje označujejo sistemske spremembe, hkrati pa so značilni bistveno zmanjševanje števila socioloških raziskav ključnih družbeno razvojnih vprašanj, bistveno zmanjševanje števila publikacij na osnovi socioloških raziskav, bistven upad vseh oblik komunikacij med sociološko stroko in nosilci odločanja, zastoji (retardacija) pri institucionalizaciji sociologije in sociološke raziskave, zastoji pri profesionalnem povezovanju sociologov itn.

Ko se je sociologija kot stroka utrdila in v svojem notranjem razvoju in specializaciji razvila sposobnost za raziskovanje konkretnih družbenih problemov, je glede svoje praktične dejavnosti – gledano v širšem prostoru Jugoslavije – izgubila pomemben del preferenc in možnosti za normalno vključevanje v družbeno razvojne procese.

Poglobljena analiza bi verjetno potrdila, da ne gre za bistvena protislovja med dinamiko prvega in zastoji v drugem obdobju – temveč za dve fazi procesa njene profesionalizacije in postopnega dejanskega usposabljanja za obravnavanje temeljnih družbenih vprašanj na eni strani – po drugi strani pa v praksi še vedno nerazrešeno temeljno vprašanje o vlogi in pomenu znanosti (sociologije) v analizi družbenih procesov, struktur in institucij ter v usmerjanju družbeno razvojnih procesov. V tem smislu bi kazalo pritruditi razrešitvi dileme »konflikt s sociologi ali s sociologijo«,⁵ ki izhaja iz stališča, da je konflikt med sociologijo in politiko posledica hitrejše profesionalizacije sociologije in procesa profesionalizacije ali celo deprofesionalizacije politike.

2. Po kritični oceni, ki sem jo izrekel v odgovoru na prvo vprašanje, bi na vprašanje, ali sociološko raziskovanje vpliva na družbeno odločanje, želel odgovoriti pritrdilno, seveda z mnogimi pridržki. Sociološko raziskovanje vpliva na družbeno odločanje. Seveda pa so primernost, zadostnost, moč tega vplivanja komajda zadovoljive. Razmere, ki vplivajo na razvoj sociologije, vplivajo tudi na možnosti za njen vpliv. Čimbolj je utemeljen in razvit pristop, ki se opira na dialektiko teorije in empirije, torej čimbolj je razvito kompleksno raziskovanje ključnih socioloških in torej ključnih družbenih vprašanj, čimbolj je razvito sodelovanje med sociologijo in drugimi znanstvenimi vedami (interdisciplinarno sodelovanje), čimbolj je razvito sodelovanje med sociologi iz različnih središč v Jugoslaviji, ki se ukvarjajo z raziskavo istih ali podobnih problemov, čimbolj je razvita specializacija, koordinacija in organizacija raziskovalnega dela v širših razsežjih, torej čimbolj je razvita komunikacija v disciplini, čimbolj je razvita komunikacija med sociologijo in njenimi uporabniki, med raziskavo in njenimi družbenimi interesi, med znanostjo in politiko itd. – tembolj je rezultat sociološke raziskave razviden pri družbenem odločanju.

⁴ R. Lukić, O zadacima naše sociologije, Sociologija 3–4, Bgd. 1981 in drugi referenti na posvetovanju.

⁵ Veljko Rus, Jugoslovenska sociologija između politizacije i socializacije, Sociologija 3/4, Beograd 1981.

Odgovor na to je: neposreden vpliv izsledkov socioloških raziskav in njihovo vključevanje v družbeno odločanje sta omejena, periferna, marginalna. Vpliv izsledkov raziskovanj je zelo majhen. Tako bi lahko navedel kar precej primerov, ko izsledke raziskave v svojem okolju s pridom uporabijo v delovni organizaciji ali v posamezni občini ali v družbeni instituciji, ko pa je hkrati le malo dobrih primerov za predstavitev uspešnega prenosa izsledkov raziskav in njihovega neposrednega vpliva na odločanje na globalnih ravneh sistema. Seveda pa odgovor, da družbena praksa ni zainteresirana za izsledke socioloških raziskav, ni povsem ustrezen. Ta interes se namreč izraža v najrazličnejših okoljih in je celo sistemsko opredeljen. Le da nastajajo zastoji pri njegovi artikulaciji do tiste mere, ko so dani tudi vsi osnovni družbeni pogoji za sistematično, kompleksno in poglobljeno raziskovanje ključnih družbenih vprašanj. Ta interes se izraža vse preveč pragmatično, kratkoročno in sunkovito in se zaradi svojeje prevladujočega vpliva na institucionalizacijo sociologije in institucionalizirano sociologijo izraža v »strokovnem minimalizmu«,⁶ ki je skrajna kritična oznaka lebdeče sociologije.

Predvsem je očitno, da sodobna sociologija in njene možnosti, njen teoretično metodološki arzenal pri usmerjanju družbeno razvojnih procesov še zdaleč ni izrabljen. To velja za določanje globalnih izhodišč družbenega razvoja, za presojo in spremembe na posameznih razsežjih in ravneh sistema. Če se zadržimo samo v zadnjem obdobju, lahko ugotovimo, da sociologija ni bila enakovredno vključena v analizo aktualnega družbenega stanja in presojo osnovnih družbenih procesov in odnosov v Jugoslaviji kot osnove za določanje načina pri premagovanju krize: niso bile izrabljene njene zmožnosti za analizo izhodiščnega stanja ter določanje smeri in spremljanje učinkov reforme izobraževalnega sistema, pa tudi ne v analizo in ekspertizo ob navidez tako delnem ukrepu, kot je razporeditev delovnega časa delavcev. Seveda bi takih primerov lahko našteali več.

Hkrati pa lahko navedemo posamezne pozitivne primere učinkovanja izsledkov raziskav in njihovega postopnega vključevanja v politično analizo in odločanje: npr. iz migracijskih raziskav med Slovenci, ki so pokazale na pretvorbo časovno omejenih ekonomskih migracij v relativno trajne, izseljenstvu podobne izraze, kar postopoma povzroča spremembo in drugačno opredelitev politike do tega vprašanja; sociološke raziskave razvojnih procesov in stanj v posameznih družbenih okoljih (npr. v občinah Titovo Velenje in Nova Gorica ipd.) so deloma prispevale k analizi izhodiščnega stanja, deloma pa tudi k določanju izhodišč za usmerjanje družbeno razvojnih procesov in planiranje družbenega razvoja; industrijsko sociološke in organizacijske raziskave, ki preiskujejo predvsem vpliv uvajanja nove tehnologije na odnose med delavci in na samoupravno organiziranost proizvodnih kolektivov (primer Novoles); vključevanje izsledkov kontinuiranega raziskovanja javnega mnenja oz.

⁶ Glej Rudi Supek, Kako se osloboditi stručnog minimalizma, Sociologija 3/4, Beograd, 1981.

stališč, obveščenosti in aktivnosti ljudi pri odločanju na različnih točkah samoupravne organiziranosti in družbenopolitičnega delovanja; upoštevanje izsledkov empiričnih religioloških raziskav pri določanju strategije in politike družbene skupnosti in družbenopolitičnih organizacij do cerkve in vere itd.

Izbral in navedel sem le nekaj primerov, iz katerih je razvidno, kako se sociološka dognanja prenesejo v prakso. Navedene primere sem izbral iz delovne izkušnje, kot se je izoblikovala v raziskovalnem programu FSPN, seveda pa so take predstavitve tudi v programih drugih raziskovalnih programov v Sloveniji in v drugih okoljih, vendar pa to samo po sebi ne more zadovoljiti.

Sociološka raziskava se ni dovolj uveljavila niti kot kompleksna analiza ključnih družbenih vprašanj niti kot primerjalna raziskava, kot osnova za prenos in ovrednotenje tujih izkušenj, niti kot eksperiment, kot izhodišče za predhodno vrednotenje kompleksnih ali delnih družbenih reform, niti kot ekspertiza pri opredeljevanju in utemeljevanju pomembnih družbenih ukrepov, niti kot evalvacija tekočih družbenih sprememb oz. kot analiza v razmerju med normativnim in stvarnim. Možnosti za razvoj sociološke raziskave in objektivne družbene potrebe po njej so torej precejšnje.

3. Sociološka srečanja 1983 v Portorožu so poizkus ponovnega aktiviranja tradicije socioloških znanstvenih posvetovanj, ki so se uveljavila v šestdesetih letih in katerih vrh in konec je bilo posvetovanje na temo »Družbeni konflikti in socialni razvoj Jugoslavije« (Portorož 1972). To je torej poizkus oživitve angažirane sociološke razprave, ki izhaja iz razumevanja družbene vloge in funkcije sociologije kot tiste družbene vede, ki lahko bistveno prispeva k razumevanju determinant družbenih procesov in usmerjanju družbenega razvoja. Skladno s tem je bila izbrana tudi tema posvetovanja »Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi«.

Drugi, ključni cilj organizatorjev je bil, da ob pripravi socioloških srečanj in na njih vzpostavi povezave med sociologi raziskovalci na ključnih disciplinarnih področjih in oživi njihovo sodelovanje v sekcijah. Lahko ugotovimo, da smo uspeli pri aktiviranju in angažiranju veliko sociologov iz vseh raziskovalnih središč v Jugoslaviji. Posvetovanja se je udeležilo več kot 300 sociologov, 68 udeležencev je pripravilo prispevke, dobra polovica vseh udeležencev pa je aktivno sodelovala pri sekcijski in plenarni razpravi na posvetovanju. Na srečanju je bilo navzočih 17 sekcij in nekatere med njimi so se razvile v velika samostojna zaokrožena posvetovanja, poleg tega so bile med srečanjem tri okrogle mize (Sociološki aspekti dolgoročnega razvoja Jugoslavije; Nezaposlenost v Jugoslaviji, Možnosti za socialna gibanja v jugoslovanski družbi).

Delovni program posvetovanja je bil skrajno napet. Organizator je imel zelo malo sredstev za objavo referatov in ni nikomur poravnal stroškov udeležbe na posvetovanju (tudi referentom ne). Večina udele-

žencev je stroške poravnala sama. Posvetovanje torej prav gotovo ne sodi na seznam »dosežkov« konferenčnega turizma na družbene stroške.

To je le nekaj »fizičnih« razsežij posvetovanja. V presojo ustreznosti izbrane teme in uspešnosti posvetovanja pa se ne bi želel spuščati, saj sem bil sam premočno udeležen pri presoji zasnove ter pri usmerjanju poteka posvetovanja. Temu se odrekam tudi zato, da ne bi zagrešil take grobe napake kot novinarji, ki so na posvetovanje prišli, da bi potrdili že vnaprej oblikovani in zato nujno grobo potvorjeni tezi o »krizologiji« in o prevladujoči negativni politizaciji sociologije.

DIMITRIJ RUPEL

Odprta politika ne more shajati brez sociologije

1. Jugoslovanska sociologija je doživljala in doživlja enako usodo kot druge družbene vede, podobno usodo kot znanost, do neke mere pa je njen razvoj soroden razvoju kulture oz. umetnosti pri nas. Vsa ta področja oz. dejavnosti spadajo v t. i. družbeno »nadstavbo«, v kateri se je pri nas kot vodilna sila uveljavila politika. Ta v začetnem (povojnem) obdobju ni priznavala razlik med navedenimi področji, ali pa so se te razlike smele kazati kot različne ilustracije oz. izvedbe enega in istega načela, tj. nekega osnovnega interesa, ki ga je predstavljala in čuvala neka odločilna družbena skupina. Ta skupina je čez čas spoznala, da takšna ureditev družbenih odnosov vodi v družbeno stagnacijo in da škodi njej sami. Posebno razvoj odnosov z »velikim bratom« (SZ) je spodbujal drugačno pojmovanje »nadstavbe«, saj je njeno politično »nadstropje« samo skušalo prekiniti s tradicijo enotnega načela, ki bi v skrajni posledici pomenila, da med koncepcijami socializma ne more biti nobenih razlik, to pa bi pomenilo konec neodvisne politike. V kulturi so se morali dovršiti konflikti, ki so bili pred vojno zadušeni v t. i. sporu na levisi (Ljubljanski kongres književnikov leta 1952), podobna gibanja pa bi (resda drobnogledi) opazovalec mogel odkriti tudi na področju družbenih ved. Čeprav je kultura v pogledu samostojnosti prednjačila pred drugimi »družbenimi oblikami zavesti«, je leta 1958 program ZKJ ponudil rešitev tako za umetnost kot za znanost: postali naj bi sodnik sami sebi.

Razvoj samoupravljanja je imel za sociologijo dvojen (pozitiven) učinek: po eni strani je samoupravljanje zahtevalo »samoodločbo« družbenih področij, po drugi strani pa so bile prav družbene znanosti poklicane k formuliranju njegovih pravil in struktur. Šestdeseta leta so prinesla sociologiji največ spodbud: sociologi družbene resničnosti niso več presojali po idealnem modelu, ampak je v njihovi predstavi družba postala

sistem, ki ga oblikujejo in polnijo dejanski interesi. Realnost je nehala biti konstrukt, ampak je bila dinamična konstrukcija; skratka, procesi, ki so jih opazovali sociologi, niso bili več deviacije od obvezne smeri, ampak dosežki različnih interesov.

V tem času so se v jugoslovanski sociologiji pojavile teme kot: alienacija, socialna diferenciacija, intelektualna kritika, štrajki, nacionalizem itn. To je obenem čas razmaha t. i. empiričnih socioloških raziskav, ki so v benevolentnih očeh spremenile podobo družbe. Gospodarska reforma 1965 in obračun z Rankovičem (1966), ki je bil predstavljal oporo »uniformističnim« in »poobčevalnim« silam in njihovim težnjam, sta pomagala pri razvoju metodološko sofisticirane in kritične sociologije.

Ta razvoj je bil prekinjen v začetku sedemdesetih let, ko je bila sociologija ena prvih žrtev političnega »poenotenja«. Sedemdeseta leta so obdobje sociološkega »prezimovanja«, politični sektor pa si je spet vzel pravico razsojati o vseh stvareh. Konkreten rezultat tega preobrata je zakon o visokem šolstvu iz leta 1975, ki je strokovne kriterije »dopolnil« z moralno-političnimi in s tem uzakonil konformizem in hipokrizijo na področju, ki po svoji naravi zahteva kritičnost in odkritosrčnost, avtonomijo in izvirnost. Sociologija naj bi spet postala to, kar je bila nekoč in kar je še vedno v deželah realnega socializma: ilustracija vladajoče ideologije in prizorišče ritualnih kretenj. Sociologi so se v tem času izčrpavali v vsakodnevnih bitkah z državno-partijskim kompleksom, kar je vplivalo tudi na strokovno raven njihovih izdelkov. Uvedba usmerjenega izobraževanja je radikalizacija omenjenega zakona iz leta 1975, njegova težnja pa je dezintegracija znanosti in poenotenje univerze s srednjo šolo. Lahko bi navajal podatke o materialnem položaju slovenske raziskovalne dejavnosti, ki je katastrofalen; zadošča naj, če rečem, da so sedanje zagate (socialne, ekonomske in politične narave) v dobršni meri rezultat ideologizacije znanosti v sedemdesetih letih in seveda rezultat strahu, arogance in zmede političnega faktorja, ki je v razvoju diferenciacije in pluralizma (tj. obeležij samoupravljanja) videl grožnjo svojemu monopolu.

Jeseni leta 1983 se torej sociologi sestajajo na pogorišču strokovnih meril in odnosov. V reakciji dela jugoslovanskega tiska (predvsem hrvaškega, deloma pa tudi slovenskega) na portoroško srečanje sociologov vidim znake agonije istih teženj, ki so v jugoslovanski sociologiji vladale v petdesetih letih in ki so se vrnila na prizorišče v sedemdesetih. Mislim, da osemdeseta leta pomenijo premagovanje starih ran in da bodo morali v težkih trenutkih sociologi marsikaj postoriti v prid razčiščevanja nakopičenih družbenih problemov: nekaj poskusov je bilo slišati in brati že v Portorožu, kjer je bilo seveda še nekaj ideološkega obstreljevanja in tupatam tudi reprezentiranja republiških politik s pomočjo sociološke terminologije. Navad, ki so vladale toliko časa (deset ali več let) in ki so opredelile ponekod cele generacije sociologov, se je pač težko otresti.

Kar zadeva sociologijo kulture, ki je moja »specializacija«, je mogoče ponoviti to, kar sem rekel za sociologijo nasploh. Po nekaterih institucio-

nalnih težavah na FSPN, ki so sociologiji kulture odmerile pičel in neustrezen prostor, se položaj izboljšuje. Sociologija kulture se uveljavlja tudi na raziskovalnem in publicističnem področju. Omenil bi perspektivo tega področja oz. predmeta v zvezi z novimi programi bibliotekarstva in »organizacije kulturnega življenja«. Tudi na FF nastajajo možnosti za razmah sociologije kulture: tam pač bolj v povezavi z lingvistiko (semiologijo) in psihoanalizo.

2. Znano je, da so določene sociološke, predvsem mnenjske raziskave zelo razburile različne politične skupine pri nas. To je seveda patološka oblika »vplivanja na procese družbenega odločanja«. Vseeno mislim, da socialna, industrijska, urbanistična, religiološka, migracijska in npr. kulturna sociološka raziskovanja dospejo do pravih naslovov, in da jim določena plast naše politike prisluhne. Napredna in odprta politika ne more brez socioloških raziskav. Zato spodbuja in podpira naše raziskave. Mislim, da ima slovensko javno mnenje največ učinka, toda navsezadnje si s sociološkimi raziskavami pomagajo tudi razne interesne skupnosti (npr. Kulturna skupnost Slovenije) in celo RTV.

Do zanimivih stikov prihaja med sociologi na eni strani in ekologi, urbanisti, gospodarstveniki itn. na drugi. Včasih slišimo celo pritožbe, da sociologi še premalo pomagamo »praksi«. To so spodbudna znamenja. Kljub vsemu si predstavljam, da razmerje med sociologijo in njenimi interesenti ne more biti samo razmerje med naročnikom in izvajalcem. Določena sredstva bi morala biti na voljo tudi za povsem neodvisne raziskave, da bi tisti, ki so jim namenjene, slišali tudi kaj takega, kar jim ni všeč. V političnem sistemu, v kakršnem živimo, si skoraj ne predstavljam boljšega in bolj primerne »feed-backa«, kot so sociološke raziskave.

Drug problem je univerzitetni pouk sociologije. Zanj je razpoloženje v družbi skoraj nenaklonjeno, saj venomer slišimo očitke, da smo premalo marksistični itn. Ob nespornem pomenu marksizma bi bilo treba sestavljanje socioloških programov v večji meri prepustiti strokovnim institucijam in akademski populaciji. Glavni razlog za trenja in »rezanje« programov pa je seveda razdrobljenost univerze in epohalna zmota, da je mogoče finančno vrednotiti posamične programe. Politika je na ta način naščuvala univerzitetne delavce, da se grizejo med sabo. Čeprav gre za večji kos kruha, se ta boj odvija v znamenju ideoloških in vsakršnih globalnih argumentov. Univerza stane, kolikor stane – o tem se je mogoče poučiti iz primerjav z drugimi univerzami v svetu. Zdaj pa se ravsamo samo za majhne denarje in s strahom pričakujemo, kaj nas čaka za prvim vogalom. To nam jemlje veliko časa, produktivnosti, ustvarjalne volje, služi pa samo birokraciji, ki lažje vlada, čim bolj smo skregani in blokirani. Univerza seveda pozna svoje zvižace in je na svojih okopih dobro oborožena, toda učinek je predvsem v praznih diskusijah in veliki količini papirja. O smotrni ureditvi naše univerze bi seveda morali razpravljati na drugem mestu. Preprosto povedano: mislim, da premalo damo na svoje dostojan-

stvo in da se preveč prilagajamo vzorcem in formularjem, ki so bili sestavljeni po merilih zunaj univerze. Kakšen smisel ima na primer to, da planiramo za posamezne predmete točno toliko ur, da izpolnimo normo za plačo?

3. Kar zadeva »Sociološka srečanja '83«, sem nekaj povedal že prej. Mislim, da je njihov prvi dosežek v tem, da so se sociologi po dolgem času »ledu« spet sestali in se zmenili, da se bodo še sestajali, da bodo sodelovali itn. Toliko in toliko imen je imelo po mnogih letih spet pravico vstopa v javnost. To preizkušnjo so slabo prestali predvsem mediji, ki so bili vnaprej opozorjeni, da iz srečanja ne more priti nič dobrega. Pisali so se članki (tudi v ljubljanskem Delu), ki so neresnično prikazovali dogajanje v Portorožu, da ne omenjam tega, da so zasmehovali resne in pametne ljudi. Ti toni in te neresnice kažejo na položaj, ki ga ima naša sociologija oz. naša znanost v družbi. Nadnje se lahko spravi že vsak pisarček, ki po možnosti še fakultetne diplome nima. To so resne družbene poškodbe, ki jih je treba pripisati pojavoma oz. slojema, ki ju je v Portorožu Taras Kermauner opisal s pojmom »lumpenproletariat« in »lumpenbirokracija«. Kar zadeva vsebino srečanja, je bilo mogoče slišati zanimive razprave o nacionalizmu, egalitarizmu, kadrovski politiki, političnem sistemu, zanemarjenih intelektualnih potencialih, o družbenih gibanjih itn. Nekateri poudarki so bili prav zaskrbljujoči: recimo o tem, da nas v Jugoslaviji združujejo predvsem tradicionalne vrednote, moderne pa da nas ločujejo. Marsikatera razprava na srečanju je bila obremenjena s trenutnimi spori in neravnotežji med republikami: toda to so bile bolj kot »politizirana sociologija« (vzdevek, ki namiguje na opozicionalnost in s katerim je skušalo srečanje razvrednotiti ljubljansko Delo) usedline iz obdobja pomanjkljivih informacij in izostalih komunikacij. Nadaljevanje portoroške razprave sodi v strokovne revije, kjer bodi tudi prostor za strokovno kritiko: brez slabosti tudi to srečanje ni minilo in naloga sociologov je v tem, da jih premislijo, ne pa da jih etiketirajo.

SAVIN JOGAN

Zapis k razpravi o položaju in vlogi zveznega zbora

V sklopu širše razprave o uresničevanju skupnih interesov v federaciji, določenih z Ustavo SFRJ, je bilo 21. in 22. novembra 1983 v Beogradu prvo širše posvetovanje o položaju, vlogi, načinu konstituiranja in delovanja Zveznega zbora skupščine SFRJ. Posvetovanje sta pripravila skupščina SFRJ in Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj«; udeleženci okrogle mize so dobili analizo (Položaj in vloga zveznega zbora v skupščinskem sistemu – s posebnim poudarkom na uresničevanju skupnih interesov v federaciji), ki jo je pripravila posebej za to oblikovana skupščinska delovna skupina. V naši reviji objavljamo nekatere celotne prispevke ali povzetke razprav udeležencev iz naše republike. Da pa bi bila predstavitev temeljnih vprašanj, dilem in razmišljanj celovitejša, objavljamo v tem zapisu tudi poudarke iz razprav drugih udeležencev.

V že omenjeni analizi je – sicer brez konkretne razčlenitve vloge Zveznega zbora na njegovih posameznih delovnih področjih – opozorjeno tudi na nekatere splošnejše ugotovitve. Tako je ugotovljeno, naj bi bil zbor po svojem značaju predvsem samoupravni in delegatski ter da se v obdobju od ustave do danes v bistvu ni uresničila ustavna zamisel o Zveznem zboru; to naj bi se kazalo predvsem pri načinu volitev in sestavi zbora ter njegovi povezanosti z delegatsko podlago pri delu in odločanju. Delegati zbora naj bi bili zaradi tega pogosto v položaju poslancev. Zlasti bi morali biti pri njegovem delovanju močnejše in neposredneje izraženi izvirni interesi delovnih ljudi v samoupravno povezanem združenem delu.

Da bi to dosegli, so nujne najprej korenite spremembe v volilnem sistemu, s katerimi bi zagotovili jasnejšo opredelitev delegatske baze zbora; druga naloga pa je oblikovati funkcionalni sistem horizontalne in vertikalne povezanosti delegacij ter delegatov, prirejen posebnostim posameznih oblik samoupravnega in političnega organiziranja delovnih ljudi in občanov. Sicer se ugotavlja, da je bilo pri vseh treh delegatskih volitvah strogo spoštovano zakonsko načelo o zastopanosti delegatov iz združe-

nega dela, izražena pa je bila zahteva, da bi se podobno določila tudi obveznost zastopnosti delegatov iz delegacij KS. Posebej je bilo opozorjeno, da ta po sestavi »delavski« zbor, praktično ne vpliva na politiko in akte o družbenogospodarskih odnosih, zagotavljanju enotnega jugoslovanskega trga in drugih vprašanjih, življenjsko pomembnih za združeno delo.

Kritizirano je bilo tudi sprejemanje zakonov pretežno po hitrem postopku. Potrebno bi bilo bolj razviti sodelovanje obeh zborov Skupščine SFRJ, v prihodnji zakonodajni praksi pa vzpostaviti jasnejša merila za vsebino in obseg zakonodajne pristojnosti zbora (in federacije v celoti) idr. Že v delovnem programu bi morale biti določene zadeve, o katerih bo potrebna široka javna razprava. Analiza se zavzema, da postane težišče dela v prihodnje organizirana in kontinuirana obravnava analiz, poročil in informacij o stanju na posameznih področjih družbenega življenja ter da se na tej podlagi opredeli politika uresničevanja sprejetih zakonov in drugih aktov.

V živahni in na trenutke zelo polemični razpravi sta bila širše obravnavana predvsem volilni sistem za delegate v Zboru ter opredeljevanje njihove delegatske baze; o teh vprašanjih je bila razprava tudi najbolj polarizirana. Druga vprašanja (delovni program in metode zbora, njegov odnos do ZIS ter upravnih organov, vloga in odgovornost družbenopolitičnih organizacij idr.) so ostajala v glavnem v senci prvega sklopa.

(A. Fazlia je v uvodnem referatu med drugim menil, da se z interesom samoupravnega združevanja in delegatsko sestavo Skupščine SFRJ celovito izražata razredni in nacionalni interes, kar učinkovito presega umetno ločevanje teh interesov. Ko se poudarja pomembnost vloge Zveznega zbora, je menil, da te svoje ustavne vloge zbor še ni v celoti uresničil, predvsem zaradi tega, ker z delegatskim sistemom še niso dovolj upoštevani pristni interesi delovnih ljudi in občanov. S tega vidika je potrebno proučiti tudi volilni sistem. Nikakor pa se ni mogoče strinjati z oceno (taka je zapisana tudi v gradivu), da zbor ne uresničuje svoje ustavne vloge; taka ocena je nedvomno prenagljava in celo nihilistična, če upoštevamo uresničevanje že začelih procesov).

Glavna kritika je bila usmerjena k pretirani teritorializaciji delegatske podlage zbora. Prevladovala so zlasti naslednja mnenja:

– teritorializacija na mnogih področjih spodkopava samoupravljanje. Nujna je analiza prakse s tega vidika, pri čemer morajo biti merilo samoupravna integracija ter krepitev vloge in položaja delavskega razreda (Z. Tomac);

– določene rešitve v političnem sistemu neposredno poudarjajo in omogočajo prevlado teritorialnega načela; tudi Zvezni zbor se npr. konstituira in deluje na tej podlagi (I. Šiber);

– protislovno je uokviriti delegatsko bazo Zveznega zbora v teritorialnost in hkrati zahtevati, da se delegati ne počutijo in obnašajo kot delegacije teh skupnosti (G. Miljanić);

– delegatski sistem je cepljen na stare družbenoekonomske odnose, družbenopolitične organizacije pa delujejo post festum (Ž. Marković).

Nekateri so se odločno zavzeli za spremembe pri političnem delovanju političnega sistema in v ustavi. Izraženo je bilo mnenje, da ne smemo biti ortodoksni in izključni pri spreminjanju političnega sistema; kar je preživelo, je treba spremeniti. V njem je veliko fikcij in podmen. Tako se npr. predvidevajo družbeni pogoji za delo Zveznega zbora, ki jih dejansko ni. Sistem, ki določa položaj zbora, je precej zapleten in zaradi tega zbora ne more povsem uresničevati svoje vloge (M. Zečević).

Po drugem mnenju (Z. Tomca) je to sicer določena kontinuiteta razvoja našega političnega sistema od AVNOJ do danes, ki jo je treba ohraniti, to pa ne pomeni, da se je treba poistovetiti s posameznimi njegovimi ustanovami in braniti njihovo kontinuiteto. Nasprotno: potrebno je kritično analizirati vse politične oblike in ustrezne dopolnjevati zaradi krepitve samoupravljanja.

Še odločnejšo zahtevo je postavil N. Stefanović. Po njegovem bi samo volitve delegatov iz reprodukcijskih celot združenega dela (torej mimo republik) ustrezale naravi tega zbora, ne pa sedanja teritorializirana delegatska podlaga. Če ne bomo pri delu zbora uveljavili pluralizma samoupravnih interesov, se bomo dejansko vrnili k sistemu političnega predstavnštva. Izrecno se je zavzel za ustrezne spremembe Ustave SFRJ.

Drugi razpravljalci so se zavzemali za kritično proučitev sedanje prakse, pri čemer je treba upoštevati tudi relativno majhno zanimanje ljudi za volitve v ta zbor, ker se volitve zreducirajo na tehniko. Vendar ni treba hiteti s spremembami v volilnem sistemu, da ne bi napravili koraka nazaj. To bi moralo biti hkrati izziv za znanost in družbenopolitične organizacije, da odkrijejo vzroke za obstoječe stanje in nezanimanje baze (S. Škarić). Zavzeli so se tudi za ustanavljanje delegatskih konferenc, ki naj bi okrepile stik delegatov zbora z bazo (M. Mali), oziroma za praktično dopolnitev volilnega sistema, ki bi naj odpravil težave, ki izhajajo iz dejstva, da pride na delegata zbora povprečno po 400 delegacij, v SRH celo 587 (Z. Špoljar).

Razpravljalci iz druge skupine so se zavzemali zlasti za korenito spreminjanje politične prakse, vsebine in metod družbenopolitičnih organizacij (M. Mali idr.) ter praktičnih oblik povezovanja delegacij (H. Ramadani idr.). Tako se je npr. B. Petkovski kritično opredelil do trditve iz temeljne analize, po kateri naj bi se s spremembo narave Zveznega zbora rešil skupni interes v federaciji. Bistvena je celota odnosov v družbi in ko bomo uredili ustrezen položaj delavca pri razpolaganju s produkcijskimi razmerji, bomo drugače razpravljali o delegatskem sistemu in o vlogi tega zbora. Po njegovem je dosedanja praksa potrdila upravičenost ustavne funkcije Zveznega zbora in Zbora republik in pokrajin in vsaka sprememba teh funkcij bi pomenila krnitev temeljev enakopravnosti narodov in narodnosti v federaciji. Po njegovem so spremembe v volilnem sistemu za delegate tega zbora sicer možne, vendar to

ne pomeni, da bi bilo treba hkrati spreminjati tudi ustavni položaj republik v federaciji, kot nekateri v zadnjem obdobju predlagajo. Po drugem mnenju (M. Čukovića) pa je absurdno zahtevati, da se spreminja to, kar še sploh ni zaživel. Ni v krizi sistem, temveč odgovornost najodgovornejših za njegovo razvijanje in uresničevanje. Zaradi tega je treba sistem braniti pred neodgovornostjo, ne pa ga spreminjati.

Komaj dotaknili smo se npr. programiranja dela, delovnih metod zbora ter uresničevanja njegove kontrolne funkcije (npr. B. Trifunović).

Vse to kaže, da je bila razprava o Zveznem zboru kot eni izmed ključnih ustanov federacije, široka in zavzeta, da je bilo pri tem opozorjeno na mnogo realnih in tudi novih vidkov, da pa sta teža in zapletenost teh vprašanj nedvomno taki, da bo treba razpravo, zlasti pa sistematično proučevanje nakazanih vprašanj še nadaljevati, da bomo oblikovali celovita in argumentirana izhodišča za spreminjanje prakse in morebitno dopolnjevanje sistema.

ELA ULRIH-ATENA

Uresničevanje ustavne zasnove zveznega zbora

(in nekatera odprta vprašanja njegovega delovanja)*

Pri delu delovne skupine skupščine SFRJ v zvezi z analizo o uresničevanju skupnih interesov v federaciji prek skupščine SFRJ se je ponovno pokazalo, da je glede položaja in vloge zveznega zbora v našem delegatskem skupščinskem sistemu več odprtih vprašanj. Nekatera izmed njih izvirajo iz specifičnosti načina volitev, iz sestave in funkcije tega zbora v skupščinskem in političnem sistemu. Takoj na začetku naj poudarim, da smo bili v delovni skupini povsem enotnega mnenja, da je zvezni zbor utemeljen in nujno potreben člen uresničevanja naše federalne ureditve. Ne bi pa mogli reči, da je pri njegovem delovanju dosežena zadovoljiva stopnja uresničevanja tistih ustavnih rešitev, ki izhajajo iz samoupravne narave naše federacije kot demokratične socialistične samoupravne skupnosti.

V svojem prispevku želim poudariti nekaj bistvenih vprašanj, ki so bila v središču pozornosti delovne skupine, ki pa jih je bilo prav tako pogosto slišati od delegatov v zveznem zboru in širše v družbi. Ta vprašanja razvrščam v *tri skupine*.

* To je nekoliko skrajšan zapis uvodne razprave E. Ulrih-Atene, delegatke v zveznem zboru; hkrati vodi delovno skupino zborov zvezne skupščine, ki je izdelala že omenjeno analizo – op. ur.

Prva skupina vprašanj se nanaša na ustavno zasnovo zveznega zbora.

Za uresničevanje ustavne zasnove zveznega zbora je bistveno vprašanje njegovega delovanja na delegatskih temeljih in vprašanje dejanskih možnosti samoupravno organiziranih delovnih ljudi in občanov, da vplivajo na snovanje in sprejemanje politike ter odločanje tega zbora. Znano je, da delovanje zveznega zbora na delegatskih temeljih ni takšno, kot smo pričakovali, in se zato pojavljajo problemi, ki jih posamezniki izrabljajo za to, da postavljajo vprašanje ne le o uresničevanju ustavne zasnove tega zbora, temveč celo upravičenosti njegovega obstoja. Občasno je namreč slišati določene dileme glede ustavnosti zasnove zveznega zbora, in celo vprašanje, ali je ta zbor v skladu z ustavno zasnovo jugoslovanskega federalizma, pa tudi trditve, da je bil ta zbor vgrajen v ustavo v zadnjem trenutku, kot kompromisna rešitev itd., zato je delovna skupina ocenila, da je po 10 letih izkušenj in dela tega zbora potrebno in vsestransko preučiti, *kaj je ustavna zasnova zveznega zbora, in kako se uresničuje.*

Zvezni zbor ureja z ustavo določene odnose, pri čemer zagotavlja, seveda v mejah svojih pristojnosti, sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotne temelje političnega sistema. Pri zagotavljanju teh skupnih interesov je izjemna odgovornost delegatov v zveznem zboru, kajti s tem ta zbor (tako kot zbor republik in pokrajin v mejah njegovih pristojnosti) uresničuje temeljne pridobitve naše revolucije – oblast delavskega razreda in socialistično naravo družbenoekonomskih odnosov. »Če hočemo biti enotna družba«, poudarja Kardelj, »mora imeti ta družba enotne temelje socialističnega samoupravnega in demokratskega političnega sistema«. Ta ustavna funkcija zveznega zbora, namreč, da zagotavlja enotne temelje političnega sistema in socialistične samoupravne produkcijske odnose, daje temu zboru naravo »instrumenta razredne oblasti delovnih ljudi« in samoupravnega združenega dela. Tako naravo tega zbora v marsičem določa njegova družbena podlaga oziroma sestava zbora, pa tudi način odločanja v njem.

Vendar pa bi bilo napačno misliti, da ima samo zvezni zbor značaj oblasti delavskega razreda. Glede na enotno delegatsko bazo obeh zborov in dejstvo, da sestavljajo zbor republik in pokrajin delegacije skupščin republik in pokrajin, se enako tudi s tem zborom zagotavlja oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V tem smislu naj bi bila oba zbora organa družbenega samoupravljanja in najširša organa oblasti, seveda v mejah svojih pristojnosti ter pravic in dolžnosti federacije. Koliko se oblast delavskega razreda uresničuje v zborih skupščine SFRJ, je odvisno v glavnem od razvitosti samoupravljanja v temeljnih organizacijah in skupnostih in od razvitosti delegatskih odnosov, kar končno omejuje tudi proces demokratizacije skupščin vseh drugih družbenopolitičnih in samoupravnih skupnosti.

Izhajajoč iz ustavno določenih skupnih interesov (224. čl.), pravic in dolžnosti federacije (281. čl.) in delovnega področja zveznega zbora (285.

in 288. čl.) analiza argumentirano prikazuje, kako se z zveznim zborom uresničujejo skupni interesi. Lahko ugotovimo, da je krog teh interesov zelo pomemben in širok. Pri uresničevanju skupnih interesov so natančno določeni delovno področje oziroma pravice in dolžnosti zveznega zbora. Treba pa je upoštevati, da imajo pri uresničevanju posameznih skupnih interesov svoje pristojnosti, pravice in dolžnosti tudi drugi organi, organizacije in oblike, ki jih določa 244. čl. ustave SFRJ. Skupni interesi v SFRJ se torej uresničujejo z enotnim delovanjem vseh subjektov, ki so neposredno odgovorni za njihovo uresničevanje.

Zlasti bi morali za to okroglo mizo razmisliti, kaj storiti, da bi ta zbor, kot pravi Edvard Kardelj, »izražal samoupravno strukturo« naše družbe, to je »delegacije organizacij združenega dela in drugih samoupravnih skupnosti«. Glede na to, da delegati v zveznem zboru izražajo interese samoupravnih organizacij in skupnosti v republiki oziroma pokrajini in hkrati interese republik in pokrajin kot samoupravnih družbenopolitičnih skupnosti, ter samostojno odločajo v zveznem zboru, kadar gre za samostojno pristojnost organov federacije, je izrednega pomena, kdo in kako oblikuje stališča in smernice za njihovo opredeljevanje.

Ko preverjamo, kako se uresničuje ustavna zasnova zveznega zbora, moramo upoštevati tudi nekatere njegove lastnosti:

- da ga sestavljajo delegati iz delegacij, sestavljenih glede na delo (funkcionalno delovno načelo), glede na prebivališče (teritorialno načelo) in glede na politično organiziranost; to pomeni, da se v tem zboru soočajo, prežemajo in usklajujejo različni interesi, ki so v skupščinah drugih družbenopolitičnih skupnosti institucionalizirani v treh samostojnih zborih: v zboru združenega dela, zboru krajevnih skupnosti oz. zboru občin in v družbenopolitičnem zboru;

- zakon daje dominanten položaj združenemu delu s tem, da določa, da mora biti v zveznem zboru najmanj 50 odstotkov delegatov iz združenega dela. Ta zahteva je bila v minulih treh sklicih uresničena v tehle razmerjih:

	I. sklic	II. sklic	III. sklic
združeno delo	55%	56,4%	55,0%
krajevne skupnosti	10%	11,8%	15,4%
družbenopolitične organizacije	35%	31,8%	29,6%

Poudariti je treba, da je z zakonom predpisan samo del, ki se nanaša na zastopanost delegatov iz združenega dela, zato se postavlja vprašanje, ali je treba določiti v zakonu tudi merila za druga dva segmenta – za delegate družbenopolitičnih organizacij in za delegate krajevnih skupnosti. Kaže se težnja po enakomernejši zastopanosti delegatov iz krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij.

V zvezi s tem želim posebej poudariti, da mnenja, ki izhajajo iz tega, da naj bi ta zbor imel naravo zbora združenega dela v našem skupščinskem sistemu (ki ima v skladu z ustavo posebno vlogo pri odločanju o izločanju dela dohodka za skupne in splošne družbene potrebe, o namenu in obsegu teh sredstev, torej o odnosih pri delitvi dohodka), niso utemeljena. Materialni interesi združenega dela, ki se v strukturi skupščin družbenopolitičnih skupnosti izražajo prek zborov združenega dela, se v skupščini SFRJ izražajo predvsem prek delegacij v zboru republik in pokrajin. Iz skupnih interesov, ki se uresničujejo v zveznem zboru, in iz opisane sestave tega zbora pa jasno izhaja, da gre za zbor, ki združuje vse druge interese, ki se izražajo v vseh oblikah samoupravnega in političnega organiziranja delovnih ljudi, tako da s tem izraža tudi enotne razredne interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.

Prav tako želim poudariti tudi pomen ustavnega načela enakopravne zastopanosti republik in ustrezne zastopanosti avtonomnih pokrajin v sestavi zveznega zbora. Tudi v tem se kaže narava tega zbora kot federalnega zbora, kar je vsekakor treba upoštevati pri iskanju ustrežnejših rešitev za način volitev v ta zbor. Rešitve, ki pri konstituiranju zveznega zbora ne bi upoštevale republike in pokrajine kot samoupravne demokratske in družbenopolitične skupnosti, ne bi bile v skladu z opredelitvami oziroma določili celotne ustavne zasnove federacije.

Druga skupina vprašanj se nanaša na to, kaj je delegatska baza za zvezni zbor, in kako se delegati povezujejo s to bazo.

V zvezi s tem se postavlja vprašanje uresničevanja stališč iz resolucije XII. kongresa ZKJ, da je »vzpostavljanje trdnejših organizacijskih vezi delegatov zveznega zbora z delegatsko bazo, njihovimi temeljnimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi in družbenopolitičnimi organizacijami neodložljiva naloga, od katere je odvisno uspešno uresničevanje ustavne vloge tega zbora. Na podlagi dosedanjih izkušenj moramo hitreje premagovati slabosti, ki zaradi neustreznih delegatskih odnosov ne zagotavljajo uveljavitve delegatskega sistema v tem zboru«.

Kateri so objektivni in subjektivni razlogi za tako stanje?

Še enkrat želim poudariti, da je delegatska baza za delegate v zveznem zboru enotna družbena baza samoupravno organiziranih delovnih ljudi in občanov, torej ista kot za delegate v zboru republik in pokrajin. To, po čemer se zbora razlikujeta, izvira iz njune pristojnosti in načina odločanja. Zvezni zbor odloča samostojno, in sicer po načelu večine; medtem ko odloča zbor republik in pokrajin (pretežno) ob soglasju skupščin republik in pokrajin in – s konsenzom, se torej neposredno ravna po stališčih skupščin republik in pokrajin. To pa vseeno ne pomeni, da je s samim tem za delegate v tem zboru že uresničeno pravo bistvo delegatskih odnosov. Prav od tega, t. j. od uresničevanja delegatskih odnosov v skupščinah republik in pokrajin, pa je odvisno, koliko zbor republik in pokrajin

uresničuje samoupravno funkcijo in funkcijo oblasti delavskega razreda na ravni federacije.

Kar zadeva zvezni zbor, še vedno nismo razvili ustreznih oblik in načinov povezovanja delegacij in delegatov (konference in druge oblike), s pomočjo katerih bi v zvezi s posameznimi temeljnimi vprašanji delegati izražali interes svojih temeljnih organizacij in skupnosti ter ob aktivni udeležbi družbenopolitičnih in drugih organizacij opredelili svoje stališče in smernice delegatom v zveznem zboru.

Razprava bi morala odgovoriti na vprašanje, ali se uresničuje vloga *subjektivnega dejavnika*, predvsem družbenopolitičnih organizacij, pri delovanju delegatskega skupščinskega sistema. Ali se uresničuje zahteva, da so družbenopolitične organizacije sestavni del delegatskega sistema, da delujejo znotraj tega sistema, ne pa, da od zunaj pošiljajo direktive in smernice? V tem smislu, kot pravi Edvard Kardelj, morajo zveza komunistov in druge družbenopolitične organizacije najti način delovanja v delegacijah organizacij združenega dela in drugih samoupravnih skupnosti, in sicer od teh pa vse do najširših oblik delegatskega povezovanja, do skupščine SFRJ.

V naši ustavni ureditvi ima »socialistična zveza, ki je izvorna tvorba socialistične revolucije v Jugoslaviji in bistveni dejavnik v razvoju neposredne demokracije in samoupravljanja«, posebno mesto. Socialistična zveza kot prostovoljna in demokratična fronta delovnih ljudi in občanov ter vseh organiziranih socialističnih sil z zvezo komunistov na čelu je nenadomestljiv dejavnik pri uresničevanju akcijske in politične enotnosti, aktivnosti delovnih ljudi in občanov pri usmerjanju družbenega razvoja na temeljih oblasti in samoupravljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V temeljnih načelih ustave so zelo natančno in podrobno navedene dejavnosti in funkcije, ki jih mora socialistična zveza uresničevati, da bi v praksi uveljavili koncepcijo naše samoupravne družbe, zlasti pa, da bi uveljavili delegatske odnose kot sredstvo vladavine delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov.

Povezanost delegatov v zveznem zboru z delegatsko bazo implicira tudi aktivnost samega delegata. Kot posameznik je delegat v tej svoji aktivnosti zelo omejen, pa je treba zato ustvariti tiste institucionalne in organizacijske razmere, ki mu bodo omogočile vsestranske aktivnosti. Za delegate iz združenega dela bi morali ustvariti osnovne delovne možnosti, kar vključuje tudi delno skrajšanje delovnega časa v organizacijah združenega dela ter določene tehnične in strokovne storitve, ki bi jih lahko zagotovile njihove organizacije in skupnosti, v katerih združujejo svoje delo. Pričakuje se seveda, da bo tako pobudo dal zvezni zbor – skupaj z ustreznimi družbenopolitičnimi organizacijami (SZDLJ in ZSJ).

Osrednje vprašanje, povezano z uresničevanjem delegatskih odnosov v zveznem zboru, je vprašanje ustreznosti sedanjega načina volitev delegatov za zvezni zbor. Kritične so pripombe, da so te volitve zelo zapletene, in da je treba poiskati enostavnejše rešitve, da si je treba prizadevati za

večjo demokratizacijo volitev, pri tem pa niso vedno dovolj upoštevani delegatski odnosi in to, da bi moral način volitev zagotoviti predvsem ustrezno konstituiranje zveznega zbora. Razjasniti bi morali nekatere temeljne dileme glede načina volitev in nakazati jasne smeri njihovega izboljšanja, ki morajo temeljiti na logiki delegatskih odnosov in na čim doslednejšem uresničevanju delegatskega sistema. Prizadevati bi si bilo treba, da izvoljene temeljne delegacije sčasoma prevzemajo vse zadeve delegiranja oziroma konstituiranja skupščin širših družbenopolitičnih skupnosti. Te delegacije se (kot tudi sicer o vseh drugih vprašanjih) lahko posvetujejo in se morajo posvetovati s svojo delegatsko bazo tudi o načelih kadrovske politike, ki jo določa socialistična zveza, in tudi o kandidatih za delegate in delegacije. S tem bi v praksi začeli demokratizirati kadrovsko politiko, postopek in dejavnosti v zvezi s kandidiranjem, pa tudi same volitve delegatov, vključno z odpoklicem. Pri vsem tem pa ima nenadomestljivo, z ustavo in z zakonom določeno vlogo socialistična zveza.

Tretja skupina vprašanj se nanaša na organizacijo, metodo dela in razmerja zveznega zbora, ki so pomemben dejavnik pri uresničevanju ustavne zasnove zveznega zbora.

Glede organizacije dela zveznega zbora zaslužijo posebno pozornost odbori kot t. i. stalna delovna telesa, in sicer zaradi naslednjih razlogov:

– V večini primerov (7 do 9 odborov) so organizirani po področjih družbenega življenja iz pristojnosti zbora. Takšno merilo sčasom privede do določenega izenačevanja z ustreznimi resorji in do nezadostne kritičnosti odborov pri uresničevanju političnega nadzorstva zveznega zbora nad delom upravnih organov, ki se v glavnem omejuje na obravnavo poročil, informacij in analiz. Izhodišče za to načelo organizacije dela zveznega zbora je gotovo staro in je ostanek tistih časov (in sistemov), ko je bila skupščina v položaju, da se je morala »boriti«¹ proti svoji vladi. To je zahtevalo tudi ustrezno organiziranost same skupščine v obliki alternativnih organov in funkcionarjev. Organizacija dela opredeljuje metodo dela, zato ni naključje, da so odbori, ki so »resorsko«² organizirani, v svoji dejavnosti usmerjeni predvsem k posameznim resorjem in odvisni od gradiva, ki ga zanje pripravljajo ti resorji in ZIS.

Poleg nezadostno razvite funkcije političnega nadzorstva nad delom ZIS in zveznih upravnih organov pa so nerazvite tudi druge z ustavo določene funkcije in naloge delovnih teles. Zato bi bilo treba poleg nekaterih odborov kot stalnih delovnih teles razviti ustrezno sestavljena delovna telesa z vsemi prerogativami, ki jih imajo odbori.

– Razprave v odborih, zlasti kadar gre za »matično pristojnost«³ odbora, ki jo določa poslovnik, so globlje in bolj vsestanske, kar kaže na to, da v delovnih telesih bolj prihajajo do izraza dejavnost delegatov, izmenjava mnenj, izražanje interesov in stališč, ki jih usklajujejo v razpravi, kot pa na sejah zbora.

– Toda, tako kot vsi delegati ne morejo biti člani odborov, tudi vsi odbori, glede na svoje delovno področje, ne nudijo enake možnosti za izražanje interesov, ki jih delegat prinaša s seboj kot stališče ali smernico svoje baze, in tako delegat, ki ni član odbora, ni v enakopravnem položaju z delegati – člani odbora. Po drugi strani je tako manj pobud delegatov, ker jih ti, zaradi več razlogov, ne morejo uveljavljati na sejah zbora.

Izkušnje so pokazale, da se vse prednosti vključevanja delegatov v odbore enako uresničujejo v delovnih skupinah ali v ad hoc delovnih telesih. Taka oblika ima celo veliko prednost, saj delo v njih močno motivira neposredni interes, ki se v njih uresničuje (seveda v okviru delovnega področja in delovnega programa zveznega zbora). Toda te oblike organizacije dela so postale v praksi in glede določil poslovnikov na določen način oblike drugorazrednega pomena, čeprav niti ustava SFRJ niti praksa za to ne dajeta podlage.

Zvezni zbor namenja vse več pozornosti *programiranju dela*, vendar program dela še vedno ni najširši samoupravni in politični dogovor celotne družbene strukture. Delovni program še vedno ni skupna opredelitev delegatske baze, skupščin družbenopolitičnih skupnosti, samoupravnih asociacij in družbenopolitičnih organizacij o normativni in drugi dejavnosti zveznega zbora, v kateri naj bi se vsi ti na določen način angažirali tudi kasneje, v procesu odločanja.

Pri programiranju dela je prevladujoča, da ne rečem monopolna, pobuda zveznega izvršnega sveta in zveznih upravnih organov. Ni dvoma, da se s tem ustrezno vpliva tudi na dejavnost zveznega zbora in na vsebino njegovih odločitev, pa tudi na obseg predpisov.

Posebno pozornost zasluži vprašanje, kako zvezni zbor *uresničuje razmerja* z drugimi državnimi in samoupravnimi organi in organizacijami, z družbenopolitičnimi in drugimi družbenimi organizacijami, z znanostjo in strokovnimi inštitucijami – skratka, kako se pri uresničevanju svojih ustavnih funkcij odpira zanje. Še vedno niso vzpostavljeni organizacijski mehanizmi in metode dela, ki bi delovno povezali zvezni zbor z delegatsko bazo in celotno družbeno strukturo.

Edvard Kardelj je v »Smeri razvoja...« opozoril, da tudi po sprejetju ustave obstaja težnja po zapiranju skupščin, ki naj »urejajo stvari same po sebi, ne pa v nenehnem stiku in posvetovanju z vsemi drugimi družbenimi dejavniki« in pri tem navedel primer, češ »da se do Skupščine SFRJ še vedno obnašamo, kot da je edino telo, ki je odgovorno za sprejemanje dokončne odločitve«.

Kar zadeva razmerja in sodelovanje med zboroma skupščine SFRJ, prav tako lahko ugotovimo, da so precej nerazviti. Ne da bi postale vprašljive ustavne pristojnosti in značaj posameznega zbora, obstajajo stične točke, vprašanja, glede katerih je pristojnost zborov s stališča skupnih interesov, ki se uresničujejo prek njiju, razdeljena in ob katerih je nujno doseči večje sodelovanje zborov. Poleg vprašanj, navedenih v analizi, je nujno optimalno usklajevati delovne programe zborov skup-

ščine SFRJ, da bi se tako uspešneje uresničevali skupni interesi in bi se skupščina odpirala za družbo, da bi se v proces odločanja vključevali drugi družbeni dejavniki, zlasti skupščine republik in pokrajin in s tem celotna delegatska struktura, ter da bi se racionaliziralo delo skupščine SFRJ, zveznega izvršnega sveta in zveznih upravnih organov.

Pri nadaljnjem delu bi moral zvezni zbor izpopolniti in razviti *metodo svojega dela*, ki ustreza delegatskim odnosom tega zbora. Le tako bi lahko popolneje kot do sedaj uresničeval nekatere svoje ustavne funkcije (določanje politike izvrševanja aktov, ki jih sprejema, politično nadzorstvo nad delom izvršilnoupravnih organov ipd.). Zbor mora učinkoviteje delovati tudi v smislu pravočasnega določanja politike in ukrepanja, pri tem pa seveda spoštovati s poslovníkom določen postopek odločanja. To zahteva tudi boljši pregled zbora nad rezultati in učinki ukrepov, ki jih sprejema, ter nenehno preverjanje z zakoni sprejetih rešitev s stališča prakse in družbenih potreb.

Kot redno obliko svojega dela bi moral zbor vpeljati nenehno preverjanje izvajanja sklepov, ki jih je sprejel. Tu gre za delovne sklepe, s katerimi se zvezni zbor in njegova delovna telesa obvezujejo s stališča svoje bodoče dejavnosti.

Nekoliko podrobneje sem govorila o vprašanih organizacije in metod dela zveznega zbora zato, ker so tudi to vprašanja, ki pomembno vplivajo na uresničevanje ustavne zasnove tega zbora.

MILAN KUČAN

Vloga zveznega zbora ter enotnost razrednega in nacionalnega

Tale okrogla miza o položaju in vlogi zveznega zbora skupščine SFRJ je pripravljena v času, ki ga označujejo zavzete razprave o delovanju našega političnega sistema in ki kaže, da prihaja do vrste težav in izkrivljanj, oddaljevanj od ustavnega koncepta, do neizpolnjevanja pogojev, pod katerimi bi lahko te institucije pokazale vso svojo družbeno učinkovitost, ko gre za razvoj, utrjevanje in zaščito samoupravnih družbeno-lastninskih proizvodnih odnosov, kar je njihova temeljna funkcija in naloga. S tem namenom in nalogo so bile tudi vpeljane v naš ustavni sistem. Eno izmed največjih izkrivljanj je, da teh institucij ne uporabljamo in to nemalo vpliva na uveljavljanje njihove ustavne zasnove, na težnje, projekcije oziroma zamisli posameznih družbenih rešitev. To je eden izmed vzrokov za to, da je sistem kot celota premalo učinkovit, ko

gre za uresničevanje razrednih ciljev naše družbe. V praksi se pogosto soočamo s stanji, ki niso ustavna, vendar se z njimi oportunistično sprijaznimo in jih predolgo oportunistično strpno dopuščamo.

Govor je, na primer, o sistemu odločanja in o financiranju razširjene reprodukcije. Povsem soglašam s tem, da gre tu za takšno izkrivljanje. Ne bi pa rekel, da imamo na tem področju dva vzporedna sistema, kajti po mojem mnenju imamo stari sistem, ki ni ustaven, medtem ko drugega, ki ga terjata ustava in zakon o združenem delu, nismo izoblikovali oziroma za zdaj ostaja v svojih začetnih oblikah. Imamo prav tako še vedno proračunsko financiranje družbenih dejavnosti, vsa kritika pa ni usmerjena v kritiko vzrokov, zaradi katerih ohranjamo proračunsko financiranje, temveč v obstoj samoupravnih interesnih skupnosti. Lahko bi našel še druge, boljše primere.

Ko pozabljamo, kaj so težnja, cilj in bistvo ustavnih odnosov, smo pripravljani ta stanja identificirati z ustavnim stanjem in v želji, da bi jih – ko iščemo drugačnosti – spremenili, zahtevamo tudi spremembe ustave. Razumljivo je, da iz želja, da bi prišli do takšnih sprememb, izvzemam tiste zahteve, predloge in mnenja, ki ne sprejemajo in niso nikoli sprejeli razrednega bistva in funkcije posameznih ustavnih načel ter rešitev, in ki zahtevajo spremembe, ki ne rastejo iz razredne strukture naše družbe in niso usklajene s splošnimi cilji naše družbe kot socialistične, samoupravne, večnacionalne, federalne. To so tisti predlogi, ki v bistvu ne sprejemajo ustave kot programa in sredstva za »izstop«¹ naše družbe iz etatične državnolastninske zasnove njene ureditve, in ki ne izhajajo iz ocene, da vodi neuresničevanje ustave do zaostrovanja nasprotja med proizvodnimi in političnimi odnosi v družbi.

Zato se iz časov naših ustavnih razprav pojavljajo »ponavljalci«, ki ponujajo koncepte in rešitve, ki so znane iz časov ustavnih amandmajev in ustavne razprave, a so bile tedaj z argumenti zavržene. Zato menim, da je cilj celotne razprave o delovanju političnega sistema, ugotoviti prave vzroke tega stanja in odgovoriti na to, kaj in kako kaže delati, da bi hitreje uresnili ustavno zasnovo politične demokracije socialističnega samoupravljanja in z nadaljnjo demokratizacijo političnih odnosov, s hitrejšo uveljavitvijo demokratičnih samoupravnih značilnosti političnega sistema zagotovili hitrejši razvoj proizvodnih odnosov, pa tudi razvoj materialnih proizvodnih sil naše družbe na podlagi načel, določenih v dolgoročnem programu stabilizacije.

Glede na številna izkrivljanja in zastoje pri uresničevanju ustavnih funkcij posameznih institucij političnega sistema je mogoče večkrat povsem upravičeno slišati tudi mnenje, da je vsaka rešitev boljša od tiste, ki jo imamo. Vendar pa se z vsemi rešitvami, ki jih predlagajo, ne približujemo tudi k cilju, ki bi bil sprejemljiv z vidika uresničevanja ustavne zasnove samoupravne ureditve naše socialistične in večnacionalne družbe. To terja posebno odgovornost udeležencev v razpravah o našem političnem sistemu, na katerega se je, kot kaže, osredotočila vsa družbena in

politična pozornost in ob katerem prihaja do številnih konfrontacij, ki nimajo enakega idejnopolitičnega cilja.

To velja v precejšnji meri tudi za razpravo o uresničevanju ustavne zasnove zveznega zbora, in sicer v okviru proučevanja uresničevanja ustavne funkcije federacije. Glede na zelo pomemben in širok krog skupnih interesov, ki se uresničujejo prek tega zbora, vpliva vsako izkrivljanje pri uresničevanju njegove vloge tudi na uresničevanje ustavne zasnove federacije.

Ta zasnova je izraz globokih sprememb, ki jih je v razvijanju našega družbenega, ekonomskega in političnega sistema vnesel razvoj samoupravljanja kot integralnega sistema odnosov v družbi, zasnovanega na položaju delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela, opredeljenega z njihovimi pravicami, odgovornostmi in obveznostmi, ki so bistvo samoupravnega proizvodnega odnosa in temelj vodilne vloge delavskega razreda v družbi. Posledice teh sprememb so tudi spremembe v značaju federacije, v odnosih v njej ter seveda tudi v njeni organizaciji, kar se je in se je moralo zrealiti tudi v organizaciji zvezne skupščine. Zato vprašanja uresničevanja ustavne zasnove zveznega zbora ni mogoče ločiti od vprašanja ustavne zasnove federacije, kar pomeni, da se tudi predlogi za spremembe v načinu dela tega zbora ne morejo gibati zunaj ali v nasprotju z ustavno zasnovo federacije in družbenolastninsko naravo socialističnih samoupravnih proizvodnih odnosov.

Menim, da je zato potrebno zelo odgovorno in skrbno proučiti predvsem to, ali je točna ocena, ki je zapisana v gradivu, namreč da se ustavna zasnova zveznega zbora ne uresničuje.

Če izhajamo iz načela, da je skupščina SFRJ del enotnega skupščinskega sistema in zasnovana na enakih temeljih ter načelih kot druge skupščine, ki pri uresničevanju socialističnega samoupravnega proizvodnega odnosa pomenijo svojevrstno integracijo oblasti in samoupravljanja, ki so organ družbenega samoupravljanja in instrument oblasti delavskega razreda in vseh samoupravno organiziranih delovnih ljudi, ki se konstituirajo in delujejo na delegatskih temeljih, potem tudi skupščina SFRJ in njeni zbori delijo usodo uresničevanja in pomanjkljivosti praktičnega delovanja delegatskega sistema v celoti. Glede tega tudi zvezni zbor ne more biti izjema. Dosežki pri uresničevanju delegatskega sistema in delegatskih odnosov ne morejo biti v tem zboru načelno nič večji, pa tudi ne manjši kot v drugih zboreh drugih družbenopolitičnih skupnosti, zato je treba tudi ocenjevanje ustavne vloge tega zbora uvrstiti v zvezo z ocenami o delovanju našega delegatskega in skupščinskega sistema v celoti, v zvezo z iskanjem vzrokov za nekatere izmed resnih slabosti in pomanjkljivosti, ki jih razkriva, torej v zvezo s prizadevanji, da bi izboljšali, demokratizirali in razvili procese odločanja v delegatskem in političnem sistemu v celoti.

V ocenah našega delegatskega sistema, ki so številne in so na voljo, je zelo pogost sklep, da je eden izmed temeljnih vzrokov za slabosti, ki jih

kaže, predvsem pa za nepovezanost delegatskega sistema v integralno celoto, neaktiven in neustrezen položaj, pa tudi način dela družbenopolitičnih organizacij kot subjektivne, notranje gibalne in usmerjevalne sile celotnega delegatskega sistema. Mislim, da bi bilo zelo dobro videti, kaj pomeni takšna ocena, konkretizirana glede na snecične pogoje in delegatske relacije tega zbora! O tem ni v analizi, pa tudi ne v predlogih, nobene besede, kar je mogoče ugotoviti kot resno pomanjkljivost dela v zvezi s pripravo te analize, ki je bila sicer zelo skrbno pripravljena.

V teh ocenah je potrebno seveda upoštevati posebnosti, vendar ne, ko gre za vsebino delegatskih odnosov, ki se uresničujejo tudi v tem zboru, temveč posebnost položaja in vloge skupščine SFRJ v našem družbenopolitičnem sistemu, ki določa naravo jugoslovanske federacije in njej prilagojeni oziroma ustrezen način uresničevanja skupnih interesov in funkcij v njej oziroma v njenih zborih in vpliva nanjo.

Uresničevanje funkcij federacije, kot tudi skupnih funkcij vseh federalnih enot, vseh republik in pokrajin, je skupna in neodtujljiva pravica in enakopravna odgovornost vseh delovnih ljudi vseh republik in pokrajin, s tem pa tudi vseh narodov in narodnosti, ki v njih žive. S tem uresničujejo svoje razredne in nacionalne interese, in sicer na temeljih, ki ne morejo biti v nasprotju z naravo in bistvom družbenoekonomskih odnosov in političnega sistema.

Posebnost skupščine Jugoslavije se torej kaže v sestavi in načinu odločanja oziroma v strukturi skupščine in značaju njenih zborov. Toda tudi tu eden in drugi zbor odločata na delegatskih temeljih in načelih dela vseh skupščin. Izhajajoč iz že omenjenega dejstva, da je uresničevanje funkcij federacije kot skupnih funkcij vseh republik in pokrajin skupna in neodtujljiva pravica in enakopravna odgovornost vseh delovnih ljudi, ker te izražajo njihove razredne in nacionalne interese, je edino mogoč sklep, da se njihovi interesi in odgovornost enako nanašajo na vse funkcije – ne glede na to, ali so kot funkcije skupščine Jugoslavije v pristojnosti enega ali drugega zbora. Ker je mogoče njihov interes, pravice in odgovornost za uresničevanje teh funkcij uresničevati le z uresničitvijo delegatskih odnosov v enotnem delegatskem in skupščinskem sistemu, je realen samo sklep, da je njihov interes za čimbolj učinkovito uresničevanje delegatskih odnosov in delegatskega sistema enako velik, bodisi da gre za uresničevanje teh odnosov v zveznem zboru bodisi v zboru republik in pokrajin.

Zato je vprašanje, na katerega je potrebno odločno odgovoriti, vprašanje, kako je organizirana delegatska baza in zveze delegatov z njo, oziroma kakšne rešitve in izboljšave bi bile glede tega potrebne – vendar upošteva celotno organizacijo delegatskega sistema in nujnost njegovega povezovanja v integralni sistem –, da bi bili tudi delegati v tem zboru nosilci avtentičnega interesa svoje samoupravne baze.

To pomeni, da bi tudi pri iskanju odgovora, kako izboljšati delo delegatov in delegacij v skupščini Jugoslavije, kako izboljšati odnose z njihovo delegatsko bazo, kako zagotoviti njen vpliv na sklepe zbora in

prispevati k uspešnemu uresničevanju njihovih ustavnih funkcij in vloge, morali izhajati iz takšnega interesa delovnih ljudi ter iskati organizacijske in institucionalne oblike, ki bi to omogočile v večji meri ter spodbujale stalno zvezo, vpliv in nadzor baze nad delom delegatov oziroma odgovornost delegatov v tej bazi. To toliko bolj, kolikor bolj resno doumevamo načelo, da delegati ne predstavljajo, temveč izražajo avtentične interese svoje samoupravne in politične baze ter jih vnašajo v vsebino sklepov na vseh pomembnih mestih odločanja, ki bi moralo biti – skladno s pluralistično naravo naše demokracije in samoupravno naravo proizvodnih odnosov – sporazum, dosežen z usklajevanjem nosilcev teh različnih interesov v celotnem skupščinskem in delegatskem sistemu.

Mislim, da je mogoče to doseči le z zahtevnostim in naravi našega političnega sistema, – predvsem delegatskega – ustrežujočimi oblikami in metodami dela družbenopolitičnih organizacij, ki bi izrazile njihovo vlogo v tem sistemu. Tovarišica Ulrihova je v svoji uvodni besedi poudarila, da »zahteva značaj našega političnega sistema, da so te organizacije njegova sestavina, da delujejo znotraj njega, ne pa da od zunaj prihajajo direktive in smernice«. Predvsem je torej njihova stvar, da v prizadevanju, da bi uresničile svojo ustavno vlogo, najdejo ustrezne načine delovanja v delegacijah, v povezovanju delegacij z delegatsko bazo prek celotne strukture delegatskega sistema, začenši od temeljnih samoupravnih enot in organizacij pa vse do najširših oblik delegatskega povezovanja, vse do skupščine Jugoslavije oziroma njenih zborov. Brez takšnega radikalnega preobrata pri doumevanju vloge političnih organizacij, predvsem socialistične zveze, ter v načinu njihovega dela ni mogoče pričakovati bistvenih izboljšav in kakovostnih sprememb pri uresničevanju delegatskega sistema in delegatskih odnosov. Nobene formalne in organizacijske spremembe same, pa tudi ne v volilnem sistemu (niti raba že obstoječe možnosti oblikovanja kandidatne liste po delih), ki jih ne bi podprli tudi s hkratno spremembo dela političnih organizacij, ne morejo računati na uspeh. Toliko manj tiste, ki pogosto terjajo spremembo sicer v praksi resnično izkrivljenih odnosov; nadomestilo zanje vidijo v restavraciji reprezentativnih, poslaniških odnosov, ki nas oddaljujejo od cilja.

Zato menim, da je potrebno in upravičeno zahtevati od političnih organizacij, predvsem pa od socialistične zveze in od sindikatov, da v celoti prevzamejo odgovornost za organizacijo delegatskih zvez med delegati v zveznem zboru in njihovo delegatsko bazo, da bodo politični organizatorji in usmerjevalci tega povezovanja, pri čemer pa naj rabijo vse tiste oblike, o katerih je govoril Kardelj v zvezi s svojimi razmišljanji o delegatskih konferencah kot o sestanku delegacij in delegatov – bodisi da gre za takšen sestanek delegacij s področja občin, posameznih gospodarskih vej ali reprodukcijskih celot, bodisi da gre za sestanek delegatov, ki so delegirani iz teh konferenc na ravni republiške ali celo zvezne konference delegacij. Kot konference delegacij je mogoče rabiti – in menim da bi jih morali kot takšne več rabiti – predvsem tudi sestanke skupščinskih

zborov delegatov, ki določajo smernice in stališča za delo delegatov tudi v zveznem zboru, ki so izraz avtentičnih interesov delegatske baze, katere interes izražajo. V takšni funkciji so lahko včasih tudi republiške skupščine oziroma skupščini pokrajin, ali njihovi zbori združenega dela. To ne pomeni, da delajo delegati zveznega zbora prav tako kot delegati v zboru republik in pokrajin, kajti delegati v zveznem zboru ne morejo biti niti v tem primeru delegati republiških oziroma pokrajinskih skupščin, pa tudi ne morejo sprejeti mnenja te skupščine kot stališče, ki je zanje obvezujoče.

O tem govorimo zato, ker menim, da nam številnih možnih oblik povezovanja delegatov v zveznem zboru z delegatsko bazo prek celotne strukture delegatskega sistema ni uspelo povezati z vsemi členi tega sistema na številnih njegovih mestih; tega nam ni uspelo razviti, sicer pa jih nismo mogli razviti brez ustreznega dela političnih organizacij, zato tudi nismo našli ustreznega vpliva te baze, ki bi zagotavljal, da bi pri pripravi in sprejetju sklepov neposredno, prek celotne strukture delegatskega sistema, sodelovala celotna samoupravna struktura družbe, ki je zainteresirana za te sklepe. Zato neupravičeno govorimo, da glede na ustavno zasnovo zveznega zbora ni mogoče uresničiti delegatskih odnosov, smernic in odgovornosti delegatov, še manj pa je po mojem mnenju upravičena trditev, da je delegatska baza delegatov v tem zboru nejasna in nedefinirana. Takšna mnenja pa obstajajo. Menim, da vzrok za to ni definicija delegatske baze, temveč njeno organiziranje oziroma organizirano ustvarjanje stalnih zvez delegatov s to bazo, kakršno terjajo uresničevanje bistva delegatskih odnosov na teh relacijah. K temu nas navajajo tudi dokumenti XII. kongresa ZKJ, ki so navedeni v gradivu, pa tudi uvodne besede za posvet, ki govorijo o »nedodelanosti organizacijsko-institucionalnih pogojev za določanje smernic in pomanjkanju organizirane delegatske zveze z bazo«.

Prav tako mislim, da brez velikih pridržkov – ali vsaj brez temeljnih razjasnitev – ne bi bilo mogoče sprejeti teze, da ne vemo, kaj je delegatska baza tega zbora in je zato potrebno spremeniti zdajšnje ustavno določilo v 291. členu. Takšno stališče je mogoče razbrati tudi iz analize, bilo pa je izrečeno tudi v razpravi. Glede delegatske baze zveznega zbora z ustavnega vidika ni nobene nejasnosti in dvoma. Ta je ista, kot baza, ki je tudi temelj za konstituiranje in delovanje vseh skupščin družbenopolitičnih skupnosti, ker je tudi ta zbor sestavljen iz delegatov, ki izhajajo iz delegacij temeljnih organizacij združenega dela, krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij. To so torej delegati istih samoupravnih subjektov, katerih delegati in delegacije sestavljajo tudi temeljne sestave skupščin drugih družbenopolitičnih skupnosti in vnašajo v njihovo odločanje enake avtentične samoupravne interese. Ni nobene razlike in dvoma: v sestavo zveznega zbora sodijo delegati vseh tistih organizacij in skupnosti, določenih z ustavo, ki so temelj za konstituiranje vseh zborov skupščin vseh drugih družbenopolitičnih skupnosti.

Zdi pa se, da nastajajo nesporazumi glede tega, kaj pomeni ustavno določilo, da sestavljajo zvezni zbor delegati samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij v republikah in pokrajinah. Zakaj postavlja ustava te delegate tudi kot posameznike v določen družbenopolitični okvir, ta okvir pa je republika oziroma pokrajina?

Struktura skupščine Jugoslavije izraža v celoti večnacionalno strukturo naše države in samoupravne proizvodne odnose. Izraža sodobno strukturo interesov in družbeno zavest socialistične samoupravne in večnacionalne skupnosti. To je tista oblika, s katero se razredni in nacionalni interesi izražajo v enotnem interesu samoupravno združenega dela, s čimer je preprečena težnja po umetnem ločevanju razrednega in nacionalnega, ki je še vedno precej navzoča, posebno v obliki centralistične ideologije etatističnega birokratizma, včasih izražena tudi kot odgovor na koncept liberalističnega nacionalizma in separatizma, ki prav tako obstajata pri nas.

Izhajajoč iz že omenjenega načela, da je uresničevanje funkcij federacije skupna pravica in odgovornost delovnih ljudi vseh republik in pokrajin, in sicer prek skupnega in enakopravnega uresničevanja njihovih razrednih in nacionalnih interesov na ravni federacije, mora tudi sestava skupščine Jugoslavije ustrezno izraziti takšno vlogo republik in pokrajin kot instrumenta razredne oblasti, instrumenta samoupravno združenega dela in instrumenta nacionalne svobode ter enakopravnosti. To pa pomeni, da mora vsak zbor v okviru svojih ustavnih pristojnosti zagotavljati razredni in nacionalni interes, v enaki meri pa tudi elemente razredne oblasti samoupravno združenega dela in nacionalne svobode ter enakopravnosti narodov in narodnosti. En zbor ne more izražati nacionalnih interesov, drugi pa skupne interese vseh delov samoupravne strukture družbe! En zbor ne more biti bolj samoupraven, drugi pa bolj etatističen, državotvoren! Ne more samo en zbor zagotoviti pravladujočega položaja združenega dela in drugih samoupravnih organizacij ter skupnosti, drugemu pa ni treba misliti na to. Enotnost razrednega in nacionalnega se ne izraža z delitvijo zborov na samoupravnega, ki izraža skupne interese združenega dela, in na nesamoupravnega, torej etatističnega, ki izraža zgolj posebne interese nacionalnih držav in to očitno zunaj enotnih proizvodnih odnosov in enotnih temeljev političnega sistema.

Takšna delitev – če bi jo seveda sprejeli – zanemarja določena dejstva, in sicer prvič, da so tudi delegati v zboru republik in pokrajin nosilci interesov združenega dela in drugih samoupravnih skupnosti v republikah in pokrajinah, da so torej njihova delegatska baza in torej tudi interesi, ki jih izražajo, enaki; drugič, da so to delegacije in delegati skupščin, ki so predvsem organ družbenega samoupravljanja in ne le najvišji organ oblasti, in tretjič: republike in pokrajini so samoupravne in ne samo družbenopolitične skupnosti.

Menim, da ni mogoče sprejeti teze, da zvezni zbor je oziroma da mora biti samo ta zbor samoupravni zbor, zbor združenega dela, zbor njegove

samoupravne integracije in samoupravne integracije jugoslovanske skupnosti, medtem ko zbor republik in pokrajin to ni. To bi torej pomenilo, da temu drugemu zboru ne bi bilo potrebno v okviru njegovih pravic in obveznosti zagotavljati razredne oblasti delavskega razreda, in da mu ne bi bilo treba težiti k integraciji jugoslovanske družbe na samoupravnih temeljih.

To bi – pripeljano do absurda – pomenilo, da v mehanizmu odločanja zvezne skupščine uvajamo s sestavo zborov dvojnost in konflikt proizvodnih odnosov: samoupravnega, čigar nosilci so delegati v zveznem zboru, in etatsističnega, državnolastniškega, ki se izraža v zboru republik in pokrajin. To bi pomenilo tudi institucionaliziranje konflikta med razrednim in nacionalnim interesom v zvezni skupščini. Predvsem bi se očitno oportunistično sprijaznili s takšno predstavo, ki ni točna niti glede zbora republik in pokrajin, ni pa točna niti glede odnosov med republikami, pokrajinama in organi federacije, in sicer predvsem tudi zavoljo dejstva, da pri razporeditvi ustavnih pristojnosti med republikami oziroma pokrajinama in federacijo ohranja prav federacija tiste funkcije, ki so tipično državne – suverenost, neodvisnost in teritorialna celovitost, enakopravnost, nacionalna svoboda, obramba države, varnost, mednarodni položaj in mednarodni odnosi dežele itd. To pa je tudi razumljivo, saj gre za skupne interese, ki se uresničujejo v SFRJ.

Ko razmišljamo o tem, kaj kaže storiti, ne bi smeli pozabiti na resnico, da mora delavski razred vsakega naroda osvojiti oblast v svojem lastnem narodu, da bi se s tem potrdil kot vodilna sila v družbi; torej se mora v svojem narodu konstituirati kot nacionalni razred – po Marxu »nikakor v smislu buržoazije« – to pa pomeni v svojem narodu, v svoji republici in pokrajini izbojevati si mesto, ki omogoča, da združeni delavec odloča o presežku dela, dohodku in uresničevanju splošnih družbenih vprašanj. Delavski razred nobenega naroda in narodnosti ne more niti pričakovati, pa tudi ne more zahtevati, da se njegova razredna osvoboditev uresniči v nekakšni zunajnacionalni ali nadnacionalni strukturi, da se v tej strukturi izrazi njegov vodilni položaj v družbi oziroma v lastnem narodu, pri tem pa da v tem lastnem narodu še naprej temu razredu vlada birokracija kot nosilec funkcij lastnika družbenih sredstev.

Zoper etatsistične odnose in sile, ki utemeljujejo svoj družbeni položaj in moč na teh odnosih, je potrebno in mogoče dobiti bitko le v svojem narodu. Ne bi bilo treba imeti nobenih iluzij glede tega, kdo v resnici vpliva na opredeljevanje delegatov, na smernice, stališča – ne glede na to, ali gre za opredelitve delegatov v zveznem zboru ali v zboru republik in pokrajin. Gradivo upravičeno ugotavlja, da so to izvršni sveti in politična struktura republik oziroma pokrajin. Interesi samoupravno integriranega združenega dela bodo prišli v enem in drugem zboru do veljave v takšni meri, v kakršni bodo samoupravni odnosi presegli etatsistične proizvodne odnose.

Glavni vzrok za izkrivljenje in počasno uresničevanje delegatskih odnosov tudi v tem zboru skupščine Jugoslavije je torej počasno uresničevanje samoupravnih proizvodnih odnosov, ki so določeni z ustavnim položajem delavca v temeljni organizaciji združenega dela, počasno uresničevanje njegovih pravic, odgovornosti in obveznosti.

Glede na to, da je delegatska baza vseh zborov enaka, glede na to, da so delegati voljeni oziroma delegirani iz enakih delegacij, kar velja tudi za delegate vseh drugih zborov, bi bila upravičena pričakovanja, da bo smer njihovega opredeljevanja na vseh ravneh odločanja v veliki meri enotna, usmerjena k enakim, vsaj splošnim družbenim ciljem, in da bosta tudi sporazumevanje glede teh interesov in njihovo usklajevanje lažja, hitrejša in bolj učinkovita.

Pri odločanju v federaciji morajo republike in pokrajini, ko gre za uresničevanje njihovih pravic in odgovornosti v federaciji, s katerim prevzemajo odgovornost za lasten razvoj, vendar tudi za skupen razvoj, nastopati s svojo samoupravno strukturo, torej z delegacijami samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij v republikah oziroma v pokrajinah in z odgovornimi organi teh družbenopolitičnih skupnosti.

Samoupravne delegacije odločajo o tistih skupnih interesih, ki jih uresničujejo zvezni organi, torej tudi skupščina SFRJ, ki so jih republike in pokrajini z ustavo Jugoslavije prenesle na federacijo, ki pa so hkrati sestavina pravic in obveznosti republik in pokrajin. Organi republik in pokrajin, predvsem njihove skupščine in izvršni sveti, odločajo tedaj, kadar ustava terja soglasje republik in pokrajin, ko gre za sprejetje določenih sklepov v federaciji, ti organi pa s svojim položajem v strukturi političnega sistema republike in pokrajine zagotavljajo in morajo zagotoviti izvrševanje tako sprejetih sklepov na ravni federacije. To je način odločanja, ki zagotavlja načelo, da vsak narod oziroma republika kot samoupravni in državni instrument delavskega razreda in delovnih ljudi oziroma narodov in narodnosti, ki v njej žive, samostojno razpolaga s svojim delom in dohodkom oziroma presežkom dela, seveda v skladu z naravo družbenoekonomskih odnosov, ki jih določa zvezna ustava. Takšni odnosi niso samo pogoj za svoboden razvoj narodov, temveč tudi pogoj za združevanje njihovega dela in dohodka na temelju samoupravne enakopravnosti.

V takšnih odnosih je mogoče doseči in zagotoviti tudi integracijo združenega dela – in sicer ne na ravni federacije, ker je združeno delo tu institucionalizirano glede na svoj vpliv na uresničevanje skupnih funkcij v federaciji – v enaki meri tako v zveznem zboru kot tudi v zboru republik in pokrajin – pač pa na celotnem enotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru oziroma na enotnem jugoslovanskem tržišču.

Zbor republik in pokrajin je zbor republiških in pokrajinskih skupščin, prevladujočo vlogo v njih pa bi morali – glede na ustavno zasnovo – imeti zbori združenega dela. Zbor republik in pokrajin je skupen organ republi-

ških in pokrajinskih skupščin v federaciji v sestavi skupščine Jugoslavije. To je institucionalna oblika neposredne navzočnosti in sodelovanja republik in pokrajin v delu skupščine Jugoslavije, s čimer se uresničuje neposredna odgovornost republik in pokrajin prek njihovih organov, prek najvišjih organov oblasti, za lasten razvoj in za razvoj celotne jugoslovanske skupnosti ter za uresničevanje skupnih interesov v njej. V tem zboru so nosilci pravic in obveznosti delegacije republiških in pokrajinskih skupščin. Te izražajo razumljivo interese tistih struktur, ki imajo v teh skupščinah republik in pokrajin prevladujoč vpliv in položaj združenega dela, tudi te delegacije, tudi zbor republik in pokrajin v celoti postaja zbor združenega dela oziroma zbor, v katerem ima prevladujočo vlogo združeno delo.

Etatistična ali samoupravna narava odločanja v skupščini Jugoslavije torej ni odvisna le od narave delegatskih odnosov v enem samem zboru, posebno, ker obstoja presumpcija pristojnosti v prid zveznega zbora, ker sodijo v njegov krog dela vsa vprašanja iz zelo pomembne pristojnosti skupščine federacije, za katere ustava Jugoslavije ne določa soglasja skupščin republik in pokrajin.

Na naravo odločanja tudi v zvezni skupščini bistveno vpliva stopnja uresničevanja samoupravnega proizvodnega odnosa v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, predvsem v temeljni organizaciji združenega dela, pri uresničevanju pravic, odgovornosti in obveznosti združenih delavcev, ker se bistvo proizvodnega odnosa prenaša z delegatskim sistemom na vse širše ravni organiziranosti združenega dela in družbe v celoti.

Ko iščemo odgovore na ta številna vprašanja v zvezi z ocenjevanjem uresničevanja in razvoja delegatskega sistema, je treba izhajati iz resnice, da se razredna oblast delavcev uresničuje toliko, kolikor se ta kot takšna uresničuje v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, pa tudi v občini, republikah in pokrajinah ter v federaciji. Zato da bi v bistvu hitreje spreminjali odnose v zvezni skupščini in v obeh njenih zbora, moramo hitreje in odločneje ustvariti možnosti za uresničevanje te razredne oblasti na vseh pomembnih točkah organizacij združenega dela in družbe v celoti, vključno z njegovim delegatskim sistemom kot ogrožjem odločanja v njej.

Številne predloge iz tega gradiva, ko gre za uresničevanje te naloge, ki ne odstopajo od samoupravnega proizvodnega odnosa, delegatskega sistema in federalne ureditve večnacionalne skupnosti, je potrebno povezati v celostno analizo delovanja našega političnega sistema, kar je lahko zelo koristno.

Med iluzijami in stvarnostjo

1. Za našo razpravo je značilno to, da se zavzema za celovit pristop k ocenjevanju pomena Zveznega zbora in uresničevanja njegove ustavne vloge. To je odraz spoznanja, da je mogoče vlogo tega zbora zares dobro pojasniti le, če ga obravnavamo v okviru celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, v luči medsebojne odvisnosti delovanja vseh družbenih dejavnikov.

Temeljni namen razprave je, da odgovorimo na vprašanje, ali je osnova, na kateri je zasnovan Zvezni zbor in njegova struktura, skladna z ustavno koncepcijo in ali se v njem in prek njega uresničuje ustavna opredelitev, na osnovi katere naj bo ta zbor po strukturi in delovanju dejavnik samoupravnega povezovanja delovnih ljudi, integracije in varstva enotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, sistem neposredne socialistične demokracije. Kar zadeva sestavo zbora, je ustavni zahtevi zadovoljeno, kajti 50% delegatov prihaja neposredno iz organizacij združenega dela. Torej tudi po svojem položaju v združenem delu lahko v skupščini SFRJ neposredno izražajo interese združenih delavcev in s tem omogočajo najvišjemu organu samoupravljanja in oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, da deluje kot »delovni odbor celotne družbe« (Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*).

Upravičeno pa se izpostavlja vprašanje, ali delegati v Zveznem zboru tudi v praksi delujejo kot dejavniki samoupravnega povezovanja in integracije. Odgovor je načelno pritrdilen, toda s pripombo, da se postavljeni ustavni smoter prepočasno uresničuje. Sodim, da imajo prav tisti, ki v tem pogledu opozarjajo na dejstvo, da odpira sistem socialističnega samoupravljanja kot temelj celotnega delegatskega sistema v zgodovini človeštva novo epoho, epoho demokratskega samoupravnega pluralizma kot alternativo političnemu pluralizmu, to se pravi večpartijskemu in enopartijskemu političnemu sistemu.

Iluzorno bi bilo torej pričakovati, da bi lahko že v desetih letih po sprejetju ustave iz 1974 oziroma v štiridesetih letih po II. zasedanju AVNOJ dosegli rezultate, kakršne v epohalnih spremembah lahko zagotovi le boj generacij za vzpostavljanje družbe brez vsakršne eksploatacije človeka po človeku. Toda tudi teh deset oziroma štirideset let je dovolj, da se lahko določneje oceni, kje so vzroki za prepočasno napredovanje k zastavljenemu družbeno-zgodovinskemu smotru, oziroma katere so tiste predpostavke ali komponente, ki jih je potrebno nadalje razvijati, oziroma kaj je treba spremeniti, da bi hitreje premagovali ovire na poti nadaljnjega razvoja samoupravnega delegatskega sistema. Razumljivo je,

da ni moč akcije omejevati le na Zvezni zbor. Izvajati jo je treba v okviru celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, saj so zvezni zbor in odnosi v njem poglavitni del tega sistema.

Ni dvoma, da se v samoupravni praksi srečujemo s pojavi, tendencami in odnosi, ki zaslužijo kritiko. Normativistična praksa državnih organov in pretiravanje z administrativnimi posegi v družbenoekonomske in druge odnose vsekakor zožujejo prostor za reševanje problemov po samoupravni poti. Prav tako praksa poslovnih organov, da odločajo mimo delavcev. Vse to pa vendarle ne opravičuje generalne kritike vsega obstoječega, še manj pa izjave, češ: »Delavci ne odločajo o ničemer«.

Res je, v samoupravni praksi imamo neopravičeno velike razlike med normativnim in stvarnim; zato je nujna organizirana akcija vseh zavestnih socialističnih sil, da bi se samoupravna praksa izvajala dosledneje. Seveda, taka akcija ne bo prinesla zelenih rezultatov, če ne bo izhajala iz poglobljene analize stanja in če ne bi bila zasnovana na realnem akcijskem programu, ki lahko pritegne interes delavcev in drugih delovnih ljudi.

Izkušnje nam povedo, da so lahko v razvoju samoupravljanja zanesljiva opora le tiste rešitve, ki dejansko odražajo interese vseh delovnih ljudi. Vemo pa tudi, da je v razmerah, ko se morajo utirati tudi nove poti, potrebno v določenih situacijah sprejemati tudi kompromise. Čim bolj zamotane so poti razvoja in čim večji so odpori, tem neposrednejše in konkretnjeje mora biti sprotno ocenjevanje prehojene poti in odnosov sil v tem procesu. Samo tak odnos lahko prispeva k resnični krepitvi položaja in vloge socialističnih sil v družbi in k premagovanju odpora etatističnih in tehnobirokratskih deviacij v družbeni praksi in zavesti. Širjenje nekakšnega splošnega dvoma v rešitve, ki so v določeni fazi družbenega razvoja rezultat družbenih kompromisov, ne prispeva k rasti vpliva sil socialistične demokracije.

Edvard Kardelj je često opozarjal, da lahko pomeni v procesu razvoja družbenih odnosov tudi kompromis določen napredek, če le vodi k začrtani strategiji. Menim, da nihče ne dvomi v realnost in smotrnost takega stališča. Toda to spoznanje samo po sebi še ne zadošča. Vsaka strategija uresničevanja družbenozgodovinske vloge delavskega rezreda kot temeljnega nosilca samoupravljanja in oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, mora temeljiti na realni oceni moči, ki je potrebna za uresničevanje postavljenih smotrov. Pri krčenju novih poti si moramo biti v revolucionarni strategiji vedno na jasnem, kateri med postavljenimi smotri so že stvarnost in kateri so še vedno predvsem stvar boja za uresničenje dolgoročnih razrednih smotrov.

Ob tem je bilo seveda zastavljeno tudi vprašanje o pogojih za uspešno delovanje delegatov v Zveznem zboru. Razprava je potrdila spoznanje in stališče, da mora delegat pravočasno prejemati kompetentne informacije in da mora biti to gradivo tako, da mu olajšuje odločanje. Ob tem naj opozorim, da je Zvezni zbor že sprejel potrebne sklepe tako glede obsega gradiva kakor tudi glede njegove klasifikacije. Treba je samo zagotoviti,

da bodo vsi, ki so predlagatelji gradiv v skupščini, te sklepe tudi spoštovali.

Gradivo in informacija seveda niso edini problem, s katerima se srečuje delegat. Med najbolj pomembnimi problemi je vsekakor vprašanje, kako delegat oblikuje svoja stališča za delo in odločanje v skupščini. To vprašanje v praksi še ni rešeno tako, da bi bili lahko zadovoljni. Od pravilne rešitve tega problema pa je odvisno, ali bo delegat sposoben, da uresničuje svoje pravice in dolžnosti. Iluzorno je misliti, da delegatu za odločanje, se pravi za usklajevanje različnih interesov v skupščini zadoštuje že tisto, do česar se lahko dokoplje v svoji delegaciji oziroma v svoji delovni organizaciji. Tudi ni upravičena bojazen, da so gradiva in mnenja strokovne službe v občini ali pa v republiki že sama po sebi nevarnost, da bo delegat postal žrtev manipuliranja. Delegat mora razpolagati s strokovnimi analizami in ocenami danega problema, da bi lahko na vseh ravneh kvalificirano uresničeval interese združenega dela. Zato se bo delegat Zveznega zbora povezoval tudi z občinsko in republiško skupščino, posebej še z zborom združenega dela in bo uporabljal tudi kompetentne podatke izvršnih in upravnih organov družbenopolitičnih skupnosti. V tem smislu so mu lahko v veliko pomoč prav delegatske konference, ki jih sklicuje socialistična zveza in druge oblike organizirane družbene podpore.

2. Več razpravljalcev se je dotaknilo problema organizacije in metod dela zveznega zbora. Bilo je tudi nekaj predlogov glede priprav in sprejemanja kot tudi izvrševanja delovnega programa zbora. Ker se delovni programi za leto 1984 prav zdaj pripravljajo in sprejemajo, je to dobra priložnost za akcijo v želeni smeri. Zahteva, naj bo to program celotne družbene skupnosti, je seveda upravičena. Hkrati pa je treba zagotoviti tudi instrumente za izvajanje dogovorjenih nalog.

Akcija ima več razsežnosti in poteka na več ravneh. Predvsem poteka v okviru same skupščine; ne le v zveznem zboru in zboru republik in pokrajin, marveč v okviru celotnega skupščinskega sistema – se pravi tudi v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti. Na ravni občin, republik in pokrajin lahko skupščine samoupravnih interesnih skupnosti delujejo tudi kot enakopravni dom skupščine DPS, ko razpravlja in odloča o vprašanjih, ki zadevajo neposredni interes delovnih ljudi v samoupravnih interesnih skupnostih. Na ravni federacije take možnosti ni. Zato je nujno, da najdemo ustrezne oblike, da se bodo lahko tudi predstavniki Zveze republiških in pokrajinskih interesnih skupnosti vključevali v delo Skupščine SFRJ. Čimpreje bi morali premagati stanje, ko za tako sodelovanje in koordiniranje skrbijo pravzaprav le izvršni in upravni organi republik in pokrajin.

Z vidika načina izvrševanja programa bi bilo koristno izbrati tista vprašanja, ki so bistvenega pomena za razvoj in delovanje sistema in katera bi bilo treba zavoljo tega postavljati na dnevni red vzporedno ali pa skupno v celotnem skupščinskem sistemu. Mnenja sem, da sodijo v to

zvrst predvsem naslednja vprašanja: pridobivanje dohodka in njegova delitev, socialistično samoupravno planiranje, razvoj pravnega sistema, uresničevanje ustavne koncepcije komune, odnosi s sosedi kot integralni del politike neuvrščanja.

Nadalje je tu odnos zbora do izvršnih organov. Upravičeno kritizirajo stanje, ko so dnevni redi skupščine skoraj izključno le rezultat pobude izvršnih organov. Lahko pa rečemo, da se v tej smeri vendar že kaže določen napredek v pobudah zbora – ne samo v odnosu do izvršnih in upravnih organov v federaciji, ampak tudi v celotnem skupščinskem sistemu. Menim, da je to dobra praksa in da zasluži podporo.

Delovni program zbora mora biti odprt za spremembe in dopolnitve, kajti življenje in družbena praksa prinašata vedno nova vprašanja, na katera mora odgovoriti delegatska skupščina. Ni pa prav, če število nepredvidenih vprašanj zavzame v planiranem programu preveč prostora. Važno je, da se vsaj za najpomembnejša vprašanja določi tudi dinamika njihovega reševanja.

Skrajšani in hitri potopek za odločanje v zveznem zboru sta posebej pereči vprašanji. Potrebno je storiti vse, da se primeri hitrega in skrajšane postopka spravijo v okvire, ki jih predvideva ustava. Le tako je mogoče zagotoviti, da bo delegatska baza aktivno vključena v proces odločanja. Pogosteje bi bilo treba uporabljati vnaprejšnje delegatske razprave; prav tako bi bilo koristno, ko bi se skupščina – predvsem njena delovna telesa – vključevala tudi v problematiko, še preden je uradno postavljena na dnevni red zasedanja. Po tej poti je moč celoviteje ugotavljati tudi družbene posledice določene zakonske ali druge pobude. Pri tem je velikega pomena medsebojno sodelovanje zainteresiranih delovnih teles obeh zborov, upoštevanje seveda pristojnosti tega ali drugega zbora. Določila o dajanju mnenja zainteresiranega zbora drugemu zboru bi bilo treba bolje preučiti in ustrezno uporabljati.

Posebne pomena za razvoj odnosov v zboru in za podružbljanje dela skupščine v celoti je delovanje Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, posebno pa zvezne konference in njenih delovnih teles – sekcij in komisij. Pravzaprav bi bilo nujno vzpostaviti stalni delovni kontakt med ustreznimi delovnimi telesi zbora in zvezno konferenco. To bi bil pomemben prispevek k uresničevanju temeljnega smotra tako socialistične zveze kakor tudi skupščine: namreč, široko in ustvarjalno vključevanje delovnih ljudi v politično akcijo in proces družbenega odločanja na vseh ravneh.

V sklop te problematike sodi tudi udeležba zbora pri delu zveznih družbenih svetov. Zdi pa se, da prihaja na tem področju do nekaterih nesporazumov. Tako se sliši tudi mnenje, da bi bilo treba zvezne družbene svete povezati z delom skupščine. Narobe je res, bi dejal. Po zakonu o zveznih družbenih svetih je skupščina skupaj z drugimi zveznimi organi udeleženka pri delu teh svetov. To se pravi, da tudi program dela zveznih družbenih svetov izhaja iz programa skupščine, izvršnega sveta, CK ZKJ,

ZK SZDL in drugih udeležencev v delu zveznih družbenih svetov. Naloga zbora in njegovih delovnih teles je torej, da se ustrezno organizirajo, da bi tudi skupščina lahko aktivno sodelovala v delu teh svetov.

CIRIL RIBIČIČ

Volitve so podrejene uresničevanju delegatskega sistema

1. Uresničevanje ustavnega koncepta zveznega zbora skupščine SFRJ je zelo zapletena in dolgotrajna naloga. Uspešnost njenega uresničevanja nikakor ni odvisna samo od aktivnosti delegatov družbenopolitičnih organizacij ter izvršnih in upravnih organov, ki zadevajo neposredno priprave sej zveznega zbora, temveč tudi od uspešnosti uresničevanja ustavne zasnove družbenega samoupravljanja, delegatskega skupščinskega sistema in odnosov v federaciji, vse od temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ter občin do ravni republik in avtonomnih pokrajin. Zaradi tega niso ustrezne niti nerealne optimistične niti skrajno pesimistične ocene dosedanjega dela zveznega zbora. Potrebno je zelo odgovorno, argumentirano in objektivno ugotoviti dosežene rezultate, identificirati odstopne od ustavne zasnove, pa tudi dograjevati zasnovo dolgoročne perspektive tega zbora. Temelj za takšno aktivnost ne morejo biti deformacije in slabosti pri delu zbora, ker lahko takšno ravnanje spodbuja nenačelne kritike ustavne zasnove in nesprejemljive predloge za njeno spreminjanje.

S tega vidika je dobro, da je prišlo do celovitejše ocene položaja in vloge zveznega zbora, vendar se mi zdi, da so v dosedanjem delu premalo jasne, objektivne in vseobsežne tiste ocene, ki želijo na sintetičen način izraziti uresničevanje ustavne zasnove zveznega zbora. Mislim predvsem na oceno, da se do sedaj »ni uresničila ustavna zasnova glede narave in vloge zveznega zbora« in na predlog, da je potrebno »uveljaviti korenite spremembe volilnega sistema«. Menim, da smo do sedaj premalo pozornosti namenili iskanju in pazljivemu proučevanju tistih pozitivnih elementov, čeprav šele začetnih in nepopolnih rezultatov, ki lahko pomenijo določen napredek, so vzor za druga okolja pa tudi temelj nadaljnjega dograjevanja dolgoročne perspektive razvoja Zveznega zbora. In še nekaj; ne moremo biti istočasno skrajno kritično do izkušenj uresničevanja veljavnih ustavnih rešitev in premalo kritični do predlogov, ki pomenijo teoretično in praktično presežene dileme v našem in dosedanjem razvoju. Ti predlogi se v zadnjem času pojavljajo posebno v zvezi z volilnim sistemom.

2. V dosedanjih razpravah se premalo upošteva izkušnje in argumente iz poglobljenih dolgotrajnih, večkrat zelo polemičnih, vendar morda ravno zaradi tega tudi vsebinsko bogatih razprav o strukturi, pristojnostih, organizaciji in načinu sprejemanja odločitev v zveznem zboru Skupščine SFRJ izpred desetih let. Nikakor ne bi smeli biti dogmatško obremenjeni z vsebino ustavne diskusije, vendar menim, da lahko zahtevamo, da morajo biti sedanje razprave v vsebinskem smislu nadaljevanje in razvijanje takratnih razprav in nikakor ne njihovo ponavljanje in vračanje na že presežene dileme. Jasno je, da ne gre samo za podcenjevanje in nepoznavanje ustavnih razprav, temveč tudi za nasprotovanje ustavni zasnovi političnega sistema socialističnega samoupravljanja, delegatskemu sistemu, z ustavo opredeljenim odnosom v federaciji, ki po mnenju nekaterih ne ustrezaajo spremenjenim družbenoekonomskim in političnim odnosom v Jugoslaviji.

V zadnjem času poskušajo nekateri ustavno zasnovi zveznega zbora enostransko razlagati na takšen način, kot da je zamišljen kot zbor združenega dela na zvezni ravni in pozabljajo, da v ustavni razpravi predlog o oblikovanju takšnega zbora ni bil sprejet. Obrazložitev drugačne odločitve je zelo prepričljiva in jasna: ne bi bilo smiselno oblikovati v skupščini SFRJ dva zbora, od katerih bi eden zastopal republike in pokrajini (torej nacionalni element), drugi pa združeno delo (torej razredni element). S tem bi namreč republike in pokrajini v zboru republik in pokrajin nastopale kot klasične političnoteritorialne oziroma državne skupnosti in na takšen način bi z ustavo konstituirali permanenten in v mnogočem umeten konflikt med enim in drugim zborom. Iz ustave in njenih obrazložitev, tako uradnih, Kardeljevih in strokovnih, izhaja, da je tudi zvezni zbor izraz mnogonacionalne strukture naše federacije in zastopnik delovnih ljudi v krajevnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah; torej ne samo zastopnikov interesov združenega dela. O tem pričajo tudi nekatere specifične rešitve, npr. paritetna sestava in možnost posebnega postopka na predlog delegatov iz ene republike oziroma avtonomne pokrajine.

Zato menim, da so nekatere pojavne oblike, načini delovanja zveznega zbora in uresničevanje delegatskih odnosov v tem zboru glede na samoupravno delegatsko bazo neupravičeno pod pritiskom stalne kritike, ki ponavlja, da gre za neupravičeno posnemanje načina dela zbora republik in pokrajin. Nesporno je in zelo velikokrat je bilo po XII. kongresu ZKJ ponovljeno, da prakse odločanja s soglasjem republik in pokrajin ne smemo širiti prek tistih meja, ki jih določa Ustava SFRJ. Toda predaleč gredo kritike, ki napadajo vsak poizkus organiziranega nastopanja delegatov posamezne republike ali avtonomne pokrajine in vsak poizkus uresničevanja stalnega in kontinuiranega sodelovanja teh delegatov z republiško oziroma pokrajinsko skupščino. Samoupravna delegatska baza zveznega zbora je zelo široka in kompleksna; v njej imajo svojo pomembno mesto tudi tisti sestanki oziroma konference delegacij cele republike, ki jim

pravimo zbori republiške skupščine. Menim, da stališča o tem, da ne vemo, kaj je pravzaprav delegatska baza zveznega zbora, večkrat izhajajo iz slabega poznavanja ustavne zasnove zveznega zbora, pa tudi delegatskega sistema v celoti. Še zlasti to velja za predloge, ki poskušajo na vsak način najti čimbolj konkretno določeno delegatsko bazo zveznega zbora, ki bo usmerjala delegate v zveznem zboru z obvezujočimi smernicami, ki bi bile podobne tistim, ki jih dobivajo delegacije v zboru republik in pokrajin, samo da v tem primeru ne bi smele biti oblikovane na republiški oziroma pokrajinski ravni.

Kljub temu, da se mnogi s tem ne strinjajo, vendarle trdim, da je mogoče tudi v okviru zveznega zbora govoriti o delegacijah republik in avtonomnih pokrajin; seveda ne kot o delegacijah republiških in pokrajinskih skupščin, temveč kot o delegacijah celotne samoupravne in družbenopolitične strukture posamezne republike in pokrajine. Ni torej nevarno, če republiška skupščina oblikuje mnenja in predloge kot delegatske smernice za delo delegatov v zveznem zboru, čeprav je lahko nevarno, če jih oblikuje samo ta skupščina ali celo njen izvršni svet, še bolj nevarno pa je, če se poskuša te smernice uveljavljati kot obvezne v smislu imperativnega mandata.

Menim, da ne bi smeli preveč poudarjati poslovniške in druge spremembe odnosov med obema zboroma skupščine SFRJ. Jasno je namreč, da je zavestno prišlo do zelo stroge delitve pristojnosti in do zelo različnega načina sprejemanja odločitev v obeh zborih skupščine SFRJ. Te temeljne opredelitve ne bi smeli zanikati s pretiranim poudarjanjem vloge »zainteresiranega« (nepriustojnega) zbora ali z drugimi oblikami sodelovanja obeh zborov. Gre samo za opozorilo o možnih nevarnostih, kajti verjetno je danes sodelovanja in koordinacije delovanja obeh zborov skupščine SFRJ premalo.

3. Ne sprejemam ocene, da je potrebno uveljaviti korenite spremembe volilnega sistema za zvezni zbor. To seveda ne pomeni, da zanikam kakršnekoli možne izboljšave tega sistema. Poudarjam le, da do sedaj ne obstoji prepričljiv in argumentiran predlog, ki bi izhajal iz samoupravnega delegatskega sistema in z ustavo opredeljenih odnosov v federaciji, kot tudi od zapletenosti in kompleksnosti široke samoupravne delegatske baze, ki se mora izraziti v zveznem zboru. Čeprav ponujajo tudi tako minimalne predloge sprememb, kot je predlog za spremembo četrtega odstavka 307. člena Ustave SFRJ, ki se nanaša na rok, v katerem se mora izvesti volitev za zvezni zbor, menim, da tudi takšni predlogi niso upravičeni. Nekateri poskušajo ravno na omenjenem primeru dokazovati nujnost in upravičenost ustavnih sprememb, čeprav malo bolj pozorna strokovna analiza pokaže prave vzroke veljavne ureditve in ponuja dodaten dokaz za to, kako resno in poglobljeno so bile pred desetimi leti oblikovane posamezne ustavne določbe. Namen relativno kratkega roka za izvedbo volitev je namreč omogočiti novoizvoljenim temeljnim delegacijam kot kadrovske bazi zveznega zbora, da se aktivno vključijo v

predlaganje in določanje kandidatov za ta zbor. Vsak daljši rok bi zato pomenil, da bi po izvolitvi novih temeljnih delegacij nastal daljši premor do prve seje novoizvoljenega zveznega zbora skupščine SFRJ.

Ko nasprotujem pomembnejšim spremembam volitev delegatov v zvezni zbor, sem pod vplivom najrazličnejših predlogov, ki so se pojavljali v ustavni diskusiji pred desetimi leti. Iz teh in kasnejših razprav bi lahko konstruirali rešitev, ki bi morda strogo teoretično gledano popolneje in celoviteje izrazila celotno samoupravno delegatsko bazo tega zbora, vendar bi bila takšna rešitev bistveno bolj zapletena. Z vidika samoupravne delegatske baze za zvezni zbor bi se namreč lahko opredelili za to, da se po opravljenem kandidacijskem postopku o listi kandidatov na določen način izjavljajo najprej člani temeljnih delegacij in nato delegati v zborih občinske in republiške skupščine, ter da se končno o izvolitvi izjavljajo še neposredno delovni ljudje in občani. Menim, da bi s takšnim ali kakšnim drugim, nujno bolj enostranskim predlogom ne mogli razrešiti niti enega od bistvenih problemov delovanja zveznega zbora, njegovih odnosov do drugih organov federacije, niti ne vprašanja uresničevanja odgovornosti delegatov v tem zboru. Poleg tega so vsi navedeni subjekti ustrezno vključeni v kandidacijski postopek za zvezni zbor skupščine SFRJ.

V našem političnem sistemu volilni sistem ni osamosvojen, temveč so volitve podrejene uresničevanju delegatskega sistema kot hrbtnice celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Zaradi tega bi morale abstraktne razprave o »demokratizaciji« volilnega sistema zamenjati konkretna razmišljanja o tem, ali normativna ureditev in volilni procesi v praksi prispevajo k vzpostavljanju in uresničevanju delegatskih razmerij in kako prispevajo. V zvezi s tem bomo morali, vsaj dolgoročno gledano, ponovno analizirati, ali (in v katerih segmentih našega celotnega delegatskega skupščinskega sistema) je potrebno, možno in realno širše uveljaviti institucijo zamenljivega delegata. Osebnostno menim, da je to institucijo najtežje uveljaviti ravno v zvezi z zveznim zborom (mnogo lažje v zboru republik in pokrajin), vendar je to edina pomembnejša sprememba volilnega sistema za zvezni zbor, ki se mi zdi – vsaj perspektivno gledano – sprejemljiva.

4. Posebno pozornost bi morali nameniti analizi izkušenj pri uresničevanju ustavnih in zakonskih določb o kandidacijskem postopku za zvezni zbor. Menim, da se pri praktičnem uresničevanju tega postopka ohranjajo pomembni elementi predstavnštva in odtujevanja oziroma razlaščenja vloge temeljnih delegacij. Člani temeljnih delegacij in delegacije družbenopolitičnih organizacij morajo namreč tudi dejansko postati temeljni nosilci kandidiranja. Menim, da pri tem ni odločilna niti etapa predlaganja možnih kandidatov niti etapa končnih volitev v zborih občinskih skupščin. Odločilen trenutek celotnega volilnega procesa je selekcija možnih kandidatov in določanje končne (v praksi po pravilu zaprte) liste kandidatov. Te pravice nikakor ne bi smeli imeti v svojih rokah samo izvršno-politični organi družbenopolitičnih organizacij in koordinativna telesa socialistične

zveze, temveč je to predvsem stvar usklajevanja stališč delegacij in njihovih delegatov na občinskih in republiški kandidacijski konferenci. Že iz ustave jasno izhaja, da predlaganje in določanje kandidatov ni stvar organov socialistične zveze, temveč delovnih ljudi in občanov v organizacijah socialistične zveze in sindikata. Toda šele s spremembami zakona o volitvah in odpoklicu delegatov v zvezni zbor in s spremembami slovenskega zakona o volitvah in delegiranju v skupščine iz leta 1978 je to ustavno načelo dosledneje uresničeno (glede sestave kandidacijskih konferenc). Kandidacijske konference niso več konference socialistične zveze oziroma sindikata, temveč so sestavljene iz novoizvoljenih temeljnih delegacij in delegacij družbenopolitičnih organizacij oziroma njihovih delegatov. Menim, da bi demokratizacija selekcije možnih kandidatov do določene mere prispevale k ustrežnejši socialni sestavi delegatov v zveznem zboru Skupščine SFRJ, pa tudi h kasnejšemu vzpostavljanju trdnjših delegatskih odnosov med izvoljenimi delegati in temeljnimi delegacijami.

Posebno analizo zahteva tudi praksa, da organi družbenopolitičnih organizacij zunaj temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti večkrat predlagajo v sestavo delegacij teh organizacij in skupnosti posamezne kandidate, ki naj bi opravljali delegatske funkcije na širših ravneh oziroma postali nosilci najpomembnejših funkcij v delegatskih skupščinah. Dobra stran takšne prakse je v tem, da več takšnih funkcionarjev najprej doživi temeljno verifikacijo delovnih ljudi v temeljni samoupravni organizaciji oziroma skupnosti, ker se vse preveč funkcionarjev voli izmed delegatov v družbenopolitičnih zborih. Slaba stran predlaganja oziroma vsiljevanja posameznih kandidatov v temeljne delegacije od zgoraj, še zlasti takrat, kadar gre za neaktivne člane samoupravnih organizacij oziroma skupnosti, lahko ponekod prispeva k določanju zaprtih kandidatnih list ter destimulira zanimanje najširšega kroga delovnih ljudi za rezultate volitev. Menim torej, da je možno s postopno demokratizacijo kandidacijskega postopka, v katerem bodo postale delegacije in delegati odločilen dejavnik predlaganja, selekcije možnih kandidatov in odločanja o tem, ali bo kandidatna lista odprta ali zaprta, doseči mnogo več kot s kakršnokoli normativno spremembo volilnega sistema.

Uresničevanje delegatske osnove zveznega zbora

(in povezovanje delegatov zbora z njo)

1. Ustavne določbe, po katerih predlagajo kandidate za delegate v Zveznem zboru delegacije temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitične organizacije v okviru SZDL izmed članov svojih delegacij (oziroma izvoljenih vodstev, določenih s statutom), volijo pa jih s tajnim glasovanjem skupščine občin z območja republik oziroma avtonomne pokrajine po kandidacijskem postopku, ki se opravi v Socialistični zvezi, oziroma na podlagi kandidatne liste, opredeljene na njeni kandidacijski konferenci v republici, same po sebi še ne opredeljujejo dovolj jasno delegatske podlage za delo delegatov v tem zboru. Ta postane jasnejša, če se upoštevajo tudi druge ustavne določbe o delegatskem skupščinskem sistemu – posebej tiste o sodelovanju delegacij, o načinu oblikovanja njihovih temeljnih stališč ter o odgovornem povezovanju delegacij (in delegatov) z njihovo delegatsko osnovo, o zavzemanju stališč delegatov in o njihovem opredeljevanju v postopku glasovanja v delegatski skupščini; prav tako pa tudi določba zveznega zakona o volitvah delegatov za ta zbor, ki zahteva, da jih je med kandidati najmanj polovica izmed članov delegacij tozdov.

Iz teh določb je jasno razvidno, da morajo biti delegati Zveznega zbora – po načinu izvolitve in po svojih delegatskih povezavah – obrnjeni k celotni samoupravni stvarnosti posamezne republike (pokrajine), ne pa samo k nekaterim njenim delom (npr. regijam ali delovnim področjem); hkrati pa se morajo v vsakodnevnikih delegatskih stikih najtesneje povezovati s svojimi in drugimi OZD ter drugimi samoupravnimi skupnostmi oziroma z njihovimi delegacijami. Šele to dvoje omogoča delegatu zbora, da v skupščini nastopa v skladu s smernicami in temeljnimi stališči organizacij in skupnosti (njihovih delegacij), hkrati pa upošteva tudi širše, skupne in splošne družbene interese ter potrebe tako republike in pokrajine, v kateri je izvoljen, kot federacije. Vežanost na skupne (splošne) interese republik je zlasti pomembna pri odločanju po posebnem postopku o vprašanjih, ki so splošnega pomena za republiko (pokrajino) in za enakopravnost narodov in narodnosti (294. čl. Ustave SFRJ), v določeni meri pa jo je potrebno upoštevati tudi v drugih primerih (npr. pri omejevanju splošne in skupne ali investicijske porabe ipd.).

2. Taka načelna opredelitev seveda ne pomeni, da pri uresničevanju delegatske podlage za delegate v Zveznem zboru ni nobenih praktičnih težav in nejasnosti.

Delegati v Zveznem zboru iz naše republike so poskušali v tesnem sodelovanju z republiško konferenco SZDL razčleniti nekatere prvine tako opredeljene delegatske baze. Pri tem so razvili najbolj neposredne oblike sodelovanja z občinskimi skupščinami, zlasti v njihovi vlogi konferenc delegacij, ter s konferencami Socialistične zveze v občinah.

Na podlagi tega se je pokazalo širše zanimanje za delo zbora in delegatov v njem za vprašanja o razvoju družbenoekonomskih odnosov in ekonomski politiki (zlasti za t. i. intervencijske zakone). K osnutkom zakonov o zagotavljanju plačil med uporabniki družbenih sredstev, o sanaciji in stečaju tozdov ter o SDK so npr. dobili delegati pripombe in predloge kar iz 46 slovenskih občin. Vsi delegati so sprejeli obveznost, da se neposredneje povezujejo z nekaj občinami na ta način, da njihovim skupščinam ter drugim organom in organizacijam predlagajo obravnavo posameznih vprašanj iz delovnega programa zbora, posebej takih, ki so pomembna za občino in njene samoupravne organizacije. Te občine redno vabijo delegate zbora na seje občinske skupščine in njenih zborov, na sestanke in posvete v SZDL in sindikatih, v posameznih občinah pa so za krepitev takega povezovanja oblikovali tudi posebne skupine delegatov. Delegati se tudi dokaj široko in neposredno povezujejo s posameznimi OZD v teh občinah.

Na pobudo delegatov in SZDL ter sindikatov je bilo sklicanih tudi več posvetovanj (v posameznih občinah ali regijah) za obravnavo posameznih zakonov in drugih ukrepov (npr. o osnutku resolucije o gospodarski politiki, o letošnji majski analizi, ob informaciji o sodelovanju s sosednjimi državami idr.). Izredno koristno je delovanje posameznih odborov zborov republiške skupščine ter delovnih teles RK SZDL, RS ZSS ter gospodarske zbornice. K velikemu številu zadev, ki jih obravnava Zvezni zbor, pa dobijo delegati iz naše republike pripombe in mnenja tudi od upravnih organov in izvršnega sveta, od SDK, skupnosti bank, večjih OZD idr. Oktobra 1982 je bila o intervencijskih zakonih (o omejitvi splošne in skupne porabe, o prepovedi dajanja garancij za neproizvodne oziroma negospodarske investicije idr.) sklicana širša delegatska konferenca organizacij in organov (od večjih OZD do interesnih skupnosti).

Že takrat, pa tudi kasneje, ko so bile posamezne zadeve obravnavane na nekoliko ožjih posvetih v SZDL, se je pokazalo, da je organiziranje delegatske konference izredno resna in zapletena naloga in da taka konferenca ne more učinkovito vsestransko proučiti problema in uskladiti stališča, če ni za to dovolj časa in drugih pogojev, zlasti pa če ni naslonjena na predhodno široko razpravo v delegatski bazi. Koristni so se pokazali tudi pogovori delegatov zbora z vodstvom RK SZDL Slovenije.

Ob široki razpravi o poročilu delegatov o delu Zveznega zbora ter o lastni aktivnosti, ki je bilo obravnavano na sejah zborov republiške skupščine ter na številnih sejah zborov občinskih skupščin (od oktobra do decembra), so bili – ne glede na podporo omenjenim usmeritvam – izraženi še številni predlogi za druge oblike in metode povezovanja

delegatov z bazo ter za njeno ustrežnejše aktiviranje. Konkretno povedano, za širše prizadevanje regijskih gospodarskih zbornic in medobčinskih organov družbenopolitičnih organizacij, za rednejše obveščanje občinskih skupščin ter OZD o delu zbora in delegatov v njem, posebej pri upoštevanju pripomb in sugestij, ki so jih te izoblikovale za delo delegatov, za odgovore na delegatska vprašanja idr. Uresničen bo tudi dogovor, da delegati zbora neposredno sodelujejo pri vseh oblikah dela RK SZDL, ki jim bodo omogočale, da bo njihovo delo še bolj vsestransko izražalo v republiki usklajena stališča in posamezna mnenja o vprašanjih, ki jih obravnava Zvezni zbor.

Vse to kaže, kaj smo v naši republiki dosegli pri opredeljevanju in razvijanju delegatske podlage za delo delegatov v Zveznem zboru ter pri metodah za njihovo povezovanje s to podlago. Če bi bile delovne razmere (predvsem časovne možnosti, pa tudi način priprave osnutkov in predlogov posameznih aktov) ugodnejše, bi nedvomno dosegli bistveno več. Med njimi sta omembe vredna tudi skladnejše delo družbenopolitičnih organizacij pri podpori delegatom ter odgovornejši odnos javnih glasil do dela zbora in delegatov v njem.

3. Ne glede na posamezne pomanjkljivosti pa izkušnje pri delu delegatov Zveznega zbora v naši republiki kažejo, da ni načelnih dilem. Treba je iti po že začrtani poti. O nekaterih dilemah, ki so bile opredeljene v skupščinski analizi, je torej mogoče za našo republiko na podlagi takih izkušenj dovolj prepričljivo postaviti dvojne ugotovitve, ki sta vsaj v določeni meri tudi splošnejši.

Najprej to, da tvori delegatsko bazo za Zvezni zbor (in delegate v njem) splet odnosov, aktivnosti, odgovornosti in delitev dela med številnimi družbenimi dejavniki, ki so vsi – seveda poleg delegatov – odgovorni za pripravo, vsebino in kvaliteto stališč, ki se oblikujejo in usklajujejo od tozdov in krajevnih skupnosti, krajevnih organizacij SZDL ter osnovnih organizacij sindikata do zveznih organov družbenopolitičnih organizacij, posebej SZDL, ki pa še niso niti dovolj aktivni niti učinkoviti.

Druga ugotovitev je, da konkretne oblike delovanja niso dane enkrat za vselej; razen tega se morajo v mnogočem prilagajati tudi obravnavanim vprašanjem oziroma samoupravnim in drugim organizacijam, na katere se določeno vprašanje neposredno nanaša. Zaradi tega bi bilo potrebno – namesto iskanja povsem jasnih in za vse čase in razmere veljavnih formul za opredeljevanje delegatske baze Zveznega zbora – s skupnimi močmi sistematično in praktično razčleniti oblike in metode povezovanja, ki bodo prilagojene razmeram in ki bodo seveda upoštevale tudi nujnost, da se interesi in potrebe delovnih ljudi v temeljnih družbenih celicah čimbolj neposredno in učinkovito uresničujejo z delom Zveznega zbora.

Pri teh prizadevanjih ni nobena ovira niti z ustavo določen volilni sistem za ta zbor. Če je kje neustrezen, je treba spremeniti zakon o volitvah delegatov za ta zbor, vendar pa bi se morali izogniti takim spremembam, ki bi pomaknile težišče dela in sestavo tega zbora zunaj

okvira, ki je opredeljen z ustavo. Razmišljanje o uvajanju posebnih volilnih enot (v obravnavani analizi, še bolj pa v informaciji predsedstva ZK SZDLJ) zaradi razlogov, ki smo jih omenjali na začetku, nedvomno presega to ustavno zasnovo in zaradi tega ni sprejemljivo.

BOŠTJAN MARKIČ

Zvezni zbor, SZDL in vloga strokovnosti

Razpravljati o položaju in vlogi Zveznega zbora v skupščinskem sistemu, še posebej glede uresničevanja skupnih interesov v federaciji, pomeni spraševati se o dejanski vlogi delegatskega skupščinskega sistema pri nas, zlasti še napram vlogi Zveznega izvršnega sveta. Vloga Zveznega izvršnega sveta pa je takšna, da v skupščini SFRJ – očitno – prav on »kolo vodi«. Delegatskega skupščinskega sistema pa ni – tudi na ravni federacije – če nima osrednje vloge skupščina SFRJ, če dejansko skupščina SFRJ ni osrednji organ družbenega samoupravljanja in faktično najvišji organ oblasti v mejah pravic in dolžnosti federacije.

Zato bi se ena izmed naših središčnih delovnih hipotez za učinkovito delovanje in pravilno vrednotenje skupščinskega sistema na ravni federacije glasila: vrniti dejansko moč institucijam (v našem primeru skupščini SFRJ), kot je to po naši ustavi predvideno in zapisano. Beseda vrniti pa tedaj predpostavlja, da je to moč ena institucija drugi »odvzela«, ali si jo je, »izkoriščajoč« faktično stanje, »prilastila« bolj kot je to po ustavi odmerjeno in bolj kot to odgovarja zamisli delegatskega skupščinskega sistema, kjer je izvršni svet zamišljen kot izvršilni organ same skupščine. Ali nas praksa ne potiska v položaj, ko se tudi pri nas izvršna »veja oblasti« utrjuje kot vedno pomembnejši – in to na škodo skupščine – modus operandi političnega sistema? Nujno je, da je naš politični sistem čim bolj zračen, prosojen, da se »vidi skozenj«, kaj se v njem dejansko dogaja. Zakaj? Zato, da bi lažje identificirali stvarna središča odločanja; ne nazadnje tudi zato, da bi jih lažje nadzirali (tu je vloga skupščine SFRJ in v okviru tega tudi zveznega zbora te skupščine izjemno velika); vse to bi lahko – končno! – vendarle vodilo do večje odgovornosti (tudi) na ravni federacije. Skratka: vsako institucijo, torej tudi zvezni zbor (oziroma celotno skupščino) in zvezni izvršni svet v svoje z ustavo predvidene okvirje, oziroma v takšne okvirje, kot jih uveljavlja E. Kardelj v svoji študiji *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*.

Če bo naš politični sistem bolj transparenten, se bo tudi – vsaj to – mnogo jasneje videlo, da so izvensistemske določitve in oblike odločanja

dejansko izven sistema in da predstavljajo maligno deformacijo naše družbe; tako bo tudi manj možnosti za demagoško pokrivanje takšnih izvensistemskih rešitev s formalno delegatsko »pozlato«. Povedano seveda ne pomeni, da iluzionistično sanjamo o nekakšnem institucionalnem perfekcionizmu. A vendar: koristno bi bilo, da bi formo uskladili z vsebino. To velja tudi za zvezni zbor skupščine SFRJ. Nikakor torej ne bi smeli dopustiti, da bi se za bolj ali manj monumentalno fasado našega delegatskega skupščinskega sistema prikrivali širokim pogledom delovnih ljudi in občanov »nevidni« arhitekti eksistencialnih odločitev, ki bi jim »zvezni delegati« kot nekakšen mehanizem »za proizvodnjo odločitev« dajali zgolj formalnopravni delegatski blagoslov.

Delegatsko načelo – in tu je vloga zveznega zbora izredno izpostavljena – ostaja v Jugoslaviji torzo, če ne teži k uresničitvi tudi na širših ravneh naše družbene organiziranosti; če ne teži k odstranjevanju posredništva (mediacije) in k izpostavljanju čimbolj organskega odnosa med delovnimi ljudmi in občani na eni ter delegati na drugi strani. Delegatstvo je uspešno, če vzpostavlja stalne odnose in ustvarjalne komunikacije med delegatsko temeljno ravnino in delegati. Brez razvitih delegatskih razmerij v zveznem zboru skupščine SFRJ je tudi samoupravljanje razpršeno in neorganizirano. Če bo samoupravljanje ostalo le v mikro celicah družbe in se ne bo »preneslo« v bolj »sestavljene« oblike odločanja na širši družbeni ravnini – sem pa brez dvoma spada tudi zvezni zbor skupščine SFRJ – bo izgubljalo svojo občejugoslovansko vrednost in na široko se bo odpiral (in se že odpira) prostor centralističnemu etatizmu. Če samoupravljanje in delegatski sistem prodreta v bistvo politične države, bosta tudi »podružbila« državo, sicer bo država »podržavila« družbo.

V tem smislu bi lahko dejali, da je – tudi – zvezni zbor neke vrste sredstvo integracije samoupravljanja v celovit družbeni sistem, način in oblika neposredne demokracije na ravni federacije. Uveljavitev delegatskega sistema v skupščini SFRJ, torej tudi v njenem zveznem zboru, bi iskali v sklopu resničnega, vsebinskega razvoja samoupravnih odnosov v Jugoslaviji, a nikakor ne izven tega konteksta, torej ne na področju normativnega (pre)urejanja volitev, sestave in funkcij zveznega zbora skupščine SFRJ. Izhod je torej v odmikih od administrativnega intervencionizma, je v sposobnosti vplivati na strateške samoupravne odločitve.

Ta zapis nima narave sistematične in sintetične študije o zveznem zboru skupščine SFRJ. Opozoriti želi na le nekatere probleme, ki so pomembni za delovanje zveznega zbora. Izluščiti želimo vlogo SZDL pri delu zveznega zbora in podčrtati pomen strokovnosti pri delu delegatov zveznega zbora.

Ko govorimo o vlogi in položaju zveznega zbora skupščine SFRJ, posebej še z vidika uresničevanja skupnih interesov v federaciji, ne moremo zaobiti vloge SZDL. Prevladujoč položaj združenega dela v zveznem zboru se ne more doseči brez stvarnega frontnega značaja SZDL. Zgolj normativno izhodišče, ki velja za sestavo in delo zveznega zbora, da

mora biti polovica delegatov iz združenega dela, samo po sebi še ne zagotavlja tudi dejansko večjega vpliva združenega dela v tem zboru. Če hočejo delegati zveznega zbora dobiti dovolj podlage za svoja stališča in odločitve v svojih temeljnih delegatskih okoljih, je nujna njihova večja, stalnejša in bolj sistematična naslonitev na frontno oblikovano SZDL na vseh ravneh naše družbenopolitične organiziranosti.

Republiška konferenca SZDL Slovenije se zavzema tudi za sistematičnejše vključevanje delegatov zveznega zbora v delo različnih svetov pri predsedstvu republiške konference SZDL. Velja še opomniti, da na primer republiška konferenca SZDL Slovenije in njena delovna telesa že obravnavajo mnogo zadev, ki so v programu in na dnevnikih redih zasedanja zveznega zbora. Bržčas bi bila ena izmed oblik povezanosti delegatov zveznega zbora z žgočo družbeno in ekonomsko problematiko tudi oblikovanje posebnih konferenc delegacij in delegatov z vključitvijo znanstvenih ustanov, strokovnih organizacij, skratka s pritegnitvijo znanja in pameti z različnih področij našega slovenskega (jugoslovanskega) vsakdana. Tudi organiziranje javnih razprav – prav tu je vloga frontne SZDL nenadomestljiva – in v zvezi s tem vsestransko angažiranje misleče samoupravne javnosti je nujni pogoj uspešnega, odprtega, strokovno utemeljenega in demokratičnega delovanja delegatov zveznega zbora. Ne samo občinske organizacije SZDL, temveč tudi pravkar omenjeni demokratični mehanizmi (javne razprave, upoštevanje samoupravnega javnega mnenja) morejo bistveno olajšati delegatom zveznega zbora komunikacije s celotno delegatsko bazo. Seveda: uspešno delovanje zveznega zbora skupščine SFRJ ni stvar dobre volje, ali »uspešne propagande« SZDL in drugih subjektivnih sil, ki se bojujejo za delegatske odnose. Na koncu koncev, ali pa na začetku: razvito samoupravljanje je materialni temelj delegatstvu in to velja tudi za zvezni zbor.

Izhajamo iz ugotovitve, da je v nekem širšem smislu delegat zveznega zbora aktivist SZDL. V kakšnem smislu? V tem smislu in pomenu, da so delegati zveznega zbora kot aktivisti SZDL »prisotni« povsod tam, kjer so živi družbeni problemi, kjer nastajajo vprašanja, ki delovnega človeka in občana žulijo. V tem smislu se zavzemam za takšno ponovno utrditev in uveljavitev pojma aktivista frontne SZDL, ki deluje konkretno, ki se hitro odziva na pereče probleme, ki se ne pusti le voditi toku dogodkov, ampak ki dogodke tudi usmerja, da bi jih lažje obvladoval. Le tako prihaja do optimalnih družbenih rezultatov.

Delegati zveznega zbora skupščine SFRJ kot svojevrstni aktivisti frontne SZDL pa seveda ne morejo skrčiti svoje vloge le na golo »populariziranje« ukrepov, ki jih je sprejela skupščina SFRJ, oziroma njen izvršni svet. Tudi javnomnenjske raziskave, ki jih je opravil Raziskovalni institut FSPN v letu 1983 na reprezentativnem vzorcu 2100 polnoletnih občanov v 423 krajevnih enotah v SR Sloveniji kažejo, da v sedanjih (kriznih) časih ljudje pričakujejo od frontne SZDL predvsem angažiranost in skrb v zvezi z vsakdanjimi problemi, potrebami in interesi občanov, kot so komunalna

problematika, preskrba, energetika (52,2% vprašanih); v ozadje pa v zaznavi ljudi stopa »idejna« funkcija SZDL, kot na primer razvijanje dialoga med ljudmi različnih svetovnih nazorov, razvijanje dialoga med ljudmi z različnimi stališči o bistvenih vprašanih samoupravnega razvoja (13,2% vprašanih).

SZDL je na eni strani predpostavka, na drugi strani pa je tudi sama še kako pomemben dejavnik razvoja dejanskih delegatskih odnosov v zveznem zboru. V naši družbi lahko govorimo pravzaprav o »eksekutivnem sindromu«. Ta eksekutivni sindrom je zlasti za sedanjí čas razvoja jugoslovanske družbe zelo značilen in je po naši presoji v prvi vrsti posledica raz-združenega dela v Jugoslaviji. Sistem pač mora delovati, politični »stroj« mora teči in praznino dejanskih delegatskih razmerij napolnjujejo izvršilna telesa. In ravno na tej točki našega razmišljanja se lahko ustavimo (tudi, ne pa : samo) ob vlogi SZDL. Kajti: kolikor bolj bo imela SZDL frontni značaj, manj bo samo »izvedbena«, transmissijska družbenopolitična organizacija, bolj se bo SZDL vsebinsko (in v zvezi s tem tudi delegati zveznega zbora) angažirala ob vidnih družbenih problemih občanov, bolj bo vplivala tudi na delovanje zveznega izvršnega sveta. Tako bo tudi »eksekutiva«, izvršna veja oblasti, izgubljala prizvok odtujenosti. Bolj bo SZDL delovala kapilarno, in v takšnem kapilarnem delu frontne SZDL so nepogrešljivi člen tudi delegati zveznega zbora, manj bo tudi delegatski skupščinski sistem (tudi na zvezni ravni) potisnjen na obrobje družbenega dogajanja.

Važno vprašanje v zvezi z delom zveznega zbora je povezovanje delegatov s strokovnjaki za posamezna področja. Razpon problemov, družbenopolitičnih in družbenoekonomskih, s katerimi se srečujejo delegati zveznega zbora in ki jih morajo reševati v svoji zakonodajni praksi, je nenavadno širok. Gre za zelo zapletena vprašanja, kjer ni mogoče zanemariti strokovne podlage in zato kakovostno delo delegatov zveznega zbora ni možno brez povezovanja delegatov s strokovnimi službami, z naslonitvijo na različne ekspertize, na znanstveno-raziskovalne rezultate, ki jih opravljajo znanstveno-raziskovalne institucije oz. na poročila, ki jih daje služba družbenega knjigovodstva, statistični zavodi, gospodarske zbornice in podobno.

Seveda se ne zavzemam za to, da bi delegati zveznega zbora postali neke vrste korporativistični delegati, ki bi na temelju strokovnih raziskav branili svoja ožja področja, iz katerih izhajajo. A vendar, zamislimo se v povsem konkretnem položaj delegata zveznega zbora. Delegati zveznega zbora se v sredinah, iz katerih prihajajo, srečujejo tudi z antagonizmi med občinami in regijami; soočajo se z lokalistično zaprtostjo občin; s prenaglašenimi lokalnimi in regionalnimi ambicijami v pogledu družbenoekonomskega razvoja; tudi s pomanjkanjem dolgoročnega koncepta razvoja. Te probleme ne morejo reševati brez opore na znanost in stroko; gotovo pa tudi ne brez naslonitve in pomoči družbenopolitičnih organizacij, zlasti SZDL, zveze sindikatov in ZKJ. Sodim, da ravno v svojevrstni sintezi

naslonitve delegata zveznega zbora na družbenopolitične organizacije in strokovno-znanstvene službe, ki bi bile »servis« delegatu, lahko pride do ustreznega profila delegata zveznega zbora. Ravno SZDL, sindikat in ZKJ, pa tudi znanost in stroka, so lahko korektiv napram včasih ozkim ali preveč zaprtim gledanjem posameznih delegatov na probleme, ki v zveznem zboru razgrinjajo vso paleto čestokrat dokaj zavozlane jugoslovanske stvarnosti.

Pričujoče misli nočejo biti niti naivne, niti poenostavljene; na dlani je, da delegat zveznega zbora, še zlasti, če je močno delovno angažiran v svojem neposrednem okolju združenega dela, čestokrat nima tako razsežnih časovnih možnosti, da bi se poglobljal še v strokovno-raziskovalne ekspertize (seveda kadar te sploh obstojajo). Toda po drugi strani je res, da bo le z večjo strokovno usposobljenostjo delegat kos vsemu soočanju, ki prihajajo do izraza na ravni delegatskega skupščinskega sistema.

VALERIJA ŠKERBEC

O vplivu družbenopolitičnih organizacij v zveznem zboru

Analiza »Uresničevanje z ustavo SFRJ določenih skupnih interesov v federaciji prek skupščine SFRJ« upravičeno poudarja problem neustreznega in prepočasnega uresničevanja vloge subjektivnega dejavnika pri delu in odločanju zveznega zbora. Zato upravičeno poudarja, da morajo biti predlogi družbenopolitičnih organizacij in njihovih organov v prihodnje pogostejše oziroma stalno navzoči pri obravnavi in odločanju v skupščini SFRJ.

Pri obravnavi tega problema se navadno zaustavljamo pri zelo ozkem področju dela in delovanja organov družbenopolitičnih organizacij v federaciji. Ne da bi zanikali vlogo in pomen teh organov pri oblikovanju stališč in splošnih družbenih smernic za oblikovanje politike oziroma pri sprejemanju odločitev v skupščini SFRJ, menimo, da je to samo del pogojev, ki jih morajo izpolniti družbenopolitične organizacije v skupščinskem delegatskem sistemu. Glede na splošna ustavna določila o delokrogu zveznega zbora, v katerem delovni ljudje in občani uresničujejo del svojih pravic in obveznosti – predvsem zagotavljajo sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotne osnove političnega sistema – ter izhajajoč iz tega, da bi delegati morali izhajati iz smernic celotne delegatske strukture v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter družbenopolitičnih organizacijah, je – če hočemo doseči

mobilizacijo delovnih ljudi in občanov za oblikovanje in kasneje za izvajanje odločitev, sprejetih v zveznem zboru – nedvomno nujno in edino možno uresničevanje vpliva družbenopolitičnih organizacij na opredeljevanje delegacij v osnovnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. To je najlažje doseči v občinah, ki morajo v svojih skupščinah kot konferencah delegacij zagotoviti obravnavanje poglobitnih vprašanj iz delokroga zveznega zbora. Prek njih je moč na najustreznejši način zagotoviti vključevanje vseh subjektov delegatskega odločanja v oblikovanje smeric za delo delegatov v zveznem zboru.

To je način, ki bo najhitreje zagotovil širše vključevanje delovnih ljudi in občanov v uresničevanje njihovih pravic in obveznosti v zveznem zboru; ustrezno vključevanje delovnih ljudi in občanov v oblikovanje odločitev in politike pa omogoča in zagotavlja tudi večjo stopnjo soglasnosti pri njihovi realizaciji. Zato bi bilo potrebno razmisliti o tem, kako to doseči v največji možni meri in kar najhitreje, saj ne smemo zanemariti tega, da ustrezno delo družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu zagotavlja tudi hitrejši razvoj delegatskih odnosov, kar se je v dosedanjem delu zveznega zbora pokazalo kot problem. Funkcije družbenopolitičnih organizacij pri preseganju teh problemov niso dovolj uveljavljene, zato se zaradi neupoštevanja tega vidika išče rešitve, ki odstopajo od z ustavo opredeljenih odnosov, kar se kaže tudi v predlogih za spremembo volilnega sistema, ki odstopajo od delegatskega sistema, pa tudi pri razumevanju narave zveznega zbora.

Za uresničitev ustreznega načina dela subjektivnega dejavnika v našem socialističnem samoupravnem sistemu bi po našem mnenju bilo potrebno doseči predvsem bistvene spremembe pri programiranju dela zveznega zbora. Družbenopolitične organizacije morajo prevzeti večjo iniciativo pri opredeljevanju tega programa, pa tudi pri njegovi realizaciji oziroma v zvezi z rezultati, ki se jih želi doseči z obravnavanjem posameznih problemov, pri opredeljevanju in uresničevanju politike za izvrševanje vseh aktov zbora, pa tudi pri kontroli izvajanja odločitev, sprejetih v zboru. Pri tem imajo in morajo imeti ustrezno vlogo organi družbenopolitičnih organizacij v federaciji, vendar njihov vpliv na program dela zveznega zbora pomeni tudi njihovo ustrežnejše delo. Če organi družbenopolitičnih organizacij želijo s predlogi prispevati k oblikovanju tega programa, potem mora njihovo delo v čim večji meri izraziti tisto, kar je v središču družbenih dogajanj, še posebej pa tista vprašanja, ki so povezana z uresničevanjem družbenoekonomskih osnov položaja delavcev v združenem delu, z uresničevanjem njihovega z ustavo opredeljenega položaja v temeljnih organizacijah združenega dela, družbeni reprodukciji in v družbi kot celoti. Cilj takih predlogov mora biti mobilizacija celotne delegatske strukture za razreševanje posameznih problemov in za uresničevanje v skupščini opredeljene politike.

Delo družbenopolitičnih organizacij nikakor ni izčrpano samo z njihovim sodelovanjem pri snovanju programa. Aktivno vključevanje v snova-

nje programa zahteva od njih tudi odgovornost za njegovo uresničevanje, kar pomeni, da svoje delo v večji meri prilagodijo potrebam delegatskega odločanja. Nujno je doseči večjo stopnjo vključenosti delovnih ljudi in občanov v odločanje. Vse bolj je močna tendenca, da se nekatera bistvena vprašanja uresničevanja skupnih interesov v federaciji – posebno tista, ki so povezana z uresničevanjem temeljev našega sistema – obravnava v ozkih krogih, samo v okviru delovnih teles skupščine SFRJ in v organih družbenopolitičnih organizacij, kar še premalo zagotavlja, da bi bili nosilci uresničevanja vseh temeljnih pravic in obveznosti samoupravno organizirani delavci, delovni ljudje in občani v odnosih medsebojne odvisnosti in vzajemnosti. Širitev takega položaja delavcev, delovnih ljudi in občanov edino prispeva k uresničevanju njihovega vodilnega položaja pri razpolaganju z dohodkom in družbenim kapitalom ter izvrševanju oblasti.

Zaradi prepočasnega uveljavljanja temelja njihovega položaja se v zavesti samoupravno organiziranih delavcev, delovnih ljudi in občanov pogosto poraja miselnost oziroma ni dovolj navzoče spoznanje, da so oni subjekt vseh odnosov v družbi, zato včasih tudi sami terjajo od državnih organov razreševanje posameznih problemov, namesto da bi bile delegacije tisti dejavnik, ki zagotavlja uresničevanje odločitev, sprejetih v skupščinah. Vse to vpliva tudi na preveč poudarjeno vlogo izvršnih oziroma državnih organov pri zagotavljanju izvajanja politike, opredeljene v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.

Ne moremo in ne smemo se sprijazniti s prakso, da družbenopolitične organizacije, njihovi organi prek ustreznih oblik dela obravnavajo vprašanja, ki so povezana z uresničevanjem skupnih interesov v federaciji, v fazi sprejemanja dokončnih odločitev v skupščini, ne da bi organizirale širše vključevanje oziroma mobilizacijo delovnih ljudi in občanov za delegatsko odločanje ter da ne sprejemajo v svojih organih stališč in usmeritev, ki so okvir za delo članov teh organizacij v delegatskem skupščinskem sistemu. Da bi presegli vse te slabosti, mora program dela zborov skupščine SFRJ postati program usklajene celotne družbene aktivnosti vseh družbenopolitičnih organizacij.

V SR Sloveniji je programiranje dela skupščin družbenopolitičnih skupnosti oziroma tak program družbene aktivnosti že kar dobro razvito, čeprav se pojavljajo tudi odstopanja od sprejetih opredelitev. Vendar moramo poudariti, da je problematika iz delokroga zveznega zbora v program celotne družbene aktivnosti za delegatsko odločanje slabo vključena zato, ker ZK SZDLJ kot frontna organizacija nima ustrezne vloge pri programiranju dela tega zbora. Praksa uresničevanja programa dela zbora republik in pokrajin je mnogo bolj ustrezna, ker je ta program sestavni del programa republiške skupščine; s tem so v program usklajene aktivnosti vseh družbenopolitičnih organizacij na ustrezen način vključena tudi vprašanja iz delokroga zbora republik in pokrajin.

S takim odnosom do programa dela zborov skupščine SFRJ se lahko in se tudi mora začeti proces preseganja temeljnega problema, tj. tega, kako

zagotoviti ustrezen vpliv družbenopolitičnih organizacij v zveznem zboru. Tak program celotne družbene aktivnosti družbenopolitičnih organizacij za potrebe delegatskega odločanja zahteva in pomeni obveznost teh organizacij oziroma organov, da obravnavajo ta vprašanja – vsaka na podlagi z ustavo opredeljene vloge v sistemu socialističnega samoupravljanja –, ter da svoja stališča usklajujejo v socialistični zvezi kot politični podlagi delegatskega sistema in v fronti organiziranih subjektivnih sil.

Prepričana sem, da je potrebno predvsem z vidika dela družbenopolitičnih organizacij oziroma s širših vidikov, glede na vključevanje organiziranih socialističnih sil družbe v proces delegatskega odločanja in perspektive, ki jo nosi v sebi razvoj socialistične samoupravne demokracije, odgovoriti na vprašanje, kako zagotoviti t. i. neposredno vključevanje družbenopolitičnih organizacij v oblikovanje skupnih interesov in temeljnih vprašanj snovanja in uresničevanja skupne politike v federaciji. Namreč, samo ta način v celoti zagotavlja, da družbenopolitične organizacije v procesu izražanja in usklajevanja samoupravnih interesov zagotavljajo upoštevanje skupnih in splošnih interesov, s tem pa bistveno prispevajo k uspešnosti dela vseh skupščin in tudi same skupščine SFRJ. Obenem zagotavlja tudi, da je njihovo delo deležno ustvarjalnega vpliva delavcev, delovnih ljudi in občanov. To je najmočnejša zapornica pred birokratizacijo družbenopolitičnih organizacij, ki omogoča, da se potrjujejo kot notranja gonilna sila celotne samoupravne strukture. Če ne bomo delali tako, potem bodo stališča družbenopolitičnih organizacij samoupravno organiziranim delavcem, delovnim ljudem in občanom več ali manj vsiljena, družbenopolitične organizacije pa bodo delovale in vplivale na proces odločanja od zunaj, kar bo vodilo v nestabilnost in v stihijske procese v družbeni bazi. Organizirane socialistične sile bi s tem izgubile svojo usmerjevalno vlogo.

S tega stališča tudi posamezni delegati v zveznem zboru – čigar neposredna delegatska osnova je družbenopolitična organizacija – ne morejo biti dejavnik zagotavljanja navzočnosti družbenopolitičnih organizacij v delu zveznega zbora, ker ne morejo nadomestiti vsega tistega, kar je pogoj za delegatsko odločanje. So močan dejavnik v demokratični delegatski razpravi v zboru, vendar so njihova stališča in argumenti sprejemljivi le, če pomenijo ustvarjalno uporabo usmeritev družbenopolitičnih organizacij, in če za njimi stoji širša družbenopolitična in samoupravna aktivnost konkretne družbenopolitične organizacije oziroma delovnih ljudi in občanov.

Ravno tako ni popolnoma ustrezno poudarjanje potrebe, da se v procesu odločanja zagotovi zlasti oblikovanje stališč v družbenopolitičnih zbora v republiških in pokrajinskih skupščinah v odločitvah, ki se sprejemajo v zboru republik in pokrajin, ker samo dejstvo, da je veliko delegatov oziroma članov delegacij iz sestave družbenopolitičnih zborov, ne pomeni veliko. Ob sprejemanju odločitev je potrebno zagotoviti predvsem najširše sodelovanje delegatske baze v samoupravnih organiza-

cijah in skupnostih ter v družbenopolitičnih organizacijah, in sicer v procesu oblikovanja odločitev republiške oziroma pokrajinske skupščine. Če bi pomen družbenopolitičnega zbora še posebej poudarjali, potem bi upočasnili proces približevanja njihovega dela ustavni zamisli teh zborov ter bistveno onesposobili delo drugih zborov republiške skupščine, še posebno zbora združenega dela, ki mora imeti največji vpliv na odločitve v zboru republik in pokrajin.

Zato menim, da so sedaj na vrsti organizirane socialistične sile, in da so one tiste, ki morajo svoje delo prilagoditi delegatskemu odločanju. Na ta način morajo v večji meri prevzemati odgovornost za odločitve, ki se jih sprejema v skupščini SFRJ.

MIHA RIBARIČ

Zvezni zbor in izvršilni organi v federaciji

Kakšna sta dejanska vloga in položaj zveznega zbora, je bolj ali manj jasno. Menim, da je težišče vprašanja na vzrokih, zlasti pa na tem, v kateri smeri je potrebno iskati rešitve za celovitejše uveljavljanje ustavnega koncepta zveznega zbora kot tudi zbora republik in pokrajin in skupščine SFRJ v celoti. Uresničevanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja je prav gotovo v odločilni meri odvisno in povezano s stanjem in procesi v družbenoekonomski sferi, s stopnjo, na kateri se uresničuje povezovanje združenega dela na enotnem jugoslovanskem trgu, samoupravno združevanje dela in sredstev ali samoupravna koncentracija družbenega kapitala in odločilni položaj delavca na tej podlagi. Na področju političnega sistema pa smatram, da za položaj skupščin družbenopolitičnih skupnosti nasploh, v tem okviru pa tudi za skupščino SFRJ, nimajo enakega pomena delegatska osnova na eni strani in državni izvršilni organi na drugi strani.

Postavlja se torej vprašanje, ali je potrebno znotraj politične sfere glavno smer družbene akcije zastaviti v zvezi z delegatsko osnovo, njenim organiziranjem in povezovanjem z delegacijami in delegati v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, ali pa je za delegatski skupščinski sistem vendar odločilnega pomena področje državne eksekutive?

Če že razpravljamo o zveznem zboru, nikakor ne bi želel podcenjevati potreb in možnosti, da se delegatska osnova bolje organizira, in da se na tej podlagi vpliv temeljnih samoupravnih asociacij izrazi v večji meri. Smatram pa, da večje vloge in ustreznjšega položaja zveznega zbora ne

bomo dosegli pri volitvah in s povezanostjo delegatov z njihovo delegatsko bazo. Bistveno je narediti preobrat v dejanskem položaju izvršilnih in upravnih organov. V gradivu, ki smo ga prejeli za razpravo, je ugotovitev, da »še vedno ni uresničen ustavni koncept, da se v skupščini SFRJ začena in poteka dejansko kreiranje politike in odločitev, ampak se ta proces začena in zelo dolgo traja v izvršilno-upravnih in drugih organih oblasti in družbenopolitičnih organizacij, v skupščini SFRJ pa se samo končuje« (str. 8). S to ugotovitvijo velja povezati nadaljnjo ugotovitev v gradivu, namreč, da je »faktično težišče oblasti in vpliva še vedno v izvršilnih in upravnih organih, celotno funkcioniranje delegatskega skupščinskega sistema pa je sedaj še vedno pod močnim vplivom izvršilnih in upravnih organov« (str. 25). Izvršilni in upravni organi sami razumljivo ne morejo imeti oblasti v svojih rokah. Če ti organi komunicirajo s skupščino v praksi kot skorajda edini predlagatelj odločitev, ki jih skupščina potem bolj sprejema kot nanje ustvarjalno vpliva, jih bolj potrjuje kot snuje, potem vzrok za tak položaj in moč izvršilnih organov ni v skupščini in v celotnem delegatskem sistemu, ampak ga je treba iskati na drugem mestu; predloženi osnutek analize nam lahko pomaga tudi v tem pogledu.

Gre za ugotovitev, da se je »v dosedanji praksi zvezni izvršni svet pri določanju politike, pri izdajanju aktov in ukrepov pogosto bolj opiral na druge organe in družbenopolitične organizacije v federaciji kot na zbere skupščine SFRJ« (str. 160). Nihče nima – povsem razumljivo – nič proti temu, da se zvezni izvršni svet opira na druge organe in družbenopolitične organizacije v federaciji, da obvešča predsedstvo SFRJ, izvršilne in druge organe zveze komunistov, socialistične zveze delovnega ljudstva in sindikatov in se posvetuje z njimi. Takšna delovna povezanost izvršnega sveta je celo nujna in v skladu s sistemom. Tisto, kar je bistveno, je to, da takšna oblika komunikacije ne sme nadomeščati vloge skupščine SFRJ, njenih zborov in odločilnega pomena celotnega sistema povezanosti z delegatsko osnovo.

Značilno je prizadevanje v analizi, da se morajo »ZIS in njegovi predstavniki v skupščinskih razpravah, na sejah zborov in njihovih delovnih teles korektno obnašati do delegatov in delegatskih teles; *in to celo tedaj*, kadar so določena vprašanja zaradi svoje teže in pomena poprej usklajena v predsedstvu SFRJ in najvišjih organih družbenopolitičnih organizacij« (str. 154 – podčrtal M. R.). Ob navedenem se mi postavlja vprašanje, ali in na čem je utemeljena trditev v analizi, da je potrebno vzroke glede ugotovljene vloge in delovanja zveznega zbora »predvsem iskati v tem, da delegatska osnova tega zbora ni zaživela, niti nima ustreznega vpliva na delo in odločitve zbora« (str. 18). Če ima v odnosu do zveznega zbora dominanten položaj zvezni izvršni svet, ki se pri tem bolj opira na druge dejavnike v političnem sistemu kot na zvezni zbor in zbor republik in pokrajin, potem delegatska osnova ne more imeti ustreznega vpliva. Če je tako, potem zelo dvomim o tem, da lahko ta problem razrešimo z določenimi spremembami volilnega sistema za delegate zvez-

nega zbora. Bolj se mi zdi, da je potrebno temeljito analizirati celoten izvršilni kompleks. Očitno je danes še vedno aktualno Kardeljevo opozorilo iz Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, namreč, da je tendenca krepitev politične moči državnega aparata »največja nevarnost za razvoj socialistične družbe, posebno pa družbe na poti socialističnega samoupravljanja« (Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist, Ljubljana 1978, str. 192).

Menim, da osnutek analize popolnoma jasno opozarja na širši problem konflikta med delavskim razredom in njegovo lastno birokracijo, ki v odnosu do skupščine še vedno v precejšnji meri ohranja elemente nastopanja s pozicij državne oblasti. Takšen položaj imajo lahko državni organi v bistvu samo zaradi tega, ker je samoupravno združeno delo, to je samoupravno, na družbenolastninskih temeljih integrirani delavski razred, še vedno bolj projekt kot stvarnost, kar državni eksekutivi omogoča, da nastopa kot splošni zastopnik združenega dela in da si država na vseh ravneh svoje organiziranosti podreja združeno delo, namesto da bi bila instrument njegovega uveljavljanja in osvobajanja v zgodovinskem procesu osvobajanja dela in človeka.

Z odpiranjem širših razsežnosti obravnavane tematike seveda ne želim podcenjevati možnosti in potrebe, da se s spremembami v delovanju delegatskega skupščinskega sistema in izvršilnih organov skupščin že sedaj in takoj odpre širše možnosti za to, da bi v prihodnje izvršilni organi uresničevali svojo ustavno odgovornost z mnogo večjo kadrovsko kvaliteto, družbenopolitično in strokovno kompetentnostjo, in da bo v delegatskem skupščinskem sistemu samoupravnim asociacijam na temeljni ravni in na vseh družbenih ravneh njihove organiziranosti dejansko omogočeno, da bodo lahko izrazile svoje interese, da bodo za to motivirane in da bo zagotovljen njihov dejanski vpliv na odločanje o politiki družbenega razvoja in upravljanje družbe sploh.

IVO MARENK

Kmetje in zveza komunistov

Premišljanja o vlogi socialističnih subjektivnih sil v tem družbenem trenutku, v družbi kot celoti in na posameznih področjih njenega življenja so v zadnjem obdobju navrgla tudi vprašanje, kakšna je vloga zveze komunistov med kmeti in kaj pomenijo kmetje za zvezo komunistov. To vprašanje se je še posebej izostrilo ob ugotovitvi o sedanji socialno-razredni sestavi zveze komunistov, ki ni nepomembna za smeri in poudarke njene idejne in politične usmeritve. Ena od pomembnih sprememb v socialno-razredni sestavi članov zveze komunistov po vojni, ki ni ostala neopažena, in ki je prav sedaj ponovno v središču pozornosti, je namreč zmanjšanje deleža kmetov v zvezi komunistov na skoraj zanemarljiv delež. Ne samo to, tudi trend gibanja članov iz vrst kmetov je še vedno obrnjen navzdol, predvsem zaradi zastoja pri sprejemanju novih članov.

Ni prostora za temeljito razpravo o tem vprašanju; morda bodo nekateri nanizani pogledi spodbuda za globlja raziskovalna proučevanja razlogov za premajhno navzočnost kmetov v zvezi komunistov, in še posebej tega, ali zveza komunistov, takšna kot je zdaj, v procesu udejnjanja svojih programskih usmeritev vgrajuje tudi srž kmetove zamisli o njegovi lastni sedanjosti in perspektivi v socialistični družbi.

Če poskušamo politiko zveze komunistov za trenutek razumeti kot izbor ciljev iz njenega programa, ki naj bi jih člani uresničili v procesu svoje aktivnosti, potem je nesporno dejstvo, da nosilci uresničevanja teh ciljev v kmetijstvu istočasno niso tudi subjekti te politike. Ne glede na to, da zveza komunistov svojo vlogo uresničuje znotraj celotnega političnega sistema (denimo z dejavnostjo komunistov v SZDL, v delegatskem sistemu, v samoupravnih organih), to neskladje med subjekti opredeljevanja in uresničevanja ciljev terja od zveze komunistov resen premislek in preučitev ter akcijo za pritegnitev kmetov v svoje vrste. Toliko bolj, ker vas med NOB ni bila le materialna baza boja in kmet ne le sopotnik revolucije. Kmet je bil dejavni udeleženec osvobodilne in revolucionarne pobude in akcije, uresničeni program pa tudi njegov program.

Kje je bil torej tisti kratek stik, ki je povzročil, da je del kmetov v petdesetih letih iz zveze komunistov izstopil, novega sprejemanja v članstvo zveze komunistov pa ni bilo veliko?

Vsekakor je agrarno reformo velika večina kmetov sprejela tudi za svojo opredelitev. Prav tako obnovo združništva na novih temeljih, saj se je združništvo razvilo kot način organizirane obnove kmetijstva in vasi v prvih letih po vojni. Ali je morda kratek stik posledica obveznega odkupa? Tudi z današnje perspektive ne moremo dati prav tistim, ki trdijo, da je bil obvezni odkup v temelju napačen. Treba je upoštevati, da so bila delavska središča dobesedno lačna in je bilo treba hrano dobiti in deliti; šlo je enostavno za preživetje. Gotovo pa je, da so brazgotine kot posledice naglice ukrepanja, ki je nosila s sabo tudi praktične napake, ostale. Kmetijske delovne zadruga – skratka kampanja – so pozabljene, saj so ljudje njihovo ukinitvev razumeli kot revolucionarno dejanje odpora proti zunanjim pritiskom. Ponovna oživitev združništva in spodbuda razvoja kooperacije konec petdesetih let je pokazala, da so vnašanje znanja in sodobnih sredstev za proizvodnjo ter trdni, na jasnih pravnih temeljih zasnovani odnosi, lahko pomemben impulz za povečevanje proizvodnje. Edini plan razvoja kmetijstva po vojni, ki je bil po rezultatih uresničen nad pričakovanji, je bil prav v začetku šestdesetih let. V tedanjem obdobju je bila kmetijska zadruga praktično v vsaki vasi. Kmetje so bili dejansko nosilci odločanja o proizvodnih odnosih v celoti; zadruga je bila dejansko oblika njihove prostovoljne interesne proizvodne in družbene organiziranosti z vsemi oblikami neposredne samoupravne demokracije. Njena kasnejša, na podlagi doseženih rezultatov smotrno zamišljena integracija v večje delovne organizacije, je zato pomenila tako odmik od neposredne proizvodne organiziranosti v vasi kot tudi ločitev od gospodarjenja z minulim delom v zadrugah.

Kmet ni ostanek starega sistema, ki ga bi bilo potrebno izkoreniniti z zemlje. Zato v naši ureditvi, s tem da smo družbeno-ekonomski položaj samostojnega osebnega dela – torej tudi kmetovega dela – opredelili v ustavi, ne delamo nekakšnih kompromisov v smislu »ohranjanja kmeta kot zgodovinske znamenitosti v muzeju na prostem« ali kot dokaz nekakšne demokratične širokogrudnosti. Vsak, tudi kmetijski, produkcijski način je določen s specifično tehnologijo. Te tehnologije niso stalne, ampak v neposrednem razvoju, nastajanju in odmiranju. Kmet ve, da je povojni čas omogočal takšno kmečko posestvo, kot se je zgodovinsko oblikovalo, in tudi danes ve, da sodobna tehnologija omogoča obvladovanje mnogo več sredstev za proizvodnjo, kot kmet z njimi dejansko razpolaga. Kot za vse delovne ljudi tudi za kmeta velja, da je njegov družbenoekonomski položaj določen z rezultati njegovega dela in z možnostjo gospodarjenja s presežno vrednostjo. Njegova vsakokratna dejanska identifikacija z družbenimi cilji in s konkretno prakso je potemtakem vezana na njegov položaj pri ustvarjanju dohodka in razpolaganju z njim. Prav zato je prekinitev procesa neposrednega gospodarja-kmeta s tekočim in minulim delom pustila grenak priokus o razliki med prakso in programom agrarne politike, priokus, ki je šele po 2. seji konference ZKS postopno izginil. Z globoko vcepljenostjo samoupravljanja v zavest ljudi,

tudi kmetov, je glede na ustavno vlogo zveze komunistov ključni kriterij uspešnosti zveze komunistov to, koliko socialistične subjektivne sile zmorejo presegati razdvojenost med delom in odločanjem.

Zveza komunistov je leta 1970 sama rekla, da je bila pot kmetijstva po vojni vijugava, zato je 2. seja konference ZKS pomenila obračun za nazaj in jasno usmeritev za daljše obdobje – do danes. Zveza komunistov je znotraj sebe mobilizirala sile, potegnila za sabo velik krog kmetov in delavcev in odprla perspektivo – konkretne cilje in poti za urejanje kmečkega vprašanja v sodobnih družbenih razvojnih tokovih. To obdobje je ustvarilo možnosti za kmetovo identifikacijo s politiko zveze komunistov. Kmetov družbenoekonomski položaj je bil določen z bojem – njegovim lastnim in skupaj z vsemi samoupravnimi socialističnimi silami – za uveljavljanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v celotni družbeni reprodukciji. Rezultati v materialnem razvoju in pri obnovi zadružništva so to usmeritev potrdili kot pravilno.

Ko danes pregledujemo posamezne etape razvoja kmetijstva po vojni, je očitno, da je v tistih obdobjih (1957–1961 in po 2. seji konference ZKS), ko je obstajala visoka stopnja poistovetenja programskih izhodišč in praktične politike in se je torej kmet uveljavljal kot subjekt svoje lastne usode, vedno prišlo do pomembnih premikov pri uresničevanju materialnih ciljev proizvodnje in razvoja v kmetijstvu.

Po drugi strani pa tudi v navedenih obdobjih ni prišlo do obnove članstva kmetov v zvezi komunistov. Očitno je, da gre za še premalo raziskane procese, ki pa so globlji od dometa dosedanjih analiz. Za pričujoče razmišljanje sem poskušal analizirati konkretizirane programske cilje, ki jih je opredelila zveza komunistov v posameznih (še posebej uspešnih) obdobjih razvoja kmetijstva. Morda je na videz paradoksalno, vendar premislek pokaže, da je zveza komunistov močno konkretizirala posamezne cilje, ki bi jim lahko rekli univerzalni (večja tržna proizvodnja, produktivnost, sodobna agrotehnika, struktura in obseg investicij, urejanje trga, ipd.), saj so lahko predmet vsake agrarne politike. Ni mogoče zanikati, da v preteklih obdobjih niso bila postavljena v ospredje tudi ključna eksistencialna vprašanja kmeta in njegove nadaljnje usode, in sicer z vidika izvirnih in posebnih rešitev naše družbe in sistema. Nesporno pa je, da na ta vprašanja ni bilo odgovorjeno jasno in dolgoročno, še manj pa so bila ta vprašanja konkretizirana v praksi vsakdanje praktične politike. Naj navedem samo nekaj od teh vprašanj.

Rast kmetijske proizvodnje je potekala v obdobju intenzivne deagrarizacije. Ta se je kazala v naših razmerah kot intenziven proces depopulacije in opuščanja določenih območij, v razpadanju določenega načina življenja in dela ter v odlivu aktivnega prebivalstva v urbana okolja. Še najbolj pa v tem, da je dovršen del celotnega in celo podeželskega prebivalstva videl svojo življenjsko in delovno perspektivo zunaj zemlje – v industriji. Razslojevanje vasi kot dotlej sorazmerno homogenega življenjskega in delovnega okolja v začetku šestdesetih let, ki je imelo za

posledico poleg drugega tudi »deagrarizacijo zavesti«, je tisti dejavnik, ki še vedno preprečuje, da bi vas kot življenjsko-delovna celota kmetov in delavcev lahko ustvarjala intenzivnejše motive za obsežnejše vključevanje mladih kmetov v zvezo komunistov. V zadnjih letih, ko kot družba ponovno spoznavamo, da je naša perspektiva tako v tovarni kot tudi v hlevu in na njivi, kmetje postopno vendarle spoznavajo, da so dosedanja prizadevanja za oživljanje kmetijstva rezultat širokega družbenega spoznanja. Delo na zemlji pridobiva veljavo družbeno potrebnega dela, kmetijski proizvajalec pa svojo samoupravljalno in družbeno identiteto.

Razpadanje nekdanjega – naturalnega in drobnoblagovnega – življenjskega in produkcijskega načina pa ni končano. Tako med kmeti kot tudi v družbi kot celoti postaja vse bolj jasno, da je nadaljnji napredek v kmetijstvu mogoč le v takšnih produkcijskih načinih, ki bodo zagotavljali ekonomsko in socialno varnost na podlagi rešitev, lastnih našemu sistemu, rešitev, ki bodo uveljavljanje razvojnih zakonitosti tudi zagotavljale. Izhod je v združevanju dela, sredstev in zemlje in v opiranju na že nastala vitalna produkcijska jedra z njihovo postopno integracijo v sistemu združenega dela. Cilj zveze komunistov se torej sklada s kmetovo zahtevo po njegovi postopni vključitvi v sistem združenega dela – ob upoštevanju vseh posebnosti, ki jih kmetijska proizvodnja narekuje. Tudi ta proces bo boleč in dolgotrajen, vendar ga kot družba moramo odpreti. Zato je dograditev politike zveze komunistov glede na spoznanje, da razvita družba ob koncu stoletja potrebuje razvito kmetijstvo, potrebna. Od leta 1970 do danes se je vendarle zgodilo toliko sprememb, da je potrebno iz današnjih razmer graditi za naprej.

Kmetova vprašanja o njegovi sedanosti in prihodnosti terjajo od zveze komunistov konkretne odgovore na ključna vprašanja, ki zadevajo poseg prav do korenin – ne zato, da bi jih iztrgali, temveč za njihovo utrditev na podlagi dela in njegovih rezultatov. Ta vprašanja so za naslednje obdobje tako resna, da terjajo več od sedanje prakse, ko se kmet in člani zveze komunistov soočajo predvsem preko institucij političnega sistema. Nanje bo težko odgovoriti, če subjekti politične prakse – kmetje ne bodo tudi nosilci odločitev o ciljih in sredstvih. Ker bo strateške odločitve potrebno sprejeti najprej znotraj zveze komunistov, je prav gotovo čas, da se v vsakem okolju in v celotni zvezi komunistov spodbudi konkretno aktivnost za povečanje članstva kmetov v zvezi komunistov. Preseči je potrebno zavezništvo, ki je nesporno, in poskušati vključiti v zvezo komunistov kmeta kot del zavestnih socialističnih sil, saj je za predmet svojega političnega premisleka vseskozi imel celotno družbo in svojo lastno družbo in svojo lastno vlogo v njej. Čas je takšen, da o revolucionarni zvezi delavcev in kmetov kaže razmišljati znotraj usodnih preizkušenj naše celotne družbe, kjer je univerzalnost vodilne subjektivne sile z vidika zajemanja vseh progresivnih socialističnih sil eno od pomembnih vprašanj.

Tuja znanstvena in strokovna literatura

(Nekaj vprašanj in odgovorov)

Vsak, ki se pri nas ukvarja z družbenimi vedami (in katerokoli drugo znanostjo), je v zadnjih, recimo vsaj dveh letih opazil, da ne v knjižnicah ne v knjigarnah ni več moč najti novejše družboslovne literature. Specializirane knjigarne, ki so bile poprej polne tovrstne literature, so se preusmerile k domači literaturi ali literaturi iz »klirinških« držav. V knjižnicah niso obveščeni o novih »tujih« knjigah in na vprašanje, kako je z naročili tuje literature, samo zmajujejo z glavo.

Vsi vemo, kaj se je zgodilo. V Sloveniji se je uvoz tuje znanstvene in strokovne literature oziroma informacij v obliki knjig, revij, magnetnih trakov, neposrednih zvez z bankami podatkov in mednarodne knjižnične izposoje iz držav, ki zahtevajo plačilo v konvertibilnih valutah, »vrednostno znižal z okoli štirih milijonov dolarjev v letu 1979 na okoli 912.000 dolarjev v letu 1982« (Informacija... str. 201). Pri tem je seveda potrebno upoštevati dejstvo, da se je tudi cena znanstvene in strokovne literature v treh letih bistveno povečala in da je to dejansko večji padec, kot kažeta zneska.

Za temi števili se skriva dejstvo, da nam je praktično uspelo delno ohraniti le določeno tujo literaturo in skoraj nič drugega.

V letu 1983 je bilo še veliko huje. Izdelan je bil sicer tudi finančni načrt za uvoz tuje znanstvene in strokovne literature:

– časopisi in revije: okoli 9500 izvodov	1,200.000 \$
– magnetni trakovi, mikrofiši, izposojevalni kuponi	147.000 \$
– knjige (okoli 2000)	100.000 \$
Skupaj	1,447.000 \$*

Že površnega opazovalca zbode v oči število 2000 naslovov knjig. Vemo pa, da tudi minimalen program ni uresničen zaradi vzrokov, ki so opisani drugje in jih ne bi ponavljal.

Tuja literatura

Veliko ljudi in institucij se trudi, da bi omilili sedanji položaj. Toda dejstvo je, da smo postali znanstveno in strokovno zaprta država. Navadili

* Vir: Informacija. O uvozu tuje znanstvene in strokovne literature, Raziskovalec 7, Ljubljana 1983.

smo se, radi ali neradi, na dejstvo, da tuje literature ne prejemo več ali pa vsaj bistveno manj.

Ker so takšne razmere nevzdržne, se vsak skuša znajti, kakor zna in more. Marsikdo ima osebne stike z znanstveniki in univerzitetnimi učitelji iz »konvertibilnih« držav; občasno, kljub depozitu še odhajamo v te države na kongrese ali študijsko izpopolnjevanje; možno pa je tudi kaj »naberačiti« z raznimi prošnjami, ki tudi včasih kaj navržejo (različno od države do države, iz Anglije ne pošljejo ničesar zastoj, iz skandinavskih dežel pa morda le kaj).

Če bi hotel analizirati vzroke za take razmere pri nakupu tuje znanstvene in strokovne literature, bi seveda moral odgovoriti na širša vprašanja, kot je vprašanje te literature same. Tega tu ne bom storil. Ne bom se vprašal, ali se pravila, sankcije in neizogibne omejitve pojavljajo v svoji praktični resnici in v svojem realnem smislu, ali pa so bolj povezani z misterioznimi dekreti (»teleksi«), za anonimne odločevalce.

Poskušal bom razčleniti razmere s stališča tuje strokovne in znanstvene literature. Zavedam se, da to ni najboljša metoda, toda vseeno bom poskusil.

Najbolj pogosti argumenti proti omejitvam tuje strokovne in znanstvene literature so *strokovni in znanstveni*. Ker ni informacij, nastaja nepojmljiva strokovna in znanstvena škoda. Naša znanost in strokovnost zaostajata, ker nimamo stika z aktualnimi svetovnimi tokovi. Znanost bo tako težje prevzemala naloge, ki jih pričakujemo od nje. Ti argumenti so naleteli na gluha ušesa. O devizah za uvoz tuje strokovne in znanstvene literature še vedno odloča ista enota SISEOTA, ki odloča tudi o devizah, namenjenih papirno-grafični industriji (seveda enakopravno, po potrebah). Tuja strokovna in znanstvena literatura si nikakor ne more pridobiti obćedruženega statusa, za katerega je (kot vemo) vedno moč zbrati devize.

Toda zanimivo je še nekaj drugega.

Manj ali skoraj nič ni slišati o drugi posledici, to je kulturni zaprtosti. Ta se kaže v tem, da pogrešamo tisti del kulturne osnove (v najširšem pomenu besede), sestavljene iz relevantnih obrazcev, informacij, modelov in primerov, na podlagi katerih posameznik, družbena skupina ali družba v celoti – neposredno ali posredno, zavestno in podzavestno – sodeluje v izboru, jih sprejema ali zavrača. Pravzaprav ta kulturna osnova obstaja, samo da je pervertirana, odmerjena po željah drugih. Zaradi mnogih novih ukrepov smo odvisni od tega, kar nam ponujajo, manj pa moremo izbirati.

Ni čisto res, da tega dela kulturne osnove ni. Nasprotno, še vedno dobivamo precej obrazcev, informacij, modelov in primerov iz sveta. Odprimo samo TV: Fantje s Hill Streeta, Šerif iz New Yorka, pa tudi Planet opic, vse iz zakladov »konvertibilne« TV produkcije. Za to očitno ni nobenih ovir pri uvozu. Zato večkrat pomislim, da se za omejitvami

skriva poleg pomanjkanja deviz še kaj drugega, o čemer sem pa rekel, da ne bom govoril.

Izhajam le iz dejstva, da je določene informacije iz sveta mogoče dobiti (TV serije), drugih pa ne (znanstvena in strokovna literatura). Razlike med televizijskimi serijami in znanstveno in strokovno literaturo nam pojasnijo razlike med obrazci, informacijami, modeli in primeri, ki jih oboji ponujajo. Eden jugoslovanskih sociologov je to razliko takole označil:

»Knjiga sili človeka k razmišljanju, televizija ga omamlja... knjigo proizvaja osebnost za druge osebnosti, televizijske serije proizvajajo skupine za množico... knjiga je kulturna dobrina, televizijska serija potrošno blago... knjiga informira in vzgaja, televizija zabava in eksploataira; knjiga informira, televizija manipulira... knjiga je ustvarjena za tiste, ki se čudijo in razmišljajo o življenju, televizija je izmišljena za tiste, ki se čudijo tistim, ki mislijo« (Đ. Šušnjić, 1976, 92–93).

Morda je potrebno te teze tudi nekoliko spremeniti: tudi knjige lahko z dekretom spremenimo v potrošno blago, čeprav se njihova narava temu upira; če je že s knjigami težje manipulirati, je toliko lažje manipulirati s knjižno politiko. Omejitev uvoza tuje strokovne in znanstvene literature lahko nekemu omogoča, da jo vseeno posreduje – seveda manj in le nekaterim ljudem, s tem pa si tudi zagotavlja vpliv na tiste, ki so zanjo »življenjsko« (se pravi strokovno in znanstveno) zainteresirani; s tem pa si, lahko domnevamo, ustvarja vpliv na najbolj kreativni del znanstvenih delavcev.

Nepripravljenost uporabnikov

Če opredelim kot neposredne uporabnike posameznike in institucije, cel sistem znanstveno-strokovnega delovanja pri nas, lahko ugotovim predvsem naslednje: pomanjkanje tuje literature je še toliko bolj boleče, ker smo bili nanj popolnoma nepripravljeni. To še posebej velja za družbene vede. Ta nepripravljenost izhaja predvsem iz načina delovanja in organizacije uporabnikov in se razumljivo od stroke do stroke razlikuje. Razvidna je predvsem iz naslednjega (seveda imam predvsem v mislih družboslovje):

1. Zelo pomembno se mi zdi dejstvo, da niti v Sloveniji, da ne govorim o Jugoslaviji, nimamo celovitega informacijsko-dokumentacijskega sistema. Z njim mislim takšen sistem, ki omogoča popolno informacijo o vsej literaturi, tuji in domači, ki jo hranijo v knjižnicah, raziskovalnih centrih, institutih in visokih šolah. Celovit sistem tudi zahteva možnost informacije o tem, kje se določena literatura nahaja in kaj vsebuje.

»Klirinške« države, ki že od nekdaj naročajo omejeno količino tuje strokovne in znanstvene literature (četudi se pri tem ne sklicujejo na pomanjkanje deviz), so morda prav zaradi tega uvedle dober in učinkovit

informacijsko-dokumentacijski sistem. Ta je sicer centralno organiziran, in sicer tako, da se na enem mestu zbirajo le informacije iz posamičnih informacijskih centrov in služb. Na ta način lahko to središče zelo natančno in hitro obvešča »uporabnike«. Ta sistem za področje družbenih ved v ZSSR, ki je, lahko rečem, vsaj strokovno zasnovan in originalen, opisuje A. N. Vinogradov 1978.

Ne nameravam ponujati tega sistema, toda dejstvo je, da tudi v »konvertibilnih« državah delujejo podobni sistemi, ki pa so se razvili predvsem zaradi silovitega naraščanja strokovne in znanstvene literature.

Pri nas takega sistema ni – iz zametkov se ni nikoli resnično razvil in zaživel. Razvijalo se je več vzporednih sistemov; knjižnice so imele svojega, vendar ta ni nikoli presegel tradicionalno razumljene knjižnice kot shranjevalke, skladišča; razvilo se je nekaj dokumentacijskih sistemov, ki so omogočali priključitev v tuje dokumentacijske sisteme, vendar se je pri tem pozabljalo na omejene možnosti nabave oz. nakupa literature; znanstvene institucije so uvajale svoje ozke (delne) sisteme, ki so zadovoljevali njihove trenutne potrebe in interese. Vsi omenjeni sistemi so se razvijali medsebojno neusklajeno.

Šele v zadnjem času je opaziti napredek v tem, da so ti sistemi vsaj organizacijsko in strokovno začrtani (več o tem P. Južnič, J. Kolenc, M. Vovk, 1982, str. 51–52).

2. Drugo dejstvo je, da razmere za izdajanje in nakup domače družboslovne literature niso najboljše. Tudi znanstvena knjiga je obravnavana kot blago, ki ima visoko ceno. Poleg tega, da je knjiga draga, je tudi prevajanje in izdajanje pogosto sprivatizirano, ne vedno aktualno in včasih tudi neusklajeno. Spomnimo se samo, da sta dve založniški hiši (v Beogradu in Zagrebu) v enem letu prevedli in objavili isto knjigo (A. Gorz, Zbogom proletariat).

Za založništvo ne morem reči, da poskuša pokrivati sodobno svetovno družboslovno literaturo (položaja v drugih strokah ne poznam tako dobro, da bi o tem lahko sodil). To v preteklosti tudi ni bilo potrebno, saj smo veliko te literature lahko dobili v izvorniku. Za prevajanje in izdajanje družboslovne literature so torej veljala drugačna merila: merila, ki niso imela nič ali zelo malo skupnega z dejanskimi potrebami strok in znanstvenih področij. Za prevajanje in izdajanje družboslovne literature je značilno, da so »vezi med založništvom in znanstveno-raziskovalnimi institucijami potrgane« (T. Mastnak, 1982, 513). Četudi so tudi tu določeni premiki k cenejšemu tisku, bolj aktualnemu prevajanju in izhajanju, so to še vedno le delne rešitve.

3. O tretjem dejstvu, ki posledice pomanjkanja tuje strokovne in znanstvene literature še bolj zaostruje, je najtežje govoriti. Tu gre predvsem za nas same, za družboslovce, za naš način dela, odnos do tuje literature in za odnos do našega dela nasploh. Način dela, ki je v odnosu do tuje literature včasih zasebniški, »privatiziran«, ki to literaturo tudi nekritično sprejema ali pa se sploh ne zmeni zanjo. Način dela, ki včasih

ne spoštuje nekaterih strokovnih norm in pravil. Način dela, ki se ne vključuje oz. ne pozna sodobnih družboslovnih tokov – ali si jih enostransko prilašča in uporablja.

Skratka nekaj, kar tudi najboljši informacijsko-dokumentacijski sistemi in idealno oblikovana založniška politika ne morejo rešiti, in nekaj, kar bo, če to priznamo ali ne, vedno vplivalo na naš odnos do uvožene tuje strokovne in znanstvene literature.

Sklepi

Iz povedanega je mogoče povzeti naslednje: Ni prav, če imamo omejitve uvoza strokovne in znanstvene literature za neizogibno dejstvo. Kot posamezniki in prav tako kot člani določenega strokovnega in znanstvenega področja si moramo prizadevati za drugačen status tovrstnega uvoza. Odločanje o tem ne sme biti prepuščeno anonimnim odločevalcem, ker bo sicer škoda nenadomestljiva.

Toda, potrebno si je tudi prizadevati za celovite informacijsko-dokumentacijske sisteme, ki bodo omogočali čim večjo dostopnost in uporabnost strokovne in znanstvene literature. Ovir ni malo, a jih je moč premostiti. Potrebno je poudariti nujnost usklajene informacijske dejavnosti za znanstveno-raziskovalno delo kot nujen pripomoček spoznavnega procesa, hkrati pa nujnost dozorevanja zavesti o potrebnosti takšne dejavnosti.

Uporabniki morajo imeti večji vpliv na izdajanje in seveda tudi prevajanje družboslovne literature. Spodbujati je treba vse alternativne možnosti, ki bi omogočile cenejše in aktualnejše izdajanje knjig in revij.

Spremeniti pa moramo tudi svoj lastni odnos do tuje literature.

Literatura

1. Informacije o uvozu tuje znanstvene in strokovne literature, Raziskovalec, 7/83.
2. P. Južnič, J. Kolenc, M. Vovk: Problematika informacijskih virov v družboslovju, Sociološki preseki Jugoslovanske družbe, Novo mesto, 1982.
3. T. Mastnak: Položaj marksistične literature, TiP, 4/82.
4. Đ. Šušnjić: Ribari ljudskih duša, Beograd 1976.
5. A. N. Vinogradov: Občestvennye nauki i informacija, Moskva, 1978.

Obzorja podružbljanja zdravstvene dejavnosti

I

Brez kakršnihkoli zlih nakan povejmo, da je za zdravstveno dejavnost v svetovnem merilu preveč značilen evrocentrizem. Pri tem imamo še najbolj v mislih njegovega velikega mlajšega brata, to je ameriški sistem zdravstvene dejavnosti. Le-ta se je zavoljo gmotnih možnosti svoje družbe znašel na skrajnih mejah ekonomističnega postopka pri urejanju problemov na področju zdravstvene dejavnosti. Tako kot je v svetovnem merilu na področju gospodarstva v ospredju ameriška ekonomija, tako je tudi ameriška zdravstvena politika na Zahodu dejavnik, ki v veliki meri vpliva na precejšnji del dogajanj na svojem področju. Zaradi tega dejstva je dovolj smotrno, če svoj premislek o bistvenih značilnostih zdravstva na zahodu naslonimo na model zdravstvene dejavnosti, ki temelji na tržnem mehanizmu alokacije zdravstvenih storitev.

Kot prvo velja ugotoviti, da so usmerjevalci razvoja tega modela zdravstvene dejavnosti celotne tehnično-tehnološke, znanstveno-raziskovalne in znanstveno-uporabne kadrovske in gmotne zmogljivosti svoje družbe pognali tako, da so dosegli neslutene premike na področju analize človeka kot naravnega bitja. Vse je osredotočeno v razčlenjevanje strukture tkiva, celic, molekul. S pomočjo najsodobnejše tehnologije se je prodrlo v vse razsežnosti, zlasti v mikrokozmos človeškega telesa in njegovega delovanja. Biokemija, sinteza beljakovin, molekularna biologija, farmakologija, kirurgija dedne mase itd. – to so nekatera zveneča imena v tem procesu in reči je treba, da je v teh dosežkih tudi veliko tega, kar je dejansko za »narodov blagor«. Vendar moramo ugotoviti, da kljub najboljši volji v tem modelu zdravstvene dejavnosti ne najdemo dovolj poglobljene, intenzivne, celovite in iskrene obravnave, ki bi človeka analizirala tudi kot družbeno bitje. Pa tudi takrat, ko zdravstvena misel na zahodu obravnava problematiko, ki pomeni stičišče med zdravstvom in preostalo družbo (psihologija, psihiatrija, sociologija medicine itd.), je treba ugotoviti, da objektivne danosti vendarle pretežno subjektivizira. Pri tem imamo v mislih celoten sistem zdravstvene dejavnosti in ne samo njegov najbolj misleči del, to je področje znanosti. Žal vse kaže, da tudi v bližnji prihodnosti ni realno pričakovati, da bi se dogajanja obrnila v smer celovitejšega obravnavanja človeka vsaj kot organizma, še bolj pa je oddaljen smoter, da bi ga pri izvajanju zdravstvene dejavnosti neprestano socializirali in aktivirali, da bi tako tudi sam prispeval k strokovni uspešnosti zdravstvene dejavnosti.

Lahko torej ugotovimo, da je zahodna zdravstvena dejavnost v svoji analizi človeka oziroma v diagnostiki usmerjena enostransko, saj človeka obravnava zgolj kot naravno bitje. Tej začetni enostranosti logično sledijo vrzeli na preostalih področjih zdravstvene dejavnosti. Drugače tudi biti ne more. Takšno zdravstvo ima plašnice. Najbolj boleča vrzel je tista na področju terapije. Na koncu bleščečega se orkestra aparatur, laboratorijev, analiz in zbadanj ostane le uboga tableta. Dejansko pa naj bi bila vsemogočna in zdravila naj bi vse. Vse težave in probleme, zasebne in politične, vse Vietname in Harleme. Vsak problem ima svojo tableto, in če porečete, da jeste preveč tablet, zopet dobite tableto. S tem se je zdravstvo posestrilo s farmacevtsko industrijo. Tu smo pri jedru problema v zdravstveni dejavnosti. Poleg siceršnjega tržnega mehanizma, s katerim uravnavajo alokacijo zdravstvenih storitev, je prav ta profitniška integracija zdravstva in farmacevtske industrije največje možno razločevanje na področju zdravstvene dejavnosti. To je tako imenovano economicistično načelo, ki smo ga navedli na začetku. Nekateri temu pravijo tudi medikalizacija družbe. Ne bomo pretiravali, če porečemo, da hobotnica medikalizacije v obravnavanem modelu zdravstvene dejavnosti steguje svoje lovke ali pa vsaj spušča črnilo po celem svetu.

Trojna os zahodne medicine (»enostranska diagnostika-enostranska terapija-farmacevtska industrija«) se tako suče preveč po svoje in na račun velike množice delovnih ljudi. Nepopolni bi bili, če bi zamolčali, da je takšna zdravstvena dejavnost v službi oplajanja in zaščite kapitala, v službi večkratne zaščite družbenega sistema, v katerem se nahaja. Na zahodu tako nič novega. Vse to je ugotovil že Marx, toda vendarle je prav, da razgrnemo tudi takšno podobo tržnega modela zdravstvene dejavnosti, o katerem nekateri še vedno pravijo, da je »čisto« in avtonomno. Dejansko pa je v krču ekonomizacije in s tem politizacije ter izgublja vse Hipokratove prilastke enega za drugim. Najhujše od vseh prekletstev pa je, da strategiji družbenega razvoja ponovno ugotavljajo, da se jim takšna zdravstvena dejavnost ne splača. 11% nacionalnega dohodka je, kljub hlapčevski podpori takšnega modela zdravstvene dejavnosti, tudi za najmanj revno državo na svetu vendarle preveč. Na najbolj zahodnem zahodu torej le nekaj novega.

II

Veja v razvoju evropske medicine oziroma zdravstva je sedanja zdravstvena dejavnost v državah tako imenovanega realnega socializma. Nedvomno je ta zdravstvena dejavnost dosegla pomembne uspehe na svojem področju; posebej kaže podčrtati dosežke pri uporabi izsledkov socialne medicine v neposredni zdravstveni praksi. Osrednji mehanizem pri alokaciji zdravstvenih storitev je v tem primeru centralno-planska obravnava. Za razliko od »atomistične« obravnave v zahodnem modelu

smo v teh državah vendarle priča izhodiščem zdravstvene dejavnosti, ki človeka obravnavajo tudi kot družbeno bitje. Gre za celovitejšo obravnavo, ki združuje naravno in družbeno, vendar, kot bomo videli, obstajajo nekatere resne vrzeli, ki jih lahko razvrstimo v tri skupine.

Prvič, gre za to, da je tehnično-tehnološka razvojna stopnja te družbe takšna, da deluje zaviralno na realizacijo poprej omenjenih izhodišč zdravstvene dejavnosti. Tako je, na primer, tehnološka razvojna stopnja farmacevtske industrije v neskladju s potrebami zdravstva, na tehničnem področju potrebujejo več let za uveljavitev inovacij v proizvodnji in tako naprej. Dalo bi se reči, da gre za nekakšno zrcalno sliko zahoda. Tam slaba diagnostika, ki je spodbudila ekonomizacijo zdravstva, ki je s tem samo sebi zvezalo roke, tu pa boljša izhodišča za celovitejšo diagnostiko, ki pa se ne more uveljaviti zavorlo nižje tehnično-tehnološke razvojne stopnje. Vendar ne gre samo za to.

Drugič, moramo omeniti, da tudi področje alokacije zdravstvenih storitev v deželah realnega socializma, tako kot ves družbenopolitični sistem, »boleha« zavorlo pomanjkanja najširših pobud delovnih ljudi in občanov iz temeljne družbene ravnine. Centralno plansko urejanje zadev brez oplajanja z neposredno angažiranostjo delovnih ljudi pomeni družbeno pasivizacijo. V skrajni posledici gre za vsiljevanje splošnosti, za razreševanje konkretnih problemov na podlagi togih določil, daleč od ljudi, predvsem pa po tej poti v zdravstveni politiki prihajajo do cilja, nasprotnega tistemu, ki so si ga zastavili. Objektivno tako ne gre za podružbljanje zdravstvene dejavnosti, temveč obratno, s tem se izvaja neke vrste medicinizacija družbe ali drugače: uveljavljajo se tehnokratski načini razreševanja problemov. Vzvodi, ki takšno delovanje spodbujajo, so procesi birokratizacije državnih organov, položaj zdravstvenih delavcev kot državnih uslužbencev, sistemsko pomanjkanje neposrednih povratnih informacij od zdravstvenih zavarovancev itd.

Tako izhodišča zdravstvene dejavnosti v realnem socializmu ne morejo pokazati in uveljaviti vseh svojih možnosti tudi zavorlo centralno-planskega urejanja zadev. V takšnem sistemu manjka najširšega in neposrednega družbenega dogovarjanja v temeljni družbeni ravnini – med izvajalci zdravstvene dejavnosti in preostalo družbo, in sicer dogovarjanja o razreševanju posebnega in splošnega družbenega interesa pri delitvi dela, planiranju, organizaciji, financiranju zdravstvene dejavnosti in pri neposredni kontroli izvajanja zdravstvenih storitev. Ni sinteze organiziranosti in spontanosti delovnih ljudi, zavorlo česar še tako dobri plani, še tako dobra zdravstveno-filozofsko-sociološka izhodišča zbledijo, pokažejo slabše rezultate.

Tretjič, velja navesti še nadaljnjo nevarnost takšnega modela zdravstvene dejavnosti, in sicer politizacijo strokovne problematike. Lahko da gre za politizacijo pri izvajanju določenih storitev, lahko da gre le za taktično prilagajanje, za vsiljevanje »nestrokovnih« rešitev, toda nevarnost je zlasti v tem, da se politizira še sama izhodišča zdravstvene

dejavnosti. Znanost in stroka izgubita nujno avtonomijo, nista več sami sebi sodnik in pri tem gre za medvedjo uslugo. V tem zapletljaju je namreč družba ob zelo pomemben kompas lastnega razvoja. Zgodovina je na te primere že opozorila. Očitno je torej, da je premalo imeti le celovito izhodišče za izvajanje zdravstvene dejavnosti. Nič manj ni pomembno vprašanje, kako to zdravstveno dejavnost izvajamo, ali smo celoviti tudi pri tem, ali združujemo posebno in splošno, ali vidimo zdravstvo v družbi in posameznega delovnega človeka ter občana, ki v zdravstveni dejavnosti tudi soodloča.

III

Tako za tržni model zdravstvene dejavnosti in njegove različice kot tudi za zdravstveno dejavnost v realnem socializmu velja, da sta v okrilju evropske medicine in da jima na tej podlagi lahko opredelimo nekatere skupne značilnosti in tudi vrzeli. Ne bomo pretiravali, če rečemo, da je večstoletni razvoj evropske medicine temeljil na analizi čedalje manjšega dela žive snovi, kar je bilo v neposredni soodvisnosti od siceršnjega znanstveno-tehničnega razvoja. Ne glede na to, da so pognali močne korenine tudi vidiki znanstvene misli, ki so človeka združevali kot naravno in družbeno bitje, vendarle moramo ugotoviti, da so premiki na področju diagnostike daleč obsežnejši in tudi kvalitetnejši. Zlasti je to zadrega tam, kjer je tudi izhodišče v zdravstveni dejavnosti takšno, da človeka kot družbeno bitje zanemarja. Rezultat je, kot smo videli, takšen, da jim človeka ne uspe integrirati kot naravno bitje, kaj šele da bi ga obravnavali kot družbeno bitje, oziroma da bi obe kategoriji združevali v novo kvaliteto zdravstvenih storitev. Takšna ugotovitev je vsekakor dovolj opozarjajoča, da nas privede do sklepa, da je treba kritično presoditi in ovrednotiti tako tržni in centralno-planski model urejanja problemov na področju zdravstva, kot tudi sam zgodovinski razvoj medicine oziroma zdravstva, ki je do njiju pripeljal.

Takšna razčlemba, ki je že sama na sebi interdisciplinarna, terja najširšo odprtost za poglobljanje posrednih in neposrednih interdisciplinarnih povezav, za povezovanje mikro in makro problemov ter njihove teoretične in empirične ravni. V tem velikem spletu nalog, ki ga je treba opraviti, če hočemo postaviti svoj zdravstveni razvoj na trdna tla, se odpirajo izjemne možnosti tudi za področje zgodovine medicine kot sestavnega dela medicine oziroma zdravstvene dejavnosti.

Brez velikih misli lahko nadalje ugotavljamo, da so izjemna dela postorila tudi neevropska ljudstva, ko so v skladu s svojimi možnostmi in potrebami oblikovala lastno medicino. Predvsem imamo v mislih področje Daljnega vzhoda. Zelo malo vemo o teh proizvodih človeške misli in še manj smo jih sposobni celovito ovrednotiti v lastni zdravstveni praksi oziroma dokopati se do temeljite znanstveno-analitične presoje o njihovih

praktičnih dognanjih.¹ Naj nam bo dovoljeno zaslutiti, da nam je dandanes verjetno potreben nekakšen nov energetski anatomski atlas človeškega telesa. Pri tem gre za daleč širši prijem, kot smo ga bili vajeni doslej (na primer računanje kalorij in podobno). Človeško telo kaže analizirati kot celoto z vidika kvantne fizike, elektromagnetnih polj in podobno. Lahko bi celo rekli, da v bistvu ne gre za nič novega. Interdisciplinarnost je že od nekdanj doma v medicini in zdravstvu. Novo je zgolj to, da ta prizadevanja trdno povežemo z vrhunskimi empiričnimi ugotovitvami daljnovzhodne medicine.

Vsekakor lahko trdimo, da gre pri takšni usmeritvi za sintezo evropske in neevropske medicinske misli. Drznimo si celo povedati, da gre za medsebojno oplajanje pretežno analitične na eni in empirične medicine oziroma zdravstva na drugi strani. Niso tako redke replike, da sta pravzaprav obe strani v zadregi. Prvi večkrat pravimo: »We know more and more about less and less«, medtem ko Kitajci kar odkrito govorijo, da ne vedo, kaj počno na molekularnem nivoju, ko izvajajo akupunkturo in akupresuro. Poleg kritične presoje in prevrednotenja dosedanjega razvoja zdravstvene dejavnosti »belega« človeka se tako kot povsem smotrna alternativa poraja širše strokovno sodelovanje z neevropsko medicinsko mislijo. Le-ta je izrazito empirične narave, človeka ni atomizirala in prav zavoljo tega je lahko ena močnejših spodbud, ki naj pospešijo že pred časom spočeti proces intenzivnejšega interdisciplinarnega sodelovanja pri nas. Posebej je to pomembno zavoljo tega, ker se marsikje še vedno ni prebilo do zavesti spoznanje, da nam v procesu združevanja vsakršnih prizadevanj in vseh ravni na področju zdravstvenega varstva gre prav za integracijo človeka v polnem pomenu te besede, in sicer za intergracijo človeka kot naravnega in družbenega bitja hkrati.

Vključevanje nekaterih metod daljnovzhodne medicine je zanimivo tudi zaradi tega, ker v nekaterih primerih po vsej verjetnosti obeta večjo učinkovitost, humanizacijo določenih posegov in tudi z vidika sredstev za zdravstveno dejavnost se zdi, da bi lahko šlo za izrazite prednosti.

Ponovno pa velja navesti, da z izdelavo domačega »energetskega atlasa človeka«, nove »energetske fiziologije in patofiziologije človeka«, ne razrešujemo problemov zdravstvene dejavnosti v celoti, saj na podlagi vseh teh svetovnih segmentov zdravstvene dejavnosti nikakor ni mogoče videti načina razreševanja problema človeka kot družbenega bitja na področju zdravstva. Sreča in odgovornost sta v tem, da se lahko naslonimo na dosežke domače družboslovne misli, na teorijo in prakso političnega sistema socialističnega samoupravljanja, v katerem živimo in delamo. V skladu s temeljno usmeritvijo svetovne zdravstvene organizacije, da naj se v zdravstvenih storitvah izraža človek kot naravno in družbeno bitje hkrati, je tako edino smotrno, da se v družbi čimbolj razvija ustvarjalno

¹ Določeni koraki v smeri uporabe dognanj daljnovzhodne medicine v naši zdravstveni praksi so že narejeni, vendar še vedno ni mogoče trditi, da smo v sistemu zdravstvene dejavnosti izrabili vse možnosti tega področja terapije.

sodelovanje in medsebojno pogojenost med klinično medicino in socialno medicino ter med vsemi preostalimi stičišči zdravstva in celotne družbe.

Za uspeh celovitega uveljavljanja strokovnih dosežkov na področju zdravstva je odločilnega pomena to, kako v družbi sistemsko uresničujemo neizogibno sodelovanje med izvajalci zdravstvenih storitev in njihovimi uporabniki. Prav tako je ključnega pomena družbeno-gospodarski temelj alokacije zdravstvenih storitev. Ugotovili smo, da je tržni mehanizem razreševanja problemov v zdravstvu enostranski in nesprejemljiv. Prav tako je jasno, da tudi centralno-planska obravnava pomeni nerešljivo zadrego pri uveljavljanju sicer naprednih izhodišč. Ne prvi ne drugi sistem ne prepričata delovnega človeka, da bi svoje lastne moči spoznal kot dejanske družbene sile. Po teh dveh poteh ne moremo doseči najširšega družbenega dogovarjanja in usklajevanja interesov, ki naj po eni strani izkristalizirajo, kaj družba kot celota gmotno zmore in kaj lahko zdravstvo na tej podlagi vsem članom družbe ponudi. To najširše družbeno dogovarjanje ne more potekati nikjer drugje kot prav v temeljni družbeni ravnini in na podlagi teh usmeritev potem v vsej preostali družbeni strukturi.

Seveda gre pri tem za ustrežno delitev dela, za ustrezen informacijski sistem in za ustrežno družbenopolitično in strokovno-interdisciplinarno usposobljenost tako izvajalcev zdravstvenih storitev kot tudi uporabnikov v celotni družbi. Le po tej (na hitro skicirani) poti združenega delovanja izvajalcev in uporabnikov v zdravstveni dejavnosti lahko pričakujemo, da bodo zdravstvene storitve dejansko upoštevale človeka tudi kot družbeno bitje. To pa istočasno tudi pomeni, da lahko le na ta način dosežemo, da so vsi pripadniki določene družbe deležni vseh možnih in potrebnih zdravstvenih storitev.

Doslej navedena splošna merila, ki naj celovita strokovna dogajanja zdravstvene dejavnosti čimbolj uskladijo z gmotnimi možnostmi družbe, pri čemer naj sleherni delovni človek in občan sodeluje s svojimi izvirnimi interesi in potrebami ter na tej podlagi tudi odloča, najdemo v celoti zastavljena v našem samoupravnem družbenopolitičnem sistemu. Družbeno-gospodarski odnosi svobodne menjave dela v samoupravnih interesnih skupnostih in zunaj njih pomenijo prav tisto najširše možno stičišče, kjer se na podlagi planiranja, gmotnih možnosti celotnega združenega dela in upoštevanja potrebe, ki jih narekuje družbena patologija, določi usklajena pota delovanja in razvoja zdravstvene dejavnosti. Zlasti je v tej nepregledni aktivnosti temeljne družbene ravnine ključnega pomena stalna in dovolj poglobljena aktivnost uporabnikov zdravstvenih storitev. Le-ta aktivnost je v takšnem obsegu izvedljiva edinole pod pogojem, da načrtovanje delovanja in razvoja zdravstvene dejavnosti postane sestavni del programskih dokumentov vseh temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti. Pri tem je nujno ustrezno delovanje subjektivnih sil v družbi, prav tako pa je neizogibna tudi nenehna pozornost do delovanja delegatskega sistema.

Če si v naši republiki oblikujemo smernice družbenega razvoja do bližnjega leta 2000, tedaj je širše razmišljanje o dogajanju na področju zdravstvene dejavnosti gotovo skladno s temi prizadevanji. Očitno je, da mora biti to razčlenjevanje v luči najširših strokovnodružbenih razsežnosti in pri tem na noben način ne gre brez presoje lastne zdravstvene dejavnosti in hkratnega vrednotenja zdravstva v svetovnem merilu.

Z metodologijo socialistične etike in humanizma je neizogibno kritično vrednotenje obstoječih modelov zdravstvene dejavnosti. Iz tržnega modela je možno izluščiti zlasti njegovo visoko razvito in usklajenim potrebam našega zdravstva prilagojeno diagnostiko, nadalje še organizacijo dela v zdravstveni dejavnosti in, slednjič, področje mikroekonomike. Kritično presojo v centralnoplanskem modelu vzdržijo predvsem izhodišča, ki človeka obravnavajo kot naravno in družbeno bitje hkrati. Na znanstveno-strokovnem področju se nadalje odpirajo nove možnosti, ki jih spodbujajo dognanja empirične medicine Daljnega vzhoda.

Teh nekaj naštetih elementov pomeni le najbolj izstopajoče sestavine, ki naj soustvarjajo nadaljnje oblikovanje sinteze naše izvirne zdravstvene dejavnosti. Nikakor ne smemo mimo ugotovitve, da je tudi dosedanja razvoj naše zdravstvene dejavnosti upošteval, izbiral in tudi aktivno posegel v dogodke na področju zdravstva v svetovnem merilu. Ne nazadnje obstaja pri tem nebroj raziskovalnih in strokovnih dosežkov domače pameti. Novo v predlaganih kritičnih presojah je to, da smo pri tem vrednotenju lahko bolj celoviti, da smo na področju zdravstvene dejavnosti lahko hkrati kritično ustvarjalni tako do tržnega modela kot do centralno-planske obravnave alokacije zdravstvenih storitev, pa tudi v sodelovanju z medicinsko mislijo Daljnega vzhoda.

Vsekakor je pri vseh teh prizadevanjih temelj to, kar je bilo že doslej narejenega v naši zdravstveni dejavnosti. Še zlasti velja poudariti družbene podlage, ki omogočajo, da v polni meri razvijamo zdravstveno dejavnost, ki človeka obravnava hkrati kot naravno in družbeno bitje. Nobenega dvoma namreč ni, da drugače naravnana zdravstvena dejavnost oziroma zdravstvena dejavnost, ki tega ne dosega, s svojimi storitvami ne more biti uspešna. Ne bomo pretiravali, če rečemo, da je naš sistem zdravstvene dejavnosti s celovitega družbenoorganizacijskega vidika sinteza družbenega razvoja na področju zdravstva v planetarnem merilu.

Ne bo odveč, če sklenemo s tem, da je prav najširša aktivnost uporabnikov zdravstvenih storitev tisti odločilni vzvod, ki delavcem v zdravstveni dejavnosti omogoča najustreznejši način razreševanja znanstvenih in strokovnih problemov, ki smo jih nakazali, pa tudi razreševanja družbenogospodarskih in strokovno-organizacijskih vprašanj itd. Vse skupaj je tudi podlaga za nadaljnje ustvarjalno mednarodno sodelovanje. Poleg tega se pri tem odpirajo pomembne možnosti za soustvarjanje nove svetovno-zdravstvene strategije skupaj z neuvrščeniimi državami in državami v razvoju.

DUŠAN PIREC

Kolektivna opora na lastne sile in njene razsežnosti

(Ob študiji Borisa Cizlja »*Ekonomska saradnja medu zemljama u razvoju*«, Privredni pregled, Beograd, 1981, str. 343)

Pred dvema letoma je bila objavljena študija dr. Borisa Cizlja o medsebojnemu sodelovanju dežel v razvoju.* To je prva študija, ki je objavljena na to temo v *naši deželi* (kolikor mi je znano tudi v svetu), v kateri se obravnavajo skozi kritično optiko tako teoretski dosežki na tem področju kot analizira tudi praksa (predvsem procesi subregionalne in regionalne integracije med deželami v razvoju).

Rezultati raziskovanja kažejo, da ta strateški koncept ni le ena od bistvenih predpostavk za uveljavljanje ekonomske suverenosti dežel v razvoju, temveč tudi pomemben dejavnik vzpostavljanja nove mednarodne ekonomske ureditve. Toda to ne pomeni, da je koncept kolektivne opore na lastne sile po svoji naravi avtarkičen, temveč le, da se bo zaradi tega krepil tudi njihov položaj v svetovni menjavi. To bo vsekakor pospešilo tudi strukturne spremembe na področju svetovne proizvodnje in trgovine. Od tega pa ni odvisen (v dobršni meri) le razvoj dežel v razvoju, temveč tudi razvoj svetovnega gospodarstva v celoti.

Zaradi tega pomeni medsebojno ekonomsko sodelovanje dežel v razvoju tudi pomembno sestavino boja za novo mednarodno ekonomsko ureditev. Res je, procesi integracij na regionalni in subregionalni ravni (čemu je v delu posvečeno največ pozornosti) niso še kolektivna opora na lastne sile, vendar pa je to pot k temu, še posebej, ker se tako pospešuje proces razkrajjanja kapitala znotraj njega samega. Proces ekonomskih integracij (od najbolj razvitih do najbolj nerazvitih) je – pravzaprav – *hic et nunc*, po vsem sodeč, realni izraz kolektivne opore na lastne sile (predvsem na subregionalni ravni), pa tudi učinkovito sredstvo v boju za novum v mednarodnih odnosih. Še več, lahko se predpostavlja, upošteva-joč prakso zgodovine, da se bodo regionalne integracije vse bolj potrjevale kot eno od sredstev za reintegracijo dežel v razvoju v svetovno

* Avtor je to študijo objavil leta 1982 v založbi »Komunist« iz Ljubljane pod naslovom »*Ekonomsko sodelovanje med deželami v razvoju. Teorija in praksa kolektivne opore na lastne sile*«.

gospodarstvo na novih temeljih. Vendar pa nas to hkrati napeljuje na razmišljanje o še nekaterih vidikih problema, kar sicer ne sega v nalogo, ki si jo je postavil avtor. Naj o tem povemo nekaj besed.

1. To, da se posveča pozornost znanstvenemu raziskovanju medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju, je relativno novejšega datuma. Vendar pa se ne bi moglo reči, da obstaja med znanstvenimi delavci tudi enotno gledišče glede te problematike. Tako nekateri avtorji menijo, da je ustrezno medsebojno ekonomsko sodelovanje najpomembnejše sredstvo v boju za novo mednarodno ureditev in da se s tem vzpodbujajo tudi spremembe znotraj samih nerazvitih dežel; drugi spet opozarjajo na nevarnost regionalizacije in parcelizacije sicer enotnega svetovnega tržišča, pa tudi možnosti večje penetracije multinacionalnih kompanij v integracijske grupacije dežel v razvoju; tretji pa menijo, da so prepreke medsebojnemu sodelovanju dežel v razvoju tako velike, da v politiki kolektivne opore na lastne sile ne bi bilo treba videti neke perspektive zunanje-ekonomske in razvojne strategije teh dežel.

Ne bi se moglo reči, kar avtor po pravici ugotavlja (str. 256), da sodobna ekonomska znanost (bodisi neoliberalistične, neokeynesijanske ali marksistične smeri) posveča ustrezno pozornost teoretsko-metodološkemu osmišljanju koncepta opore dežel v razvoju na lastne sile in vloži medsebojnega ekonomskega sodelovanja v okviru tega koncepta (pa tudi etapam v razvijanju tega sodelovanja). Gledano *largo sensu*, se buržoazna teoretska misel krčevito oklepa koncepcije komparativnih prednosti, sprejemajoč v bistvu tezo (le-ta je dejansko statičnega značaja), da so ekonomske strukture dežel v razvoju prej kompetitivne kot komplementarne. Neomarksistična misel, spet, ne le, da ni enotna v teoretsko-metodološkem izhodišču (ne glede na to, da se in kolikor se sklicuje na svojega začetnika), temveč je pogosto načeta z lokalno obarvanostjo. Razpon te misli se giblje od koncepta »preloma« pa do logike sodelovanja za vsako ceno z razvitimi kapitalističnimi deželami. Zaradi tega tudi avtor po pravici poudarja, da »sodobna marksistična ekonomska misel še ni dala ustreznega prispevka tej mladi ekonomski disciplini« (str. 81), čeravno bi se »ravno marksistična teorija lahko razvila v najširšo koncepcijo *mednarodnih ekonomskih odnosov* in kot taka odločilno prispevala k celovitemu teoretskemu oblikovanju nove mednarodne ekonomske ureditve« (str. 257).

Sodobna marksistična misel ali ni posvečala dovolj pozornosti teoretski obravnavi te problematike ali pa so bile te obravnave na ravni nekega marksističnega pozitivizma *sui generis*. Ravno zato – bi rekel – se je treba problematike lotiti ne le od (še vedno) dominantnih zakonitosti na področju mednarodnih ekonomskih odnosov, temveč tudi s stališča razkrajanja teh zakonitosti ravno zaradi delovanja teh zakonitosti. (Njihov proces razveljavljanja se je sicer začel z Oktobrsko revolucijo, pa tudi s pridobitvijo politične neodvisnosti kolonialnih in odvisnih dežel.) Zato je avtor – rekel bi – po pravici poudaril, da je obravnava problematike medseboj-

nega ekonomskega sodelovanja dežel v razvoju neločljiva od teorije gospodarskega razvoja teh dežel. Znano pa je, da je ekonomska misel obravnavala (v glavnem) zunanje-ekonomske odnose ločeno od teorije razvoja, čeravno gre tukaj le za dva vidika teorije razširjene družbene reprodukcije.

Toda, če že ni nekega teoretsko osmišljenega in celovitega koncepta kolektivne opore na lastne sile, obstaja zato relativno izdelan in vsebinsko v glavnem zaokrožen program medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju. Le-ta zajema, kot je to avtor pokazal in dokazal, praktično vsa področja gospodarstva. Toda pomen tega programa se ne omejuje le na to. Le-ta je namreč prispeval k enotnejšemu nastopu dežel v razvoju v boju za spremembo obstoječih mednarodnih ekonomskih odnosov, pa tudi vzpodbujal večjo oporo na lastne sile v vsaki deželi v razvoju posebej (kar je notranja sestavina boja teh dežel za ekonomsko osvoboditev iz ekonomske podrejenosti razvitim deželam).

Po programskih dokumentih ta načrt vsebuje: razvijanje in poglobljanje ekonomskih vezi; razvijanje komplementarnosti gospodarstev dežel v razvoju (neposredno ali posredno) na subregionalnem, regionalnem in interregionalnem področju; razvijanje medsebojnih ekonomskih odnosov v skladu z načeli nove mednarodne ekonomske ureditve. Udejanjanje (gledano kot proces) medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju je seveda neločljivo od časovne razsežnosti, poti (regionalnih ali širših) in načinov sodelovanja (trgovinsko, proizvodno, investicijsko, usluge, monetarno-finančno, tehnološko). Vse to je, spet, neločljivo od koristi (ekonomske, politične in druge), ki jo ima vsak potencialni (ali realni) subjekt od tega sodelovanja in od cene, ki jo za to plača.

Vendar pa se program doslej ni verificiral v praksi. Avtor je to pokazal, analizirajoč (v celoti in po posameznih gospodarskih področjih) medsebojno ekonomsko sodelovanje dežel v razvoju.¹ Izjema je edino medsebojna menjava dežel v razvoju (stopnja rasti te menjave je bila večja od stopnje rasti trgovine v celoti, kot tudi od stopnje rasti menjave med razvitimi in nerazvitimi deželami).

Katere pa so prepreke krepitvi in bogatitvi medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju? Po avtorju so le-te naslednje: delitev dela med razvitimi in nerazvitimi deželami, med razvitim in nerazvitim delom sveta, s samim tem pa tudi med strukturami proizvodnje in potrošnje v enem in drugem delu; mednarodne ekonomske institucije in inštituti preferirajo menjavo z razvitimi deželami prej kot med nerazvitimi (vertikalni globalni aranž-

¹ Finančno-monetarno sodelovanje je šele v povelju (izjemo predstavljajo določeni vidiki tega sodelovanja v okviru nekaterih integracijskih skupin); znanstveno-tehnološko sodelovanje je izjemno skromno; itd. Toda industrijska kooperacija se razvija po relativno visoki stopnji (praksa gre od razdelitve tržišča do skupnih vlaganj, skupnega programiranja); tudi medsebojna trgovina dežel v razvoju kaže v zadnjem desetletju izjemno dinamiko (udeležba medsebojnega izvoza v celotnem svetovnem izvozu in udeležba medsebojnega izvoza v celotnem izvozu dežel v razvoju je znašala leta 1976 6 oziroma 22,5%, leta 1977 pa že 6,6 oziroma 27,1%). Del te dinamike je verjetno treba pripisati podražitvi nafte kot tudi večji interkompanijski menjavi multinacionalnih kompanij. Toda kakorkoli je že, šele tu dominira klasična trgovinska menjava.

maji, nerazvita bančna infrastruktura; iz kolonialnega obdobja podedovana strukturna odvisnost nerazvitih dežel od razvitih; proces internacionalizacije kapitala in v tem mesto in vloga multinacionalnih kompanij in drugo); razlike v ravni razvitosti med samimi nerazvitimi deželami, nerazvita infrastruktura v deželah v razvoju in drugo.

Politika dežel v razvoju ni bila – v celoti gledano – usmerjena na postopno odstranitev (ali pa tega ni mogla) barier, ki se zoperstavljajo krepitvi in bogatitvi medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju, bodisi zato, ker je sama logika intenzivne industrializacije vsebovala tudi tendenco zaščite domače industrije od potencialno vselej možne konkurence druge ali drugih dežel v razvoju, bodisi zato, ker so take zahteve postavljale afiliacije multinacionalnih kompanij (alternativno ali simultano). Kolikanj so v politiki teh ali drugih dežel v razvoju tudi obstajale take vzpodbude, so se (v glavnem) omejevale, kar je avtor lepo pokazal, na preferencialne aranžmaje klasičnega tipa. Sodobnejše oblike vzpodbujanja medsebojne menjave se uporabljajo izključno v okviru integracijskih aranžmajev (dolgoročni trgovinski sporazumi, finančni in plačilni aranžmaji, skupni centri za znanstvene informacije, izdelava skupnih programov razvoja teh ali onih gospodarskih dejavnosti, in temu podobno).

Navsezadnje se ne bi moglo reči, da je posebno razvita politična volja za širšo in intenzivnejšo kolektivno oporo na lastne sile.² Kajti udejanjanje koncepta kolektivne opore na lastne sile ni odvisno le (vsaj ne toliko) od tega, ali bodo (ali ne bodo) nerazvite dežele zagotovile hitrejšo ekonomsko rast (s tem pa premostitev »praga nerazvitosti«) in ravnopravnejše odnose v mednarodni menjavi, temveč tudi od tega, ali se – zaradi razvojne politike – ustvarjajo materialne predpostavke krepitve in bogatitve medsebojnega ekonomskega sodelovanja ustreznih dežel na vseh ravneh (subregionalni, regionalni, interregionalni). Opozarjajoč tudi na ta vidik problema medsebojnega sodelovanja, je avtor hkrati pokazal, kako tesna je medsebojna odvisnost notranjega ekonomskega razvoja dežel v razvoju in njihovega medsebojnega sodelovanja in boja dežel v razvoju za pridobitev popolne ekonomske suverenosti (pojmljene seveda relativno glede na vse večjo sprepletenost gospodarstev dežel sveta).

2. Tudi na področju mednarodnih ekonomskih odnosov ekonomsko-politični vzroki krize in njene posledice niso ostali zunaj zanimanja ekonomske misli, tako pri nas kot v svetu. Še posebno, ker se tukaj kriza reflektira – neodvisno od vzrokov, ki so privedli do izbruha te krize (leti so po pravilu številni) – tudi na odnose med razvitimi in nerazvitimi deželami, tako kot tudi ti odnosi *ceteris paribus* delujejo *hic et nunc* določujoče na celoto mednarodnih ekonomskih odnosov (pa tudi političnih). Toda ne mislimo niti na celoto mednarodnih odnosov niti na splet vzrokov, ki so privedli do ekonomske krize v svetu. Omejili se bomo le na

² Spremembe v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki so se zgodile po drugi svetovni vojni (v obsegu, v katerem se je to zgodilo), so rezultat ne le sprememb v odnosih sil na svetovni ravni, temveč tudi pridobitve politične neodvisnosti do vojne kolonilanih ali polkolonialnih dežel, vendar pa ne razvitosti medsebojnega ekonomskega sodelovanja dežel v razvoju.

en vidik problema, kot enega od vzrokov, vendar pa tudi posledice krize. Govora bo namreč o procesu internacionalizacije proizvodnje in vplivu znanstveno-tehnične revolucije na ta proces. Le na kratko.

Znanstveno-tehnični napredek vpliva na razvoj regionalnih gospodarstev in s tem tudi na strukturo svetovnega gospodarstva in mednarodne menjave. Zaradi tega napredka se proizvajajo novi proizvodi ali enaki proizvodi racionalneje (tj. ob manjši porabi časa), povečuje se povpraševanje, kot se tudi širi in pogloblja mednarodna delitev dela, tj. proces internacionalizacije proizvodnje. Proces internacionalizacije pa je spet neločljiv od progresivnega izenačevanja ravni proizvodnje in vse večje sprepletenosti ekonomskih struktur, pa tudi od krepitve (in poglobljanja, ki ustreza določeni ravni razvoja) medsebojnih nasprotij, ne le med deželami s približno enako ravni razvoja, temveč tudi med deželami z različnimi ravnimi. To se manifestira v zaostrovanju konkurenčnega boja med deželami na svetovnem tržišču, vendar pa tudi v vznikanju novih industrijskih poligonov.

Možnosti, ki jih mednarodna delitev dela ponuja deželam v razvoju, so (na začetku) omejene, tako zaradi procesov, ki se odvijajo znotraj dežel v razvoju, kot tudi podedovanih struktur (tako materialnih kot socialnih). Tudi problemi večje integriranosti teh dežel v mednarodno delitev dela so odtod rezultat tako družbenoekonomskih odnosov, ki dominirajo v mednarodni delitvi dela, kot strukture menjave v svojem naravnem in denarnem vidiku. Znano je namreč, da velik del proizvodov iz dežel v razvoju, namenjenih za izvoz, izvira iz kmetijskega sektorja, v katerem še vedno dominirajo dokapitalistični proizvodni odnosi vzporedno s plantažno proizvodnjo kapitalističnega tipa; predelovalni sektor in surovinski resursi so – spet – pod kontrolo tujega kapitala (neposrednega ali posrednega). Zaradi tega so tudi procesi, ki se odvijajo v teh proizvodnih sektorjih, (v dobršni meri) neodzivni na državne intervencije. Glede na to predstavlja povečanje obsega izvoza, predvsem pa diverzifikacija tega izvoza, take strukturne (pa tudi strukturalne) spremembe v deželah v razvoju, ki bodo zagotovile povečano proizvodnjo dobrin, namenjenih izvozu, in organicistično integracijo določene dežele v razvoju ne le v delitev dela na svetovni ravni, temveč (predvsem) v delitev dela znotraj nerazvitih dežel.

Poglobljanje delitve dela in porast obsega svetovnega gospodarstva sta daleč izrazitejša v predelovalni industriji kot pa v surovinski. Razlogi so bolj ali manj znani. Dežele v razvoju pa so integrirane (v meri, v kakršni pač so) v mednarodno delitev dela pretežno kot izvoznice surovin (kmetijskih in nekmetijskih) in polproizvodov, zaradi česar je njihova udeležba v svetovni menjavi le 10–12%. Porast povpraševanja razvitih dežel po surovinah je relativno blažji od porasta proizvodnje teh dežel zaradi zmanjševanja materialnih elementov v finalnem proizvodu, povečanja proizvodnje alternativnih surovin in povečane uporabe substitutov. Res je, da se je zvečal obseg izvoza končnih proizvodov iz dežel v razvoju, kot

se je povečala tudi udeležba teh dežel v skupnem svetovnem izvozu končnih proizvodov. Vendar pa s tem ni kompenzirano dolgoročno upadanje udeležbe izvoza surovin in polfinalnih proizvodov dežel v razvoju v skupni svetovni trgovini s surovinami in polfinalnimi proizvodi. Zaostrovanje problema surovin in energetskih resursov je v sedemdesetih letih sicer vplivalo tudi na porast njihove proizvodnje, zaradi česar je bila zaustavljena (nekaj časa) tudi tendenca zmanjšanja udeležbe dežel v razvoju v skupnem svetovnem izvozu. Vendar pa to, ker je bil ta porast uresničen izključno zaradi povečanih cen in povečane proizvodnje, ne pa s takimi ali drugačnimi strukturnimi spremembami v gospodarstvih dežel v razvoju, ni imelo vpliva (vsaj, če se gleda na določen rok) na prestrukturiranje gospodarstev ustreznih dežel. Razen tega prednosti od povečanj cen in proizvodnje niso niti enako razporejene.

Proces integriranosti dežel v razvoju v svetovno gospodarstvo se odvija tudi v razmerah povečane vloge izvoza kapitala iz razvitih kapitalističnih dežel in zvečanja pomena mednarodnih monopolov v svetovnem gospodarstvu. Ti monopoli zavzemajo pomembno mesto ne le na področju proizvodnje in trgovine, temveč tudi v monetarni in finančni sferi. Ti monopoli so postali dejavniki v mednarodni delitvi dela, v strukturi svetovnega kapitalističnega gospodarstva. Odtod je razumljivo, da ti mednarodni monopoli (ki so sami proizvod logike kapitala) vzpodbujajo s svoje strani neenakopravnost v odnosih med razvitimi kapitalističnimi deželami in deželami v razvoju. Ti monopoli so po eni strani posejali dežele v razvoju z gosto mrežo podružnic, ki kontrolirajo (ali uporabljajo) pomemben del njihovih naravnih resursov in delovno silo, po drugi strani pa razpolagajo s kapitalom in tehnologijo. Logiki reprodukcije prilagajajo ti monopoli tudi svoj odnos do nerazvitih dežel. Tudi mednarodna delitev dela se prilagaja bolj ali manj – tej logiki odnosa do dežel v razvoju (vzpodbujanje razvoja določenih predelovalnih industrij v deželah v razvoju in njihove izvozne usmerjenosti; ohranjanje tehnološke odvisnosti dežel v razvoju; aktivno vpletanje mednarodnih monopolov v te procese, itn.). To je povzročilo, da so (vsaj zasedaj) otežene možnosti za preobrat ekonomskih procesov v nerazvitih deželah v smeri, ki bi bila bolj ali manj v soglasju z interesi teh dežel.

Kakorkoli že, nedvomno je, da obstoječa mednarodna ekonomska ureditev spodbuja vse te procese. S samim tem so v teh okoliščinah relativno omejene možnosti »take-off« dežel v razvoju. Odtod tudi zahteva po spremembi te ureditve. Vendar pa se zastavlja vprašanje, ali se te spremembe lahko udejanijo »trenutno« ali v toku nekega procesa. Tukaj imamo dejansko pred očmi znano kontroverzo med *Niederwerfungstrategie* (strategija zatrtja) in *Ermattungsstrategie* (strategija izčrpanja), o čemer so v začetku tega stoletja naveliko razpravljali socialdemokrati (»Die Neue Zeit«), oziroma K. Kautsky in R. Luxemburg. V to diskusijo so se občasno vključevali tudi Lenin, Martov in drugi socialdemokrati tiste dobe. Toda ne glede na to, kateri koncept se sprejema, ni dvoma, da bo to

v prvem in v drugem primeru (čeravno na različne načine) zapleten proces. Reševanje posameznih problemov, ki stojijo na poti dejansko radikalnemu preobratu, bo, volens-nolens, postopno (vsaj kot govori praksa zgodovine), dejansko radikalen preobrat pa iznenaden.

Odtod tudi vprašanje: ali ima koncept preloma sploh svoje teoretsko-zgodovinsko opravičilo, kot je tudi dubiozna (in rekel bi tudi umetna) dihotomija med konfrontacijo in sodelovanjem. To je vseeno prej faktično kot pa teoretsko vprašanje. Posebno še, ker se težko dá predpostavljati dejanski preobrat samo zaradi kolektivne opore dežel v razvoju na lastne sile (od tega sicer izhajajo Samir Amin in drugi protagonisti preloma, vendar na nek teoretsko konfuzen in za dežele v razvoju škodljiv način). Kajti sprememba mednarodnih ekonomskih odnosov je odvisna tudi od spremembe odnosov znotraj dežel v razvoju in razvitih dežel.

Če je že tako, potem se niti koncept kolektivne opore na lastne sile ne more identificirati kot koncept »preloma«, s samim tem pa niti kot nek avtarkičen koncept. Nasprotno, koncept kolektivne opore na lastne sile ima nalogo, da se preko krepitev medsebojnega ekonomskega sodelovanja spremeni narava odnosov odvisnosti med razvitim in nerazvitim delom sveta. S kolektivno oporo na lastne sile (ta koncept sicer še ni dobil svoje teoretske utemeljitve) se deželam v razvoju ponujajo daleč širše možnosti (kot v nasprotnem) pospešitve notranjega razvoja, zmanjšanja odvisnosti od razvitih dežel in izboljšanja pogajalskih pozicij glede na razvite dežele. S samim tem se lahko predpostavlja, da bo tudi to prispevalo k odstranitvi asimetrije v odnosih med razvitim in nerazvitim delom sveta.

Ko sem razmišljal o problemih medsebojnega sodelovanja dežel v razvoju, se mi je zastavilo vprašanje: ali se (morda) običajna logika razmišljanja vseeno ne ločuje (bolj ali manj) od dejanskosti dežel v razvoju?³ Znani so namreč učinki razvoja dežel v razvoju v preteklih dveh desetletjih. Ta razvoj je bil naravnost obseden od predsodkov, da se lahko vsi problemi, s katerimi so se spoprijemale in se spoprijemajo dežele v razvoju, rešujejo na način, ki je lasten evropocentričnemu modelu razvoja, in preko njegove razširitve na cel svet. Ta teza je – v osnovi – temeljila na čim hitrejši ekonomski rasti. Toda največje število dežel v razvoju je v preteklih dveh desetletjih uresničilo relativno nepomembno stopnjo rasti per capita. Zaradi večje občutljivosti teh dežel za fluktuacije na svetovnem tržišču pa je bila pretnja lakote večja kot kdajkoli prej. Število dežel, ki so uresničile pomembno rast, je majhno. V največjem številu teh dežel je, spet, večja družbena polarizacija in povečano siromaštvo, kot tudi zaostreni družbeni nemiri. Tako je, na primer, ekonomska rast per capita v deželah južno od Sahare znašala 0,2% v obdobju 1970–1980. Ocenjuje se, da bo ta rast znašala (seveda, če se ne bo nič spremenilo) med leti 1980 in 1990 med 0,1% in 1,1%. V sedemdesetih

³ Tukaj bo dejansko govora (samo na kratko) o možni antitezi tistemu, kar je bilo doslej rečenega, da bi tako spodbudili polemiko o tem in drugih bistvenih vprašanjih znotraj revolucionarne misli v celoti.

letih se je pokazalo, da se tega problema vseeno ne more rešiti le z neko golo prerazdelitvijo, pa naj bo še tako pomembna.

Ekonomska rast kot taka seveda ni izgubila, niti lahko izgubi, pomena za dežele v razvoju. Zato pa je vprašljivo posnemanje evropskega modela razvoja, če le-ta *via facti* predstavlja prepreko v razvoju, ki ustreza ravno tem deželam. Posebno še, ker se narava krize (v njej se sicer premetava cel svet) razlikuje po svojih oboležjih v deželah v razvoju od tiste v razvitih kapitalističnih deželah, oziroma v socialističnih deželah. V prvem primeru gre za krizo ekonomske rasti, v drugem za družbenoekonomsko krizo, oziroma za krizo sistema ekonomije. Vsemu temu je skupno, gledano *grosso modo*, kriza družbenega razvoja, ne pa kriza rasti ali rastenja.

Evropski model razvoja temelji v bistvu *in extremis* na logiki petčlenke sheme proizvodnih načinov. Z njegovo transplantacijo (ali poskusom transplantacije) se vseeno poenostavlja slika človeške zgodovine, implikacije takega pristopa na družbeni ravni (in s tem tudi pojmovanje zgodovine) pa so ravno nasprotno od predpostavljenih, ko gre za nerazvite neevropske družbe.⁴ Če pa evropski model razvoja ni več uporabljiv v okoliščinah nerazvitih neevropskih družb, potem niti evropski model revolucije (le-ta vsebuje dve stopnji: buržoazno in socialistično) ne more ustrezati dejanskosti teh dežel, njihovim revolucionarnim stremljenjem.⁵

Odtod tudi vprašanje: ali se ni treba samega vprašanja *humanuma* lotiti ne le s stališča identičnosti (zanimiva bi bila analiza podobnosti in razlike, na primer, med Platonom in Lao-cejem), temveč tudi različnosti. Kajti, če tem družbam že ne ustreza evropski model razvoja, kako se potem lahko predpostavlja, da jim ustreza narava tega *humanuma*? Pojmovanje *humanuma* in njegova narava se spreminjata v skladu s spremembami družbenozgodovinske dejanskosti, znotraj katere se potrjuje človeška narava.⁶ Njegova narava je neločljiva od te dejanskosti in avtohtonosti kulture, ker je tudi sama njen proizvod, tako kot tudi sama vpliva na njeno spreminjanje v skladu s proizvodnim načinom, načinom menjave in potrošnje. Načini proizvodnje, menjave in potrošnje pa se razlikujejo ne le v odvisnosti od svoje časovne razsežnosti, temveč tudi od splošnih in konkretnih zgodovinskih okoliščin, ki oblikujejo in spreminjajo to dejanskost. Če je tako, potem ne more biti nespremenljiva niti paradigma o človeški naravi zato, ker ni neodvisna od okoliščin, pogojev, ki določajo njeno vsebino, ki tej paradigmi dajejo notranji smisel. Odtod se mora tudi *humanum* v deželah v razvoju razlikovati po teh ali drugačnih oboležjih od *humanuma*, ki je rezultat drugih okoliščin. V nasprotnem bi se *humanum* ločeval od same dejanskosti nerazvitih dežel, vsi družbeni

⁴ A. Agh: *Human Nature and the Concept of Basic Needs, Dialectic and Humanism*, 3/1981, str. 87.

⁵ K problemom alternativnega razvoja in k alternativnim revolucionarnim potem (in to ne le kot dejanju) se bomo vrnili ob drugi priložnosti.

⁶ Pojmovanje *humanuma* in njegove narave je sicer eno od bistvenih filozofskih problemov od najstarejših časov človeške zgodovine; ta problem je stalno prisoten v človeški zgodovini in se stalno nanovo določa.

problemi pa bi se zvedli na tehnične, slika modernega človeka pa bi se identificirala s sliko ameriškega menažerja.

Teoretske osnove tega koncepta se lahko najdejo v Schumpetrovem ali Galbraithovem pojmu podjetniške elite. Nekateri avtorji sicer menijo, da je v deželah v razvoju ta slika racionalnega menažerja napravljena le za lokalno elito v teh deželah, da bi se le-ta nekako ali po nečem razlikovala od ljudstva, ki mu pripada in odkoder je izšla. Ta slika imitira ameriški način življenja in njegovo logiko »homo consumens universalis« (Samir Amin). Toda družbe dežel v razvoju vseeno ne morejo posnemati družbo Zahoda, niti se ne morejo na ta način spoprijeti s problemi, ki stojijo na poti njihovemu progresivnemu toku, njihovemu razvoju. Posebno še, ker razvite dežele stalno poudarjajo svojo superiornost in nudijo svoje recepte za reševanje problemov nerazvitosti, kadarkoli dajejo nerazvitim deželam pomoč za razvoj.

Odtod je razumljivo, zakaj narodi teh dežel poskušajo potrditi – na takšen ali drugačen način – svojo nacionalno identiteto, ne glede na to, ali se je (in koliko) elita teh dežel podredila ravno tem vplivom. Zato tudi sklep: humanum dežel v razvoju se mora vseeno po svojih obeležjih razlikovati od humanuma Zahoda. Zato to tudi ne more biti tisto, k čemur stremijo *hic et nunc* nerazvite dežele. In to seveda ne zato, ker bi vsebovalo neke negativne predznake, temveč zato, ker ne ustreza okoliščinam, v katerih ti narodi živijo, njihovi zgodovini in kulturnemu Weltanschauungu.

Mar vse to ne zahteva osvoboditev uma od takih ali drugačnih shem, ali se ne bi tako ravno umu olajšalo, da bi osmisлил tisto, kar se danes dogaja v svetu, v samem tkivu njegove polivalentne družbene biti. Sicer pa tudi sama dejanskost že kaže ne le na različne možnosti revolucionarne (ali evolucijske) osvoboditve, različne subjekte kot nosilce teh procesov, temveč tudi razlike v razlagi same dejanskosti. Bogastvo revolucionarnih in progresivnih sprememb se dogaja tudi zunaj evropsko pojmljenih civilizacijskih, kulturnih in miselnih okvirov, zunaj tega ali drugega kategorialnega sistema. Zaradi tega se vse zapletenosti dogajanja v svetu tudi ne more vkalupiti s cepitvijo takšnih ali drugačnih apriornih principov na vrela tla človeške zgodovine, niti se teh dogajanj ne da podrediti razglaščenemu, željenemu, v kolikor se to ločuje od dejanskega.

(Prevedel: B. Kante)

STEVEN ROSE

Nova desnica in stari biološki determinizem

(1. poglavje: *Biologija, ideologija in človeška narava*)*

Za začetek osemdesetih let je bilo značilno to, da sta v Veliki Britaniji in ZDA prišli na oblast konservativni vladi; konservativizem Margarete Thatcher in Ronalda Reagana pa v mnogočem označuje odločilen prelom s političnim konsenzom liberalnega konservativizma, ki je bil značilen za vladi obeh dežel v prejšnjih dvajsetih ali več letih. Predstavlja izraz na novo koherentne in eksplicitne konservativne ideologije, ki je pogosto opisana kot nova desnica.¹

Ideologija nove desnice se je razvijala kot odgovor na nakopičene socialne in ekonomske krize zadnjega desetletja. Zunaj dežel so potekali boji proti nacionalnim silam, ki so se odločile, da se otresejo preteklega jarma politične in ekonomske eksploatacije in kolonializma. Doma je naraščala brezposelnost, prišlo je do relativnega ekonomskega preobrata in do pojava novih in silovitih socialnih gibanj. Nova desnica z odporom opazuje kipenje novih revolucionarnih gibanj, boje najnižjih vrst delavcev proti meritokratskim vodilnim elitam, črncev proti belemu rasizmu, žensk proti patriarhatu, študentov proti izobraževalnemu avtoritarizmu, varovancev socialnega skrbstva proti birokratom socialnega skrbstva, »novincev« proti »izvedencem«. Toda nova desnica kritizira tudi liberalni odgovor na te izzive prejšnjih desetletij, na stalno naraščanje državne intervencije in rast velikih institucij, ki imajo za posledico, da posamezniki izgubljajo nadzor nad svojimi lastnimi življenji in zato erozijo tradicionalnih vrednot samozaupanja, za katerega nova desnica meni, da je značilno za viktorijansko *laissez-faire* ekonomijo.

Odgovor liberalnega konsenza na kritike njegovih institucij je bil vselej enak: naraščanje intervencijskih programov družbenih izboljšav;

¹⁵ V tisku pri Penguin Books, U. K. pod naslovom *Not in Our Genes* (skupaj z R. Lewontinom in L. Kaminom).

¹ Za diskusijo o ideologiji nove desnice glej npr.: P. Green: *The Pursuit of Inequality*, Robertson, Oxford 1981; P. Steinfels: *The Neo Conservatives*, Simon and Schuster, New York, 1979, za ZDA; za Združeno kraljestvo in thatcherizem: M. Barker: *The New Racism*, Junction Books, London 1981 in niz člankov v *Marxism Today*: M. Jacques, oktober 1979, str. 6–14; S. Hall, februar 1980, str. 26–28; I. Gough, julij 1980, str. 7–12.

izobraževalnih projektov, projektov stanovanjske gradnje, notranjih mestnih prenov. Nova desnica – nasprotno – diagnosticira liberalno zdravilo kot tisto, ki bolezni zgolj pospešuje, s tem da postopoma spodkopuje naravne »vrednote«, ki so bile značilne za zgodnejšo fazo kapitalistične industrijske družbe. Naraščajoče globalno gibanje nove desnice, ki jo simbolizirata Thatcherjeva in Reagan, mora vključevati, na primer, ponovno Fraserjevo izvolitev v Avstraliji ali Beginovo v Izraelu, davčni revolt skandinavcev (analogen kalifornijskemu predlogu člana 13) in vsekakor pojav odkritih fašističnih sil med mladimi urbanimi nezaposlenimi Evropejci. Po besedah konservativnega teoretika Roberta Nisbeta je nova desnica reakcija na današnji somrak, »na erozijo tradicionalne avtoritete v družini, prostoru, kulturi, jeziku, šoli in v drugih elementih družbenega sistema«.²

Toda ideologija nove desnice gre dlje kot goli konservativizem in odločilno prelamlja s konceptom organske družbe, katere člani imajo recipročne odgovornosti. Podčrtujoč rast državne oblasti in usihanje avtoritete, podčrtujoč celo monetarizem Milтона Friedmana, je njen *cri de coeur* metodološki individualizem Friedricha Hayeka z njegovim podjarjanjem prioritete individualnega nad kolektivnim. Koreni tega metodološkega individualizma pa ležijo v nazoru o človeški naravi, spodbijanje katerega je glavni namen te knjige.

Filozofsko je ta nazor o človeški naravi zelo star; sega do pojava buržoazne družbe v 17. stoletju in do Hobbesovega nazora o človeški eksistenci kot o *bellum omnium contra omnes*, kot o vojni vseh proti vsem, in nazora o človeški naravi kot tisti, ki fiksno vsebuje sestavine kompetitivnosti, strahu enega pred drugim in želje po slavi! Iz tega je sledilo, za Hobbesa, da je bil smoter družbene organizacije zgolj uravnavanje teh neogibnih značilnosti človeškega stanja.³ In Hobbesov nazor o človeškem stanju je bil izpeljan iz njegovega razumevanja biologije človeka; biološka neogibnost je bila tista, ki je naredila ljudi take, kakršni so bili. Tako prepričanje vsebuje tezi-dvojčici, s katerima ima ta knjiga opraviti in h katerima se bomo na straneh, ki sledijo, spet in spet vračali.

Ti tezi bomo nadrobneje pretresali v poglavjih 2 in 3, v strnjeni obliki pa gre za naslednje:

Prva teza je teza redukcionizma. Redukcionizem je ime za določen zbir splošnih metod in načinov pojasnitve tako sveta fizičnih objektov kot človeških družb. Na kratko, redukcionizem skuša pojasniti lastnosti kompleksnih celot – recimo molekul ali družb – v okvirih enot, iz katerih so te molekule ali družbe sestavljene. Dokazoval bi, na primer, da bi morale biti lastnosti proteinske molekule določene in napovedane zgolj v okvirih lastnosti elektronov, protonov, itn., iz katerih so sestavljeni atomi. In dokazoval bi, da lastnosti človeške družbe niso nič drugega kot vsote

² R. Nisbet, citirano v Jacques: *op. cit.*

³ A. Ryan: *The Nature of human nature in Hobbes and Rousseau in The Limits of Human Nature*, ur. J. Benthall, Allen Lane, London 1973, str. 3–20.

individualnih vedenj in tendenc posameznih ljudi, iz katerih je ta družba sestavljena; družbe, na primer, »so agresivne« zato, ker so posamezniki, ki jih sestavljajo, »agresivni«. V formalnem jeziku, redukcijonizem dokazuje, da so sestavine celote ontološko pred celoto, ki jo sestavljajo. To je, sestavine eksistirajo pred celoto, in obstaja vzročna veriga, ki teče od sestavin k celoti.⁴

Druga teza je povezana s prvo, v nekem smislu je vsekakor poseben primer redukcijonizma; to je teza *biološkega determinizma*. Biološki determinizem sprašuje: zakaj so posamezniki taki, kakršni so, zakaj delajo to, kar delajo, in odgovarja, da je to neogibna posledica biokemičnih lastnosti celic, iz katerih so posamezniki sestavljeni, to pa spet določajo zgolj geni tega posameznika. Naposled, celotno vedenje ljudi in zato vedenje vse človeške družbe je dano z verigo determinant, ki tečejo od gena k posamezniku, do vsote vedenj vseh posameznikov. Človeško naravo uokvirjajo naši geni; dobra družba je tista, ki je v skladu s človekovo naravo, za čigaršnje temeljne značilnosti neenakosti in kompetitivnosti terja ideologija privilegiran pristop. Vzroki družbenih fenomenov so tako v biologiji posameznih akterjev na družbenem prizorišču, tako kot smo poučni, da je treba vzrok mladinskih izgredov v mnogih britanskih mestih leta 1981 videti v »pomanjkanju navdiha in pričakovanja, ki so ga povzročili družina, šola, okolje in dednost«.⁵

Uporaba dvojne legitimacije, znanstvene in božje, je bizarna, vendar ne neobičajna značilnost ideologije nove desnice, ko si lasti pravico, da avtoritarno in neposredno razsoja o človeški naravi.

Redukcionistične in biološko deterministične podmene, ki jih ponujajo naslednja poglavja te knjige, da bi jih razložili in jim oporekali, lahko povzamemo takole:

1. Družbeni pojavi so vsote vedenja *posameznikov*.
2. Ta vedenja lahko obravnavamo kot objekte, to je *konkretizirana* v lastnostih, ki so v možganih posameznih osebkov.
3. Reificirane lastnosti lahko *merimo* na nekakšni lestvici, tako da lahko osebkve razvrstimo v skladu z njihovimi količinami.
4. Populacijske norme za lastnosti so lahko dognane: odstopanja od norme so za vsak osebek *abnormalnosti*, ki lahko zrcalijo zdravstvene probleme, zaradi katerih je treba posameznika zdraviti.
5. Konkretizirane in po zdravljenju pridobljene lastnosti *povzročajo* procesi v možganih osebkov – procesi, ki se dajo anatomsko lokalizirati in ki so povezani s spremenjenimi količinami določenih biokemičnih snovi.
6. Vzroki za spremenjene koncentracije teh biokemičnih snovi so lahko genetski in v okolju – zato lahko »stopnjo dednosti« ali *dednost* razlik *merimo*.

⁴ Glede silovite obrambe redukcijonizma v biologiji in psihologiji glej npr.: M. Bunge: *The Mind Body Problem*, Pergamon, Oxford 1981; M. Boden: *Purposive explanation in psychology*, Harvard U. P., Cambridge, Mass. 1972; E. Wilson: *The mental as physical*, Routledge, London 1979; F. Crick: *Life Itself*, McDonald, London 1982; J. Monod: *Chance and Necessity*, Cape, London 1972; S. Luria: *Life: The Unfinished Experiment*, Souvenir Press, London 1976.

⁵ *The Guardian* (London), 14. julij 1981.

7. Abnormalne količine konkretnih lastnosti lahko zdravimo *bodisi* zato, da bi izločili nezaželene genotipe (evgenika, genetično inženirstvo itd.), *bodisi* zato, da bi našli posebna zdravila (magične krogle), ki odpravijo biokemične abnormalnosti, *bodisi* zato, da bi izrezali ali stimulirali posebno možgansko področje in s tem izločili mesto nezaželenega vedenja.

Biološki determinizem je bil – kot bomo dokazali v poglavjih, ki sledijo – vpliven način pojasnjevanja opaženih neenakosti statusa, premoženja in moči v sodobnih industrijskih kapitalističnih družbah in definiranja splošnega človeškega vedenja, za katere se meni, da so značilne za te družbe. Kot take jih je hvaležno pograbila nova desnica kot politično legitimacijo, ki najde svoja družbena mazaška zdravila tako jasno odslikana v naravi; zato so te neenakosti – ker so biološko določene – neizogibne in nespremenljive. Še več, poskusi, da bi se jih odstranilo z družbenimi sredstvi – kot v receptih liberalcev, reformistov in revolucionarjev – »so protinaravni«. Rasizem, nam pove Britanska nacionalna fronta, je produkt naših »sebičnih genov«. ⁶ In taka politična mazaška zdravila niti niso omejena na politične ideologe; biološki deterministi sami spet in spet, kot bomo pokazali, navzlic njihovemu profesionalnemu prepričanju, da je njihova znanost »nad zgolj človeško politiko«, če citiramo oxfordskega sociobiologa Richarda Dawkinsa ⁷, ne priznajo družbene in politične sodbe. Za zdaj naj zadostuje en primer: sam Dawkins v svoji knjigi »*The Selfish Gene*« kritizira »nenaravno« državo blagostanja, kjer »... smo (sic) odpravili družino kot enoto ekonomske samozadostnosti in jo nadomestili z državo. Toda ne bi se smelo zlorabljati prednosti zagotovljene podpore za otroke... Posamezni ljudje, ki imajo več otrok, kot jih lahko vzdržujejo, so v večini primerov verjetno preveč nevedni, da bi jih obtožili zavestnega in zlonamernega izkoriščanja. Močne institucije in voditelji, ki jih namenoma opogumljajo, da delajo tako, se mi zdijo bolj sumljivi.« ⁸

Ne gre zgolj za to, da so biološki deterministi pogosto nekoliko naivni politični in družbeni filozofi; ena od spornih zadev, s katero se moramo spoprijeti je ta, da znanost – navzlic svoji pogosto razglašeni »nevtiralnosti« in »objektivnosti« – ni in ne more biti nad zgolj »človeško politiko«. V naslednjih poglavjih bomo pokazali, kako kompleks-interakcij med izhodišči znanstvene teorije in družbeno ureditvijo pogosto pomeni, da so poti, po katerih znanstveno raziskovanje zastavlja svoja vprašanja o človeškem in naravnem, da so množični pojavi, ki si jih nalaga razložiti, močno obarvani z družbenimi, kulturnimi in političnimi pričakovanji. Te interakcije v zgodovini redukcionističnega in biološko determinističnega

⁶ Tako zahtevata dva članka teoretika nacionalne fronte R. Verralla v *The New Nation*, št. 1 in 2, poletje in jesen 1980.

⁷ R. Dawkins, ko brani sebe in sociobiologijo proti obtožbi, da pomagata rasističnim in fašističnim ideologijam, v *Nature*, št. 289/1981, str. 528.

⁸ R. Dawkins: *The Selfish Gene*, Oxford University Press 1976.

mišljenja bomo skicirali v naslednjih dveh poglavjih, čeravno ne pišemo knjige o filozofiji ali sociologiji znanosti in zato ne poskušamo le strogo pokazati, kako in zakaj pravzaprav »politika vstopa v znanost«. ⁹ Raje se ukvarjamo s tem, da bi pokazali tiste primere, kjer se to nedvomno dogaja.

Naša knjiga ima dvojno nalogo: prvič, poskušamo pojasniti vire in družbeno vlogo biološkega determinizma nasploh – to je naloga naslednjih dveh poglavij; in, drugič, sistematično preiskati in osvetliti njegove prazne zahteve vis-a-vis narave in meja človeške družbe glede na enakost, razred, raso, spol in »mentalni nered«. To kažemo s preučevanjem specifičnih tem: teorije IQ, domnevnega temelja razlik v »zmožnosti« med spoloma in rasam z zdravljenjem političnega protesta, in, naposled, celotne konceptualne strategije evolucionistične in adaptacijske pojasnitve, ki jo ponuja sociobiologija v svojih modernih oblikah. To pomeni predvsem preiskavo trditev biološkega determinizma glede na »naravo človeške narave«.

Pri preiskovanju teh trditev in pri osvetljevanju »psevdoznanstvenih«, ideoloških in pogosto pravzaprav preprosto metodološko neustreznih »odkritij« biološkega determinizma je za nas in naše bralce pomembno, da smo si na jasnem o stališču, iz katerega izhajamo. Kritiki biološkega determinizma so pogosto opozarjali na ideološko vlogo pri očitno znanstvenih sklepih o človekovem položaju, ki se zdi, da izvira iz biološkega determinizma. Da delajo biološki deterministi, navzlic njihovim pretenzijam, politične in moralne trditve o človeški družbi, in da so njihove spise pograbili kot ideološko legitimacijo, ne pove ničesar samo po sebi o znanstveni vrednosti njihovih trditev. ¹⁰ Kritike biološkega determinizma pogosto obtožujejo, da ne sprejemajo njegovih političnih sklepov ker jim niso všeč. Nimamo nobenih pomislekov glede soglašanja, da nismo naklonjeni tem sklepom; prepričani smo, da je možno ustvariti boljšo družbo kot to, v kateri danes živimo; da neenakosti v premoženju, moči in položaju niso »naravne«, temveč družbeno vsiljene ovire, da bi zgradili družbo, v kateri so ustvarjalni potenciali vseh njenih državljanov uporabljeni v prid vseh. Mi si z našim osebnim delovanjem in z vsemi močmi prizadevamo doseči to boljšo družbo. In našega znanstvenega dela potem ne moremo več ločiti od tega prizadevanja, kar velja seveda tudi za delo bioloških deterministov, ki jih tukaj kritiziramo.

Razlika je v tem, da se zavedamo teh vezi kot nujne sestavine ukvarjanja z znanostjo v tej družbi sploh, medtem ko oni poskušajo tajiti take vezi ali pa zahtevajo, če obstajajo, da so obžalovanja vredne. Za nas je taka obramba ločitve, ločitve dejstva od vrednosti, prakse od teorije, »znanosti« od »družbe« sama po sebi del drobitve védenja, ki jo podpira redukcionistično mišljenje in je bila del mitologije »znanstvenega na-

⁹ O tej sporni zadevi glej npr.: H. Rose in S. Rose (ur.): *The Political Economy of Science*, Macmillan 1976 in *The Radicalisation of Science*, Macmillan, London 1976.

¹⁰ *Science for the People: Biology as a Social Weapon*, Burgess, Ann Arbor 1978.

predka« zadnjega stoletja. Kajpada ni naša naloga kritika družbenih implikacij biološkega determinizma, kot *bi bilo* v primeru, če bi bil svet urejen tako, kot to trdi biološki determinizem. Naš poglavitni smoter je prej pokazati, da sveta ne gre razumeti tako, kot pravi biološki determinizem, in da je biološki determinizem kot način pojasnitve sveta v temeljih zgrešen.

Pazite, rekli smo »svet«, kajti druga napačna koncepcija je, da kritika biološkega determinizma velja le za njegove sklepe o človeških družbah, medtem ko je tisto, kar pravi o (ne-človeških) živalih bolj ali manj pravilno. Takšen nazor pogostoma slišimo na primer o knjigi E. O. Wilsona »*Sociobiology; The New Synthesis*«¹¹ ko jo nadrobno pretresamo v 9. poglavju. »*Problems Sociobiology*«, trdijo njeni liberalni kritiki, »je le v prvih in zadnjih poglavjih, kjer avtor obravnava človeško sociobiologijo; tisto, kar je vmes, je pravilno.« Po našem to ne drži. Gotovo je tisto, kar ima biološki determinizem povedati o človeški družbi *bolj* zgrešeno kot tisto, kar pravi o drugih vidikih biologije, ker so njegove poenostavitve in zgrešene trditve očitnejše, vendar pa to ni zato, ker je razvil teorijo, ki se da uporabiti le za (ne-človeške) živali; metoda in teorija – to bomo dokazali – sta v temeljih zgrešeni, pa naj velja to za današnji ZDA ali Britanijo ali za pavijane, živeče v savani, ali za siamsko borbena ribico.

Iz tega sledi, da ne dokazujemo, da je mističen in nepremostljiv prepad med silami, ki oblikujejo človeško družbo in tistimi silami, ki oblikujejo združbe drugih organizmov, ali da biologija ne velja za človekov položaj, čeravno sta oblika in obseg te veljavnosti manj očitna kot domišljave prevzetnosti biološkega determinizma. Antiteza, ki jo pogosto predstavljajo kot nasprotovanje biološkemu determinizmu, je, da se biologija neha pri rojstvu in potem prevlada kultura. Ta antiteza je vrsta kulturnega determinizma, ki bi ga mi zavrnil. Človeštvo ne more pretrgati zveze s svojo lastno biologijo.

Dejansko, nekdo lahko v nekaterih pozivih biološkega determinista in v delih nove desnice vidi vnovično uveljavljanje »očitnega« proti pravemu zanikovanju biologije, ki je bilo značilno za nekatere utopistične spise in upanja revolucionarnih bojov v zadnjem desetletju. Nova levica po letu 1968 v Britaniji in ZDA je videla človeško naravo kot domala neskončno plastično, tajila je biologijo in priznavala le družbeno zgradbo. Nemoč otroštva, eksistencialna bolečina blaznosti, šibkosti starosti – vse to se je spremenilo v zgolj etikete, ki so zrcalile razločke v moči.¹² Toda to zanikovanje biologije je tako nasprotno dejstvom živega izkustva, da je napravilo ljudi ideološko bolj ranljive za pozive k »zdravi pameti« znova pojavljajočega se biološkega determinizma. V 3. poglavju dejansko doka-

¹¹ E. O. Wilson: *Sociobiology: The New Synthesis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1975.

¹² Na primer, »antipsihiatri« kot T. Szasz v *The Manufacture of Madness*, New York 1970, D. Ingleby: *Critical Psychiatry: The Politics of Mental Health*, Penguin Books, Harmondsworth 1981; M. Foucault: *Madness and civilization*, Tavistock, London 1971 in njegovi nasledniki kot: J. Donzelot: *Policing of Families: Welfare versus the State*, Hutchinson, London 1980.

zujemo, da je lahko tak kulturni determinizem ravno tako zatiralen v prikriivanju stvarnega vedenja o kompleksnosti sveta, v katerem živimo, kot biološki determinizem. Naša naloga v tej knjigi je potem pokazati pot (za katero ne ponujamo matrice ali kataloga gotovosti) do celovitega razumevanja odnosa med biološkim in družbenim.

Tako razumevanje bo tiste vrste razumevanje, ki ga opisujemo kot dialektično. Dialektične pojasnitve so zoperstavljene redukcionističnim pojasnitvam, ki razstavijo celote višjega reda v enostavne sestavine, vsebujoče znotraj sebe enosmerna kavzalna določila pojavov, ki jih sestavljajo. Zoperstavljene so tudi kulturnim ali dualističnim načinom pojasnitve, ki delijo svet v različne tipe pojavov – v kulturo in biologijo, duh in telo – ki morajo biti pojasnjeni na popolnoma različne in neprekrivajoče se načine.

Dialektične pojasnitve skušajo preskrbeti koherentno, enotno, vendar ne-redukcionistično sodbo o materialnem vesolju. Za dialektiko je vesolje enotno, vendar se nenehno spreminja; pojavi, ki jih lahko vidimo vsak trenutek, so deli dogajanj, dogajanj s preteklostjo in prihodnostjo, katerih steze niso enozačno določene z njihovimi sestavinami. Celote vsebujejo enote, katerih lastnosti lahko opišemo, vendar interakcije teh enot v zgradbi celot porajajo kompleksnosti, ki imajo za posledico izdelke, kvalitativno različne od sestavin. Pomislimo, na primer, na peko kolača: okus izdelka je posledica kompleksne interakcije sestavin, takih kot so maslo, sladkor in moka, ki so različna obdobja izpostavljeni povečanim temperaturam; kolača se ne da ločiti na take ali drugačne procente moke, na take ali drugačne procente masla, itn., čeravno prav vsaka sestavina (in njihov razvoj v času ob povečani temperaturi) prispeva k izdelavi končnega produkta. V svetu, v katerem se vselej pojavljajo take kompleksne razvojne interakcije, postaja zgodovina nadvse pomembna. Kje in kakšen je organizem sedaj, ni odvisno zgolj od njegove trenutne sestave, temveč tudi od njegove lastne pretekle zgodovine, ki interakciji njegovih sestavin vsiljuje naključnosti.

Tak svetovni nazor odpravlja antiteze redukcionizma in dualizma, narava/vzreja ali dednost/okolje; antiteze sveta v zastoju, katerega sestavine medsebojno delujejo na fiksirane in omejene načine, v katerem je dejanska sprememba možna le preko fiksiranih in prej določljivih poti. V poglavjih, ki sledijo, bomo to stališče izdelali med razvijanjem naše opozicije do biološkega determinizma, v naših analizah, na primer, odnosa med genotipom in fenotipom, in med razumom in možgani.

Vzemimo zgolj en primer, primer odnosa med organizmom in njegovim okoljem. Biološki determinizem vidi organizme, človeške ali nečloveške, kot prilagojene njihovem okolju preko evlucijskih dogajanj, to je, prilagojene z genetskimi preosnovami, mutacijo in naravno izbiro, da bi maksimalizirali svojo razplodno uspešnost v okolju, v katerem so rojeni in se razvijajo; dalje, vidi nedvomno plastičnost organizmov – posebno človeškega – kot se razvijajo, kot modifikacije, ki so v bistvu pasivnemu,

sprejemajočemu organizmu vsiljene s strani vojskujočega se »okolja«, kateremu je izpostavljen in ki se mu mora prilagoditi ali propasti. Temu nazoru zoperstavljamo razumevanje organizma in okolja ne kot ločenih drug od drugega ali enosmerno aficiranih, temveč kot stalnega in aktivnega mesebojnega prežemanja organizma in njegovega okolja. Organizmi ne sprejemajo zgolj dano okolje, temveč dejavno iščejo alternative, ali spreminjajo danosti, kar najdejavo.

Kanite kapljico sladkorne raztopine v posodo z bakterijami in le-te se bodo živahno premikale proti sladkorju, dokler ne prispejo do kraja optimalne koncentracije, zamenjujoč tako okolje z malo stopnjo sladkorja za okolje z večjo stopnjo sladkorja. Potem se bodo lotile sladkornih molekul in jih spremenile v druge sestavine, od katerih nekatere absorbirajo, druge pa izločijo v okolje in ga s tem spreminjajo, pogostoma tako, da postaja, na primer, bolj kislo. Ko se to dogaja, se bakterija umakne iz močno kisle regije v regije, ki so manj kisle. Tukaj vidimo v miniaturni primer organizma, ki »izbira« zaželeno okolje, ki deluje na okolje in ga tako spreminja in potem »izbira« alternativo.

Ali pa preučite ptičjo gradnjo gnezda; bilka ni del ptičjega okolja vse dotlej, dokler je ptica ne išče živahno, tako kot gradi svoje gnezdo; ko to dela, spreminja svoje okolje in ravno tako, dejansko tudi okolje drugih organizmov. »Okolje« samo se s trajnim spreminjanjem aktivnosti vseh organizmov znotraj njega stalno spreminja – in vsakemu organizmu tvorijo vsi drugi organizmi del njegovega »okolja«; roparji, žrtev in tisti, ki zgolj spreminjajo pokrajino, znotraj katere bivajo.¹³

Torej je interakcija organizma in okolja celo pri ne-ljudih daleč od preproščine modelov, ki jih ponuja biološki determinizem. In to še veliko bolj drži za našo vrsto. Ko poginejo, zapustijo vsi organizmi svojim naslednikom rahlo spremenjeno okolje; predvsem ljudje stalno in globoko spreminjajo svoje okolje, tako da je vsaka generacija postavljena pred docela nove zbirke problemov, ki jih mora pojasniti in se o njih odločati; mi ustvarjamo svojo lastno zgodovino, čeravno v okoliščinah, ki si jih nismo sami izbrali.

Prav zato so tudi tako velike težave s konceptom »človeške narave«. Biološkim deterministom je stari kredo, da »ne moreš spremeniti človeške narave«, alfa in omega pojasnitve človeškega položaja. Ni nam do tega, da bi tajili, da obstaja »človeška narava«, ki je hkrati biološko in družbeno zgrajena, čeravno je »človeška narava« izjemno izmikajoč se pojem, da bi ga natančno določili – kot bomo videli v razpravi o sociobiologiji v 9. poglavju, kjer analiziramo najboljši seznam človeških »splošnih lastnosti«, ki so ga bili sposobni predložiti zagovorniki sociobiologije.

Obstajajo kajpada človeške splošne lastnosti, ki nikakor niso nepomembne; ljudje so dvonožci, imajo roke, ki se zdi, da so enkratne med

¹³ Zanimivo je, da mora celo arhetipski biološki determinist kot npr. Dawkins prej ali slej priti do tega, da se spoprime z okoljem. Njegova zadnja knjiga *The Extended Phenotype*, Freeman, London 1981 je eno samo dolgo prizadevanje, da bi celo organizmovno okolje reducirail na produkt njegovega »sebičnega gena«.

živalmi zaradi njihove sposobnosti občutljivega ravnanja in graditve objektov; ljudje so zmožni govoriti. Dejstvo, da večina odraslih ljudi meri v višino več kot 1 meter in manj kot 2 metra, močno vpliva na to, kako dojemajo okolje in se nanj odzivajo. Če bi bili ljudje veliki kot mravlje, potem bi imeli docela različen zbir relacij s predmeti v našem svetu; podobno, če bi imeli oči, ki bi bile občutljive – tako kot oči nekaterih žuželk – za ultravijolične valovne dolžine, ali če bi podobno kot nekatere ribe – imeli organe, občutljive za električno polje, bi bil obseg naših mesebojnih interakcij in interakcij z drugimi organizmi nedvomno zelo različen. Če bi imeli krila – kot ptiči – bi zgradili zelo različen svet.

V tem smislu so okolja, ki jih človeški organizmi iščejo in tista, ki jih ustvarjajo, v skladu z njihovo naravo. Toda kaj to dejansko pomeni? Človeški genotip nemara nima genov, ki določajo – v razvoju fenotipa – ultravijolični vid, ali občutljivost za električno polje, ali krila. V zadnjem primeru, zakaj organizmi s človekovo težo *ne morejo* razviti dovolj velikih ali močnih kril, ki bi jim omogočila leteti, dejansko obstajajo strukturalni razlogi, neodvisni od »genetskih«. In za precejšen del človeške zgodovine bi bilo dejansko »proti človeški naravi«, če bi bili zmožni za kakršnokoli od teh stvari. Kot pa nam je vsem očitno, lahko v naši zdajšnji družbi počenjamo vse te stvari: vidimo v ultravijolični svetlobi, odkrivamo električna polja, letimo s strojem, vetrom ali celo z močjo pedalov. Da tako spreminjamo svoje okolje, da vse te aktivnosti postanejo del naših zmožnosti (in zato v območju našega genotipa), je kajpada »v« človeški naravi. Celó tam, kjer se zdi, da so naša dejanja nasproti okolju biološko ekvivalentna, ni nujno, da so tudi družbeno ekvivalentna. Lakota je pač lakota, kot je pokazal Marx (in kot je antropolog Levi-Strauss na tem zgradil temelj kompleksne človeške strukturalne tipologije), navzlic temu pa je lakota, zadovoljena z uživanjem surovega mesa, docela različna od tiste, ki jo potešimo z uporabo noža in vilic. Vsi ljudje so rojeni, večina zaplodi potomce, vsi umrejo, navzlic temu pa se družbeni pomeni, investirani v kakršnokoli od teh dejanj, globoko spreminjajo od kulture do kulture in od konteksta do konteksta znotraj kulture.

Zato je edino razumno, kar lahko povemo o človeški naravi, da je »v« tej naravi, da ustvarja svojo lastno zgodovino. Posledica ustvarjanja te zgodovine je ta, da postane meja ene generacije do narave človeške narave brez pomena za naslednjo generacijo. Vzemite »inteligenco«. V prejšnji generaciji so si zmožnost, da so izvrševali zapleteno dolgo množenje ali deljenje, trudoma pridobili le otroci, ki so imeli srečo, da so obiskovali šolo; veliko jih tega nikoli ni doseglo: odraščali so – zaradi kakršnegakoli že razloga – brez zmožnosti, da bi računali. Danes je taka zmožnost računanja – in še precej več – dostopna, z nič več kot minimalnim urjenjem, vsakemu petletnemu otroku z manipuliranjem gumbov na računalniku. Proizvodi človeške inteligentnosti in ustvarjalnosti so bili na voljo vsem naslednjim generacijam in zato so se razširila obzorja človeških dosežkov. Inteligentnost današnjih šolskih otrok je v vsakršnem

sprejemljivem razumevanju besede docela različna in v mnogih primerih veliko večja kot tista od njenega viktorjanskega dvojnika, ali od fevdalnega gospoda, ali grškega lastnika sužnjev. Njena mera je sama po sebi historično naključna.

Ni potrebe, da bi razpravljanje še nadaljevali; reči je treba še nekaj drugega. Ker je »v človeški naravi«, da tako ustvarja našo lastno zgodovino, in ustvarjanje naše zgodovine sestavljajo ravno tako ideje in besede kot artefakti, so zagovor idej biološkega determinizma in naši dokazi proti njim ravno tako del te zgodovine. Alfred Binet, avtor testa IQ, je nekoč, ko je protestiral proti »brutalnemu pesimizmu«, ki šteje otrokov IQ rezultat za nespremenljivo merilo njegove zmožnosti, in ki je pravilno videl, da to šteje otroka za fiksiranega, pripomogel k zagotovitvi, da stvar ostaja taka. Ideje biološkega determinizma so del poskusa, da bi se ohranile neenakosti naše družbe in da bi se človeška narava izoblikovala po njihovi lastni podobi. Naši dokazi so del boja za odpravo teh neenakosti in za spremembo naše družbe; v tem boju spreminjamo svojo lastno naravo.

(prevedel: Božidar Kante)

FRANC GRAD

Volitve v delegatskem sistemu

(Aktualni problemi in perspektiva razvoja volitev v delegatskem sistemu – tema okrogle mize v okviru tedna javnih predavanj na Pravni fakulteti v Ljubljani)

V naši javnosti se v zadnjem času uveljavlja prepričanje, da je volilni sistem eno temeljnih vprašanj političnega sistema, od katerega je odvisno njegovo delovanje in na določen način tudi njegov nadaljnji razvoj. Kritično obravnavanje volilnega sistema je ena najpogostejše načetih tem številnih intervjujev in razprav v javnih občilih. Tako kot pri analiziranju delovanja drugih področij političnega sistema je tudi pri volilnem sistemu glavna dilema v tem, ali je potrebno, če hočemo, da bo delovanje volilnega sistema uspešnejše, tega spreminjati in dopoljevati, ali pa gre le za to, da ga je treba dosledneje uresničevati.

Vsekakor je tako veliko zanimanje za problematiko volitev presenetljivo. Na eni strani zato, ker je uvedba delegatskega sistema z ustavo leta 1974 pozornost teoretičnih razmišljanj kot tudi političnega zanimanja javnosti preusmerila od volitev na uresničevanje delegatskega sistema. Po drugi strani je tako nenadno intenzivno zanimanje za volitve presenetljivo, ker volilni sistem v Jugoslaviji ni doživel bistvenih sprememb od leta 1974 dalje. Ob tem se ponovno postavlja vprašanje, kakšen je sploh pomen volitev v delegatskem sistemu in nasploh v političnem sistemu – ali je bil pomen volitev doslej podcenjen, hkrati pa tudi, ali se v zadnjih razpravah, še posebej v javnih občilih, pomen volitev ne precenjuje.

Prav vprašanja o pomenu in perspektivah razvoja volitev in volilnega sistema v delegatskem sistemu so bile osrednje teme okrogle mize o aktualnih problemih in perspekti-

vah razvoja volitev v delegatskem sistemu v okviru tedna javnih predavanj na Pravni fakulteti v Ljubljani. V uvodnem pisnem prispevku kot tudi v razpravi so bile nakazane nekatere temeljne premise za razreševanje odnosa med delegatskim sistemom in volilnim sistemom ter za ocenjevanje delovanja sedanjega volilnega sistema in perspektive njegovega nadaljnega razvoja. Poglavitna ugotovitev je bila, da volilnega sistema ne moremo obravnavati izolirano od delegatskega in političnega sistema v celoti. V delegatskem sistemu mora biti volilni sistem urejen tako, da v čim večji meri omogoča uveljavljanje temeljnih načel delegatskega sistema. Volilni sistem kaže obravnavati kot poseben, relativno samostojen pod-sistem v okviru delegatskega sistema. To sicer ne zmanjšuje njegovega družbenega pomena, saj so rešitve v volilnem sistemu bistvenega pomena za delovanje delegatskega sistema. Ustrezne rešitve, torej rešitve v volilnem sistemu, ki so namenjene boljšemu delovanju delegatskega sistema, lahko pomembno prispevajo k uresničevanju in nadaljnjemu razvoju delegatskega sistema in nasprotno, rešitve, ki niso v okviru delegatskega sistema, lahko bistveno otežujejo njegovo delovanje, še zlasti take, ki pomenijo vračanje na rešitve v volilnih sistemih, ki smo jih imeli v prejšnjih ustavnih ureditvah, ali se zgledujejo po volilnih sistemih, ki temeljijo na drugačnih ustavnih izhodiščih.

Prav gotovo v delegatskem sistemu in v našem političnem sistemu sploh volitve ne morejo imeti tako odločujočega pomena, kot ga imajo v drugačnih političnih sistemih. Kljub temu so še vedno zelo pomembne. Res je, da se je z uvedbo delegatskega sistema bistveno spremenila vloga volitev pri vzpostavljanju odnosov med volivci in izvoljenimi. V delegatskem sistemu se namreč z izvolitvijo šele začneja odnos med volivci in izvoljenimi. Vseeno pa volitve ostajajo najbolj demokratičen način izbiranja ljudi, ki naj opravljajo odgovorne funkcije v družbi. Delegatski sistem, v katerem je delegacija kot nekakšen »kolektivni poslanec« bistve-

no približana delovnim ljudem in občanom, bi moral pravzaprav tudi same volitve približati delovnim ljudem in občanom in jih s tem demokratizirati. Pri uspešnem funkcioniranju delegatskega sistema bi morale biti volitve samo ena od faz v procesu delegatskega odločanja. Zaradi ne vedno dovolj razvitih samoupravnih odnosov nasploh in ne dovolj uspešnega delovanja delegatskega sistema pa so volitve v praksi še vedno v veliki meri ohranile tudi politično manifestativno vlogo ter naravo mobilizatorske akcije. Nekatere raziskave zadnjih volitev kažejo, da volitve izgublajo to vlogo, da so se preveč formalizirale in s tem izgubile svojo »politično dušo«. Ta ugotovitev v določenem smislu odpira temeljno dilemo nadaljnega razvoja volilnega sistema: ali vrniti volitvam nekdanji pomen – v smislu temeljnega ali celo edinega načina vplivanja volivcev na izvoljene, s tem pa tudi njihovo nekdanjo politično težo – ali vztrajati pri tem, da volitve niso politična aktivnost zunaj delegatskega sistema in da mu morajo biti zato podrejene.

Razmišljanja v uvodnem prispevku kot tudi v razpravi so nedvomno pokazala, da volitev ni mogoče ločevati od delegatskega sistema, ne da bi načeli temelje političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Problema demokratizacije volitev ni mogoče razreševati z vračanjem na preživele oblike volilnega sistema, kot so zlasti neposredne volitve na vseh ravneh, volitve v teritorialno določenih volilnih enotah itd. Bistveno je, da se v praksi uresničujejo normativne možnosti, in da se dejansko omogoči odločujoč vpliv volivcev na volitve v vseh fazah volilnega procesa – od predkandidacijskih postopkov do glasovanja o predlaganih kandidatih.

Ideje o volitvah delegatov v zborih v volilnih enotah kot tudi ideje o neposrednih volitvah delegatov na vseh ravneh, ki se pojavljajo v zadnjem času, gotovo niso v skladu z temeljnimi načeli delegatskega sistema, kar trgajo organsko povezanost temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti z njihovimi delegacijami in delegati na vseh ravneh. V praksi se seveda pojavljajo težave, ker so se delegatske vezi marsikdaj pretrgale in ne funkcionirajo dovolj uspešno, zlasti premajhno povezanost za delegatsko bazo se očita zveznemu zboru skupščine SFR Jugoslavije. Vendar pa bi takšne reši-

tve v končni posledici pomenile vračanje na takšne odnose med volivci in izvoljenimi, pri katerih je težišče na podelitvi mandatov, ne pa na trajni delovni povezanosti.

Na okrogli mizi je bilo precej govora tudi o vprašanju volilnega sistema, ki je v zadnjem času ponovno postalo zelo aktualno. Gre za vprašanje enega ali več kandidatov oziroma za zaprte ali odprte kandidatne liste. Raziskave volitev kažejo, da se v praksi večinoma uporablja zaprte kandidatne liste, da pa so ljudje bolj naklonjeni odprtim kandidatskim listam. Zaprte liste sicer ne bi bile problematične, če bi bile zaključek dobro opravljenih predvolilnih aktivnosti, v nasprotnem primeru pa pomenijo omejitve za volivce. Vsekakor pa so volitve oziroma glasovanje tista faza volilnega postopka, kjer volivec lahko najbolj neposredno izrazi svojo voljo in s svojo odločitvijo tudi korigira morebitne nepopolne in nepravilne postopke in opravila v prejšnjih fazah volilnega procesa. Prednost odprte kandidatne liste je v tem, da omogoča resnično izbiro in ne samo referendumsko potrjevanje oziroma zavračanje predlaganih kandidatov. Odprtost kandidatskih list je sicer mogoče uporabljati na vseh ravneh, vendar pa to načelo pridobiva na pomenu, čim pomembnejša je družbena funkcija, za katero gre. Pravzaprav pa pomeni dejansko najbolj odprte kandidatne liste ravno delegiranje zamenljivih delegatov, ki pa terja, če naj bo dovolj uspešno, stalno aktivnost družbenopolitičnih organizacij.

Razprava na okrogli mizi se je dotaknila tudi nekaterih predlogov za spremembe volitev v zvezni zbor in v družbenopolitične zборе. Iz težav pri povezovanju zveznega zbora z njegovo delegatsko bazo izhajajo nekateri predlogi, ki pa v bistvu pomenijo vračanje na že presežene dileme, zlasti tisti, ki zahtevajo neposredne volitve posameznih delegatov zveznega zbora v teritorialno določenih volilnih enotah ali pa oblikovanje tega zbora na proporcionalni podlagi. Vendar tudi tu ni mogoče iskati rešitev s spreminjanjem načina volitev, temveč z iskanjem poti in načinov za tesnejše povezovanje delegatov zveznega zbora z temeljnimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi ter njihovimi delegacijami. Pri družbenopolitičnih zborih se pojavljajo predlogi, po katerih bi morali volivci sami določati tudi kandidate za delegate družbenopolitičnih zborov. Taka

rešitev pa ne bi bila v skladu z ustavno vlogo in položajem tega zbora in bi ga spremenila v splošni politični zbor. Če bi se spreminjal način oblikovanja tega zbora, bi bilo bolj v skladu z ustavno zamisljivo, da bi se uvedlo zamenljivo sestavo tega zbora, vendar bi to terjalo ustrezne spremembe ustave, zato je v tem trenutku prva naloga doslednejše uredniščenje koncepcije družbenopolitičnih zborov v okviru veljavne ustavne ureditve.

Na okrogli mizi je bila ob razpravah o volilnem sistemu izrečena tudi misel, da razmišljanja nekaterih o političnem pluralizmu vodijo v napačno smer, saj odločanje po predstavnikih v predstavniskem telesu ne more biti bolj demokratično, kot je odločanje v delegatskem sistemu, ki omogoča delovnim ljudem in občanom neposreden vpliv na odločitve v skupščinah. Seveda pa je treba pri tem odpraviti nekatere deformacije in delegatski sistem usposobiti za uspešnejše delovanje.

Gotovo je, da so umestna številna opozorila, ki kažejo, da naš volilni sistem ne deluje dovolj uspešno in mnogokrat ne dovolj demokratično, da so volitve preveč komplicirane, kar odvrača ljudi od aktivne udeležbe v njih itd. Vendar pa nas vsako resno preučevanje problematike volilnega sistema pripelje do spoznanja, da motenj v delovanju političnega sistema ne povzročajo volitve – kljub nekaterim ugotovljenim slabostim v njihovem delovanju. Volitve so vendarle samo prvi korak pri vzpostavljanju delegatskih odnosov. Bistveno pomembnejše za delovanje političnega sistema, zlasti za demokratizacijo političnega odločanja, pa je

uspešno delovanje delegatskega sistema, torej vprašanje, ali so odnosi med volivci in izvoljenimi resnično taki, da omogočajo trajen vpliv delegatske baze na odločanje v skupščinah. Zlasti v zadnjem času je veliko ovir za nemoteno delegatsko odločanje – od preobremenjenosti skupščin, oteževanja ali celo onemogočanja delegatske razprave zaradi prepozni ali nepopolnih gradiv ali prekratkih rokov za njihovo obravnavo pa vse do iskanja poti za odločanje mimo delegatskih skupščin. Zato je treba vsa organizirana prizadevanja usmeriti v tako delovanje delegatskega in skupščinskega sistema, ki bo omogočalo aktivnejšo vlogo delovnih ljudi in občanov ter njihovih delegacij in delegatov v procesih političnega odločanja.

Nedvomno pa je, da lahko volitve kot ena najpomembnejših odločitev v procesu samoupravnega in delegatskega odločanja s svojo demokratizacijo in z večjo pritegnitvijo volivcev v volilni proces pomembno prispevajo k uveljavljanju odločujoče vloge delovnega človeka in občana v delegatskem in skupščinskem sistemu. Demokratične izvedbe volitev nedvomno pomenijo bistveni prispevek k vzpostavitvi resničnih delegatskih odnosov med delegatsko bazo in njihovimi delegati, zlasti pa krepitev odgovornosti le-teh. Poleg tega omogočajo take volitve tudi najbolj ustrezno zasedbo delegatskih funkcij. Vse to seveda pomeni, da volilnega sistema ne moremo obravnavati ločeno od delegatskega sistema, temveč le kot enega njegovih temeljnih elementov, od katerega je tudi odvisno uspešno funkcioniranje delegatskega sistema.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

- A. Članki in knjige iz SFRJ
B. Članki in knjige iz tujine

I. MARKSIZEM

A

- CERRONI Umberto: Tehnika in svoboda. Ljubljana: Komunist, 1983.
ČERNE France: O nekim pitanjima ostvarivanja Marksovih ideja u našem društvu. Socijalizam 26(1983)5.
FILIPOVIĆ Muhamed: Marksizam Veselina Masleše i razvoj marksističke misli kod nas. Pregled, 73(1983)9.
HRIBAR Tine: Metoda Markovega Kapitala. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983. (Misel in čas).
MELOTTI Umberto: Marksizam i azijska društva. MUS 9(1983)2 (tematska številka »Marksizam i orijentalno društvo«).
PANTIĆ Dragan: Lenjin o konstituisanju sovjetske federacije. Pregled, 73(1983)9.
SANCHEZ VAZQUEZ Adolfo: Filozofija praxis. Zagreb: Naprijed, 1983. (Biblioteka Naprijed).
ŽIVANOVIĆ Miodrag: Pretpostavke za kritiku Marksove dijalektike. Marksistička misao (1983)6.

B

- ANDREW Edvard: Class in Itself and Class Against Capital: Karl Marx and his Classifiers. Canadian journal of political science 16(1983)3.
BERGER Johannes: Zum analytischen Potential der Marx seben Theorie. Leviathan, 11(1983)4.
FAY Victor: Esquisse de la conception marxiste de l'état. (Tematska številka – Država). Nouvelle revue socialiste (1983)62.
FEHER Ferenc, Heller Agnes: Class, democracy, modernity. Theory and society 12(1983)2.
RAIPRIH Kurt: O filozofsko-estestvenno-naučnih issledovanijah Karla Marksa. Voprosi Filosofii (1983)12.

II. FILOZOFIJA

A

- BONGARD-LEVIN Georgij Maksimovič: Stara indijska civilizacija: Filozofija, nauka, religija. Beograd: Prosveta; et al, 1983.
BOŠNJAK Branko: Filozofija i povijest: Interpretacije misaonog kontinuiteta. Zagreb: školska knjiga, 1983. (Biblioteka Suvremena misao).

- HUME David: Rasprava o ljudskoj prirodi/Dejvid Hjum. Sarajevo: Veselin Masleša, 1983. (Biblioteka Logos).
PEROVIĆ Blažo: Oglod o moralu. Beograd: Mladost, 1982. (Marksistička biblioteka).

III. SOCIOLOGIJA – OBČA

A

- RUPEL Dimitrij: Oko godine 1984. Treći program, (1983)57.
SOCIOLOGIJA 1/ Marko Kerševan et al. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1983. (Srednje izobraževanje: Družboslovno-jezikovna dejavnost).
ŠPORER Željka: Selektivna bibliografija radova na temu »energija i društvo«. Revija za sociologiju 12(1982)1–4. (Tematska številka »Energija i društvo«).

B

- HIMMELSTRAND Ulf: Ideologie, science et action: réflexions sur les taches et les défis des sciences sociales. Revue internationale des sciences sociales 34(1982)3.
SOVETSKAJA sociologija. Moskva: Nauka, 1982. Tom 2.

IV. POSEBNE SOCIOLOGIJE

A

- ANTROPOLOGIJA žene. Beograd: Prosveta, 1983. (Biblioteka XX vek; 60).
BOOKCIN Munray: Prema ekološkom rješenju. Revija za sociologiju, 12(1982)1–4. (Tematska številka, »Energija i društvo«).
ČRNIVEC Živka: Promena radnog vremena duboko zadiru u organizaciju života radnika. Samoupravljanje, 11(1983)12.
DRUŽBOSLOVNO raziskovanje v gospodarskih organizacijah združenega dela. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo: Dopisna delavska univerza Univerziam, 1983.
FLORJANČIĆ Jože: Planiranje in spremljanje razvoja kadrov v organizacijah združenega dela. Kranj: Moderna organizacija, 1983.
KEROVEC Nada: Klasno-profesionalna struktura stanovnika novih naselja individualne izgradnje u Čakovcu. Sociologija sela, (1982)75–76.
»NA MLADIH svet stoji« – na čem pa mladi? Nasi razgledi, 33(1984)2, str. 48
ROWBOTHAM Sheila: Svest žene – svet muškarca. Beograd: Radionica SIC, 1983.

B

- KUVALDIN Viktor Borisovič: Amerikanski kapitalizam i inteligencija: istorikosociološki očerk. – Moskva: Nauka, 1983. (Akademija nauk SSSR).
- MAGUN V. S.: Dva tipa soočnošenja produktivnosti truda i udovletvorenosti radotaj. Sociološki isledovanija (1983)4.
- MACCABE Justine: FBD Marriage: Further Support for the Westernmarck Hypothesis of the Incest Taboo? American Anthropologist, 85(1983)1.
- MORRIS JACOB: Social Security: The Phony Crisis. Monthly Review, 35(1983)1.
- MUKASJAN S. P., UMANEC L. V.: Umstvennyj i fizički trud: statističeskij učet social'no-professional'nyh različij. Sociološki isledovanija (1983)4.
- KARLOVA T. A.: Integralnoe sotrudničestvo razvivajuščijsja stran. Narody Azii i Afriki (1983)5.
- O'BRIEN Mary: The politics of reproduction. Boston, London, Henley: Routledge & Kegan Paul, cop. 1981.
- POZALIEV Ju. N.: Krupnaja buržoazija sovremenoj Turcii. Narody Azii i Afriki (1983)5.
- PRIESTER Karin: Über Arbeit und Arbeitslosigkeit. Bahla, 13(1983)4.
- RENAUD Bertrand: National Urbanization Policy in Developing Countries. Washington: The World Bank, cop. 1981.
- SOVETSKAJA inteligencija i ee rol'v stroitel'stve Komunizma. Moskva: Nauka, 1983. (Akademija nauk SSSR).
- WEBER Robert Philip: Measurement Models for Content Analysis. Quality and quantity 17(1983)2.

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

- AVRAMOVIĆ Zoran: Problem argumentacije i racionalnog delovanja u politici. Marksistička misao, (1983)5.
- MFSIĆ Milan: Historijski korijeni samoupravljanja. Kulturni radnik, 36(1983)3.
- MIRIĆ Jovan: Politika i etika. Pogledi (Split) 13(1983)2. (Tematska številka »Socijalizam i moral«).

B

- BRELJE-LEWIEN Doris, Ingrid Lauvien: Zur Politischen Kultur im Nachkriegs Deutschland. Politisch-kulturelle Zeitschriften 1945–1949. Politisch Vierteljahresschrift, 24(1983)4.
- GILL Emily R.: Property and Liberal Goals. The Journal of Politics, 45(1983)3.
- GAMBLE Andrew: Der Thatcherismus in Grossbritannien. Prokla, 13(1983)4.
- HEBERMAS Jürgen: Neoconservative culture criticism in the United States and West Germany: An intellectual movement in two political cultures. Telos (1983)56.
- STEINBACH Peter: Die Deutschen. Gedanken zur politischen kultur und historisch geprägten Identität der

deutschen Nation. Politische Vierteljahresschrift, 24(1983)2.

- WALLER Michael: Democratic centralism: An historical commentary. Manchester university Press, cop. 1981.
- WINDHOFF Heritier Adrieune: »Policy« and »Politics« – Wege und Irrwege einer politikwissenschaftlichen Policy-Theorie. Politische Vierteljahresschrift, 24(1983)4.

SAMOUPRAVNI SISTEM, DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEM

A

- HIRSCH Joachim: »Model Njemačka« i njegove krize. Treći program, (1983)57.
- KARDELJ Edvard: Socialistična zveza delovnega ljudstva. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1984.
- KASTELIC Vinko: Ostvarivanje samoupravne radničke kontrole. Samoupravljanje, 11(1983)12.
- MITTERRAND Francois: Ovdje i sada. Razgovori s Guy-jem Claisseom. Zagreb: Globus, 1983. (Novi svijet).
- UPOREDNI politički sistem. Beograd: Savremena administracija, 1983. Avtorji: Anton Bebler, Stane Južnič et al.

B

- CAYROL Roland, Ignazi Piero: Cousins ou frères? Attitudes politiques et conceptions du parti chez les militants socialistes francais et italiens. Revue francais de science politique 33(1983)4.
- DERVILLE Jacques, LECOMTE Patrick: Le parti communiste francais au miroir de ses partisans: une image contrastee. Revue francais de science politique 33(1983)4.
- DESHINGKAR Giri: Technologie militaire et recherche de l'autonomie: l'Inde et la Chine. Revue internationale des sciences sociales 3(1983)1.
- KITSCHOLT Herbert: Kernenergiepolitik: Arena eines gesellschaftlichen Konflikts. Frankfurt: Campus Verlag, cop. 1980.
- POGGI Gianfranco. Clientelism. Political studies 31(1983)4.
- MIROVNA gibanja. Telos (1983)56.
- WERNER Simcha B.: The Development of Political Corruption: A Case Study of Israel. Political science 31(1983)4.

NOVEŠA POLITIČNA ZGODOVINA, ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

A

- HENNIS Wilhelm: Politika i praktička filozofija. Beograd: Nolit, 1983. Biblioteka Nomos).
- ŠEPIĆ Dragovan: Vlada Ivana Šubašića. Zagreb: Globus, 1983. (Plava biblioteka).
- TRGO Fabijan: Povijest i društvena svijest. Pregled, 73(1983)9.

BERNIK, mag. Ivan: Problems of Social Inequality in Marxist Theory
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 1-2, p. 9-22

The author deals with the Marxist interpretation of social inequality from two aspects. On the one hand he analyses the place and role given to the problems of social inequality in Marxist theory, while on the other he tries to find those aspects of social inequality which haven't been treated in Marxist theory so far. Both analyses are closely related, whereby the fact that social inequality in Marxist theory is treated within the analysis of class relations, is of crucial importance. In this perspective social inequality is presented as a result of the process of class exploitation as well as an element of the reproduction of class relations. This finding is not neglected by Marxist theory: on the contrary, it is taken into account in analyses of economic inequality as well as in the analyses of inequality of political power and that of prestige. Although all three dimensions of inequality are the result of class relations, they are, nevertheless, relatively independent. This proves then, that they play a specific role in the maintaining of class relations.

UDC 631(497.12)

BARBIČ Ana, HRIBERNIK Franc, Kladnik Drago, KOVAČIČ Matija: Mixed Farms - Yes or Not?
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 1-2, p. 23-43

Data of a research carried out in the field of rural sociology on 1373 private farms in eight communes in Slovenia, indicate that mixed farms type 1 (with at least one member of the household working only on the farm) do not differ from pure farms either in the character of production (type and amount of production) or in the quantity of production for external consumption. Mixed farms type 2 (parents and their children part-time farmers) produce only half as much as the above mentioned ones, though a considerable part of their production is for external consumption (for the market). Thus, the assertion that mixed farms are mostly subsistence farms, proves not to be true. The combination of farming and other additional activities—employment in non-farming activities, different activities within the household included—is obviously the result of the need for additional sources of income. Among these activities the employment in non-agricultural activities seems to be most important, though the interest for the introduction of additional activities within the household (forestry, farmtourism, artcraft, transport, etc.) seems to be equally shared by members of mixed and pure farms. The research data indicate a need for the change in the attitude towards mixed farms as well as in agricultural policy which should be directed toward the development of those activities within farm households which ensure adequate income and keep the labour forces on the farms, thus both directly and indirectly contributing to the development of agriculture as well as rural areas.

UDC 323.14:297(497.1)

MUHIĆ, dr. Fuad: On Moslem Nationalism
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 1-2, p. 44-54

Reasons for some of the recent manifestations of Moslem nationalism in Yugoslavia are classified by the author as internal and external; the former include mutual incitement of nationalism in Bosnia and Hercegovina, the Serbian and Croat in particular. As to external reasons, emphasis is given to the growing influence of panislamism, which made itself strongly felt in the entire Islamic world - Yugoslavia included - after the religious revolution in Iran. The author briefly presents the establishment of a World Islamic federation. According of the principal points of the so-called «Islamic Declaration» which constitutes an ideological platform of Moslem nationalism. Furtheron he discusses the idea of the autonomy and the struggle for the author the Moslem nationalists in our country cause the greatest damage to the as yet uncompleted process of the national identification of Moslems in Yugoslavia.

BERNIK, mag. Ivan: Problematika družbene neenakosti v marksistični teoriji
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 1-2, str. 9-22

Prispevek obravnava marksistično razumevanje družbene neenakosti z dveh vidikov. Na eni strani analizira mesto in pomen problematike družbene neenakosti v marksistični teoriji, na drugi strani pa skuša ugotoviti, katerih aspektov (razsežnosti) družbene neenakosti se marksistična teorija sploh loteva. Obe plati analize sta med seboj tesno povezani, pri čemer je ključnega pomena ugotovitev, da je v marksistični teoriji obravnava družbene neenakosti vključena v analizo odnosov med razredi. Družbena neenakost se v tej perspektivi kaže kot rezultat procesov razrednega izkoriščanja, hkrati pa tudi kot element reprodukcije razrednih odnosov. To ugotovitev marksizem upošteva tako pri analizi ekonomskih (materialnih) neenakosti kot pri analizi neenakosti v politični moči ter prestižne neenakosti. Čeprav so vse tri razsežnosti neenakosti rezultat razrednih odnosov, so med seboj vendarle relativno neodvisne. To pa pomeni, da imajo tudi specifično vlogo pri ohranjanju razrednih odnosov.

UDK 631(497.12)

BARBIČ Ana, HRIBERNIK Franc, Kladnik Drago, KOVAČIČ Matija: Mešane kmetije – da ali ne?
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 1-2, str. 23-43

Podatki raziskave s področja sociologije kmetijstva, opravljene na 1373 zasebnih kmetijah v osmih slovenskih občinah, kažejo na to, da se mešane kmetije tipa 1 (vsaj 1 član gospodinjstva dela samo na kmetiji) ne razlikujejo od čistih kmetij niti po proizvodnih značilnostih (vrsta in obseg kmetijske proizvodnje) niti po količini proizvodnje za trg. Mešane kmetije tipa 2 (mož, žena, naslednik so zaposleni) sicer dosegajo le polovico proizvodnje prej omenjenih, vendar znaten del proizvodov namenijo tržišču; torej ne drži trditve, da so mešane kmetije pretežno samooskrbno usmerjene. Kombinacija kmetovanja in dopolnilnih dejavnosti, med katere se uvršča zaposlitev zunaj kmetijstva in različne dejavnosti v okviru kmečkega gospodinjstva, je očitno posledica potrebe po dodatnih virih dohodkov. Med njimi zavzema sicer daleč najbolj pomembno mesto zaposlitev zunaj kmetijstva, vendar kaže del kmečkih gospodinjstev interes tudi za uvajanje drugih oblik dopolnilnih dejavnosti (gozdarstvo, kmečki turizem, domača obrt, prevoznništvo, gostinstvo itn.). Zanje se ogreva približno enako število čistih kot mešanih kmetij. Podatki raziskave navajajo k temu, da je treba spremeniti odnos do mešanih kmetij in kmetijsko politiko usmeriti k razvijanju tistih dejavnosti v okviru kmečkih gospodinjstev, ki jim bodo zagotovile ustrezen dohodek, zadržale delovno silo na kmetiji ter tako neposredno in posredno prispevale k razvoju kmetijstva in podeželja.

UDK 323.14:297(497.1)

MUHIČ, dr. Fuad: O muslimanskem nacionalizmu
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 1-2, str. 44-54

Vzroke za nekatere sodobne pojave muslimanskega nacionalizma pri nas deli avtor na notranje in zunanje: med notranje šteje predvsem medsebojno spodbujanje nacionalizmov, na tleh BiH predvsem srbskega in hrvaškega. Neposredno inspiracijo dobi muslimanski nacionalizem v kontrarevoluciji na Kosovu. Med zunanjimi vzroki postavlja na prvo mesto plimo panislamizma, ki je po verskem prevratu v Iranu zapljusnila ves islamski svet in smo jo posredno čutili tudi pri nas. Na kratko predstavi glavne teze »Islamske deklaracije«, ki je idejna platforma muslimanskih nacionalistov, ideje o avtonomiji in boju za ustvarjanje svetovne islamske federacije. Muslimanski nacionalisti pri nas, ugotavlja avtor, povzročajo največjo škodo procesu začete in še nedokončane nacionalne identifikacije Muslimanov v Jugoslaviji.

NOVI UREDNIŠKI SVET IN ODBOR REVIJE »TEORIJA IN PRAKSA«

Po izteku mandatnega obdobja dosedanjemu uredniškemu svetu in odboru revije »Teorija in praksa« je Svet Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani imenoval novi 25-članski svet in 13-članski uredniški odbor. Predsednik uredniškega sveta je Boris Majer, glavni in odgovorni urednik revije je Adolf Bibič, njegov namestnik pa Ivan Hvala. Ob tej priložnosti se je fakultetni svet zahvalil vsem dosedanjim članom za njihov prispevek k urejanju in izdajanju revije.

SPOROČILO BRALCEM IN NAROČNIKOM

Zaradi občutnejšega porasta stroškov tiska in papirja sta uredniški svet in odbor določila nekoliko zvišane naročnine za leto 1984. Celoletna naročnina za študente je 450 din, za druge individualne naročnike je 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za naročnike v tujini 1700 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 100 din in dvojne 150 din.

